PONTIFICIA UNIVERSITAS GREGORIANA

INSTITUTIONES PHILOSOPHICAE

AD NORMAM DOCTRINAE

ARISTOTELIS ET S. THOMAE AQUINATIS

AUCTORE

PIO DE MANDATO SOC. IESU

IN PONTIFICIA UNIVERSITATE GREGORIANA OLIM PROFESSORE

VOLUMEN PRIMUM

complectens Logicam et Philosophiam primam, seu Ontologiam

EDITIO QUINTA

novis curis expolita et aucta

a P. CAROLO BOYER S. I.

IN EADEM UNIVERSITATE PROFESSORE

Property of
CLgA
Please return to
Graduate Theological
Union Library

ALMA COLLEGE
102
LIBRARY
M312
Alma, California

ROMAE

APUD AEDES UNIVERSITATIS GREGORIANAE

in « Via del Seminario, 120 »

1929

22470

« La Cardinal Ferrari » S. A. I. - Tipografia - Via Germanico, 146 - Roma

DILECTO FILIO

PIO DE MANDATO E S. I.

DOCTORI THEOLOGIAE TRADENDAE IN LYCEO MAGNO GREGORIANO

LEO PP. XIII

DILECTE FILI, SALUTEM ET APOSTOLICAM BENEDICTIONEM.

Complura et plane utilia philosophicis ac theologicis doctrinis illustrandis edidere proximis hisce temporibus, qui in Lyceo Magno Gregoriano eisdem disciplinis tradendis cum laude dant operam. Quorum tu laudem industriae aemulatus, probabile specimen ingenii doctrinaeque exhibes in institutionibus philosophicis dilucide abs te scienterque elucubratis; quas modo ipsas, secundis curis adhibitis, iterum proferre in lucem decrevisti. Istius quidem operis quam non exiguum sit pretium inde iure colligitur, quod in Sacris Seminariis haud paucis ad alumnos recte imbuendos Episcoporum nutu usurpatum fuerit. Quamobrem de exitu laboris tui tibi ultro gratulati, meritam quoque laudem impertimus de fidelitate in Aquinatis doctrinis adserendis et vindicandis. Nostrae benevolentiae pignus divinarumque gratiarum auspicem, Apostolicam benedictionem habeto, quam tibi praecipua in Domino caritate impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die XXX *iulii* MDCCCXCV, *Pontificatus Nostri an. decimo octavo.*

LEO PP. XIII

LECTORI BENEVOLO

Praefatio auctoris ad editionem tertiam

Tanto favore Philosophicae Institutiones, quas, exeunte anno millesimo octingentesimo nonagesimo quinto, prima vice in lucem edidi, sunt exceptae, ut altera etiam editione expleta, de tertia adornanda cogitare debuerim. Hanc dum lectori benevolo, novis additamentis auctam, et in duobus voluminibus divisam exhibeo; non alia praeponam quam quae in prioris editionis exordio.

Itaque Institutiones Philosophicas, quas septem annis in Gregoriana Universitate e suggestu tradidi, compendio quodam contractas in lucem edere curavi, ut eorum praesertim votis satisfacerem, qui ea quae in Schola triennio audiverunt, brevi quodam specimine collecta apud se retinere cupiebant, ut et ipsi eadem possent uno veluti conspectu mente recolere et ad alios docendos sua vice iuvari.

Rem ita conficere studui, ut brevitas perspicuitati non officeret, nec ulla e potioribus quaestionibus, quae in Philosophia agitantur, omitteretur. Ut autem unitati simul et brevitati consulerem, ea, quae ex praecipuo quodam doctrinae capite facile defluerent, sub Corollari aut Quaestiunculae specie eidem subnectere curavi; quae autem Tyronum primae institutioni non omnino necessaria censui, asterisco (*) adnotavi; tandem, ne bis eadem agerem, a Logicae Prolegomenis initium

duxi. Quid enim Philosophia sit, qua ratione dividatur et apte in ordinem redigatur, opportunius dicam in Logica Maiori, ubi de Scientiarum divisiones sermo erit (1).

S. Thomam Aquinatem in Aristotelis interpretatione sequutus, experimentalium scientiarum iuges progressus haudquaquam neglexi. Attamen candido et libenti animo fateor me deprehendisse non solum nihil detrimenti Angelici Praeceptoris philosophicis principiis inde obvenisse, sed eis ab experimentis rite perspectis extrinsecum quoddam veritatis testimonium accessisse; experimenta autem ipsa a principiis metaphysicis Aquinatis in dies illustrari, atque ad scientiae dignitatem attolli.

Itaque ab ipso S. Thoma, tamquam a fonte, doctrinam fideliter haurire studui, et, licet eius verba saepius afferre a brevitate harum institutionum prohibitus fuerim; tamen loca, e quibus argumenta pro Quaestionum varietate deprompsi, ad calcem adnotare non omisi, eo praesertim animo ut discipuli, opera S. Doctoris assidua manu versantes, sibi familiaria redderent.

Auctores etiam, qui, fideles in Angelici profitenda doctrina, eam vel dilucidaverint, vel ab oppugnatoribus vindicaverint, vel ad philosophiae tractationem ordinaverint; praesertim Ioannem Capreolum et Thomam de Vio Cardinalem Caietanum, e Sacro Ordine Praedicatorum; Cosmum Alamannum, Sylvestrum Maurum, Cardinalem Sfortiam Pallavicinium, omnes e Societate Iesu; aliosque plures, sive vetustiores sive recentiores, consulere diligenter studui, eorumque opera iuvari, quarum nomina suis locis indicare non omittam. Duos tamen recentissimos, ambos e Societate Iesu, quorum opera nondum in lucem edita sunt, mihi pergratum officium hoc loco commemorandi incumbit, P. Maximilianum Anselmi, atque P. Iosephum Mauri. Primo enim debitor plane sum meae in Sancti Thomae doctrina institutionis, utpote quem doctissimum atque fidissimum in Angelici sapientia et amore praecep-

(1) In praesenti editione brevis ad universam Philosophiam introductio praemittitur.

torem in mea adolescentia habui. Alterius autem scripta, in usum discipulorum eius in Veneta Provincia Soc. Iesu, hucusque lithographice tantum edita, utpote quae Sancti Thomae doctrinam in re philosophica copiose, ordinate, atque persaepe eisdem fere S. Doctoris eiusque illustriorum interpretum verbis, referrent; magna cum utilitate consului, iisque, in quibusdam praesertim Ontologiae et Cosmologiae quaestionibus dilucidandis, non parum sum adiutus.

Quamobrem, si quae in hisce institutionibus commendatione digna lector invenerit, ea imprimis Angelici Doctoris laudi vertat, tum etiam eorum, quos commemoravi, doctissimorum eius interpretum; si quae minus apta deprehenderit, ea unice tenuitati atque inscitiae meae tribuere non vereatur. Ita enim fiet, ut unicuique suum referatur.

Mihi id unum in votis est, ut Tirones, philosophicis disciplinis rite imbuti, in Angelici Praeceptoris doctrina instituantur, delectentur atque proficiant, magno Ecclesiae Catholicae atque humanae societatis emolumento.

Quod votum a Summis Ecclesiae Rectoribus frequenter significatum, nostra aetate gloriosus Pontifex LEO XIII, ut malis occurreret a perversa quadam philosophandi licentia in humanam societatem inductis, magno praecelsi animi sui affectu, qua verbis, qua scriptis, ac praesertim, admirabili Encyclica *Aeterni Patris*, exprimere numquam destitit. Liceat itaque mihi Beatissimi Patris verbis finem dicendi facere, quibus in eadem Encyclica Sacros Antistites ad Angelici doctrinam promovendam cohortatur: « ... Doctrinam Thomae « Aquinatis studeant magistri, a vobis intelligenter lecti, in « discipulorum animos insinuare; eiusque prae ceteris solidi- « tatem atque excellentiam in perspicuo ponant. Eamdem « Academiae a Vobis institutae aut instituendae, illustrent ac « tueantur, et ad grassantium errorum refutationem adhibeant. « — Ne autem supposita pro vera, neu corrupta pro sincera « bibatur, providete, ut sapientia Thomae ex ipsis eius fon- « tibus hauriatur, aut saltem ex iis rivis, quos ab ipso fonte « deductos, adhuc integros et illimes decurrere certa et con- « cors doctorum hominum sententia est; sed ab iis, qui exinde

« fluxisse dicuntur, re autem alienis et non salubribus aquis « creverunt, adolescentium animos arcendos curate ».

Monitum in quartam editionem

Clarissimi harum institutionum auctoris haec mens erat ut adolescentibus compendium philosophiae solidum, perspicuum, breve, in manus traderet. Quod quanto successu perfecerit ex hoc iam satis patet, quod paucis omnino annis, tres operis editiones fuerint expletae. Quapropter nos, de virorum prudentium consilio, non parum ad studiorum incrementum, atque studentium, illorum praesertim qui in Seminariis instruuntur, utilitatem facturos esse iudicavimus, si typis iterum hoc praeclarum opus mandaremus. Nec tamen omittendum fuit quaedam complementa, quae desiderarentur, et quae auctor, si vixisset, ipse hoc vel alio modo addidisset, temperanter, sed libere tamen, addere.

In hoc primo volumine, haec fere sunt quae mutavimus vel addidimus. Primum, aliquam brevem ad universam Philosophiam introductionem praemisimus. Logicam minorem nonnisi paucis declarationibus et appendicibus augendam esse putavimus. Logicam autem majorem, quae ieiunior videbatur, fusius retractavimus. Multa enim, ea praesertim, quae ad valorem cognitionis humanae vindicandum in hoc operis loco ponuntur, magna ex parte proprio stylo scripsimus. Ontologiam vero, si quaedam, quae ad solum quaestionum ordinem faciunt, omittas, fere intactam reliquimus.

C. Boyer S. I.

Monitum in quintam editionem

Cum quarta nostra editio, quae tamen in maiori parte primi voluminis, infelicissimo casu, praeter culpam nostram exsistente, multis typographicis deturpabatur mendis, tam benigno favore recepta sit, ut iam necessitas novae editionis urgeat, aequum sane est, ut pro viribus et otiis nobis concessis,

hoc opus novis curis perficere tentemus. Utilitatem igitur studentium unice prospicientes, easdemque normas sequentes, quas in monito in quartam editionem declaravimus, ea vel nova passim addemus, vel vetera quandoque immutabimus, quae addenda vel immutanda esse videbuntur. Quorum ut praecipua indicemus, in hoc primo volumine Logicam minorem complebimus, tum regulas communes argumentationis breviter tradendo, tum placita hodiernorum Logicorum exponendo ac diiudicando; in Logica autem maiori, additamenta quaedam invenies de problemate critico, de criticismo kantiano, necnon de methodis scientiarum; tandem, in Ontologia, quaestiones de accidentibus sine substantia permanentibus, de principio individuationis, de primis principiis rationis vel de novo introducendas, vel paulo amplius tractandas esse iudicavimus. Quod autem ad bibliographiam attinet, quae maxime commendanda esse visa erunt, non omittemus indicare.

C. B.

INTRODUCTIO AD UNIVERSAM PHILOSOPHIAM

I. **Definitio philosophiae** — Vi nominis, philosophia (a verbis φίλος et σοφία) - significat *amorem sapientiae*. Bene definitur: *scientia omnium rerum per altissimas causas naturali rationis lumine comparata.*

Et quidem 1) dicitur *scientia*, quia est cognitio certa, ordinata, ad ipsas rerum causas attingens.

2) est scientia *omnium rerum per altissimas causas*, quia de omnibus entibus illas ultimas rationes, quae sensibus attingi nequeunt, invenire et explicare curat. Eius est enim tum de supremis cognitionis nostrae principiis, tum de supremis rerum causis tractare.

3) dicitur scientia *rationis lumine comparata*, ut distinguatur a theologia, quae, lumine fidei illustrata, de veritatibus a Deo revelatis agit. Philosophia de iis tantum disserit, quae ratione humana, sibi relicta, inveniri et cognosci possunt.

II. **Divisio philosophiae** — Tres sunt partes philosophiae: Philosophia rationalis, philosophia realis, philosophia moralis.

1) *Philosophia rationalis*, seu *Logica*, actiones intellectus dirigit ad veritatem inveniendam.

2) *Philosophia realis* in naturam entium realium inquirit. Communiter hodie subdividitur: *a*) in *Metaphysicam generalem*, seu *Ontologiam*, quae de eo agit quod sive omni enti, simpliciter, sive omni enti creato convenit; *b*) in *Philosophiam naturalem*, seu *Physicam rationalem*, seu *Cosmo-*

logiam (in qua de mundo inorganico, vivente, sensitivo agitur) *c*) in *Metaphysicam specialem*, quae continet *Psychologiam* (in qua de homine quaestio est) et *Theologiam naturalem* (in qua de Deo tractatur).

3) *Philosophia moralis*, seu *Ethica*, de regula actuum humanorum, in ordine ad ultimum finem consequendum, agit.

III. **Utilitas philosophiae** - 1) Quum philosophiae obiectum et finis sit hominem docere, pro viribus naturalis luminis, propriam naturam, originem et finem, necnon Dei perfectiones atque mundi universi constitutionem, nemo non videt quanta sit ejus praestantia et utilitas.

2) Philosophia est *ancilla theologiae*, in quantum:

a) praeambula fidei, vg. existentiam Dei, convenientiam revelationis, possibilitatem miraculi, demonstrat.

b) dogmatibus fidei rite intelligendis inservit.

c) ad veritates revelatas contra impugnantes defendendas multum iuvat.

Nota. Patet philosophiam teneri ne unquam fidei adversetur. Est tamen philosophia scientia a Theologia distincta, propriis principiis, fontibus atque methodo gaudens.

3) Studium philosophiae perficit mentem, eamque donat firmitate, perspicuitate, nobilitate.

IV. **Brevis historiae philosophiae conspectus** — Quum desiderium sciendi sit homini naturale, non possumus dubitare quin homines, iam a primis saeculis, quaestionibus philosophicis aliquo modo studuerint, praesertim si meminerimus eos a divina revelatione nonnullas iam philosophiae solutiones accepisse. Praecipuae autem periodi philosophiae, omissa periodo orientali, sic bene enumerantur, *graeca, patristica, scholastica, moderna*.

In PERIODO GRAECA, philosophia ad statum vere scientificum pervenit. Sapientes ante-socratici, qui in constitutionem mundi externi inquirebant, multas iam vias tentaverunt, in quas postea diversi philosophi abierunt. SOCRATES vero (470-400 ante Ch.) ad studium humanae cogitationis et actionis mentes provocavit (*cognosce teipsum!*), methodumque severiorem introduxit. Discipulus eius fuit

Plato (430-347), qui discipulum habuit Aristotelem (384-322). Hi duo de omnibus fere problematibus philosophicis scripserunt, atque totius antiquae philosophiae facile principes esse agnoscuntur. Post ipsos, praecipuum momentum habuerunt Zeno, pater Stoicorum, et Epicurus, qui scholae epicureae, stoicis oppositae, nomen dedit. Uterque eorum praesertim de re morali tractavit. Apud Romanos, Cicero, Lucretius, Seneca, aliique philosophiam graecam latina lingua vulgaverunt. Alexandriae autem floruit, in primis saeculis post Christum, philosophia syncretica, quae in operibus Plotini (205-270) Neo-Platonicorum ducis, maximum splendorem obtinuit.

In periodo patristica, Apologetae et Patres christianae philosophiae fundamenta iecerunt inter quos maxime eminet S. Augustinus (354-430). Ille enim, « qui doctrinis Platonicis imbutus fuerat, si qua invenit fidei accomoda in eorum dictis, assumpsit; quae vero invenit fidei adversa, in melius commutavit » (1).

In periodo scholastica eminet Sanctus Thomas Aquinas (1224-1274), qui, methodo et principiis Aristotelis innixus, integrum philosophiae christianae systema confecit. Post ipsum, magnam famam magnumque influxum obtinuit Scotus (1270-1308), qui in multis a S. Thoma discrepat.

Periodus moderna, si de obscurioribus initiis non curamus a Cartesio (1596-1640) exordium habet. Ille cum vim auctoritatis ultra modum minuisset, mentesque tum exemplo dubitationis immoderatae, tum falsorum principiorum usu non parum turbasset, originem dedit innumeris systematibus, quorum alia — (quae Locke [1632-1704], Hume [1711-1776], Kant [1724-1804] finxerunt) — vim cognoscitivam hominis labefactant, alia autem — (quae Spinoza [1632-1677], Leibniz [1646-1716], Malebranche [1638-1715], Hegel [1770-1831] confecerunt) — vel nullo modo vel insufficienter distinctionem inter Deum et hominem tuentur. Praesens philosophia extra Scholam haec falsa systemata partim iterum renovat, partim confuse miscet.

---

(1) S. Thomas, *Summa th.*, 1 q. 84. a. 5. c.

Attamen, a saec. XV et XVI, non defuerunt scholae quae thesauros philosophiae scholasticae servaverunt : *schola thomistica*, cujus fundatores, post S. Thomam, sunt praesertim CAPREOLUS (1380-1444), CAJETANUS († 1465), IOANNES A S. THOMA († 1644); *schola scotistica* (vg. MASTRIUS [† 1673]; *schola suareziana* (a SUAREZIO [1548--1617]. A tempore Leonis XIII, instaurari coepit in scholis catholicis doctrina S. Thomae. Ad quod opus se contulerunt, inter alios, clarissimi viri SANSEVERINO, KLEUTGEN, LIBERATORE, MATTIUSSI et EE. CC. ZIGLIARA, BILLOT, MERCIER.

Haec nunc habet novus *Codex Juris canonici* (can. 1366 § 2) : « Philosophiae rationalis ac theologiae studia et alumnorum in his disciplinis institutionem professores omnino pertractent ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia, eaque sancte teneant ».

Philosophia autem S. THOMAE invenitur in *Summa Theologica*, in *Summa contra Gentiles*, in *Commentariis in Aristotelem* (et etiam in *Sententias P. Lombardi*, in *Quaestionibus disputatis*, et in opusculis bene multis).

V. **A Logica incipiendum est in philosophia** — Etenim Logica tradit modum procedendi in ceteris scientiis. Sed prius est modum scientiae acquirendae quam ipsam scientiam discere

LOGICA

PROLEGOMENA

1. **Logica,** graece λογική, latine rationalis, *est habitus directivus operationum rationis ad assecutionem veritatis.* Competit homini, ut homo est, nempe quatenus est animal rationale, cuius tantum est habere intellectum discursivum, seu rationem. Ratio enim, quae gradatim per successivos actus in rerum notitiam devenit, veritates ignotas a cognitis deducendo, potest propter suam immaterialitatem supra suos actus reflectere, eosque dirigere ita, ut ordinate, faciliter et sine errore in acquisitione veritatis procedant.

2. **Logica dividitur in naturalem et artificialem** seu *acquisitam. Logica naturalis* est habitus resultans in homine ex ipso lumine rationis, vi cuius, absque speciali disciplina, veritates magis obvias ex primis principiis deducere valet; quo videlicet bene disponitur ad definiendum, dividendum, argumentandum circa res communiores et usui naturae necessarias. Invenitur etiam in rudibus et barbaris hominibus, dummodo usu rationis fruantur.

3. **Logica artificialis seu acquisita** est *habitus,* quem homo per specialem disciplinam acquirit ad recte, faciliter et sine errore ordinandos actus rationis ad perfectam assecutionem veritatum atque scientiarum, quae sunt homini proportionatae. Videlicet est habitus acquisitus, quo perficitur intellectus, ut valeat in omnibus, etiam difficilioribus, actus

suos disponere ad perfecte definiendum, dividendum, argumentandum.

4. **Obiectum Logicae** est ordo et recta dispositio actuum mentis ad verum ordinate, faciliter et sine errore assequendum. Dividitur in *materiale* et *formale*. Etenim, si vocemus *obiectum materiale* alicuius potentiae vel scientiae id, quod attingitur ab ea; *obiectum* vero *formale* rationem seu formalitatem, secundum quam ab eadem attingitur: (ex. gr. eadem corpora sunt obiectum materiale visus, auditus, tactus et matheseos; attamen sub ratione colorati corpus est obiectum visus, sub ratione sonori est obiectum auditus, sub ratione duri vel mollis est obiectum tactus, sub ratione dimensionati est obiectum matheseos); facile apparebit *obiectum materiale* Logicae esse actus rationis; *obiectum* vero *formale* esse ipsum ordinem in eis inferendum ad hoc, ut ordinate, faciliter et sine errore procedant in veritatis atque scientiarum acquisitione.

5. **Obiectum proprium logicae (importans materiale sub formali) pertinet ad entia rationis.** Etenim *entia rationis* vocantur conceptiones nostri intellectus, quae non sunt similitudines rerum existentium extra intellectum, sed efformantur ab intellectu propter fundamentum, quod in rebus habent, atque vocantur secundae intentiones; cuiusmodi sunt notiones generis, differentiae, speciei, etc. Atqui ordo, qui a Logica ingeritur in actibus rationis, obtinetur disponendo conceptus generis, speciei, differentiae, subiecti, praedicati et similium, qui omnes pertinent ad secundas intentiones. Ergo obiectum proprium Logicae est ens rationis (1).

6. **Logica acquisita est scientia.** Etenim, scientia est notio rerum per causas, eo quod, ex intrinsecis rerum principiis, earumden naturam, proprietates et affectiones colligit; et, si est scientia praeceptiva, ex ipsorum praeceptorum principiis praecepta derivat. Atqui Logica ex principiis constitutivis ratiocinii colligit modum recte ratiocinia conficiendi. Ergo Logica est scientia.

---

(1) Cfr. S. Th. in IV *Metaph.*, lect. 4. « Ens est duplex » etc. — Infra, n. 47.

7. **Logica acquisita est specialis scientia.** Nam scientiae distinguuntur ab invicem per obiecta formalia. Sed obiectum formale Logicae est ordo in operationibus intellectivis ingerendus ad *cuiuscumque veritatis* assequutionem: obiectum autem caeterarum scientiarum non est talis ordo, sed, eo supposito, tamquam instrumento, quo omnes utuntur, sunt *peculiares veritates*, quas unaquaeque scientia sibi assequendas proponit. Ergo Logica est scientia specialis.

8. **Logica per quamdam similitudinem dici potest ars, immo ars artium.** *Probatur primum*: Etenim ars regulas tradit, quibus, tamquam per determinata media, obtinetur opus exterius, quod est eius finis, ex. gr. aedificium, vel navis. Ars enim definitur: *recta ratio factibilium*. Atqui Logica tradit regulas, quibus, tamquam per determinata media, obtinetur finis operationum intellectualium, qui est veritatis assequutio per demonstrationem (1). Attamen non est perfecta aequalitas inter artem et Logicam; nam 1° praecepta artis ex experientia et usu colliguntur; Logicae autem ex intrinsecis praeceptorum principiis; 2° obiectum artis est opus exterius; obiectum Logicae sunt operationes immanentes mentis. Ergo Logica per quandam similitudinem, seu analogiam, dici potest *ars*.

Probatur secundum. Artes non possunt recte procedere ab actu rationis, nisi actus rationis sit bene ordinatus. Sed Logica est scientia bene ordinativa actus rationis. Ergo Logica dici potest ars artium. Quare S. Thomas: « Et ideo videtur (Logica) esse ars artium, quia in actum rationis nos dirigit, a quo omnes artes procedunt ». Quae hucusque diximus, sunt aliqualis declaratio eorum, quae S. Thomas habet (2).

9. **Logica acquisita definiri potest:** *Scientia directiva ipsius actus rationis ad ordinatam et facilem rationalium veritatum assequutionem*. Bona etiam Logicae definitio esset: *Scientia secundarum intentionum, quibus rationales cognitiones ordinantur*.

---

(1) Cfr. S. Th. 1. 2. q. LVII. a. 3. ad 3.

(2) *Posterior. Analyt.*, Lib. I, Lect. 1.

10. **Logica docens et utens.** Spectato duplici diverso respectu, quem habet ad easdem mentis operationes, dividi solet *Logica* in *docentem* et *utentem*. Quatenus enim Logica tradit praecepta ad recte definiendum, dividendum et ratiocinandum, vocatur *docens*. Quatenus autem eisdem praeceptis utitur ad conficiendas vel examinandas suas definitiones vel ratiocinationes, vocatur *Logica utens*. Nec repugnat Logicam esse sub diverso respectu instrumentum sui ipsius. Proprium enim est intellectivae virtutis, utpote supra seipsam reflexivae, ut omnes eius conceptus et operationes similiter reflectere supra se valeant. Hinc fit, ut nos definiamus ipsam definitionem, argumentemur circa ipsam naturam argumentationis, atque utamur regulis Syllogismi ad recte considerandam Syllogismi naturam et proprietates.

11. **Divisio tractationis Logicae** *aptissime fit secundum triplicem operationem humani intellectus,* nempe simplicem apprehensionem, iudicium, et discursum. Nam omnes *intentiones Logicae*; quibus diriguntur operationes intellectus, connaturaliter in tres classes dispescuntur; quaedam enim inter se conveniunt in eo, ut immediate ordinentur ad simplicem apprehensionem, quaedam ad compositionem et divisionem (id est ad iudicium) quaedam autem ad discursum, ut ex dicendis suo loco apparebit. Optime igitur huius Scientia tractatio dividitur secundum distinctionem, quae in proprio eius obiecto (quod est ens rationis sub n. 5. descriptum) connaturaliter accipitur. Hanc divisionem, quam sequutus est Aristoteles, commendat S. Thomas (1).

12. **Divisio in Logicam Minorem et Maiorem** *non est proprie dicta divisio Logicae.* Nam *in Logica Minori* traduntur faciliores notiones de tribus operationibus humani intellectus, deque eis respondentibus intentionibus logicis, potissimum in ordine ad oralem expressionem earumdem, nempe ad terminos orales, ad propositiones, et ad exteriorem structuram Syllogismatum: vocaturque a Modernis *Dialectica* (a διαλέγομαι disputo, dissero) eo quod eius notiones dirigantur

(1) in Lib. I. *Perihermen.* Lect. 1.

ad Syllogismi structuram et leges explicandas ; quamvis ab Aristotele *Dialectica limitetur ad artem suadendi probabilia* (1).

In *Logica Maiori* autem pertractantur proprie dictae Quaestiones de intentionibus logicis, quibus operatio intellectus dirigitur. Nam, in 1ª parte Logicae Maioris sermo est de secundis intentionibus, quibus prima operatio intellectus dirigitur, nempe de *Universalibus*, quae dividuntur in *Praedicabilia*, *Ante praedicamenta*, *Praedicamenta* et *Post praedicamenta* ; in 2ª parte est sermo de secundis intentionibus, quibus secunda intellectus operatio dirigitur, ac potissimum de Enuntiatione ; in 3ª tandem parte est sermo de secundis intentionibus, quibus tertia intellectus operatio dirigitur, nempe de *Demonstratione*, deque eius effectu, qui est *scientia*.

Quum haec divisio utilis sit, nos incipientes a Logica Minori, ordinem praedictum, S. Thomae doctrinae semper adhaerendo, fideliter et compendiatim sequemur.

---

(1) Cfr. I. Lib. *Topicorum*. Cap. 1. et 3.

LOGICA MINOR

PARS PRIMA

De prima operatione intellectus deque intentionibus logicis ei respondentibus

CAPUT I.

DE SIMPLICI APPREHENSIONE ET CONCEPTU (1).

13. **Simplex apprehensio seu indivisibilium intelligentia**, est operatio intellectiva, per quam intellectus humanus apprehendit essentiam uniuscuiusque rei in seipsa, quin aliquid de ea affirmet vel neget, ut quum mente concipio *hominem, arborem, lapidem.*

14. **Terminus intrinsecus simplicis apprehensionis.** Quum simplex apprehensio sit operatio immanens seu vitalis, habere debet, sicut caeterae operationes vitales, terminum in-

(1) ARISTOTELES tractat de prima operatione mentis in libro *Praedicamentorum:* de secunda, in 2 libris *Perihermenias:* de tertia, seu de argumentatione, — quoad formam, in 2 libris *Priorum Analyticorum* — quoad materiam, agit de argumentatione demonstrativa in 2 libris *Posteriorum Analyticorum* — de argumentatione probabili in 8 libris *Topicorum* — et de argumentatione sophistica in 2 libris *Elenchorum.*

S. Thomas commentaria scripsit: In *Perihermeneias;* in *Posteriorum Analyticorum.*

Multum quoque iuvant opera sequentia: *Aristotelis opera omnia quae extant brevi paraphrasi et litterae perpetuo inhaerente ex*

trinsecum ipsi intellectui operanti. Hi terminus qui pro quacumque operatione intellectus vocatur conceptus (quasi proles genita ab intellectu), vel species expressa aut verbum mentis, est in simplici apprehensione intentionalis similitudo essentiae rei, ab intellectu in seipso expressa, ut, *ea mediante* et *in qua*, intellectus essentiam rei repraesentatae actu cognoscat.

15. **Conceptus definitur** *similitudo rei expressa in mente percipiente.* A modernis vocatur etiam *idea*, quamvis hoc nomen a veteribus consecratum fuerit ad designandos conceptus exemplares, qui sunt in intellectu practico artificis, et praesertim ad ideas archetypas creaturarum, quae sunt in Divino Intellectu.

16. **Conceptus rerum singularium** *recensendi sunt inter conceptus respondentes primae operationi intellectus.* Etenim, quamvis humanus intellectus in statu unionis animae cum corpore, nequeat directe apprehendere res materiales in earum singularitate, idest cum suis notis individualibus, puta *hunc hominem, hanc cathedram, hoc horologium;* tamen potest earum conceptus indirecte acquirere, eo modo et ordine, quem dicemus in Psychologia. Iamvero, quum res singulares hisce conceptibus consideramus, quin aliquid de eis affirmemus vel negemus, mens nostra neque iudicat, neque discurrit. Ergo se habet modo respondente primae operationi nostri intellectus, quae vocatur simplicium intelligentia.

---

positione illustrata a Silvestro Mauro S. I. - Ed. Bringmann, Parisiis 1886 - t. I.

Summa philosophiae ex variis libris D. Thomae... accommodata a Cosmo Alamanno S. I. - edit. Felchin-Beringer, Parisiis, 1885 tom. I, sect. I.

Salv. Tongiorgi S. I. *Institutiones philosophicae*, vol. I. *Logica* ed. 3ª - Bruxelles, 1864.

T. Pesch — *Institutiones logicales* — Pars I. *Summa praeceptorum Logicae.* - Friburgi Br. 1888 Ed. Frick, 1914.

Inter recentiores, partem logicam bene tradunt Remer, Gredt, Monaco, Maritain (*Petite Logique*) etc.

Quod ad historiam pertinet, copiose describitur a Karl Prantl - *Geschichte der Logik im Abendlande* - novissima ed. - Leipzig, 1927.

17. **Conceptus mentalis considerari potest tripliciter:**

I. *relate ad intellectum,* a quo producitur, et, ita consideratus, est realis quaedam forma actuans intellectum, ut, ea mediante, hic aliquid cognoscat. Sub quo respectu vocatur *conceptus subiectivus* et *formalis: subiectivus* quidem, quia est realiter aliquid subiecti intelligentis; *formalis,* quia est forma accidentalis perficiens intellectum, tamquam terminus immanens intellectionis. Unde apparet conceptum *subiectivum* et *formalem, entitative* acceptum, semper esse singularem et immaterialem quamvis repraesentative esse possit materialis et universalis, sicut est conceptus essentiae lapidis.

II. *relate ad obiectum,* quod rapraesentat. Sub quo respectu, vocatur *conceptus obiectivus,* et definitur *signum naturale et formale obiecti.*

III. *relate ad iudicium,* cuius est elementum. Sub quo respectu, conceptus vocatur *terminus mentalis* et definitur *id, in quo ultimo resolvitur iudicium, tamquam in praedicatum vel subiectum.*

CAPUT II.

DE SIGNO.

18. **Signum generatim acceptum** *est id, quod subiecto cognoscenti aliquid a se diversum repraesentat.* Sic fumus, quatenus mihi rapraesentat ignem latentem, qui est diversus a fumo, dicitur signum ignis : sic ramus viridis ante tabernam, quatenus mihi rapraesentat vinum venale, dicitur huius signum.

19. **Signum considerari potest,** vel **ex parte nexus,** quem habet *cum potentia* cognoscitiva subiecti cognoscentis; **vel ex parte nexus,** quem habet *cum re,* quam repraesentat.

20. **Ex parte nexus cum potentia cognoscitiva** dividitur signum *in signum instrumentale* vel *ex quo,* et in signum *formale* vel *in quo.*

Nam id, quod potentiae congnoscitivae aliquid a se diversum repraesentat, vel est res subsistens distincta et a cogno-

scente et a re repraesentata, sicut ramus viridis ante tabernam repraesentat nobis vinum venale; vel non est res subsistens distincta a cognoscente, sed aliqua forma inhaerens potentiae cognoscitivae, quae forma est perfectio ipsius cognoscentis, ducens in cognitionem rei, quam repraesentat.

Prioris generis signum vocatur *signum instrumentale*, vel *ex quo*, et definitur, id, *quod praeter seipsum, facit aliud in cognitionem venire*. Etenim in tali casu, prius cognoscere debemus signum, tamquam rem externam, distinctam et a nobis et a re significata, ut ex ea cognita deveniamus in rei significatae cognitionem; sicut ex cognito fumo devenimus in cognitionem praesentiae ignis.

Posterioris generis signum vocatur *signum formale*, vel *in quo*, et definitur *similitudo intentionalis rei informans potentiam cognoscitivam*. In hoc genere signorum non cognoscimus prius signum, quasi rem aliquam, et deinde rem significatam; sed per illud immediate tendimus ad rem exteriorem apprehendendam. Sic non debemus prius cognoscere speciem visivam fumi et postea fumum, sed per eam immediate videmus ipsum fumum. Haec est ratio, cur signum formale vocetur *intentionalis similitudo* rei, quia virtus cognoscitiva per ipsum tendit in rem exteriorem, et ad eam suo modo, idest *cognoscitive*, pertingit.

21. **Ex parte nexus cum re significata** dividitur signum in signum *naturale*, et *conventionale* seu *arbitrarium*. Primum est, quod ex ipsa natura ordinatur ad rem aliquam nobis manifestandam. Sic fumus est naturale signum ignis, aurora solis orientis, species cognoscitiva est naturale signum rei, quam intentionaliter repraesentat. Secundum est, quod ex conventione et libero arbitrio hominum ad aliquid significandum assumptum est. Sic ramus olivae pacem significat : sic determinatum vocabulum est signum determinati conceptus, et, hoc mediante, est signum determinatae rei, hinc fit, ut eadem res diversis vocabulis in diversis idiomatibus significetur; ex. gr. quod latini *hastam* appellant, graeci vocant δόρυ.

CAPUT III.

DE TERMINI LOGICI DEFINITIONE.

22. **Terminus logicus** *est, in quem resolvitur propositio, tamquam in praedicatum vel subiectum* (1). Ad quam definitionem intelligendam haec habeto:

a) *Propositio est unius de altero affirmativa aut negativa oratio* (2). Itaque quum dico: *Socrates est doctus*, propositionem affirmativam facio; quum dico: *Socrates non est doctus*, propositionem facio negativam.

b) Partes propositionis sunt tres: *subiectum*, *praedicatum* et *copula*. Subiectum est id, de quo aliquid affirmatur, vel negatur. Praedicatum est id, quod affirmatur, vel negatur de subiecto. Copula est ipsa affirmatio vel negatio. Sic, in exemplo allato, *Socrates* est subiectum; *doctus* praedicatum, et particula *est* copula.

c) *Resolutio propositionis* est assignatio eorum, quae in propositione componuntur per affirmationem, aut dividuntur per negationem.

23. **Sensus definitionis Aristotelicae,** qua dicitur *terminus est in quem resolvitur propositio, est sequens.* Terminus est ea propositionis pars, quae componitur per affirmationem, vel dividitur per negationem. Quum autem ita coniungi, vel dividi, competat tum subiecto, tum praedicato, manifestum est:

1° rationem termini competere et subiecto et praedicato, non copulae;

2° terminum esse partem essentialem propositionis; nulla enim propositio consistere potest absque subiecto et praedicato;

3° in definitione Aristotelica propositionem non considerari *physice*, aut *materialiter*, quatenus est complexio quaedam vocum et syllabarum, sed *logice* et *formaliter*, quatenus

(1) ARIST. 1. Prior, cap. 1.

(2) ARIST. ibid.

repraesentat determinatum ens rationis, quod constat subiecto et praedicato, tamquam elementis, et copula, tamquam principio formaliter uniente vel dividente praedicatum et subiectum, et ita constituente propositionem in suo esse. Ex coniunctione enim vel divisione praedicati et subiecti exsurgit propositio;

4° id quod actu terminat compositionem vel divisionem recte vocari *terminum actu:* talia sunt vocabula, quae actu in propositione funguntur munere subiecti vel praedicati, ex. gr. *Socrates* et *doctus* in propositione: *Socrates est doctus;* id autem quod actu non terminat compositionem vel divisionem, sed potest eam terminare, recte vocari *terminum in potentia.* Huiusmodi sunt ex. gr. vocabula *Socrates* et *doctus* extra propositionem accepta;

5° in propositione duos saltem terminos dari debere, nempe unum subiectum et unum praedicatum; sive sint expressi, ut quum dico: *ego sum currens*; sive subintellecti, ut quum dico: *curro;*

6° casus obliquos non esse terminos propositionis, quia non componuntur cum alio termino, sed esse modificationes seu accidentia casus recti, qui eos sustentat, quique unice componi potest tamquam terminus: ex. gr. quum dico: *Ioannes est filius Zebedaei,* τὸ *Zebedaei* non componitur alio termino, neque potest in propositione consistere, nisi casui recto, munere praedicati fungenti, fulciatur, cuius significatum ulterius determinat.

24. **Quaeres** 1. Cur subiectum et praedicatum vocantur *termini* propositionis? Respondeo: quia hinc inde terminant propositionem. Ob eamdem rationem vocantur *extrema* propositionis.

25. **Quaeres** 2. Cur praedicatum vocatur *maius extremum* propositionis, subiectum autem *extremum minus?* Respondeo: quia praedicatum connaturaliter exigit esse maius seu latius patens, vel saltem non minus patens, quam subiectum. Subiectum autem connaturaliter exigit esse quid minus, vel saltem non maius praedicato. Idcirco propositiones, in quibus subiectum est minus patens praedicato, dicuntur na-

turales, ex. gr. *homo est animal; Petrus est homo.* Propositiones autem, in quibus subiectum latius patet praedicato; dicuntur innaturales, et evadunt ambiguae, nisi addatur subiecto pronomen limitans illud; ex. gr. propositiones: *animal est homo, homo est Petrus*, sunt ambiguae et ab aequivocatione liberantur per pronomen *aliquod*, subiecto additum, ita ut dicamus: *aliquod animal est homo, aliquis homo est Petrus.*

CAPUT IV.

DE DIVISIONE TERMINORUM.

26. **Terminus mentalis, vocalis et scriptus.** Non ratione rei significatae, quae semper remanet eadem, sed, ratione diversarum expressionum eiusdem rei, dividitur terminus in mentalem, vocalem et scriptum. *Terminus mentalis* est ipse intellectualis conceptus seu idea rei, cfr. n. 14, ex. gr. *conceptus hominis;* vocalis est oralis expressio conceptus mentis, ex. gr. quum profero vocabulum *homo*; *scriptus* est scripta expressio termini vocalis et mentalis.

27. **Terminus significativus** est *vox, quae ex pacto vel consuetudine ponitur in propositione ad significandum subiectum et praedicatum diversum a voce.* Ex. gr. vox *sol* in propositione: *sol est luminosus.*

Terminus non significativus est *vox, quae potest poni in propositione ad significandum pro subiecto vel praedicato solum ipsam vocem.* Ex. gr. vox *blitri* in propositione: *blitri est vox duarum syllabarum.*

28. **Terminus categorematicus** (latine *significativus*) est, *qui per se solum potest esse subiectum aut praedicatum propositionis;* ex. gr. *Socrates, homo, animal, albus*, etc.; quare bene dicere possum: *Socrates est albus.*

Terminus syncategorematicus (latine *consignificativus*) est, *qui potest esse subiectum aut praedicatum propositionis, solum ut adiectus alicui alteri;* ex. gr. *omnis, nullus, aliquis, duo, tres* et alii numeri, quia non possunt esse praedicatum

aut subiectum propositionis, nisi alteri adiiciantur, sive hoc sit expressum, sive saltem subintellectum. Quare nequeo dicere: *Omnis vivit*, nisi exprimam vel subintelligam: *Omnis homo, omnis equus*, etc.

29. **Terminus univocus** *est, qui potest pluribus divisim applicari secundum eamdem rationem seu significationem nominis.* Sic vocabulum *homo* secundum eamdem rationem ac definitionem animalis rationalis, idest *univoce*, dicitur de Petro, de Paulo et de singulis hominibus. Idem enim est sensus vocis quum dico: *Petrus est homo*, et quum dico: *Paulus est homo*, etc. Quapropter *univoca* definiuntur ab Aristotele, ea, quorum nomen commune est, et ratio essentiae, per nomen significata, est omnino eadem.

30. **Terminus stricte aequivocus** *est, qui convenit pluribus secundum significationes omnino diversas, seu non habentes affinitatem, propter quam illud nomen fuerit illis tributum.* Ex. gr. nomen *Gallus* dictum de avi et de homine in Gallia nato. Hi termini vocantur *aequivoci a casu*. Unde *aequivoca* sunt ea, quorum nomen commune est, ratio vero, per nomen significata, est totaliter diversa.

31. **Terminus analogus,** seu *aequivocus a consilio*, communiter definitur, *qui significat plura secundum significationem et rationem non omnino eamdem, nec omnino diversam.* Ex. gr. *sanum* de animali et de medicina; *ens* de substantia et accidente, *risus* de homine et de prato, etc. — Quapropter *analoga* vocantur ea, quorum nomen commune est, ratio vero, per nomen significata, non est omnino eadem, sed partim est eadem, et partim diversa: nempe est *simpliciter diversa, et secundum quid eadem.*

32. **Analoga et analogata.** Siquidem in rebus, quibus competit nomen analogice commune, debet inveniri aliqua ratio obiectiva, propter quam cum veritate tribuatur eis tale nomen, quaeque sit *fundamentum* huius praedicationis, philosophi vocant *analogata* ipsas res, in quibus fundatur analogia, *analoga* vero appellant tum *rationes fundantes* analogiam, tum *nomina* analogice communia. Ex. gr. quum praedico *ens* de substantia et de accidente, *substantia* et *accidens* vocantur *analogata, fun-*

damentum autem huius praedicationis, videlicet quod habeant esse modo unicuique proprio, vocatur *analogum;* atque ipsum nomen *ens*, quod dicitur de substantia et de accidente, tamquam nomen analogice commune, vocatur *analogum.*

33. **Terminus analogus subdividitur** *in analogum attributionis, proportionalitatis propriae, et proportionalitatis metaphoricae.* Nam pro triplici ordine fundamenti, quod analogia habere potest in rebus, dispescitur in analogiam attributionis, proportionalitatis propriae, et proportionalitatis metaphoricae.

34. **Terminus analogus attributionis** *est, qui convenit pluribus propter ordinem ad unum, cui principaliter competit;* ex. gr. *sanum* dictum de medicina et de colore propter ordinem ad animal, cui principaliter competit esse sanum. Forma, a qua desumitur significatio termini communis, est intrinseca (saltem quoad ipsissimam formalem rationem sub qua consideratur) tantum *uni*, nempe ei, per ordinem ad quem eodem nomine appellantur caetera, sive his sit etiam intrinseca, sive non. Ex. gr. forma sanitatis est intrinseca tantum animali sano; medicinae autem et colori competit tantum per extrinsecam denominationem; forma quoque entis, si sumatur absolute, seu sub ratione habentis esse quocumque modo, est quidem intrinseca, verbi gratia, tum Deo, tum creaturae; si autem consideretur relative in hoc exemplo, et cogitetur secundum formalem rationem entis per essentiam, est soli Deo intrinseca; creatura tamen, etiamsi non esset formaliter ens, iure meritoque ens vocari posset, utpote effectus entis principalis, nempe Dei.

Quum medicina et color simul vocantur sana, dicitur *analogia duorum ad tertium;* nam neque in medicina, neque in colore est forma sanitatis. Quum autem medicina aut color vocantur sana simul cum animali, dicitur *analogia unius ad alterum;* nam in uno ex duobus invenitur forma sanitatis, nempe in animali, quod idcirco vocatur etiam *princeps analogatum* et *terminus* seu *finis*, ad quem caetera analogata ordinem dicunt.

Quapropter *analoga secundum attributionem dicuntur ea,*

quorum nomen est commune, ratio autem, per nomen significata, est eadem secundum terminum (non logicum, sed realem), *sed diversa secundum habitudinem ad eumdem terminum.* Sic animal, medicina, cibus et color dicuntur *sana,* sed ratio vel definitio eorum, in quantum, sunt sana, diversas habitudines dicit ad unum eumdemque terminum, nempe sanitatem. Nam animal est subiectum sanitatis, quae formaliter est in ipso; medicina est causativa, cibus est conservativus, color est significativus sanitatis.

35. **Terminus analogus proportionalitatis propriae** *est is, qui convenit pluribus, propter similitudinem habitudinis, quam unumquodque analogatum habet ad formam sibi intrinsecam, quae est simpliciter diversa a forma intrinseca alteri.* Ex. gr. ens, quod ab actu essendi denominatur, dicitur de Deo, et de creatura, secundum analogiam proportionalitatis propriae: nam quemadmodum creatura se habet ad suum esse, similiter Deus se habet ad suum; videlicet, quemadmodum creatura per suum esse existit, similiter Deus existit per esse suum, quamvis esse creaturae infinite distet ab esse Divino. quod, ut suo loco ostendemus, est ipsum esse subsistens et infinitum, dum esse creaturae est participatum et finitum. Quo sensu recte possum dicere: Deus est ens, creatura est ens. Ad hanc igitur proportionalitatem constituendam requiruntur saltem quatuor termini, *vel re, vel ratione distincti,* ex quibus exsurgunt duae proportiones seu, ut mathematici loquuntur, duo membra unius proportionalitatis $\frac{a}{b}=\frac{c}{d}$. Unde illa ratio, quae exprimit habitudinem intrinsecam analogati ad propriae proportionis terminum, atque fundat eorum analogiam, *non est una simpliciter,* sed *una proportionaliter.*

Quare *analoga secundum proportionalitatem propriam dicuntur ea, quorum nomen commune est, ratio vero, per nomen significata, est tantum proportionaliter eadem, et competit proprie et intrinsece omnibus divisim analogatis.*

36. **Terminus analogus proportionalitatis impropriae seu metaphoricae** *est, qui convenit pluribus propter similitudinem habitudinis, quam unum analogatum habet ad formam non sibi intrinsecam, sed ad eam, quae est alteri ana-*

logato intrinseca, et a qua desumitur termini denominatio. Ex. gr. quum prata propter suam amoenitatem dicuntur ridere, forma *risus* est intrinseca unice homini, pratorum autem amoenitati tribuitur tantum propter quamdam similitudinem ad risum hominis. Huc revocandae sunt metaphorae omnes. Quare homo dicitur *proprie* ridens propter formam sibi intrinsecam risus. Pratum autem dicitur *improprie* ridens, nempe propter aliquam similitudinem, quam eius amoenitas habet ad risum hominis. Huiusmodi sunt omnes loquutiones metaphoricae.

37. **Discrimen inter varias analogias.** Ex dictis apparet discrimen inter analogiam *attributionis* (quam veteres etiam *simplicis proportionis* vocabant, nempe habitudinis unius ad alterum, vel duorum ad tertium), analogiam *proportionalitatis propriae* (quam quidam moderni vocant *proportionis*), et analogiam *proportionalitatis impropriae,* seu *metaphoricae.* Nam in analogia attributionis, *forma,* a qua denominatur nomen analogum, est intrinseca tantum uni (saltem quoad formalem respectum sub quo consideratur), extrinseca reliquis analogatis, de quibus nomen analogum praedicatur propter ordinem intrinsecum, quem habent ad princeps analogatum. Sic medicina dicitur sana propter intrinsecum ordinem ad sanitatem animalis causandam. In analogia proportionalitatis propriae, *forma,* a qua denominatur nomen analogum, est intrinseca omnibus analogatis. Sic *esse,* a quo denominatur ens, est forma intrinseca tum creaturae existenti, tum Deo existenti, quamvis diverso modo. Tandem in analogia proportionalitatis impropriae, seu metaphoricae, *forma,* a qua denominatur nomen analogum, est intrinseca, tantum uni analogato, extrinseca caeteris, de quibus praedicatur, non quidem propter intrinsecum ordinem eorum ad illud, *sed propter aliquam similitudinem, quam habitudo unius analogati ad suam formam habet ad habitudinem alterius analogati ad formam, a qua nomen analogum denominatur.* Sic *ridens* a risu hominis unice denominatur, minime vero ab amoenitate prati. Idcirco homo dicitur proprie ridens, non pratum. Nec amoe-

nitas prati habet ullum ordinem intrinsecum ad risum hominis. Sed quemadmodum facies hominis risu condecoratur, sic pratum amoenitate.

38. **Terminus communis** *est, qui potest pluribus divisim applicari secundum significationem saltem analogice eamdem;* ex. gr. *homo, equus, ens.*

Terminus singularis est, *qui potest de uno tantum dici secundum propriam significationem;* ex. gr. *Plato, Socrates, Euclides.*

39. **De universali proprie, et de universali analogice, seu late dicto.** Terminus communis dividitur in universalem proprie, et universalem analogice. Est *proprie et stricte* universalis, cum dicitur de pluribus secundum significationem *univoce* eamdem; ex. gr. *homo* de Socrate et Platone; est autem *analogice*, seu *late* universalis, cum dicitur de pluribus secundum segnificationem solum analogice eamdem; ex. gr. *sanum* dictum de medicina et animali; *ens* dictum de Deo et de creatura.

40. **De termino non transcendente, et transcendente** *Non transcendens est, qui dicitur de rebus unius tantum praedicamenti;* ex. gr. *substantia, quantitas, qualitas,* etc. (Praedicamenta quid sint et quot dicemus inferius).

Terminus transcendens est, qui dicitur de rebus plurium praedicamentorum, deque rebus, quae non sunt sub ullo praedicamento, quum perfectione sua omnia excedant, atque transcendant. Huiusmodi termini sunt tantum sex, nempe : *Ens, Res, Unum, Verum, Bonum, Aliquid.* De his in Ontologia sermo erit.

41. **Terminus finitus seu finitans** est, *per cuius affirmationem determinatur quid res est;* ex. gr. homo. Quum enim dico : Socrates est homo, determino quid Socrates est.

Terminus infinitus seu infinitans est ille, *per cuius affirmationem determinatur solum quid res non est;* ex. gr. non homo, non animal.

42. **Terminus copulativus, seu collectivus** est, qui in recto plura *ut plura* in unum per accidens aggregata significat, ut *exercitus, populus.*

Terminus non copulativus est, qui in recto plura in unum, sive per se, sive per accidens aggregata, non significat ut plura, sed ut unum; ex. gr. *domus, navis, Socrates.*

43. **Terminus complexus,** est cuius partes, seorsim sumptae, sunt termini, et retinent eamdem significationem, ex. gr. *equus niger;* nam, etiamsi seorsim ponatur, *equus* pergit significare equum, et *niger* rem nigri coloris.

Terminus incomplexus est, cuius partes seorsim sumptae non habent eamden significationem, sive separatae aliquid significent, sive non. Ex. gr. *Plato* est terminus incomplexus, quia eius partes: *Pla* et *to,* separatae nullam habent significationem. Similiter *Dominus*, quia *Do* et *minus* separatim significare incipiunt aliquid prorsus diversum ab eo, quod prius copulatae significabant.

44. **Terminus denominativus** est ille, qui ab altero derivatur, non solum quoad vocem, sed etiam quoad significationem; ut *a iustitia iustus.*

Terminus denominans est ille, a quo alter derivatur, tum quoad vocem, tum quoad significationem, ut *iustitia,* a qua, quoad utrumque, derivatur *iustus.*

45. **Terminus absolutus** est ille, qui significat *ut per se stans.* Talia sunt omnia nomina substantiva, sive ea significent substantias, ut *Petrus, homo, lapis*; sive significent formas accidentales abstractas, quasi per se subsistentes, ut *albedo, bonitas, fortitudo.*

Terminus connotativus est ille, qui significat *ut adiacens* alteri termino. Talia sunt nomina adiectiva, quae, quum significent accidentia, de quorum essentia est inesse substantiae, nequeunt significare, nisi ut adiacentia, seu innixa alicui nomini substantivo, sive expresso, sive subintellecto, cum quo concordare in genere, numero et casu debent. Ex. gr. *bonus, niger, albus.* Item nomina adiectiva significantia substantiam, vel partes substantiales, ad modum formae inhaerentis, ut *animatus.*

46. **Terminus concretus** est ille, qui vel significat compositum ex subiecto et forma, ut *homo*; vel ad modum compositi ex subiecto et forma, ut *Deus.*

Terminus abstractus est ille, qui significat seorsim partem aliquam compositi, vel quasi partem compositi, ad modum formae per se subsistentis, ut *humanitas, albedo, Deitas.*

47. **Terminus primae intentionis** est ille, qui significat rem secundum sua praedicata realia, ut *homo, leo, album.* Vocatur *primae intentionis,* quia respondet conceptui directo, quo intellectus noster *directe intendit in rem,* eamque apprehendit, ut in se est, absque ulla consideratione relationum, quas res habet ad intellectum cognoscentem, sive sola, sive cum aliis rebus considerata.

Terminus secundae intentionis est ille, qui significat rem secundum sua *praedicata intentionalia,* idest secundum suas relationes ad intellectum cognoscentem, vi quarum denominatur a cognitione, et habet esse cogniti et esse rationis (cfr. n. 5). Huiusmodi sunt hi termini: *praedicatum, subiectum, genus, species,* etc. Vocantur *termini secundae intentionis,* quia respondent conceptibus reflexis vi quorum intellectus noster, postquam directe apprehenderit rem, redit supra suam cognitionem, et rem prius directe cognitam considerat secundum relationes, quas habet, sive ex se sola, sive comparata cum aliis rebus, ad intellectum cognoscentem. Quorum conceptuum *obiectivae rationes* non sunt *formaliter* in rebus, sed *fundamentaliter* tantum, vocanturque *entia rationis,* quia *formaliter* non sunt nisi in intellectu, nec habent aliud *esse,* quam intentionale; nempe in tantum sunt *formaliter entia,* in quantum cognoscuntur. Ex. gr. Petrus in tantum est *formaliter subiectum* huius propositionis : *Petrus est doctus,* in quantum est cognitus ab intellectu formante hanc propositionem, et conceptum repraesentativum Petri in subiecti locum collocante. Ex dictis intelliges cur subiecta, praedicata, genera, species, omnesque intentiones logicae vocentur entia rationis et adnumerentur secundis intentionibus. Sed haec clariora fient ex dicendis de cognitione intellectiva in Psychologia et de universalibus in Logica maiori.

48. **Termini pertinentes** sunt, qui se inferunt vel excludunt, ut homo et animal; caecum et videns. Possum enim

dicere cum veritate: est homo, ergo est animal; est caecus, ergo non est videns. Qui se inferunt, vocantur *pertinentes secundum sequelam*. Qui se excludunt, vocantur *pertinentes secundum repugnantiam*.

Termini pertinentes secundum sequelam dividuntur in *aequales* et *inaequales*. Sunt *aequales*, sive *convertibiles*, qui se *mutuo* inferunt vel excludunt; ex. gr. *risibile* et *rationale*. Possum enim aeque inferre: est risibile, ergo est rationale; est rationale, ergo est risibile. Et similiter: non est risibile, ergo non est rationale, non est rationale, ergo non est risibile.

Sunt *inaequales, sive inconvertibiles*, qui se mutuo *non* inferunt; ex. gr. homo est animal. Quamvis enim inferre possem; est homo, ergo est animal; nequeo tamen inferre: est animal, ergo est homo. Nam ratio *animalis* latius patet, quam ratio hominis, quae est una ex inferioribus animalis, ut ex dicendis de Praedicamentis apparebit. Idcirco animal, et omnes rationes universales, tum *univocae*, tum *analogicae* seu transcendentales, dicuntur habere *prioritatem consequentiae* respectu suorum inferiorum. Nam:

49. **Habere prioritatem consequentiae,** respectu alicuius praedicati, dicitur id, quod in eo continetur, tamquam ratio magis universalis et minus determinata in ratione minus universali et magis determinata, ut ratio animalis continetur in ratione hominis; quaeque proinde potest *legitime inferri*, tamquam competens rei, de qua ratio minus universalis praedicatur. Id autem valet non solum de rationibus universalibus stricte ac proprie dictis, quae sunt *univocae*, et *simpliciter abstrahibiles* a suis inferioribus, sed etiam de rationibus universalibus late et improprie dictis, quae sunt *analogicae* seu *transcendentales*, et *secundum quid abstrahibiles* a suis inferioribus. Quemadmodum enim de quocumque *inferiori* animalis inferre possum esse animal; ex. gr. est homo, ergo est animal; est equus, ergo est animal, etc.; similiter de quocumque *inferiori* entis, possum inferre esse ens, ex. gr. est corpus, ergo est ens; est substantia, ergo est ens; est accidens, ergo est ens, etc.

Ex terminis inaequalibus, ille, qui infertur et non infert,

vocatur *superior*, ut animal respectu hominis; ille, qui infert et non infertur, vocatur *inferior*, ut homo respectu animalis.

50. **Termini pertinentes secundum repugnantiam** dividuntur *a*) in *disparatos*, qui significant res omnino diversas, ut *homo, lapis, angelus; b*) in *contrarios*, qui se mutuo excludunt ab eodem subiecto, vel ab eadem eius parte, ut *album* et *nigrum*; *c*) in *privativos;* quorum unus significat formam, alius privationem eiusdem formae in subiecto apto, ut *caecum* et *videns*. Nam caecum significat privationem visionis, non in quocumque subiecto, puta lapide, sed in subiecto apto, puta in *homine* vel *leone; d*) in *contradictorios*, quorum unus negat, quod alius affirmat, ut *possibile, impossibile; e*) in *relativos*, qui dicunt ordinem ad invicem, ut *pater* et *filius;* nemo enim potest esse pater et filius eiusdem hominis.

51. **Termini impertinentes** sunt ii, quorum unus non infertur, neque infert alium; neque excludit, neque excluditur ab altero, ut *album, frigidum, dulce*. Ex eo enim quod aliqua res sit alba, non sequitur, quod sit frigida, vel dulcis; neque sequitur, quod non sit talis.

CAPUT V.

DE EXTENSIONE ET COMPREHENSIONE TERMINORUM.

52. **Extensio termini** est eius amplitudo respectu eorum, de quibus praedicari potest. Quo plura haec sunt, eo maior est eius extensio. Sic terminus *homo* extenditur ad omnia individua humana, quia potest de omnibus hominibus divisim praedicari. Terminus *animal* maiorem extensionem habet, quia non solum de omnibus hominibus, sed etiam de omnibus brutis divisim praedicari potest.

Comprehensio termini est complexus notarum, quas terminus de re significata refert. Quo plures eae sunt, eo maior est eius comprehensio et maiorem notitiam de re dat, eamque plenius ab aliis secernit. Sic terminus *homo* importat ens ma-

teriale, vivens, sentiens et rationale. Terminus *animal* importat ens materiale, vivens et sentiens, sed praescindit a rationalitate. Terminus *ens* importat id quod est, sed non continet distincte eius modum essendi. Ex dictis vides extensionem se habere inverso modo ad comprehensionem alicuius termini, et quo maior ea est, eo minorem notitiam rei gignere, quum pauciores notas de hac referat. Valet igitur: *quo maior extensio, eo minor comprehensio;* et *quo maior comprehensio, eo minor extensio.*

53. **Extensio et comprehensio conceptuum** eodem modo se habent, quo extensio et comprehensio terminorum oralium. Nam hi sunt signa conceptuum, et, conceptibus mediantibus, sunt signa rerum. Ad hoc melius declarandum, tirones monemus conceptum dividi in *formalem* et *obiectivum. Conceptus formalis* est ipse actus, quo intellectus apprehendit seu intelligit aliquid de aliqua re, producendo in seipso intentionalem similitudinem illius (n. 15). *Conceptus obiectivus est ratio illa realis,* quae in re intellecta respondet conceptui formali *repraesentative* accepto (n. 17) nempe est res secundum illam praecise rationem, quae sui repraesentationem seu similitudinem intentionalem habet in intellectu percipiente. Nam intellectus noster ob suam imperfectionem non cognoscit statim omnia, quae constituunt aliquod obiectum, sed per successivos actus; quia procedit de potentia ad actum, idest de imperfecto ad perfectum. Et ideo plures gradus perfectionum, qui in aliqua re inveniuntur tamquam rationes reales eiusdem, quamvis sint realiter identificati cum ea, intellectus noster percipit successive per *plures conceptus formales*; sicut quum in homine apprehendit rationem substantiae tantum, praescindendo a ratione animalis; vel rationem animalis, praescindendo seu abstrahendo a ratione rationalis. Non enim homo per unam realitatem est substantia, per aliam est animal et per tertiam est rationalis, sed per unam eamdemque essentiam suam, ut suo loco demostrabimus.

Notae igitur alicuius rei vocantur rationes reales rei intrinsecae, secundum quas haec innotescit intellectui nostro.

Quas quum gradatim per successivos conceptus formales, alios aliis perfectiores, mens nostra percipit, acquirit de re conceptus magis comprehensivos atque distinctos. Quare.

Comprehensio conceptus est complexus notarum, quas conceptus intentionaliter repraesentat de aliqua re.

Extensio conceptus est eius amplitudo respectu rerum, quas intentionaliter repraesentare valet, ob earum convenientiam seu similitudinem in eisdem perfectionibus sive essentialibus, sive accidentalibus.

Corollarium 1um. Conceptus aliquis eo est *repraesentative* simplicior quo est magis extensivus, quia paucioribus constat notis. Sic conceptus entis, qui est maxime extensivus, est maxime simplex, quia unica nota constat, quum dicat de re tantum quod habet esse. Dico talem conceptum esse *repraesentative* simpliciorem, non *entitative;* nam omnes nostri conceptus habent eamdem entitativam simplicitatem, eam videlicet, quae competit naturae intellectus humani.

Corollarium 2um. Conceptus repraesentative simplicior est etiam magis confusus et indeterminatus, quia minimum dicit de re, neque eam sufficienter ab aliis distinguere valet. Sic, si ego de Petro scirem tantum eum esse ens, minimam et confusissimam notionem haberem de eo, cuius essentiam ne quidem ab essentia bruti vel lapidis aut etiam angeli atque Dei distinguere valerem.

Corollarium 3um. Conceptus maxime comprehensivus alicuius rei complectitur omnes rationes reales seu notas illius, usque ad *notas individuales*, per quas una res secernitur ab omnibus aliis.

CAPUT VI.

DE SUPPOSITIONE TERMINORUM.

54. **Suppositio definitur** *acceptio termini pro aliquo suo significato.* Nam, quum eadem vox saepe significare posset vel res omnino diversas, vel diversos respectus eiusdem rei; ne-

cesse est ad veritatis assequutionem, ut determinetur sub qua significatione usurpetur a loquente, nempe *loco cuius rei ponatur*, vel *supponatur*, vel etiam, ut dicitur, *supponat*. Voces enim sunt signa conceptuum, et, his mediantibus, sunt signa rerum. Ex. gr. vox *gallus* accipi potest pro ave domestica, et pro homine in Gallia nato; vox *homo* accipi potest pro persona, vel natura, vel specie humana; vox *animal* pro homine vel bruto, etc. Quum autem veritas formalis non habeatur nisi in iudicio, et in eius orali expressione, quae est propositio; manifestum est suppositionem terminorum non habere locum nisi in propositione, et consequenter terminum non *supponere*, nisi sit *terminus actu*, non *potentia* tantum (n. 23). Manifestatur autem, quae sit suppositio termini, diversis modis; saepe tamen ex ipso contextu sermonis, ut quum dico: *gallus volitat*, iam apparet *gallum* supponere pro ave domestica. Quod si dicerem: *gallus scribit epistolam*, iam appareret *gallum* supponere pro homine nato in Gallia.

Suppositio multipliciter dividitur, neque eodem modo ab omnibus. Nos praecipuas divisiones afferemus, incipientes a *praevia quadam divisione*, quae non est suppositionis *formaliter* dictae divisio, ut ex dicendis apparebit.

55. **Divisio praevia in materialem, seu late dictam suppositionem, et formalem, seu stricte dictam suppositionem.** Suppositio materialis (quam nos late dictam suppositionem vocamus) est usus termini pro seipso seu pro ipsa voce et sono materiali, ut: *Roma est vox*. Dividitur in *naturalem* et *artificialem*. *Naturalis* est usus termini pro seipso secundum id quod habet a natura, ut quum dico: *Roma est vox*. *Artificialis* est usus termini secundum id, quod habet ab arte et institutione humana, ut quum dico: *Roma est vox primae declinationis*.

Suppositio formalis, seu stricte dicta, est usus termini pro suo significato distincto ab ipsa voce; ut quum dico: *Roma est Urbs*. Haec suppositio multipliciter subdividitur. Sed antequam praecipuas eius divisiones proponamus, notandum est: 1° Quum terminus adhibetur materialiter seu pro seipso, dicitur *supponere* lato sensu, quia nihil ponitur loco sui ipsius.

Iamvero ex tradita explicatione *suppositionis*, termini dicuntur *supponere*, quatenus ponuntur loco rerum, quas significant. Quapropter haec suppositio materialis habet tantum *analogiam* quandam ad veram suppositionem. 2° Ipsa suppositio formaliter seu stricte dicta, subdividenda est inferius in suppositionem *materialem* et *formalem*, sed sensu prorsus diverso a praevia divisione. Nam in divisione allata vox *formalis* vel *materialis* afficit ipsam suppositionem ut in se est, prout possidet, vel non possidet formalem rationem suppositionis. In divisione autem afferenda, vox *formalis* vel *materialis* dicitur de suppositione prout respicit *formam* vel *subiectum* formae in re, quam significat, ut ex dicendis sub n. 58 apparebit

CAPUT VII.

DIVISIONES PRAECIPUAE SUPPOSITIONIS FORMALIS SEU STRICTE DICTAE.

56. **Suppositio absoluta et relativa.** *Absoluta* est usus termini ex seipso aliquid significantis; sic in propositione: *Petrus est Princeps Apostolorum*, omnes termini habent suppositionem absolutam. *Relativa* est usus termini significantis loco alterius termini, cuius vices gerit. Ex. gr. in propositionibus: *Petrus et Paulus sunt Martyres, quia hic gladio, ille cruce pro Christo necati sunt;* termini *hic* et *ille* suppositionem relativam habent.

57. **Suppositio propria et impropria.** *Propria* est acceptio termini pro re, ad quam significandam est institutus: sic supponunt termini huius propositionis: *Vulpes foveas habent. Impropria* est acceptio termini pro significato non proprio, sed sibi accomodato, sive per metaphoram, ut quum *Herodes* vocatur *vulpes;* sive per communem loquendi consuetudinem, ut quum *S. Thomas Aquinas* vocatur *Angelus Scholarum.*

58. **Suppositio formalis et materialis.** (Haec divisio non est confundenda cum divisione inter suppositionem stricte et late dictam, de qua egimus supra sub n. 55, quia praesens est subdivisio suppositionis stricte dictae). SUPPOSITIO FORMALIS est acceptio termini concreti pro *formali* parte rei significatae. Sic quum dico *album est accidens*, terminus *album* supponit *formaliter*, quia sumitur pro ipsa forma albedinis, quam significat in concretione, idest ut receptam in aliquo subiecto (cfr. n. 46). Hanc suppositionem quidam vocant acceptionem termini pro eo, quod significat *in obliquo*.

SUPPOSITIO MATERIALIS et acceptio termini concreti pro materiali rei significatae, nempe pro subiecto receptivo formae, quam terminus concretus significat simul cum suo subiecto. Sic quum dico *album est dulce*, terminus *album* supponit materialiter, quia non sumitur pro albedine, sed pro subiecto albedinis. Non enim albedo est dulcis; sed id quod per formam albedinis est album, est simul dulce per formam dulcedinis, ut *lac*. Hoc sensu dicimus: *musicus est philosophus; sacerdos est grammaticus*, etc. (1). Hanc suppositionem quidam vocant acceptionem termini pro eo, quod significat *in recto*, quia subiectum se habet quasi id, quod *stat* et *sustentat* omnes formas, secundum quas habet aliquod esse, sive substantiale, sive accidentale.

59. **Suppositio realis et logica.** *Realis* est acceptio termini secundum praedicata quae rei conveniunt independenter a mentis consideratione, et quae primis intentionibus respondent; ut quum dico : *homo est intelligens ; canis est animal latrabile*, etc. — *Logica* est acceptio termini secundum praedicata, quae rei competunt dependenter a mentis consideratione, et quae secundis intentionibus respondent ; ut quum dico : *homo est species, animal est genus.*

60. **Suppositio absoluta et personalis : particularis et universalis.** Suppositio realis potest esse absoluta vel per-

(1) Cfr. S. Th. 3. p. q. XVI a. 7. ad 4. et art. 9 corp.

sonalis; *absoluta* est acceptio termini pro natura ipsa : *homo est animal rationale; personalis* est acceptio termini pro individuis quae illam naturam participant : *homo est albus.*

Suppositio personalis est *particularis* vel *universalis.* Prima est acceptio termini communis pro aliquo vel aliquibus ex suis inferioribus; ut: *aliquis Apostolus fuit proditor; aliquis homo est iustus.* Secunda est acceptio termini communis pro omnibus divisim inferioribus suis, ut: *omnis homo est animal rationale.*

Non semper facile est dignoscere utrum suppositio sit absoluta an personalis; quandoque terminus utramque habet simul. Ad dignoscendum utrum terminus habeat particularem vel universalem suppositionem, apponi solent *syncategoremata:* omnis, aliquis, duo, etc. (cfr. n. 28). — Quod si haec desint, vel praedicatum est de materia necessaria, idest de essentia subiecti, ut *risibile* relate ad *hominem*, vel est de materia contingente, idest non exigitur necessario a natura subiecti, ut *album* vel *doctum* relate ad *hominem;* in primo casu ex ipso praedicato determinatur suppositio tamquam *universalis*, ut quum dico *homo est risibilis, est rationalis*, etc.: in secundo casu suppositio remanet indeterminata.

61. **Suppositio collectiva et distributiva.** Collectiva est acceptio termini communis pro suis inferioribus simul sumptis, ut: *omnes Apostoli sunt duodecim.*

Distributiva est acceptio termini communis pro omnibus inferioribus *seorsim*, idest *divisim*, sumptis, ut: *omnes angeli sunt spiritus.* Quare coincidit cum suppositione universali, de qua egimus sub n. 60. Subdividitur in *completam*, quae extenditur ad singula inferiora absque ulla exceptione, ut in exemplo allato, et *incompletam*, seu *accommodam*, quae aliquam exceptionem admittit, sicut haec: *omnes filii Adam concepti sunt in peccato originali*; nam excipitur B. V. Maria. Tum *completa* tum *accomoda* subdividuntur in *distributiva pro singulis generum*, et *pro generibus singulorum*, idest vel pro omnibus divisim individuis alicuius generis, vel speciei, ut: *omnia animalia sunt mortalia;* vel pro omnibus speciebus ali-

cuius generis, quarum unaquaeque ab aliquo individuo repraesentetur, ut: *omne animal fuit in Arca Nöe*

62 **De descensu et ascensu.** Hisce utimur ad dignoscendum utrum aliquis terminus supponat distributive an collective. *Descensus* est processus a termino communi ad sua inferiora per legitimam illationem ; ex. gr. *omnes homines sunt mortales. Ergo Petrus est mortalis, Paulus est mortalis,* etc. *Ascensus* est processus ab inferioribus ad terminum communem per legitimam illationem, ex. gr. *Petrus est mortalis, Paulus est mortalis* etc. *Ergo omnes seorsim homines sunt mortales.* Quod si non posset quis, sive per ascensum, sive per descensum, legitime inferre terminum, qui convenit omnibus simul, convenire singulis seorsim sumptis, iudicabit suppositionem esse collectivam; ex. gr. praedicatum *duodecim* competit omnibus simul Apostolis, non singulis, ergo supponit collective. Idem dicas de terminis:: *exercitus, populus,* etc., qui sunt collectivi. Animadvertas eumdem terminum in diversa suppositione posse esse collectivum et distributivum : ex. gr. quum dico : *omnes Romani sunt populus,* vox *populus,* supponit *collective.* Quum autem dico: *omnes congregationes civium sunt populus,* vox *populus* supponit *distributive.*

63. **Suppositio discreta et discretiva.** Discreta est acceptio termini pro aliquo ex inferioribus, cui determinate competere debet praedicatio termini, *dum profertur*; ut dum de Petro, qui, alterutro oculo clauso, aliquid adspicit, ego dico: *aliquis Petri oculus videt.* Visio enim debet actu verificari determinate, vel de dextero, vel de sinistro oculo Petri. Talis suppositio locum habet, quum in propositione sermo est de *exercita,* idest *actuali* operatione quae actu procedere nequit a subiecto indeterminato. Suppositio *discreta* vocatur etiam *disiunctiva,* vel *determinata.*

Suppositio discretiva est acceptio termini pro aliquo ex inferioribus, quin determinate uni vel alteri competere debeat, *dum profertur;* ut quum dico: *aliquis oculus requiritur ad videndum.* Id enim, neque necessario verificari debet de dextero neque de sinistro, dum terminus profertur. Ratio est, quia non est sermo de operatione actu exercita, quae requirit sub-

iectum determinatum, sed de exigentia alicuius operantis, quum operandum erit. Ad id autem nullum subiectum determinatum requiritur, ubi plura sunt apta ad operandum. Suppositio discretiva vocatur etiam *confusa*, vel *disiuncta*.

64. **De appellatione.** *Appellatio* est applicatio formalis significati unius termini supra formale significatum alterius. Ex. gr. quum dico: *musicus cantat*, praedicatum *cantans* appellat subiectum; quia musicus cantat formaliter ut musicus. Contra, quum dico *musicus pingit*, praedicatum *pingens* non *appellat* subiectum, sed habet suppositionem materialem stricte dictam; quia musicus non pingit quatenus habet formam artis musicae, sed quatenus habet formam artis pictoriae. Idcirco *appellatio* coincidit cum *suppositione formali* (n. 58); et, quando in propositione non invenitur aliud nomen praeter praedicatum et subiectum, statim apparet quinam sit terminus appellans, et quinam appellatus.

Quando autem invenitur aliud nomen praeter praedicatum et subiectum, illud nomen dicendum est appellare subiectum, cuius significatum formale convenit formali significato subiecti: illud autem nomen, cuius formale significatum convenit praedicato, praedicatum appellare dicendum est; ex. gr. quum dico: *Cicero fuit magnus orator*, nomen *magnus* evidenter appellat praedicatum. Si autem de Titio sermocinatore infimae notae sed corporis magnam molem habente, dicerem: *Titius est orator magnus*, nomen *magnus* appellaret subiectum; quia Titius inter suas notas individuales, seu formaliter qua Titius, habet magnitudinem corpoream.

Ad dignoscendum quando nomen appellat subiectum, et quando praedicatum, assignari solent quaedam regulae ex ipsa nominis collocatione desumptae. Sed quum hae neque sint communes omnibus idiomatibus, neque constanter verificentur in eodem idiomate; satis est diligenter perpendere contextum sermonis, atque ad aequivocationes vitandas uti *particulis reduplicantibus*, quales sunt *quatenus, secundum quid, reduplicative*, etc. Ex. gr. quaerenti: an Christus fuerit ab aeterno? respondebis eum fuisse ab aeterno *secundum divinitatem, non secundum humanitatem suam*. Interroganti: an album possit

esse dulce? respondebis album non posse esse dulce *reduplicative* ut album, sed ut dulce.

65. **Status** est acceptio termini pro tempore importato per copulam, ut: *Petrus est iustus, Petrus fuit iustus. Petrus erit iustus.* Ad veritatem harum propositionum *requiritur* et *sufficit,* ut praedicatum conveniat subiecto pro ea differentia temporis, quam copula importat, idest vel pro praesente, vel pro praeterito, vel pro futuro. Hinc praedicata essentialia non debent sumi cum statu, quia subiectum nequit concipi sine illis, ut homo est animal, est risibilis etc.

66. **Ampliatio** est acceptio termini pro tempore diverso a tempore importato per copulam, ut: *mutus loquitur*, idest ille, qui fuit mutus, nunc loquitur.

67. **Restrictio** est coarctatio termini a maiori ad minorem significationem. Praecipui modi, quibus fit, sunt: 1° per appositionem nominis adiectivi termino coarctando, ut: omnis homo *iustus* est laudandus; 2° per additionem casus obliqui, ut: omnia verba *Christi* sunt salutaria; 3° per additionem substantivi inferioris, seu contenti in termino, cui additur, tamquam species in genere, vel individuum in specie, ut: animal *leo* est fortissimum: civitas *Roma* est celeberrima, etc.

68. **Diminutio** est coarctatio termini significantis totum aliquod integrale ad quamdam illius partem, ut: Aethiops est *albus dentibus.*

69. **Alienatio** est translatio termini a propria ad impropriam significationem, ut: Vicit Leo de tribu Iuda, idest Christus. Sic per alienationem, homo pictus dicitur *homo;* angeli dicuntur *rationales,* etc.

70. **Remotio** est ablatio totius significationis termini per additionem alicuius vocis cuius significatio sit contradictoria significationi illius; ut si dicerem, *homo irrationalis; creatura increata,* etc.

CAPUT VIII.

INTRODUCTIO AD PRAEDICABILIA ET PRAEDICAMENTA.

71. **Praedicamenta,** graece Κατηγορίαι, sunt rationes quaedam supremae rerum, sub quibus gradatim inveniuntur rationes inferiores et minus universales usque ad infimas. Vocantur *praedicamenta*, quia de inferioribus *univoce* possunt praedicari. Vocantur etiam *suprema genera*, quia in aliquam ex illis tamquam in genus supremum omnia inferiora resolvi possunt, ipsa vero in genus ulterius resolubilia non sunt.

72. **Discrimen inter Praedicamentum metaphysicum et logicum.** Supremae rerum notiones vel considerantur *absolute* in seipsis, vel *relate* ad sua inferiora. Si absolute, sunt *praedicamenta metaphysica* et universalia directa, atque respondent *terminis primae intentionis* (n. 47). Huiusmodi est ex. gr. notio seu conceptus obiectivus *substantiae* per simplicem apprehensionem directe perceptae.

Si considerentur *relate* ad sua inferiora, ad quae se habent tamquam genera suprema, sunt universalia reflexa, et pertinent ad praedicamentum logicum. Dico: pertinent ad praedicamentum logicum; sunt enim tantummodo pars eius. Nam.

73. **Praedicamentum logicum** definitur « Ordinatio praedicabilium secundum subiectionem et praedicationem ». Videlicet est ipsa ordinatio seu conveniens dispositio alternorum generum et specierum usque ad individua sub uno supremo genere. Ex. gr. *Praedicamentum substantiae*, logice sumptum, est ea ordinatio praedicatorum essentialium, secundum quam ut primum seu infimum subiectum ponitur individuum, ex. gr. Socrates. Supra Socratem ponitur species specialissima *homo* (idest animal rationale). Supra animal rationale ponitur *animal* (idest corpus vivens sensitivum). Supra animal ponitur *corpus vivens*. Supra corpus vivens ponitur *corpus* (idest substantia corporea). Supra substantiam corpoream ponitur *substantia*.

74. **Praedicabilia.** Ad ordinem supradictum constituendum, in quo consistit Logicum Praedicamentum, scire oportet

modos communes aliquid praedicandi de alio. Quos modos, ab Aristotele desumptos, coordinavit Porphyrius in sua Εἰσαγωγή et vocavit κατηγορέματα seu Praedicabilia.

Praedicabilia quae definiuntur *modi communes aliquid univoce praedicandi de alio*, sunt quinque. Nam quinque tantum modis potest aliqua notio universalis univoce de suis inferioribus praedicari. Etenim id, quod haec notio importat, vel est aliquid pertinens ad suorum inferiorum essentiam, vel est aliquid essentiae superadditum.

Si primum, vel est integra essentia, et habetur *notio specifica*, seu *species* (v. g. homo);

vel est pars determinabilis essentiae, et habetur *notio generica*, seu *genus* (v. gr. animal);

vel est pars determinans essentiae, et habetur *notio differentialis*, seu *differentia* (v. gr. rationale).

Si secundum, vel necessario competit omni et soli essentiae, et habetur *proprium* (v. gr. risibile);

vel contingenter essentiae competit ita ut, hac salva, possit adesse vel abesse, et habetur accidens (v. gr. album).

75. **Corollarium. Eaedem rationes obiectivae sub diversis respectibus consideratae** *vocari possunt praedicata, praedicabilia et praedicamenta.* Quatenus enim praedicantur de rebus, vocantur *praedicata* ut quum dico: *Petrus est substantia, est animal, est homo.* Quatenus praedicantur de suis inferioribus, tamquam genera vel species, vocantur *praedicabilia*, ut quum dico, *animal est genus, homo est species.* Quatenus sunt simul coordinatae in ordine praedicamentali, et constituunt integram aliquam seriem praedicatorum, vocantur *praedicamenta logica.*

Nota. *Individuum* determinatum (*Petrus*) est aliquo modo praedicabile, nam est id quod de uno solo praedicatur. Individuum *vagum* (*aliquis homo*) est aliquo modo commune, aliqua communitate rationis, et sic reducitur ad praedicabile *speciem* (1).

---

(1) S. Th. 1. p. q. 30, a. 4.

(2) Cf. S. Th. Opusc. de *Ente et Essentia*, Cap. VI.

ARBOR PORPHYRIANA

EXHIBENS PRAEDICAMENTUM LOGICUM SUBSTANTIAE

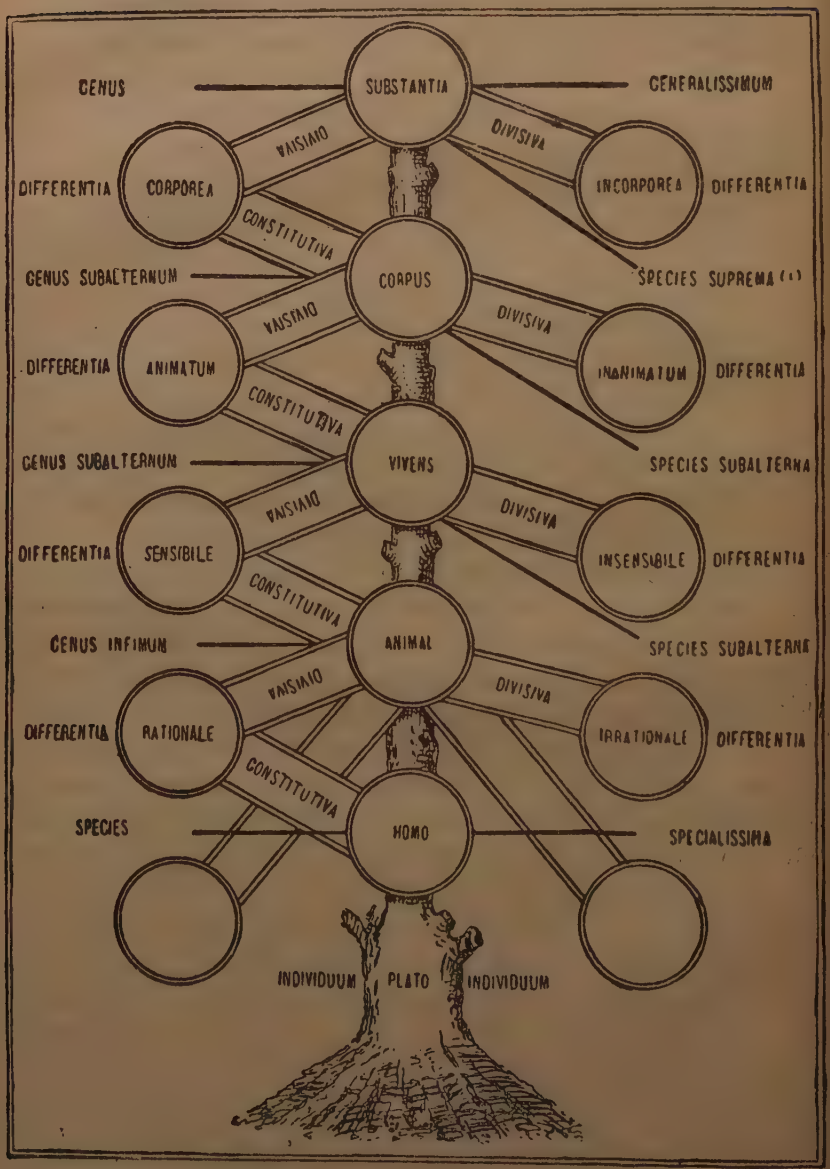

76. **Conditiones ut aliquid in praedicamento per se ponatur.**

1ª *Sit logice univocum,* quia praedicari debet vel subiici secundum rationem simpliciter eamdem. Hinc ipsum esse subsistens nempe Deus, et rationes transcendentes *entis, unius, veri, boni, alicuius,* non cadunt sub ullo praedicamento; sed sunt supra omne genus.

2ª *Sit aliquid simpliciter finitum,* quia ens simpliciter infinitum quum sit actus purissimus subsistens, neque potest esse pars constitutiva alicuius speciei, neque constat partibus sive in ordine essentiae, sive in ordine existentiae. Porro, ut in Logica maiori demonstrabimus, compositio logica ex genere et differentia fundatur in reali compositione, sive tantum metaphysica ex essentia et existentia, ut contingit in speciebus angelicis, sive etiam physica ex materia et forma, ut contingit in speciebus corporeis (2).

3ª *Sit unum per se,* nempe unica quaedam natura, Etenim *unum per accidens,* quum sit aggregatum plurium naturarum, nequit esse sub praedicamento ratione sui, sed ratione naturarum, quas habet, reducitur ad varia praedicamenta, ad quae illae pertinent.

77. **Triplex modus essendi in praedicamento, nempe vel directe, vel indirecte, vel reductive.**

1. **Directe** ponitur in praedicamento *ens completum* seu *totum,* videlicet id, quod vel est formaliter completum vel saltem ad modum totius potentialis includit perfectionem eorum quae sibi subiiciuntur.

Quapropter in praedicamento substantiae directe ponuntur genera et species in concreto accepta, et individuae substantiae, quae licet individuentur ratione quantitatis dimensivae, tamen realiter identificantur cum ipsa substantia. Nomina autem abstracta generum et specierum substantialium, ut corporeitas, animalitas, etc., quum exhibeant meram rationem partis, nequeunt directe poni sub praedicamento.

Dum contra in praedicamentis accidentium, ipsa abstracta generum et specierum directe ponuntur sub praedicamento; quia, ut suo loco videbimus, *tota essentia* accidentis consi-

stit in aliqua forma receptibili in subiecto ab ipsa realiter distincto.

Ex modo dictis apparet cur nomina concreta substantialia sint directe sub praedicamento, ut *corpus, animal, homo;* non autem concreta accidentalia, puta *album, quantum, musicum;* quia videlicet, quum essentia substantiae corporeae sit composita ex potentia subiectiva et forma substantiali, tota ratio essentiae exhibetur per nomen concretum, quod importat *unum per se,* non *unum per accidens.* Dum e converso, quum essentia accidentis sit forma quaedam non subsistens, quae recipitur in substantia, nomen concretum accidentale, quum exhibeat subiectum cum forma, refert *unum per accidens,* quod nequit sub ullo praedicamento directe poni.

2. **Indirecte et a latere** ponuntur sub praedicamento ea, quae ordinantur ad constituendas species, nempe *differentiae.*

3. **Reductive** ponuntur principia physice constitutiva eorum, quae directe sunt in praedicamento, videlicet materia et forma, quae sunt physica principia speciei; partes integrantes, quae sunt principia individuorum; unitas praedicamentalis, quae est principium numeri, etc.

78. **Praedicatio denominativa praedicamentorum ad invicem.**

Ratio aliqua generica vel specifica unius praedicamenti praedicatur de ratione generica vel specifica alterius praedicamenti *praedicatione denominativa.* Sic non dicimus: Substantia est *quantitas;* sed substantia est *quanta.* Etenim formalitates diversae nequeunt simul convenire, nisi ratione subiecti, quod eas suscipiat.

Denominativa autem dicuntur ab Aristotele (1): « Quaecumque ab aliquo differentia casu, secundum nomen habent appellationem, ut a grammatica grammaticus, a fortitudine fortis ». Videlicet sunt quaedam *nomina concreta,* quae recipiunt appellationem seu *denominationem* a quodam nomine abstracto (sicut *album* ab albedine). Et ideo necesse est, ut nomen de-

(1) *De ante praedicamentis,* c. 1.

nominatum differat casu a nomine denominante. Significat enim *in obliquo* formam, quam nomen denominans significat *in recto*. Sic nomen *album* seu *habens albedinem*, significat in obliquo formam albedinis, quam nomen *albedo* significat in recto. Formam autem per nomen denominans significata se habet semper ad modum partis in re, quam nomen denominativum significat.

79. **De praedicatione in quid et in quale.** I. Aliquod nomen dicitur praedicari *in quid*, quando per ipsum respondemus quaestioni: *Quid est res.* Haec praedicatio est semper essentialis. Dicitur praedicatio *in quid complete*, si significat speciem: dicitur *in quid incomplete*, si significat genus.

Exempla. *Quid est Socrates? Est homo.* Praedicatio in quid complete.

Quid est Socrates? Est animal. Praedicatio in quid incomplete.

II. Aliquod nomen dicitur praedicari *in quale*, quando per ipsum respondemus quaestioni: *Qualis est res?* Haec praedicatio potest esse vel *in quale essentialiter* vel *in quale accidentaliter;* quae iterum esse potest vel in quale accidentaliter *necessario*. vel in quale accidentaliter *contingenter*.

a) Praedicatio *in quale essentialiter* habetur, quando respondemus quaestioni per nomen significans differentiam specificam. Ex. gr. *Qualis est Socrates? Est rationalis.* Haec praedicatio vocatur etiam *in quale quid* vel *in eo quod quale.*

b) Praedicatio *in quale accidentaliter necessario* habetur, quum respondemus quaestioni per nomen significans *accidens proprium.* Ex. gr.: « Qualis est Socrates? Est risibilis ». Haec praedicatio vocatur etiam *in quale necessario.*

c) Praedicatio *in quale accidentaliter contingenter* habetur, quum respondemus quaestioni per nomen significans accidens, contingens, nempe quod potest inesse vel non inesse subiecto, quin hoc corrumpatur. Ex. gr. *Qualis est Socrates? Est musicus.* Vocatur etiam praedicatio *in quale contingenter.*

80. **Definitiones singulorum praedicabilium.**

I. « Genus est notio universalis, quae de pluribus praedicatur *in quid incomplete* ». Ab Aristotele definitur: « Id quod

de pluribus ac specie differentibus in eo quod quid est praedicatur » (1).

Dicitur *supremum,* si nullum genus supra se habet; *intermedium,* si aliud genus habet tum supra se, tum infra se; *infimum,* si nullum genus habet infra se, sed tantum species.

II. « SPECIES est ratio universalis, quae de pluribus praedicatur *in quid complete* ». Vel cum Aristotele: « Id quod de pluribus solo numero differentibus in eo quod quid est praedicatur ».

Est *suprema, intermedia,* vel *infima* (*specialissima*), prout immediate sequitur genus supremum, vel intermedium, vel infimum.

III. « DIFFERENTIA est notio universalis, quae de pluribus praedicatur *in quale quid* ». Vel « Quod de pluribus praedicatur *in quale essentiale* ».

Dicitur *suprema, subalterna, infima,* secundum quod determinat genus *supremum, subalternum, infimum.*

IV. « PROPRIUM est notio universalis, quae de pluribus praedicatur *in quale accidentaliter necessario* ». Definiri etiam potest: « Id quod de genere vel specie *per se primo* praedicatur *in quale accidentaliter* ». Quibus verbis innuimus *proprium,* secus *ac accidens logicum,* quod est quintum praedicabile, resultare ex principiis essentialibus rei, minime autem ex individualibus.

Proprium est « quod inest omni individuo speciei, et soli speciei et semper et conversim de illa praedicatur » (2).

V. « ACCIDENS est notio universalis quae de pluribus individuis praedicatur *in quale contingenter* ». Hoc ultimum vocatur *accidens logicum,* idest accidens logice inspectum. Nam accidens *metaphysice inspectum* latius patet, quum extendatur etiam ad *proprium.* Quidquid enim contradistinguitur a substantia, est sensu metaphysico *accidens.*

81. **Praedicamenta sunt decem:** Substantia, Quantitas, Relatio, Qualitas, Actio, Passio, Ubi, Quando, Situs, Habitus.

---

(1) 1 Top. v. 9.

(2) ALAMANNUS, *Sum. phil.,* I. q. 6. a. 1.

Quae ut facilius memoria retineantur, per vocabula hisce versiculis coordinata subindicantur in aliqua uniuscuiusque specie:

Arbor sex servos ardore refrigerat ustos.
Subst. Quant. Relat. Qualit. Actio Passio

Cras ruri stabo sed tunicatus ero.
Quando Ubi Situs Habitus.

Nota. Demonstratio denarii numeri praedicamentorum et caetera, quae respiciunt *antepraedicamenta, praedicabilia, praedicamenta* et *post praedicamenta,* Logicae Maiori reservantur.

82. **Regulae antepraedicamentales.** Accipe duas regulas, quae rectae praedicationi inserviunt. Vocantur *antepraedicamentales,* quia propositae sunt ab Aristotele ante Praedicamenta.

1. Regula. *Quando unum praedicatur de altero ut de subiecto, idest ut ratio superior de suo inferiori, quidquid per se praedicatur de superiori, praedicatur etiam de inferiori.* Qua in regula sedulo notandum est, ad hoc ut praedicatum superioris dicatur de inferiori, convenire debere superiori *per se et in ordine reali,* non tantum per accidens vel in ordine mere intentionali. Sic bene quidem dicerem: *Petrus est homo. Ergo est animal.* Perperam autem dicerem: *Petrus est homo. Ergo est genus.*

2. Regula. *Diversorum generum et non subalternatim positorum diversae sunt differentiae; subalternorum vero generum nihil prohibet easdem esse differentias.* Videlicet genera diversorum praedicamentorum nullo modo possunt habere easdem differentias. Attamen nihil prohibet, quin genera subalterna habeant easdem differentias, non infimas sed intermedias. Sic *animal* et *color* nequeunt in ulla differentia convenire. *Animal* autem et *homo* convenire possunt in eadem differentia *sensitivi.* Quae tamen differentia in homine se tenet ex parte generis proximi adhuc determinabilis per ultimam differentiam *rationalis.*

CAPUT IX.

DE QUADRUPLICI MODO DICENDI PER SE (1).

83. *Primo modo dicuntur per se* de aliquo subiecto, ea quae ingrediuntur eius definitionem, utpote principia intrinsece constitutiva essentiae eius. Sic *animal* dicitur de homine. (Hic est primus modus praedicandi per se).

Secundo modo dicuntur per se ea, in quorum definitione includitur subiectum. Quia sunt propria passio ipsius subiecti. Sic risibile dicitur de homine, rectum et curvum dicuntur de linea; habere tres angulos aequales duobus rectis, dicitur de triangulo, etc. (Hic est secundus modus praedicandi per se).

Tertio modo dicuntur per se ea, quae important aliquid solitarium seu identificatum cum subiecto; ut *Socrates, homo, equus;* non vero aliquid accidentale seu superadditum subiecto; ut *album, ambulans,* etc. Hic modus, rigorose loquendo, non est modus praedicandi per se, sed *est modus essendi per se.*

Quarto modo dicitur per se de aliquo subiecto, id quod habet cum eo necessariam connexionem propriae et immediatae causae ad proprium effectum. Sic iugulatio dicitur *per se* de interitu hominis iugulati, quia ideo homo interiit, quia fuit iugulatus. Non autem diceretur *per se* causa interitus eius hoc quod iverit in forum; quamvis si Titius ex. gr. non ivisset in forum, non fuisset interfectus; sed diceretur causa per accidens (Hic quartus modus dicendi *per se* est, rigorose loquendo, tertius modus praedicandi per se, ut ex supradictis patet).

84. **Corollarium.** Ex eis, quae diximus sub n. 76 et 77, apparet dari *duos modos praedicandi per accidens,* quorum unus correspondet quarto praedicabili, et identificatur cum secundo modo dicendi per se ; alius correspondet quinto praedicabili. Insuper apparet accidens metaphysicum directe opponi eis quae *primo modo dicuntur per se* (2).

---

(1) Ex Arist. 1. *Posterior.* IV.

(2) Cfr. S. Th. in V. *Metaph.* Lect. 22 in fine.

85. **De praedicatione per se primo et non primo** Praedicantur *per se primo* de aliquo subiecto; quae ita ei *per se* conveniunt, ut *conversim* de eo dicantur, nempe ut subiectum et praedicatum sint secundum sequelam termini pertinentes aequale (n. 48). Quod contingit, quum utraque habent aequalem extensionem (n. 53). Praedicantur autem *per se non primo* ea quae alicui subiecto *per se*, sed non *convertibiliter*, conveniunt. Ex. gr. *hoc quod est habere tres angulos aequales* duobus rectis de triangulo generice sumpto praedicatur *per se primo;* de isoscele autem *per se non primo*. Sunt enim aliae species triangulorum praeter isoscelem. Et ideo ex eo quod aliqua figura habeat tres angulos aequales duobus rectis, sequitur quidem eam esse triangulum, non autem eam esse isoscelem.

CAPUT X.

DE DEFINITIONE.

86. **Definitio** *est oratio explicans quidditatem, idest essentiam rei*; sic *animal rationale* est definitio hominis. Dicitur *oratio* quia, pluribus constare debet vocibus, ad hoc ut distincte notificet principia rei, quae concurrunt ad rem constituendam (1).

Stricte loquendo, definitio non est enunciatio aliqua affirmativa, sed est ea sola oratio, quae *conversim* praedicatur de *definito*; ut, respectu hominis, *animal rationale*. Neque dicas nos definire hominem dicendo: *homo est animal rationale;* nam in hoc enunciato vox *homo* non est pars suae definitionis; sed est *subiectum*, cui tamquam *praedicatum* definitio applicatur. Quapropter stricte dicta definitio est *oratio imperfecta*, seu *terminus complexus*.

87. **Definitio realis et nominalis.** Definitio solet communiter dividi in definitionem *realem*, seu explicantem *quid rei*, et definitionem *nominalem*, seu explicantem *quid nominis*. Attamen haec non est proprie dicta divisio: nam definitio

(1) Cfr. S. Th. in VII. *Metaph.* Lec. 9.

nominalis non est proprie definitio, sed est mera *interpretatio* nominis, quae fit vel per vocem alterius idiomatis, ut: φύσις *est natura;* vel per vocem clariorem eiusdem idiomatis, ut: *artus* sunt *membra*; vel per etymologiam, ut: *philosophia* est *amor sapientiae,* etc.

88. **Definitio quid rei, seu realis, dividitur in essentialem, et descriptivam.** *Essentialis* fit per principia intrinsece constitutiva essentiae rei. Subdividitur *in logicam,* quae fit per partes logicas, nempe per genus et differentiam, ut: *homo est animal rationale:* et *physicam,* quae fit per partes physicas, ut: *homo est ens compositum ex corpore et anima rationali.*

Descriptiva est ea, quae explicat naturam rei per notas extrinsecas quidditati eius. Subdividitur in *propriam, accidentalem* et *causalem. Propria* rem notificat per suas proprietates, ut: *homo est animal risibile. Accidentalis* rem notificat per complexum accidentium, quae divisa possunt in aliis rebus inveniri, non vero simul; ut: *homo est animal implume, bipes, habens caput erectum. Causalis* est, quae rem explicat per causas extrinsecas, seu finalem, exemplarem, efficientem: ex. gr. *homo est creatus propter beatitudinem aeternam; est ad imaginem Dei,* etc. Huc refertur definitio *genetica,* quae fit explicando modum productionis, seu genesim rei, ut: *Circulus est figura plana, resultans ex motu lineae rectae se vertentis circa fixam sui extremitatem.*

89. **Regulae ad bene definiendum:** I. Definitio sit clarior suo definito; secus non aperiret naturam rei.

II. Definitum non ingrediatur suam definitionem. Contra hanc regulam peccaret, qui diceret: homo definitur *animal humanum.*

III. Definitio non sit superflua, neque diminuta. Superfluitate peccaret haec: homo est *animal rationale corporeum.* Diminutione peccaret haec: homo est *vivens sensitivum.*

IV. Definitio fiat per genus proximum et differentiam ultimam; aut, si genus remotum sumatur, addantur omnes differentiae usque ad ultimam, ut: homo est *substantia corporea, vivens, sensitiva, rationalis.*

V. Definitio sit convertibilis cum suo definito, seu nec latius pateat, nec minus late. Hinc fiet *a*) ut conveniat omni et soli definito; *b*) ut possit mutuo inferri cum definito, ceu termini convertibiles aequales (n. 48); ex. gr. *est homo, ergo est animal rationale; est animal rationale, ergo est homo*; c) ut *omnia praedicata realia* definitionis conveniant definito, et vicissim. Dico *praedicata realia;* nam *praedicata intentionalia,* seu *secundae intentionis,* quum addant specialem respectum ad intellectum, non semper aeque conveniunt definitioni et definito. Hinc perperam quis inferret: *animal rationale est terminus complexus;* ergo *homo est terminus complexus.* Fieret nempe transitus ab ordine intentionali, seu logico, ad ordinem realem.

90. **Requisita ad hoc ut aliquid proprie definiri possit:** I. *Definitum* debet communicare vel actu vel potentia cum pluribus in aliqua ratione essentiali. Nam definire est statuere fines, seu *terminos* inter unum et aliud, quae invicem communicant; sicut quum agri delimitantur.

II. Haec ratio communis nequit esse aliqua ratio analogica transcendens, sed esse debet univoca. Nam pars determinans debet inveniri extra partem determinabilem; secus definitio non secerneret rem definitam ab aliis, cum quibus communicat. Porro nihil invenitur extra rationem transcendentaliter communem, quum nulla realitas dari possit, de qua ratio analogica transcendens non praedicetur.

III. Idcirco proprie definiri ea tantum possunt, quae sunt sub aliquo genere, sive *physico,* sive saltem *logico;* nempe, ut suo loco declarabimus, ea quae sunt composita *ex potentia subiectiva et actu,* videlicet ex principio reali determinabili et ex principio reali determinante. Haec est ratio cur Philosophi dicant *genus desumi a materia, differentiam a forma.*

IV. Genera suprema, et entia, quae transcendunt omne genus, non definiuntur, sed aliqualiter describuntur.

CAPUT XI.

DE DIVISIONE.

91. **Divisio,** *est oratio totum in suas partes distribuens.* Divisio alia est *vocis*, alia est *rei*. Nos, omissa divisione vocis quae potius est *distinctio,* exhibens varias significationes eiusdem vocis, agimus de divisione rei, quae est *oratio exhibens partes, in quas totum aliquod ens distribuitur.*

92. **Totum** *est illud, quod partes habet,* seu quod ex pluribus unum est. Porro secundum diversam rationem, qua forma totius inveniri potest in partibus, diversificantur genera totius, et consequenter genera divisionis. Partes enim se habent ad totum, ut materia ad formam. Iamvero, quum triplici modo inveniri possit forma totius in suis partibus, triplex exurgit totum, videlicet: *universale, integrale* et *potentiale* seu *potestativum* (1).

I. TOTUM UNIVERSALE habetur, quum forma totius adest cuilibet parti secundum totam suam essentiam et virtutem, ut animal homini et equo (2). Quo in casu *partes* dicuntur *subiectivae,* quia unaquaeque est subiectum integrae formae totius: et *totum* dicitur *universale,* quia ad singulas partes secundum totam rationem suae essentiae et virtutis se extendit, ita ut distributive de eis *proprie* praedicetur. A quibusdam recentioribus vocatur *totum potentiale,* quia totum universale, quum praescindat a suis inferioribus, implicite, confuse et virtualiter ea omnia continet. Sic *animal* genus, tamquam totum potentiale, implicite continet omnes species et individua, de quibus ipsum praedicari potest. Sed hic est specialis respectus considerandi universale, sub quo convenit, cum iis, de quibus sub n. III agemus.

II. TOTUM INTEGRALE habetur, quum forma totius neque secundum totam essentiam, neque secundum totam virtutem adest singulis partibus. Videlicet est illud, quod in sua perfectione integratur ex partibus, quae concurrunt ad ipsum

(1) Cfr. S. TH. in IV. Sent. Dist. 16, q. 1. a. 1. solut. 3.
(2) Cfr. S. TH. 1. p. q. 77. a. 1. ad 1.

constituendum, et idcirco integrales vocantur. Quapropter nullo modo de singulis partibus praedicatur, sed aliquo modo, licet improprie, de omnibus simul; ut si dicamus, quod paries. tectum et fundamentum sunt domus. Totum integrale a S. Thoma descriptum respondet *toti actuali* Recentiorum.

III. TOTUM POTESTATIVUM (quod etiam *potentiale* a S. Thoma vocatur) habetur, quando forma totius adest singulis partibus secundum totam essentiam, sed non secundum totam virtutem. Duplici potissimum in casu locum habet: 1° ubi agitur de *quantitate virtutis* seu perfectionis, quatenus aliqua vis seu perfectio superior continet in se virtualiter alias inferiores vires; sic *rationale* continet *sensitivum* et *vegetativum; animal* continet in sua potentia *hominem, leonem, equum,* etc. 2° ubi agitur de *quantitate extensa continui homogenei;* tunc enim totum continuum continet potentia plures partes quantitativas, ut suo loco dicemus.

93. **Totum universale** dividitur in *proprie* et *improprie* dictum.

a) AD PROPRIE DICTUM UNIVERSALE requiritur, ut forma totius inveniatur *per se* et *univoce* in singulis partibus subiectivis, idest sit in eis essentialiter et secundum rationem identicam; huiusmodi est ratio generica et specifica relate ad sua inferiora: ex gr. ratio animalis in homine et equo. Eius divisio in inferiora est divisio essentialis univoca.

b) UNIVERSALE IMPROPRIE habetur 1° quando forma totius invenitur *per se* sed *non univoce* in partibus subiectivis, ut ratio entis quae de suis inferioribus praedicatur quidem *per se* nempe essentialiter; sed secundum rationem proportionalem: quo in casu divisio est essentialis analogica, id est *analogi* in sua *analogata.*

2° Quando forma totius invenitur quidem *univoce,* sed per accidens; id est secundum rationem identicam, sed accidentaliter. De quo *universali per accidens* triplex fieri potest hypothesis, prouti *totius universalis forma* vel est aliquod accidens relate ad varias substantias, tamquam ad eius partes subiectivas, ut quum dico: *album dividitur in lilium, nivem, lac* etc... Vel est aliqua substantia relate ad varia accidentia, tam-

quam ad eius partes subiectivas, ut quum dico: *homo dividitur in album, nigrum, iustum, impium,* etc. Vel est aliquod accidens relate ad varia accidentia diversae rationis ab ipso, ut quum dico: *album dividitur in amarum, dulce, frigidum, veneficum,* etc. Secundum hanc triplicem hypothesim, tripliciter fieri posse divisionem totius universalis accidentalis, manifestum est. Ubi nota divisionem colorati in album, rubrum, caeruleum, etc., non esse divisionem universalis improprii accidentalis, sed universalis proprii in partes subiectivas proprias, quum sit divisio generis in suas species.

94. **Totum integrale** dispescitur in *unum per se et unum per accidens. Unum per se* est id, cuius est unum esse simpliciter, ut homo constans ex anima et corpore. *Unum per accidens* est id, cuius sunt plura esse simpliciter, ut domus, constans ex lapidibus, lignis, etc.

a) Totum integrale per se unum dispescitur *in totum essentiale*, et *totum quantitativum*. Totum essentiale est essentia composita ex partibus essentialibus incompletis in ordine essentiae, in quo una pars se habet ut potentia, alia ut actus. Dispescitur in *totum essentiale physicum*, quod constat ex partibus physicis, i. e. ex forma et materia realiter inter se distinctis, ut homo ex anima et corpore; et in *totum essentiale logicum* (a quibusdam vocatur *metaphysicum*), quod constat ex partibus logicis, i. e. ex genere et differentia, distinctis ab invicem ratione cum fundamento in re, ut homo ex animali et rationali, vel humanitas ex animalitate et rationalitate.

Totum quantitativum per se unum est quod extenditur in partes extra partes continuas; quae si sunt similares, vocatur totum homogeneum, ut massa aurea; si sunt dissimilares, vocatur totum heterogeneum, ut corpus humanum ex variis membris resultans.

b) Totum integrale per accidens unum dispescitur in logicum, morale, physicum, et aggregationis. Logicum est, quod complectitur rem et intentionem secundam, vel plures intentiones secundas: ex. gr. in propositione: *Petrus est homo, Petrus* est simul vox, subiectum et terminus; *homo* est vox, praedicatum et terminus.

Morale est multitudo entium rationalium, moralibus vinculis connexa, conspirantia ad eumdem finem, ut familia, civitas, natio.

Physicum est, quod constat partibus retinentibus propriam essentiam, quae nequaquam in uno esse simpliciter conveniunt. Attamen conveniunt in unico subiecto, quod dicitur esse *unum secundum quid;* ut homo albus.

Aggregationis est id, quod ita constat partibus retinentibus propriam essentiam, ut ne quidem in unico subiecto conveniant; talis est acervus lapidum.

Nota 1°. Unum et idem ens habere potest sub variis respectibus rationem totius universalis, integralis, et potentialis. Ex. gr. *humana natura* quatenus consideratur ut *species*, univoce et divisim praedicabilis de individuis humanis, est *totum universale;* quatenus consideratur ut composita ex anima et corpore, est *totum integrale essentiale physicum;* quatenus consideratur ut composita ex animalitate et rationalitate, est *totum integrale essentiale logicum;* quatenus consideratur ut constans capite, brachiis aliisque membris corporis humani, est *totum integrale quantitativum heterogeneum*; quatenus consideratur ut potestate sua continens naturam, quae est tantum vegetativa, et naturam, quae est tantum sensitiva, rationem habet totius potentialis, seu potestativi. Similiter ratio *animalis,* quatenus consideratur ut *confuse* et *implicite* continens omnia sua inferiora, nempe species et individua, est *totum potentiale.*

Nota 2°. Sub diverso respectu aliqua habere possunt *reciproce* rationem totius et partis. Ex. gr. *genus animal* habet rationem totius relate ad *speciem homo*, si haec consideratur quatenus est pars *subiectiva* totius universalis. Si autem *species homo* consideretur, quatenus *est totum integrale essentiale logicum,* tunc *genus animal* habet rationem partis determinabilis; nam *species homo* resultat ex animali et rationali (1).

Nota 3°. Variae divisionis species respondent variis spe-

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 85. a 3. ad 2m.

ciebus totius, a quibus ipsum nomen desumunt, et ex hucusque dictis satis patent.

95. **Regulae divisionis** *sunt quatuor:* 1ª Totum divisum sit maius qualibet parte dividente. Contra hanc peccaret, qui divideret animal in rationale et sensitivum, quia omne animale est sensitivum. 2ª Totum divisum adaequetur membris dividentibus et vicissim. Contra hanc peccaret qui divideret Europam in Galliam, Germaniam et Italiam, nam desunt aliae regiones. 3ª Membra dividentia se mutuo excludant vel re vel ratione. Contra hanc peccaret, qui Terram divideret in Europam, Asiam, Africam, Americam, Oceaniam et Italiam, nam Italia includitur in Europa. 4ª Sit relative brevis.

PARS SECUNDA

DE ENUNTIATIONE

CAPUT XII.

DE PARTIBUS ENUNTIATIONIS DEQUE GENERE SUB QUO CONTINETUR, IDEST DE NOMINE, VERBO ET ORATIONE

96. « **Nomen** est vox significativa ex instituto sine tem-« pore, cuius nulla pars significat separata, finita et recta, « quae cum verbo veram aut falsam efficit orationem » (1).

Dicitur I. *Vox*, ut distinguatur ab aliis sonis. Etenim « vox « est sonus ex animalis ore prolatus, cum quadam imagina-« tione » (2).

II. *Significativa*, ut distinguatur a vocibus sive articulatis, ut *blitri*, sive inarticulatis, quae nihil significant.

III. *Ex instituto*, ut distinguatur a vocibus quae non ex humana institutione, sed naturaliter aliquid significant, ut gemitus et suspiria.

IV. *Sine tempore*, ut distinguatur a verbo et participio, quae significant per modum actionis et passionis, et consequenter per modum mutationis, seu cum tempore, ut *amo*, *amavi*, *amabo*. Nomen autem significat independenter a *successione temporis*, non solum res et mensuras temporum ut *dies*, *horas*, *annos*, sed ipsas actiones quas non exhibet ut

(1) Ex Arist. lib. 1. *Periherm.* c. 2.

(2) Ex Arist. *De Anima* lib. 2 text. 90.

actu procedentes a subiecto agente, sed ad modum habitus, ut *amor, cursus,* etc.

V. *Cuius nulla pars significat separata;* videlicet est *terminus incomplexus* (n. 43), et per hoc distinguitur ab oratione (cfr. n. 98).

VI. *Finita,* ut distinguatur a terminis infinitis (n. 41), qui, nisi apponatur additum alienans, non significant aliquid determinate, ut *non homo, non leo,* etc.

VII. *Recta,* ut distinguatur a casibus obliquis ex. gr. *hominis, leonem,* etc.

VIII. *Quae cum verbo veram aut falsam efficit orationem;* ut distinguatur ab adverbiis et aliis partibus orationis, quae si solae ponantur cum verbo *est,* neque verum neque falsum dicunt.

97. **Verbum** definitur ab Arist. (loc. cit., cap. 3) « vox significativa ex instituto, cum tempore, cuius nulla pars significat separata, finita et recta, et est semper eorum, quae de altero praedicantur, nota ».

I. *Cum tempore,* quia verbum significat per modum actionis vel passionis, quae utpote identificata cum motu, mensurantur tempore, et esse attingunt in *nunc temporis,* ut in Cosmologia dicemus.

II. *Finita,* quia vocabula per negationem infinita nullam habent determinatam significationem (n. 41). Iamvero repugnat ipsi essentiae verbi haec indeterminatio. Etenim de essentia verbi est ut significet convenientiam vel disconvenientiam praedicati cum subiecto. Sed id quod nullam habet determinatam significationem, nequit ea significare. Ergo necesse est ut verbum sit vox finita.

III. *Recta;* ut ostendatur verbum ex seipso et non per ordinem ad aliud significare actionem vel passionem simpliciter et actu, quae competunt rebus naturalibus in ipso *nunc* temporis continui (ut suo loco dicemus), nempe in tempore praesenti. Quare a verbo stricte accepto excluduntur *casus verbi* atque *verba obliqua,* qualia sunt omnes modi praeter indicativum, et omnia tempora praeter praesens, quae vel minime significant actionem aut passionem, ut *Socrates cur-*

reret, vel, si eam significant tamquam praeteritam vel futuram, nequeunt intelligi, nisi in ordine ad praesens quod consignificant. Nam est praeteritum quod fuit praesens: futurum autem quod erit praesens (1).

IV. *Semper corum quae de altero praedicantur nota,* nempe est signum seu nota praedicati. Per hoc distinguitur ab ipso *participio.* Nam verbum numquam stare potest pro subiecto in propositione, nisi sumatur *materialiter* in vi nominis, sed semper cum copula praedicatum includit, seu dicit ipsum praedicatum in actu compositionis cum subiecto. Nam, ut ait S. Thomas (2): « Quodlibet verbum resolvitur » in « hoc verbum *est* et participium: nihil enim differt dicere homo convalescens est, et homo convalescit, et sic de aliis ». Porro to *est,* in quod unumquodque verbum partialiter resolvi potest, est *nota seu signum compositionis* et vocatur *verbalis copula.*

Corollaria. Ex hac ultima parte definitionis verbi colliges: 1° *verbum stricte dictum* continere copulam et praedicatum, ita ut resolvi possit in copulam *est* et in aliquod participium, 2° *copulam verbalem est* non esse verbum stricto sensu, sed latiori sensu, quia nequit resolvi in copulam et praedicatum; 3° si quando vocabulum *est* resolvitur in copulam et praedicatum, aequivoce sumi cum priori vocabulo *est;* tunc enim non *supponit* pro copula verbali, sed *supponit* pro aliquo verbo stricte dicto, quod significat *existere:* hinc quum dico: *Deus est,* verbum *est* includit copulam *est,* et praedicatum *existens;* ita ut resolvi debeat in hanc propositionem: *Deus est existens* (3).

Nota. Propositio de secundo adiacente est ea, in qua invenitur verbum stricte dictum, quod simul fungitur munere copulae et praedicati: ut: *Petrus currit.* Vocatur ita, quia praedicatum in verbum inclusum, immediate adiacet subiecto, secundum locum tenens.

---

(1) Cfr. S. Th. (in *Periherm.* lect. 5).
(2) In 5 *Metaphys.* lect. 9.
(3) Cfr. S. Th. 1. p. q. 3. a. 4. ad 2.

Propositio de tertio adiacente est ea, in qua invenitur verbum late dictum, quod unico fungitur munere copulae verbalis, ut: *Petrus est currens.* Vocatur de tertio adiacente, quia vel praedicatum separatim habet tertium locum in propositione, vel copula *est*, ut: *Petrus currens est.*

98 « **Oratio,** generice sumpta, est vox significativa ad placitum, cuius partium aliqua separata significat, ut dictio, non ut affirmatio aut negatio » (1). Videlicet est complexus vocabulorum, quorum singula significant, ut mera dictio solitaria, non ut affirmatio aut negatio, quae sunt species orationis; neque ut terminus complexus, qui est oratio imperfecta (n. 43). Etenim:

Oratio dividitur in imperfectam et perfectam. Imperfecta est ea, quae imperfectum sensum generat in animo auditoris, eum relinquendo suspensum, ut: *homo albus; si Petrus curreret*, etc. Perfecta autem est, quae perfectum sensum generat in animo auditoris, ut: *si Petrus curreret, acciperet bravium.*

Orationum perfectarum quinque sunt species: enunciativa, interrogativa, vocativa, imperativa et deprecativa. Nam, ut verbis utamur Auctoris Summae Totius Logicae Aristotelis (2):

« Sciendum quod ratio non solum concipit ipsas res, sed « etiam per suum conceptum alia dirigit et ordinat; conci- « piendo autem res in se, format orationem iudicativam seu- « enuntiativam: ordinando autem alia, format alias orationes, « Dirigitur autem et ordinatur aliquis ab aliquo ad tria. « Primo ad mente attendendum; et ad hoc pertinet oratio « vocativa. Secundo ad voce respondendum; et ad hoc per- « tinet oratio interrogativa. Tertio ad opus exequendum; et « ad hoc pertinet, quantum ad inferiores, oratio imperativa;

---

(1) Arist. 1. *Periherm.* cap. 4.

(2) Tract. VII c. 3. — Nota. Opus citatum non genuinum S. Th. Aquinatis, adcenseri solet inter opera Angelici Doctoris, eo quod eius doctrinam fere verbatim referat, atque in Editione Romana Operum S. Thom. iussu S. Pii V concinnata locum tenet Opusculi XLVIII. — Lectorem commonemus nos in citandis Opusculis S. Th. sequuturos ordinem in hac Editione servatum. — Cfr. S. Th. *Periherm.* lect. 7.

« quantum vero ad superiores, oratio deprecativa, ad quam « reducitur oratio optativa, quia respectu superioris homo non « habet vim innatam, nisi per expressionem sui desiderii: sup- « positiva vero et conditionalis reducuntur ad interrogativam ».

CAPUT XIII.

ENUNTIATIONIS ET IUDICII DEFINITIONES.

99. « **Enuntiatio** est oratio significans verum vel falsum » (1); vel « oratio affirmativa vel negativa alicuius de aliquo » (2). Ea *Enuntiatio,* vocatur ab Aristotele *Propositio,* quae ponitur in aliquo syllogismo; sed a Modernis promiscue usurpatur.

Enuntiatio est expressio *Iudicii,* quod definitur *actus quo mens affirmat vel negat praedicatum convenire subiecto.* Iudicium vocatur etiam: « operatio intellectus componentis et dividentis » — « compositio et divisio » — affirmatio vel negatio » — « assensus vel dissensus mentis ».

CAPUT XIV.

DE MATERIA ET FORMA ENUNTIATIONIS.

100. Siquidem omnis entis compositi principia intrinsece constitutiva se habent ad invicem unum ut determinabile, aliud ut determinans et constituens rem in suo esse, in eo ordine in quo se habent mutuo ut potentia et actus (ut in Ontologia demonstrabimus); etiam in hoc *ente rationis* quod est *enuntiatio,* adsignamus principium determinabile, quod, per quamdam analogiam ad composita corporea vocamus *materiam,* et principium determinans quod vocamus *formam.*

Materia enuntiationis sunt termini, qui quidem, si considerantur extra enuntiationem in ratione *terminorum in po-*

(1) Arist. 3. *Periherm.* c. 4.
(2) Arist. 1. *Prior.* c. 1.

tentia (cf. n. 23, 4°), vocari possunt *materia remota* enuntiationis; si autem considerantur in enuntiatione in ratione *terminorum in actu,* quatenus nempe actu funguntur munere subiecti et praedicati, vocari possunt *materia proxima* eiusdem.

Forma enuntiationis est copula verbalis, quae est signum seu *nota compositionis vel divisionis.* Etenim principium formale alicuius rei est illud quod eam in suo esse constituit. Atqui copula constituit enuntiationem in suo esse; quia per copulam affirmantem componitur praedicatum cum subiecto; per copulam negantem a subiecto dividitur; in qua copulatione vel divisione ipsum esse enuntiationis consistit. Ergo recte dicitur copula, forma enuntiationis.

Nota. Praedicatum sub diverso respectu consideratum in enuntiatione dici potest se habere *formaliter* vel *materialiter.* Quatenus nempe consideratur relate ad subiectum, se habet formaliter: quatenus autem consideratur relate ad copulam, se habet materialiter. Quatenus enim subiectum se habet ad praedicatum eo modo, quo suppositum se habet ad formam sibi inhaerentem, vel ad naturam in qua subsistit; dicuntur in propositionibus *praedicata teneri formaliter, subiecta autem materialiter.* Praedicatum enim significat ad modum formae, quae affirmatur vel negatur convenire subiecto (1). Quatenus autem tum subiectum tum praedicatum se habent ad copulam, tamquam ad principium ea determinans ad rationem subiecti et praedicati, et per hoc ad intrinsece constituendam enuntiationem in suo esse, utraque dicuntur *se habere materialiter ad copulam,* idest tamquam materia ad formam.

101. **Materia enuntiationis** dividitur in *necessariam, contingentem* et *impossibilem,* propter triplicem habitudinem quae intercedere potest inter praedicatum et subiectum. Est *necessaria* quando praedicatum significat aliquid, quod necessario competit subiecto, nempe vel principia essentialia, vel accidentia propria eius; ut *homo est animal, est rationalis, est risibilis.* Est *contingens,* quando praedicatum significat aliquod accidens commune subiecti, ut: *Petrus est albus.* Est *materia*

(1) Cfr. S. Th. 1. q. p. XIII, a. 12. et in 1. *Periherm.* Lect. VIII.

impossibilis (quam quidam *remotam* vocant, sed non eo sensu quo nos sub n. 100 hanc vocem usurpavimus), quando praedicatum significat aliquid repugnans naturae subecti, ut: *homo est irrationalis* (cfr. n. 70).

REGULAE CIRCA SUPRADICTAS ENUNTIATIONES IN ORDINE AD VERITATEM.

1ª In materia necessaria omnis propositio affirmativa est necessaria, ideoque est semper vera; ut *homo est animal rationale;* omnis propositio negativa est impossibilis, ideoque est semper falsa, ut: *homo non est animal rationale, non est risibilis,* etc.

2ª In materia impossibili seu remota, omnis propositio negativa est necessaria et semper vera, ut: *homo non est irrationalis, non est piscis,* etc.; omnis affirmativa est impossibilis et semper falsa, ut: *homo est asinus, est increatus* etc.

3ª In materia contingenti omnis propositio, sive affirmativa sive negativa, est contingens et potest esse sive vera sive falsa, ut: *homo est doctus; asinus est albus,* etc.

102. **Ratione dispositionis terminorum,** vel (ut sub n. 100 eam accepimus) ratione materiae remotae, dispescitur enuntiatio in *naturalem* et *innaturalem. Naturalis* seu *directa* est in qua praedicatum se habet ad subiectum, vel ut magis universale ad minus universale, ex. gr. *homo est animal;* vel ut accidens ad subiectum, ex. gr. *homo est doctus;* vel ut distinctum ad confusum, ex. gr. *homo est animal rationale. Innaturalis,* seu *indirecta* est ea, quae inverso modo terminos disponit, ut *animal est homo,* etc. (n. 25).

Item *ratione materiae remotae* idest *terminorum in se inspectorum,* dividitur enuntiatio in *finitam* et *infinitam. Finita* est ea in qua tam subiectum quam praedicatum sunt termini finiti, ut *homo est iustus. Infinita* est ea in qua vel subiectum, vel praedicatum vel utrumque sunt infinita, ut *non homo est animal; non homo est non arbor,* etc. Qua in re sedulo notandum est, nomen infinitum quodammodo significare unum; non quidem unum simpliciter, sicut nomen finitum,

quod significat unam formam generis, vel speciei aut etiam individui; sed unum secundum quid, *negationem* videlicet *formae alicuius*, in qua negatione multa conveniunt sicut in quodam uno secundum rationem; et ideo non obstare unitati enuntiationis in qua invenitur. Ex. gr. quum dico: *homo est non arbor;* dico: *homo est aliqua res ex eis, quibus non competit forma arboris* (1).

CAPUT XV.

DE QUANTITATE ET QUALITATE ENUNTIATIONIS.

103. **Quantitas enuntiationis** est eius extensio, quae ab extensione subiecti mensuratur (cfr. n. 53). Ratione quantitatis enuntiatio dividitur in *universalem, particularem, indefinitam* et *singularem.*

Universalis est ea, in qua subiectum est terminus communis, affectus signo seu syncategoremate universali, ut: *omnis homo est rationalis; nullus homo est angelus* (cfr. n. 28).

Particularis est ea, in qua subiectum est terminus communis affectus signo seu syncategoremate particulari, ut: *aliquis homo est sapiens; non omnis homo est pius.*

Indefinita est ea, in qua subiectum est terminus communis nullo signo affectus, ut: *homo est animal; homo est iustus.* Huiusmodi propositiones in materia necessaria vel impossibili aequivalent universalibus, ut *homo est animal; homo non est lapis;* aequivalent his: *omnis homo est animal; nullus homo est lapis.* In materia contingente aequivalent particularibus ut: *homo est iustus,* nempe: *aliquis homo est iustus.*

Singularis est ea, in qua subiectum est terminus singularis, ut: *Petrus est iustus; hic homo est philosophus.* Similiter considerantur ut singulares *a*) eae enunciationes, quarum subiecta habent suppositionem *logicam* (quam quidam vocant *simplicem*, eiusque oppositam vocant *particularem*, quam nos vocavimus *realem* n. 59); ut: *homo est species.* Nam id quod

(1) Cfr. S. Th. in 2. *Periherm.* Lect. VIII.

substat secundae intentioni, semper sumitur ut *quid unum* abstracte ab individuis; *b*) enunciationes, quarum subiecta supponunt *collective* (n. 61); quia subiectum est una aliqua collectio, ut: *omnia sacramenta sunt septem.*

104. **Qualitas enuntiationis** est id quod respicit ipsam eius formam, nempe ipsam coniunctionem praedicati ad subiectum. Dividitur in qualitatem essentialem seu intrinsecam, et accidentalem seu extrinsecam.

QUALITAS ESSENTIALIS SEU INTRINSECA est ipsa *affirmatio* et *negatio*, quae ad modum essentialis differentiae dividit enuntiationem in duas species, nempe in *affirmativam* vel *negativam*. Vocatur qualitas essentialis, quia est differentia specifica, quae praedicatur *in quale essentialiter*, seu *in quale quid*.

QUALITAS ACCIDENTALIS SEU EXTRINSECA est veritas, falsitas et caetera accidentia extrinseca, quae contingere possunt enuntiationi ratione coniunctionis praedicati cum subiecto.

105. Ratione qualitatis essentialis, dividitur enuntiatio seu propositio in affirmativam et negativam.

Enuntiatio affirmativa, seu affirmatio, vocatur ab Aristotele (1) *enuntiatio alicuius de aliquo*, seu oratio significativa de eo quod est aliquid. Ex. gr. *homo est animal; Petrus est iustus.* In ea praedicatum tribuitur subiecto, eiusque copula verbalis est copula *est* (cfr. n. 100).

Enuntiatio negativa, seu negatio dicitur ab eodem *enuntiatio alicuius ab aliquo*, seu oratio significativa de eo quod non est aliquid. Ex. gr. *homo non est arbor: Petrus non est iustus.* In ea praedicatum removetur a subiecto; eiusque copula verbalis est copula *non est.*

Nota. Sedulo notandum est, in enuntiatione negativa τό *non* afficere ipsam copulam *est*, ut eam reddat negantem; minime autem afficere terminos; secus propositio non evaderet negativa, sed infinita. Falso autem a quibusdam recentioribus enuntiatio infinita cum negativa confunditur. Nam enuntiationes infinitae, non secus ac finitae, aliae sunt affirmativae, aliae negativae; ex. gr. *homo est non arbor* est infinita affir-

(1) I. *Periherm.* c. 4.

mativa: *homo non est non animal* est infinita negativa; quia (ut innuimus sub n. 102) terminus infinitus non importat meram negationem, sed simul cum negatione unius formae, importat indeterminate omnia quae non sunt sub illa forma, sicut ex. gr. *non arbor* simul cum negatione formae arboris, importat indeterminate ea, quae non sunt sub forma arboris; et ideo de quolibet quod non sit arbor, affirmari potest quod *est non arbor*, videlicet *est aliquid aliud* ab arbore.

CAPUT XVI.

ENUNTIATIONIS SIMPLICIS ET COMPOSITAE DEFINITIONES ET DIVISIONES.

106. **Enuntiatio simplex** (quae etiam *categorica* seu *praedicativa* vocatur) est ea, in qua enuntiatur unum de uno. Dicitur simplex, quia est simpliciter seu perfecte una, quum non constet ex pluribus propositionibus in aliqua unitate imperfecta copulatis. Dividitur in *absolutam* seu *de inesse*, et *modalem*.

Absoluta seu de inesse est ea, quae tantum enuntiat praedicatum inesse vel non inesse subiecto, ut *Socrates currit; homo est animal*, etc.

Modalis est ea, quae ita enuntiat praedicatum inesse vel non inesse subiecto, ut simul significet modum quo inest vel non inest; ut: *Socrates* CONTINGENTER *currit; homines esse animal*, NECESSARIUM EST. Quapropter enuntiatio modalis constituitur *ex propositione absoluta* et *ex significatione modi*, quo praedicatum inest vel non inest subiecto; seu constat EX DICTO et EX MODO.

Modus autem exprimi potest dupliciter: nempe vel *adverbialiter*, ut quum dico: *Socrates* CONTINGENTER *currit;* vel *nominaliter*, ut: *Socratem currere* EST CONTINGENS. Primo in casu, subiectum et praedicatum remanent sicut in absolutis, et propositionum quantitas variatur pro varia suppositione subiecti; ut: *omnis homo* NECESSARIO *est risibilis; aliquis homo* CONTINGENTER *est philosophus*, etc. Secundo in casu, MODUS

significatur per nomen, et locum tenet praedicati; DICTUM autem exprimitur per enunciationem infinitivam, et tenet locum subiecti; ut: *omnem hominem esse risibilem est* NECESSARIUM. Propositionum huiusmodi *quantitas* non variatur sed est semper singularis; nam subiectum supponit pro aliqua enuntiatione determinata. *Forma* autem seu *copula* talium propositionum est ea quae *modum dicto* iungit per affirmationem; ut: *Socratem currere* EST *contingens*; aut *modum a dicto* seiungit per negationem, ut: *Socratem currere* NON EST *necessarium*. Quomodo tamen ratione modi possint assimilari universalibus vel particularibus, dicemus inferius.

107. **Modi** queis variari possunt propositiones modales, sunt tantum quatuor, nempe: IMPOSSIBILE, POSSIBILE, NECESSARIUM, et CONTINGENS. Etenim, ut ex definitione propositionis modalis apparet, *modi*, propter quos enuntiationes dicuntur modales, non sunt qui modificant dumtaxat rem, quae de subiecto praedicatur: sed qui modificant seu determinant *ipsam compositionem praedicati cum subiecto*, et ideo afficiunt totam enuntiationem, afficiendo ipsam eius formam. Quapropter propositiones modales non aliter variari possunt, nisi ratione varii modi quo praedicatum potest convenire vel disconvenire subiecto. Iamvero hi modi sunt tantum ii quatuor, quos supra indicavimus. Nam vel praedicatum repugnat subiecto, vel non repugnat. Si repugnat, habemus primum modum, nempe praedicatum convenire subiecto EST IMPOSSIBILE e. g. *hominem esse irrationale, est impossibile*. Si non repugnat, vel potest inesse subiecto, quamvis fortasse non insit: vel actu inest. Si potest inesse subiecto, quamvis non insit, habemus secundum modum, nempe POSSIBILE, ex. gr. *Socratem currere est possibile*. Si actu inest, vel inest necessario, vel contingenter. Si primum, habemus tertium modum, nempe NECESSARIUM, ex. gr. *homines esse rationales, est necessarium*. Si secundum, habemus quartum modum, nempe CONTINGENS, ex. gr. *Socrates contingenter currit;* vel *Socratem currere est contigens*.

Nota. *Verum* vel *falsum* non constituunt speciales modos, quia veritas et falsitas sunt qualitates extrinsecae, quae inveniri possunt in qualibet specie enunciationis. Reliqui autem

modi ex. gr. *velociter, diligenter,* etc. non afficiunt ipsam compositionem sed rem dumtaxat quae de subiecto praedicatur, ut: *Socrates currit velociter; Petrus discit diligenter,* etc.

108. **Enuntiatio composita** est ea in qua enuntiantur plura quae coniunctione fiunt unum. Dividitur in *multiplicem* seu *copulativam* et *hypotheticam.*

a) Enuntiatio multiplex seu copulativa. Si propositiones iungantur simul absque ullo ordine mutuae dependentiae, habemus *enuntiationem multiplicem* seu *copulativam,* ut: *Petrus currit et Socrates dormit.* Ad hanc classem reduci possunt *propositiones exponibiles,* quae videntur simplices, sed sunt implicite compositae propter additamentum particulae *exclusivae,* vel *exceptivae,* vel *reduplicativae,* vel *comparativae*; ut: *Deus* dumtaxat *est aeternus. Omnia* praeter *Deum sunt finita. Homo* quatenus *corporeus est mortalis. Bruta sunt* perfectiora *plantis.* Quarum singulae in duas propositiones resolvi possunt; ut: *Deus est aeternus; et caetera entia non sunt aeterna,* etc.

b) Enuntiatio hypothetica. Si propositiones iungantur simul cum ordine mutuae dependentiae, vi cuius plures propositiones concurrant ad aliquid significandum, quod separatae non significarent, habemus *enuntiationem hypotheticam* quae definitur « oratio significans unum verum vel falsum ex suppositione ». Eius unitas quamvis sit unitas compositionis, tamen est unitas simpliciter. Sic dicendo: *si cras pluet, Tiberis exundabit,* significo aliquid, quod non significarem, si dicerem separatim; *cras pluet, Tiberis exundabit.* Nam significo *nexum* inter pluviam et Tiberis exundationem. Hinc apparet veritatem istarum propositionum compositarum non pendere a veritate singularum propositionum quae connectuntur, sed a veritate *nexus* inter unam et aliam. Sic quamvis hae propositiones sint falsae: *quercus intelligit; aliqua arbor intelligit;* tamen propositio hypothetica ex earum coniunctione resultans est vera: *Si quercus intelligit, aliqua arbor intelligit.* Contra, quamvis essent verae propositiones: *Petrus dormit* et *Sol lucet*; falsa esset propositio composita: *Si Petrus dormit, Sol lucet.*

c) ENUNTIATIO HYPOTHETICA DISPESCITUR IN TRES PRAECIPUAS SPECIES pro diverso modo dependentiae unius propositionis ab alia. Nam 1° Si verificatio rei significatae per unam propositionem dependet ab existentia rei significatae per aliam, tamquam conditionatum a conditione vel tamquam effectus a causa (ut: *si Sol lucet, dies est*), habemus propositionem stricte *conditionalem*, vel *causalem*, in qua nexus exprimitur, per particulas *si, quia* et similes;

2° Si verificatio rei significatae per unam propositionem connectitur cum non existentia rei significatae per aliam (quae connexio exprimitur per particulam *non* praemissam uni enuntiationi, et particulam *et* praemissam alteri; ut: *non est dies, et est nox*); habemus enunciationem quae vocatur *coniuncta* vel *coniunctum;*

3° Si verificatio rei significatae per unam propositionem contradictorie opponitur existentiae rei significatae per aliam propositionem (quae oppositio significatur per particulas disiunctivas *vel, aut*, et similes, ut *aut vivit, aut non vivit*); habemus enuntiationem, quae vocatur *disiuncta*, vel *disiunctum.*

Nota. Particulae suspensivae harum enuntiationum (quae sunt: *Si, quia, aut* etc.) dicuntur earum formae, quia constituunt enuntiationem in sua specie.

CAPUT XVII.

DE ACCEPTIONE PRAEDICATI QUOAD EIUS COMPREHENSIONEM ET EXTENSIONEM IN PROPOSITIONIBUS AFFIRMATIVIS ET NEGATIVIS.

109. I. *In propositione affirmativa* praedicatum tribuitur subiecto secundum omnes et singulas notas suae comprehensionis. Ratio est, quia asserendo praedicatum convenire subiecto, hoc ipso asserimus subiectum habere omnes et singulas notas, quas exhibet idea praedicati. Sic cum dico hominem esse corpus, hoc ipso dico competere homini omnes proprietates corporeas v. g. extensionem, compositionem physicam etc.

Attamen hoc ipso non asserimus subiectum habere tantum notas, quas exhibet conceptus praedicati. Nam homo v. g. non habet tantum proprietates corporeas, sed alias etiam quae non exhibentur a conceptu illius praedicati.

II. *In propositione affirmativa* (nisi sit terminus singularis vel singulari aequivalens) praedicatum habet suppositionem *particularem*. Etenim affirmando praedicatum convenire subiecto, non affirmamus subiectum esse omne id cui convenit praedicatum sed tantummodo unum ex illis. Sic cum dico: *homo est animal*, non dico hominem esse omne animal, sed aliquod animal.

III. *In propositione negativa* praedicatum removetur a subiecto secundum totam comprehensionem praedicati collective sumptam, non secundum singulas eius notas. Etenim ut unum non sit aliud, sufficit, ut non habeat omnes simul notas quae hoc aliud constituunt, quamvis habeat aliquas vel etiam reliquas omnes, una excepta. Sic, ut canis non sit homo sufficit ut non habeat collectionem notarum, quibus constat essentia hominis; quamvis aliquas habeat.

IV. *In propositione negativa* praedicatum (nisi sit terminus singularis vel singulari aequivalens) generatim habet *suppositionem distributivam;* adeoque est terminus *universalis.* Ratio est quia removendo subiectum ab extensione praedicati, affirmamus subiectum non esse ullam ex rebus, quae continentur sub praedicati extensione. Sic si *canis* esset aliqua ex rebus, quae continentur sub extensione praedicati *homo,* non possem cum veritate asserere: *canis non est homo.*

Nota. *De quantificatione praedicati.* HAMILTON (1788-1856) in omni propositione quantitatem praedicati indicandam esse censuit, et ita novas propositiones affirmativas cum praedicato universali et negativas cum praedicato particulari protulit. At 1) ut apparet ex nuper dictis, quantitas praedicati resultat ex qualitate propositionis; 2) si haec quantitas explicite indicaretur, perverteretur munus praedicati quod se habet ad modum formae quae de se indifferens est ad quantitatem. Unde, propositiones ab Hamiltone adductae vel sunt innaturales, vel etiam falsae: v. g. propositio: *omnis homo est*

omne rationale dicenda est falsa, nam praedicatum nequit distribui: unusquisque homo non est *omne* rationale (1).

CAPUT XVIII.

DE OPPOSITIONE ENUNTIATIONUM.

110. **Oppositio** generaliter accepta definitur: *Enuntiationum, idem habentium praedicatum atque subiectum, repugnantia secundum qualitatem, vel quantitatem vel utramque.* Divi-

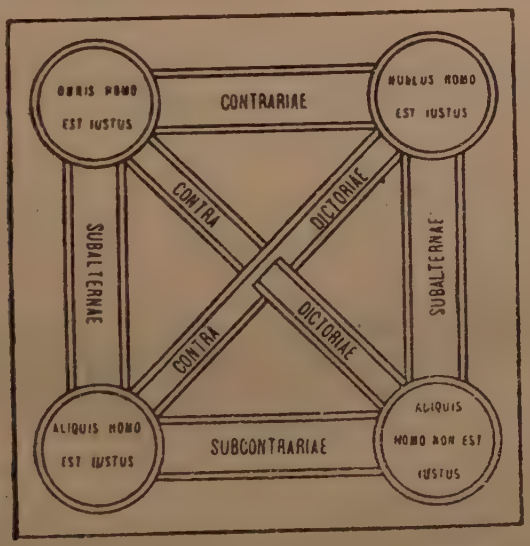

ditur in oppositionem CONTRADICTORIAM, CONTRARIAM, SUBCONTRARIAM et SUBALTERNAM.

Contradictoria oppositio est ea, per quam duae enuntiationes idem habentes praedicatum et subiectum differunt quantitate et qualitate, ut: *omnis homo est iustus; aliquis homo non est iustus* (cfr. nn. 103, 104). *Contradictio* autem definitur *affirmatio et negatio eiusdem de eodem, respectu eiusdem in eodem sensu, et in iisdem omnino circumstantiis.*

(1) Cfr. TH. In I. *Perih.*, c. 7. lect. 10. fin. — SANSEVERINO, *Logica*, t. 2. pp. 173 sqq.

Contraria est ea, per quam duae propositiones universales differunt in sola qualitate; ut: *omnis homo est iustus; nullus homo est iustus.*

Subcontraria est ea per quam duae propositiones particulares differunt in sola qualitate; ut: *aliquis homo est iustus; aliquis homo non est iustus.*

Subalterna est ea per quam duae propositiones eiusdem qualitatis differunt in quantitate, ut: *omnis homo est iustus; aliquis homo est iustus.*

Nota. Mos est designare per A propositionem universalem affirmativam; per E, universalem negativam; per I particularem affirmativam; per O, particularem negativam.

Asserit A, negat E, verum generaliter ambo.

Asserit I, negat O; sed particulariter ambo.

111. Mutuae relationes oppositarum enuntiationum in ordine ad veritatem et falsitatem.

I. Contradictoriae nequeunt esse simul verae nec simul falsae, sed alterutra esse debet vel vera vel falsa; quia una simpliciter affirmat quod altera negat, et ideo nihil medium invenitur inter illas. Opponuntur videlicet sicut *esse* et *non esse*, inter quae non datur medium; quum nihil possit simul esse et non esse. Unde ex veritate unius infertur falsitas alterius, et ex falsitate unius veritas alterius.

II. Contrariae nequeunt esse simul verae, quia in negatione universalis oppositae continetur negatio particularis subalternae, quae contradictorie opponitur alteri universali. Iamvero duae contradictoriae nequeunt esse simul verae. Attamen in materia contingenti esse possunt simul falsae; quum enim una plus affirmet vel neget, quam opus sit ad exclusionem alterius, invenitur aliquid medium inter illas. In quo medio esse potest veritas, remanente falsitate in utroque extremo. E. g. inter has contrarias: *omnis homo est iustus; nullus homo est iustus,* datur medium: *aliquis homo est iustus;* quod est verum. Unde ex veritate unius iure inferimus falsi-

tatem alterius; sed non ex unius falsitate, alterius veritatem.

III. SUBALTERNAE in materia contingenti *possunt* esse simul verae, vel simul falsae, quia particularis includitur in universali, non tamen *debent* esse simul verae vel falsae, quia universalis non includitur in particulari. Ex. gr. verum est *aliquem* hominem esse album; falsum autem *omnem* hominem esse album.

Ex veritate prop. A, sequitur veritas I; at non viceversa.

Ex falsitate prop. I, sequitur falsitas A, at non viceversa.

IV. SUBCONTRARIAE possunt esse simul verae, quia habere possunt subiecta diversa ut: *aliquis* homo ex gr. *Europeus* est albus, *aliquis* homo ex. gr. *Aethiops* non est albus, non possunt esse simul falsae, quia in hac hypothesi earum contradictoriae essent simul verae: atqui hae ad invicem ut contrariae opponuntur, ut: *omnis* homo est albus; *nullus* homo est albus. Quum igitur hae non possint esse simul verae; neque subcontrariae esse possunt simul falsae.

COROLLARIUM. Propositiones singulares nequeunt opponi, nisi contradictorie; quia earum **subiectum est ultimo** determinatum, ut: *Petrus est doctus*; *Petrus non est doctus* (1).

CAPUT XIX.

DE AEQUIPOLLENTIA ENUNTIATIONUM.

112. **Aequipollentia** est duarum enuntiationum, quae ratione signi negativi differunt, aequivalentia in significando, ut: *omnis homo est rationalis; nullus homo non est rationalis.*

Duae propositiones *reducuntur* ad eamdem significationem et *fiunt* aequipollentes, ope particulae negantis NON, quae mutat in sensum oppositum dictionem cui praefigitur; et ideo vocatur malignantis naturae; neque est confundenda cum particula infinitante.

---

(1) Infra agemus de oppositione tum modalium, tum compositarum propositionum.

Quare. I. si particula negans praefigitur toti enuntiationi (quod fit quum subiecto praefigitur), mutat tum quantitatem tum qualitatem eius. Ex. gr. *Omnis homo est albus;* NON *omnis homo est albus.* Quasi diceretur: MINIME *omnis homo est albus* nempe: *aliquis homo non est albus.* Hoc modo una contradictoria reducitur in aliam.

II. Si particula negans praefigitur copulae, mutat tantum qualitatem enuntiationis, ut: *Omnis homo est albus; omnis homo* NON *est albus*; nempe: *nullus homo est albus.* Similiter: *Aliquis homo est albus; aliquis homo* NON *est albus.* Hoc modo contrariae et subcontrariae reducuntur in suas oppositas.

III. Tandem si particula negans praefigitur tum subiecto tum copulae, mutatur sola quantitas; ut: *Omnis homo est albus;* NON *omnis homo non est albus:* nempe: *aliquis homo est albus.* Hoc modo subalternae reducuntur in suas oppositas.

Hae regulae sequenti adumbrantur versiculo:

PRAE *contradic.;* POST *contra;* PRAEPOSTQUE *subalter.*

Nempe: in contradictoriis negationem subiecto praepone; in contrariis et subcontrariis postpone; in subalternis praepone atque postpone.

CAPUT XX.

DE CONVERSIONE ENUNTIATIONUM.

113. **Conversio** est unius enuntiationis ad aliam necessaria consequentia, per transpositionem extremorum (idest subiecti in praedicatum et praedicati in subiectum), salva tam intrinseca quam extrinseca eius qualitate. Ex. gr. *Nullus homo est lapis. Ergo nullus lapis est homo.*

Enuntiatio cuius extrema transponuntur vocatur *conversa;* ea vero quae ex terminorum transpositione resultat vocatur *convertens.*

Conversio dividitur in simplicem, per accidens, et per contrapositionem.

CONVERSIO SIMPLEX est ea, in qua servatur quantitas enuntiationis conversae. Ex. gr. *Nullus homo est lapis. Ergo nullus lapis est homo.*

CONVERSIO PER ACCIDENS est ea in qua non servatur quantitas enuntiationis conversae. Ex. gr. *Omnis homo est animal. Ergo aliquod animal est homo.*

CONVERSIO PER CONTRAPOSITIONEM est ea in qua servatur eadem quantitas, sed extrema transposita infinitantur per particulam *non*. Ex. gr. *Omnis homo est animal. Ergo omne non animal est non homo.* Vocatur conversio per contrapositionem, quia fit per terminos infinitos, qui finitis contraponuntur. Attamen non est proprie conversio, quia termini prorsus immutantur.

114. CONVERSIONE SIMPLICI convertuntur *a*) enuntiationes universales negativae; *b*) particulares affirmativae; *c*) universales affirmativae quarum termini, ratione *materiae*, sunt convertibiles (n. 101). Ratio primi et secundi est, quia ad servandam eamdem quantitatem necesse est, ut praedicatum enuntiationis conversae se habeat quoad extensionem sicut subiectum. Iamvero id verificatur in universalibus negativis, in quibus tum subiectum tum praedicatum accipiuntur distributive (cf. n. 109), et in particularibus affirmativis, in quibus accipiuntur *particulariter*. Hinc recte inferes: *nullus homo est lapis; ergo nullus lapis est homo. — Aliquis homo est albus; ergo aliquod album est homo.* Ratio tertii est, quia in materia necessaria praedicatum enuntiationis affirmativae universalis aeque patet atque subiectum; ut: *Omnis homo est risibilis. Ergo omne risibile est homo.*

115. CONVERTUNTUR PER ACCIDENS *a*) universales affirmativae: *b*) universales negativae. Ratio primi est, quia in his praedicatum accipitur particulariter; et si transit in locum subiecti, salva propositionis qualitate extrinseca, retinere debet suam particularem acceptionem; ex. gr. *Omnis homo est animal. Ergo aliquod animal est homo.* Ratio secundi est quia, quum negativa universalis convertatur etiam conversione simplici, si erit vera universalis negativa, erit etiam vera particularis negativa, quae ei subalternatur (n. 111, III). Quare possum dicere: *Nullus homo est lapis. Ergo aliquis lapis non est homo.* Unde patet universalem negativam duplici modo proprie dictae conversionis gaudere.

116. CONVERSIONE PER CONTRAPOSITIONEM converti possunt *a*) universales affirmativae, *b*) particulares negativae. Ex. gr. *Omnis homo est animal. Ergo omne non animal est non homo. — Aliquis homo non est albus; ergo aliquis non albus non est non homo.*

Nota 1. Dialectici ad iuvandam memoriam regulas supradictas his versiculis incluserunt:

Simpliciter fEcI convertitur, EvA per accid.
AstO per contrap. Sic fit conversio tota.

Nota 2. Ad conversionem recte faciendam *a*) servanda est integritas subiecti et praedicati. Hinc perperam quis inferret: *Petrus manducat piscem. Ergo piscis manducat Petrum.* Nam praedicatum conversae est *manducans piscem. b*) Servandae sunt proprietates terminorum, nempe *status, ampliatio, restrictio,* etc. Hinc non dices: *senex fuit puer; ergo puer fuit senex.* Sed: *qui fuit puer est, vel fuit vel erit senex.* Nam in conversa *puer* habet statum pro praeterito: *senex* vero *ampliationem* ad alias temporis differentias (nn. 66, 67).

CAPUT XXI.

DE OPPOSITIONE ET AEQUIPOLLENTIA MODALIUM.

117. **Qualitas propositionum modalium** variatur sicut qualitas absolutarum, nempe prouti copula caret vel afficitur particula *non*. Attamen, ait Auctor Summae Logicae Aristotelis (1): « Sciendum quod licet enuntiatio modalis dicatur « affirmativa et negativa *a modo* affirmato aut negato, tamen « quaelibet potest quadrupliciter variari: quia vel habebit « utrumque, scilicet *dictum* et *modum* affirmatum, ut *Socra-* « *tem currere est possibile;* vel utrumque negatum, ut *Socra-* « *tem non currere non est possibile*; vel *dictum* negatum et mo- « dum affirmatum, *ut Socratem non currere est possibile;* vel « *dictum* affirmatum et *modum* negatum, ut *Socratem currere* « *non est possibile* » (cf. nn. 106, 107).

Quantitas autem, si *forma logica consideratur*, est semper singularis; sed si consideratur ipsa res, cui uno *modo* compe-

(1) S. TH. Opusc. XLVIII. Tract. VII. cap. 12.

tit praedicatum, potius quam alio, enuntiatio pro diversitate modi assimilari poterit universali, vel particulari. Etenim, ut ait Auctor Summae Logicae (1): « Modus *necesse* facit signi-« ficare totam inhaerentiam subiecti ad praedicatum, quia quod « necessario inest, omni tali inest; et ideo tenet eumdem locum « modalis affirmativa *de necessario*, ac universalis affirmativa « de inesse. Et sicut *nullus* totam removet, ita etiam *impos-« sibile;* quia quod impossibiliter inest, nulli tali inest; et « ideo propositio de impossibili tenet locum universalis nega-« tivae. Et sicut *quidam* affirmando non totam inhaerentiam « ponit, similiter etiam negando non totum quod sub subiecto « continetur removet; sic iste modus *possibile:* quia quod pos-« sibiliter inest non inest omni; et quod possibiliter non inest, « non inest nulli; et ideo possibile affirmando tenet locum « particularis affirmativae; et possibile negando tenet locum « particularis negativae ». Quibus praeiactis, iam apparet quomodo oppositiones et aequipollentia modalium haberi possunt eodem modo atque iisdem legibus, quibus habentur absolutarum. Quod ut facilius discipuli praestent, proponimus sequentem figuram.

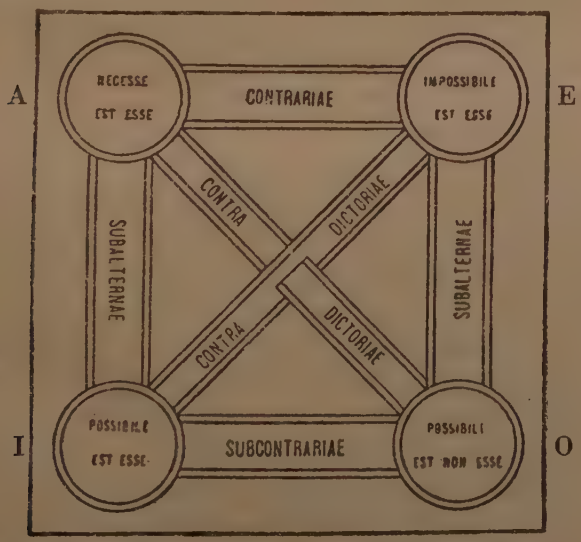

(1) Ibid.., cap. 13.

Si igitur iuxta versiculum « Prae contradic., etc. » (n. 112) praeponas particulam *non* toti propositioni: *Necesse est esse*, habebis: *Non necesse est esse*, nempe *Possibile est non esse:* quae est eius contradictoria; et sic de aliis.

CAPUT XXII.

DE OPPOSITIONE ENUNTIATIONUM COMPOSITARUM.

118. **Quoad hypotheticas.** Quum hae proprie non habeant quantitatem, oppositio fit per affirmationem et negationem. Itaque ad habendam contradictoriam hypotheticae, *a*) quando est in forma conditionali, praeponitur particula *non* toti enuntiationi, ut: « si est homo, est risibilis ». — « Non si est homo, est risibilis »; vel, « *etsi* homo est, *tamen non* est risibilis ». Contraria quodammodo haberi potest mutando tantum qualitatem consequentis, cui praemittitur particula *non;* ex. gr. « si est homo, *non* est risibilis ». *b*) Quando est in forma coniuncti; ex. gr. « non est dies et est nox », contradictoria fit dicendo: « *etsi* est dies, *tamen* est nox ». *c*) Quando est in forma disiuncti, ex. gr. : « aut vivit aut non vivit », contradictoria fit dicendo « NON aut vivit aut non vivit », vel etiam: « *etsi* vivat, *tamen non* vivit ».

119. **De copulativa et disiunctiva impropria,** *habentibus eosdem terminos.* Huiusmodi enuntiationes possunt ad invicem opponi. Nam copulativa respectu disiunctivae impropriae eosdem terminos habentis, se habet ut enuntiatio universalis respectu suae particularis. Etenim ad veritatem copulativae requiritur ut praedicatum conveniat singulis partibus in subiecto contentis, quod proprium est universalis enuntiationis. Hinc ut cum veritate dicam: « Petrus et Paulus currunt » debet uterque currere. Contra ad veritatem *disiunctivae impropriae* sufficit ut praedicatum conveniat uni tantum ex eis, quae distinguuntur; quod est proprium particularium. Hinc ut cum veritate dicam: « vel Petrus vel Paulus currit », sufficit ut alteruter currat. Ergo si huiusmodi copulativa conveniat cum disiunctiva *in qualitate,* opponitur ei ut subalternans sub-

alternatae. Si vero *qualitate* discrepent, opponitur eidem ut contradictoria. Duae copulative autem si differunt qualitate opponuntur ut contrariae. Tandem duae disiunctivae si qualitate differunt, opponuntur ut subcontrariae. Id apparet ex sequenti figura.

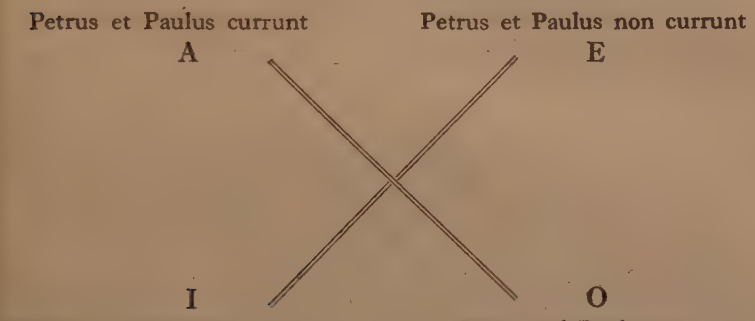

PARS TERTIA

DE ARGUMENTATIONE

CAPUT XXIII.

DE ARGUMENTATIONE IN GENERE.

120. Argumentatio est signum ratiocinii.

Ratiocinium, seu **ratiocinatio** *est operatio, qua mens unum ex alio infert.* Eius genesim S. Thomas paucis ita exhibet (1): « Cum intellectus humanus exeat de potentia in « actum, similitudinem quamdam habet cum rebus generabili- « bus, quae non statim perfectionem suam habent, sed eam suc- « cessive acquirunt. Et similiter intellectus humanus non statim « in prima apprehensione capit perfectam rei cognitionem, sed « primo apprehendit aliquid de ipsa, puta quidditatem ipsius « rei, quae est primum et proprium obiectum intellectus (hu- « mani), et deinde intelligit proprietates et accidentia et habi- « tudines circumstantes rei essentiam. Et secundum hoc necesse « habet unum apprehensum alii componere et dividere, et ex « una compositione et divisione ad aliam procedere, quod est « ratiocinari ». Hic autem processus non fit temere ab intel- lectu, sed vi quorumdam principiorum immediate evidentium, ad quorum normam suos conceptus ita ordinat ut ex uno vero cognito veniat in cognitionem alterius.

121. **Argumentatio** *definitur oratio, in qua unum ex alio inferri denotatur.* Dicitur *oratio,* quia pluribus constat terminis ac propositionibus. Additur: *In qua unum ex alio inferri de-*

(1) 1. p. q. 85. a. 5.

notatur, quia denotat ipsum ordinem consequentiae unius propositionis ex alia; videlicet ipsum processum seu discursum rationis ex uno cognito in aliud per legitimam illationem; in quo discursu consistit tertia intellectus operatio.

Id ex quo aliud infertur vocatur *antecedens*, sive sit unica propositio pluribus aequivalens, sive sint plures. Propositio quae infertur vocatur *consequens*. Ipse necessarius nexus consequutionis unius ab alio, nempe consequentis ab antecedente, vocatur *consequentia*, et exprimitur per particulam: *Ergo, igitur*, quae est *nota illationis*.

Termini et propositiones ex quibus constat argumentatio sunt eius *materia*. Dispositio terminorum et propositionum apta ad concludendum constituit *formam* argumentationis.

121 *bis*. **Regulae communes argumentationis. Regula 1ª.** *Ex vero, nonnisi verum; ex falso verum et falsum.* *Ratio I^{i}*: consequens continetur in antecedente; sed falsum non continetur in vero; ergo, falsum non sequitur ex vero.

Ratio II^{i}: (Homo est asinus: ergo est animal) Consequens potest esse verum ex alia ratione; sic, homo est animal quia sentit.

Ratio III^{i}: falsum in falso continetur (Homo est asinus ergo est quadrupes).

Corollaria. I. Verum ex vero et falso; falsum nonnisi ex falso.

II. Recte dicitur: verum antecedens, ergo verum et consequens; falsum consequens, ergo et antecedens.

Regula IIª. *Ex necessario nonnisi necessarium, ex contingenti, contingens et necessarium, at non impossibile; ex impossibili sequitur quodlibet.*

Ratio I^{i}: Etenim, ex vero non sequitur nisi verum; sed si ex necessario, contingens sequi posset, ex vero posset sequi falsum; nam contingens potest esse falsum.

Ratio II^{i} et III^{i} est quia contingens potest connecti tum cum contingenti (Paulus currit: ergo existit) tum cum necessario, connexione tamen non mutua (Mundus existit: ergo Deus existit).

Ratio IV^{i}: secus, falsum posset sequi ex vero; nam im

possibile est semper falsum, et sequeretur ex contingenti quod potest esse verum.

Ratio V^i: etenim, impossibile est falsum; atqui ex falso sequitur tum verum, tum falsum.

Corollarium: Necessarium sequi potest ex quolibet; contingens tam ex contingenti quam ex impossibili, sed non ex necessario; impossibile nonnisi ex impossibili.

Regula III^a. *Quidquid stat cum antecedente, stat etiam cum consequente, at non contra; quod repugnat consequenti, repugnat antecedenti, at non contra.*

Ratio I^i: Sit antecedens: est homo, et consequens: ergo est animal. Dico quod si « bipes » stat cum antecedente (i. e. si possum dicere: homo est bipes), stabit etiam cum consequente (i. e. verum erit: aliquod animal est bipes). Etenim, secus ex antecedenti vero sequeretur consequens falsum.

Ratio II^i: quia consequens verum potest sequi ex antecedente falso (reg. I). Sic, quia aliquid potest esse animal et quadrupes, non sequitur quod aliquid sit homo et quadrupes.

Ratio III^i: secus, consequens falsum sequeretur ex antecedenti vero. Si aliquid non est animal, non est homo.

Ratio IV^i: quia ex falso antecedente potest sequi consequens verum. Ex eo quod aliquid non est homo, nequeo dicere non est animal.

Regula IV^a. *Cum bona est consequentia, ex contradictorio consequentis infertur contradictorium antecedentis.* Secus enim, id quod repugnaret consequenti non repugnaret antecedenti. Si habes: homo est asinus, ergo non est rationalis; dicere potes: homo est rationalis: ergo non est asinus.

Regula V^a. *Ex quocumque sequitur antecedens, sequitur consequens; et quidquid sequitur ex consequente, sequitur ex antecedente.*

Ratio I^i: est quia consequens debet esse in antecedente virtualiter. Sic, cum valeat: est homo, ergo est animal; ex quocumque infertur homo, infertur etiam animal: vg. ridet: ergo est homo, ergo est animal.

Ratio II^i: quia quod sequitur ex consequente continetur virtute in consequente; sed consequens continetur virtute in

antecedente. Quidquid autem continet aliquid, continet etiam id quod in hoc continetur. Sic, quidquid sequitur ex animali, sequitur ex homine: animal est vivens, substantia; homo etiam est vivens, substantia.

122. **Partitio argumentationis.** Ratione formae, argumentatio dividitur in syllogismum et inductionem. Ratione vero materiae dividitur in demonstrativam, probabilem et sophisticam. De priore partitione quae ad Logicam minorem proprie pertinet, primum agemus.

CAPUT XXIV.

DE SYLLOGISMO.

123. **Syllogismus** est argumentatio, qua, duabus propositionibus positis, necesse est tertiam consequi, ex eo quod illae sint positae. Verba definitionis Aristotelicae (1) haec sunt: *Oratio in qua, positis quibusdam, alterum quid a positis necesse est contingere, eo quod haec sint.*

Dicitur *oratio*, quia pluribus constat dictionibus.

In qua positis quibusdam, quia aliquae propositiones praemittuntur.

Alterum quid a positis necesse est contingere, quia ex praemissis conclusio, tamquam propositio ab eis distincta, necessario resultat utpote cum illis per necessariam consequentiam connexa.

Eo quod haec sint, quia conclusio resultat ratione ipsius structurae seu artificiosae dispositionis praemissarum.

124. **Materia remota** syllogismi simplicis sunt tres termini videlicet *subiectum* et *praedicatum* conclusionis atque *medius terminus*, qui bis assumitur ad comparationem cum eis in praemissis instituendam.

Materia proxima sunt tres propositiones, quibus syllogismus simplex constat. Ex his, propositiones quae constituunt antecedens, vocantur *praemissae*; propositio quae infer-

(1) *Prior.* c. 1.

tur, vocatur *conclusio* vel *consequens*. Ex praemissis autem, ea quae continet terminum, qui in conclusione est praedicatum, vocatur *maior*, quia praedicatum conclusionis est extremum maius eiusdem; ea vero quae continet terminum qui in conclusione est subiectum, vocatur *minor*. Attamen communiter in concertatione *maiorem* appellant praemissam, quae primo loco in syllogismo ponitur, sive contineat praedicatum conclusionis sive non; *minorem* vero eam, quae ponitur secundo loco.

Forma syllogismi est artificiosa dispositio seu structura eorum quae in praemissis ponuntur, ex qua resultat necessitas consequentiae inter praemissas et conclusionem.

Argumentatio est *formalis*, in qua conclusio sequitur vi formae; argumentatio est *materialis*, si conclusio sequitur solum ratione materiae de qua agitur, et non vi formae, ut: *omnis homo est rationalis; ergo omne rationale est homo.* Mutata materia, consequentia nulla est: sic ex hoc quod *omnis homo sit animal*, non licet concludere: *ergo omne animal est homo.*

Consequentia dicitur *bona* quando consequens revera sequitur ex antecedente, sive sequatur vi formae, sive sequatur ratione materiae; sive etiam antecedens sit verum, sive sit falsum.

Corollaria. Ex his intelliges: 1° conclusionem contineri *virtualiter* in praemissis, *formaliter* vero resultare ex ipsa logica connexione praemissarum, tamquam effectum a causa. Ideo, qui concedit veritatem praemissarum in ratiocinio aliquo, implicite concedit veritatem conclusionis. 2° Ex praemissis veris rite connexis, necessario descendere conclusionem veram. Secus idem simul esset verum et falsum, quod repugnat.

125. **Principia syllogistica** ponuntur ab Aristotele quatuor: *Duo metaphysica*, quae respiciunt terminos argumentationis *secundum esse;* et *duo logica*, quae eosdem respiciunt *secundum praedicari*. Haec magis immediate applicantur, et praesupponunt priora, in quibus fundantur (1).

1.um *Principium metaphysicum* vocatur *convenientiae*

(1) 7. *Topic.* c. 1.

seu *indentitatis*, et est: « Quae sunt eadem uni tertio sunt eadem inter se » (1), secundum eam rationem secundum quam uni tertio identificantur.

2.um *Principium metaphysicum* vocatur *discrepantiae*, et est: « Quorum unum est idem uni tertio, aliud vero non idem, non sunt eadem inter se » secundum eam rationem, secundum quam unum identificatur cum tertio, aliud non.

1.um *Principium logicum* vocatur *dictum de omni*, nempe: Quidquid affirmatur de aliquo subiecto universaliter distributive accepto, affirmari quoque debet de omni inferiori eius. Ex. gr. quia praedicatum *sentiens* affirmatur de omni animali, affirmari quoque debet de homine, qui sub animali continetur.

2.um *Principium logicum* vocatur *dictum de nullo*, nempe: Quidquid negatur de aliquo subiecto universaliter distributive accepto, negari etiam debet de omni inferiori eius. Ex. gr. quia de omni animali negatur marmor, negari etiam debet de homine, qui sub animali continetur (cf. n. 109, IV).

126. **Exemplum** applicationis supradictae. Supponamus intellectum inquirere utrum anima humana sit incorruptibilis. Si iam sciat omne immateriale esse incorruptibile, atque animam humanam esse immaterialem, poterit haec duo iudicia ita connectere ut inferat evidenter tertium de cuius veritate inquirebat. Haec autem connexio fit comparando conceptum obiectivum animae humanae, et conceptum obiectivum *incorruptibilis*, cum conceptu obiectivo *immaterialis*.

Etenim vi principii convenientiae ad conclusionem per legitimam consequentiam evidenter perveniet hoc modo:

Omne immateriale est incorruptibile.
Anima humana est immaterialis.
Ergo anima humana est incorruptibilis.

(1) 1. *Prior.* c. 1.

CAPUT XXIV.

LEGES SYLLOGISMI.

127. Ad hoc ut structura syllogismi regatur ad normam principiorum, in quibus ratiocinatio fundatur, traduntur octo regulae, quas facile quisque intelliget si prae oculis habeat ea quae sub nn. 123, 124 et 125 diximus.

1ª Terminus esto triplex, maior mediusque minorque.
2ª Latius hos, quam praemissae, conclusio non vult.
3ª Nequaquam medium capiat conclusio oportet.
4ª Aut semel aut iterum medius generaliter esto.
5ª Utraque si praemissa neget, nihil inde sequetur.
6ª Ambae affirmantes nequeunt generare negantem.
7ª Nil sequitur geminis ex particularibus unquam.
8ª Peiorem sequitur semper conclusio partem.

PRIMA REGULA exigit tantum tres terminos. Nam secus duo conceptus non compararentur cum uno tertio.

SECUNDA REGULA exigit ut nullus terminus in conclusione habeat maiorem extensionem quam in praemissis. Nam secus conclusio haberet partem aliquam, quae non continebatur in praemissis; de qua illatio non valeret. Haberet nempe syllogismus quatuor terminos, quia termini, qui diversam habent extensionem, sunt diversi.

TERTIA REGULA prohibet medium terminum ingredi conclusionem. Nam secus destrueretur natura syllogismi, quae in eo est, ut subiectum et praedicatum conclusionis conferantur in praemissis cum termino ab eis distincto.

QUARTA REGULA praecipit, ut medius terminus in una saltem praemissarum universaliter distributive sumatur distributione absoluta, non mere accommoda (cf. n. 61). Nam id exigit principium *dictum de omni, dictum de nullo*. Et sane, nisi hoc fiat, praedicatum conclusionis inveniri posset extra extensionem medii termini; quo in casu praedicatum et subiectum conclusionis non compararentur cum eodem termino, et syllogismus quatuor terminis constaret. Huiusmodi esset sequens: *Formica est animal. Homo est animal. Ergo formica*

est homo. Nam *animal* in utraque praemissa supponit particulariter (n. 109. II).

QUINTA REGULA ait: Ex duabus praemissis negantibus nulla sequitur conclusio. Nam si nullus terminus conveniat cum medio, mens adhuc ignorabit utrum inter se conveniant vel discrepent (cfr. 125. 2. princip. Metaph.).

SEXTA REGULA. Ex utraque praemissa affirmante descendere nequit conclusio negans. Nam nihil est in effectu, quod non fuerit in causa. Iamvero negatio non erat in praemissis, quae sunt causa conclusionis.

SEPTIMA REGULA. Ex duabus praemissis particularibus nihil sequitur. Nam praemissae particulares vel ambae affirmant, vel ambae negant, vel alterutra tantum affirmat, alia vero negat. Si primum, peccat syllogismus contra quartam regulam, quae exigit ut medius terminus in una saltem praemissarum universaliter distributive sumatur: etenim in propositione affirmativa particulari tum subiectum tum praedicatum supponunt particulariter. Si secundum, peccat contra quintam regulam statuentem nullam sequi conclusionem ex duabus praemissis negantibus. Si tertium, nempe si ex duabus particularibus una affirmet, altera neget, unus tantum locus habetur pro termino universali distributivo, nempe locus praedicati in praemissa negativa. Iamvero hic locus vel occupatur a medio termino, vel non. Si non occupatur a medio termino, hic in nulla praemissa poterit universaliter distribui, quod est contra Regulam quartam. Si autem occupatur a medio, nullus ex extremis poterit in praemissis universaliter distribui. Sed in hac hypothesi nulla conclusio haberi poterit. Non quidem negativa, quia in hac praedicatum accipi deberet universaliter distributive; porro idem terminus nequit in praemissis accipi particulariter, in conclusione autem universaliter. Non conclusio affirmativa, quia si unus ex terminis extremis convenit cum medio et alter non convenit, repugnat ut conveniant inter se. Ergo vera est regula septima.

Ut res quasi ante oculos ponatur, voca **T** terminum universalem, et **t** terminum particularem. Quum utraque praemissa sit particularis, subiecta erunt particularia. Si nunc

utraque sit etiam affirmativa, praedicata erunt particularia, ut in affirmativis: unde sic scribendae erunt praemissae:

$$\begin{matrix} t & — & t \\ t & — & t. \end{matrix}$$

At statim vides nullum terminum **T** ibi adesse, ac proinde medium ne semel quidem universaliter poni: unde, nulla conclusio (reg. 4ª).

Si vero una praemissarum sit negativa, lucraberis quidem terminum quemdam universalem, praedicatum negative, ita ut scribere possis:

$$\begin{matrix} t & — & T \\ t & — & t \end{matrix}$$

At ille terminus **T** ponendus esset in conclusione, utpote quae esset negativa, et proinde ille **T** non posset esse medius terminus (reg. 3ª); unde medius nunquam universaliter sumeretur.

Regula octava. « Peiorem sequitur semper conclusio partem » duo asserit:

1° Si praemissarum alterutra est negativa, conclusio erit negativa (quae vocatur *peior* aut *debilior* affirmativa). Probatur: quia si unum extremum convenit cum medio, et aliud non convenit, repugnat ut in conclusione conveniant inter se.

2° Si praemissarum una est universalis, alia particularis, conclusio erit particularis (quae vocatur *peior* aut *debilior* universali). Probatur: quia vel utraque praemissa est affirmans: vel una affirmans, altera negans. Si primum, unicus in praemissis locus pro termino universali erit in subiecto praemissae universalis (cfr. n. 109, II). Iamvero hic locus servandus est pro medio termino, qui saltem semel esse debet universalis, iuxta Regulam quartam. Ergo impossibile est, ut subiectum conclusionis sit universale in conclusione, et particulare in praemissis, ut ex Regula secunda apparet.

Si autem una est affirmans, altera negans, habebimus utique in praemissis duo loca pro termino universali, nempe subiec-

tum praemissae universalis, et praedicatum praemissae negantis. Sed etiam in hac hypothesi conclusio erit particularis. Nam quum debeat esse negativa, propter ea quae sub 1. demonstravimus, praedicatum conclusionis erit universale. Quo posito, subiectum conclusionis erit particulare. Nam duo loca, quae in praemissis inveniuntur pro termino universali, necessario occupanda sunt, unus a medio termino, alius a praedicato conclusionis. Ergo subiectum conclusionis necessario erit particulare, et consequenter ipsa conclusio; quia quantitas enuntiationis ab extensione subiecti mensuratur. — Ad evidentiam huius regulae melius perspiciendam, utere, mutatis mutandis, symbolis in praecedenti regula indicatis.

CAPUT XXVI.

DE FIGURIS SYLLOGISMI.

128. Quum *forma* syllogismi sit artificiosa dispositio terminorum et propositionum in ordine ad conclusionem inferendam, duo complectitur quasi elementa ex quibus resultat, nempe 1um amptam dispositionem terminorum secundum subiectionem et praedicationem; 2um aptam dispositionem propositionum secundum quantitatem et qualitatem. Primum vocatur *figura*, secundum *modus* syllogismi. Ambo debent simul concurrere ad hoc ut perfecta forma syllogismi resultet, vi cuius ad normam principiorum rationalium conclusio recta ex praemissis infallibiliter inferatur.

129. **Figura** est *apta dispositio trium terminorum secundum subiectionem et praedicationem, ex qua necessario et per se sequatur conclusio.* Figurae possibiles sunt tres, quia tres sunt variae combinationes, quibus tres termini possunt in praemissis apte disponi in ordine ad conclusionem. Nam vel medius terminus in una praemissa subiicitur et in alia praedicatur, vel in utraque praedicatur, vel in utraque subiicitur.

In primo casu habemus syllogismum 1^{ae} Figurae, ex gr.

Omne *rationale* est risibile;
Omnis homo est *rationalis;*
Ergo omnis homo est risibilis.

In secundo casu habemus syllogismum 2ae Figurae, ex. gr.

Omnis homo est *rationalis;*
Nullus equus est *rationalis;*
Ergo nullus equus est homo.

In tertio casu habemus syllogismum 3ae Figurae, ex. gr.

Omne *rationale* est intellectivum;
Omne *rationale* est substantia;
Ergo aliqua substantia est intellectiva.

In allatis exemplis medius terminus fuit *rationale.*

Tres figurae sequenti versiculo adumbrantur: « *Sub prae* prima, sed altera *bis prae,* tertia *bis sub* ». Nempe, medius terminus in 1a Figura semel subiicitur et praedicatur, in 2a bis praedicatur, in 3a bis subiicitur.

130. **Corollarium.** Ex allatis exemplis, in quibus non temere variata est quantitas et qualitas propositionum, quilibet facile deprehendet pro diversa dispositione medii termini variandam esse etiam quantitatem et qualitatem propositionum ad hoc, ut conclusio obtineatur . Et sane haec non recte procederet, nisi integra syllogismi *forma,* quae ex aptis *figura* et *modo* resultat, haberetur. *Figura* autem et *modus* tunc sunt apta, quum medius terminus ita comparatur extremis, ut salventur principia syllogistica et regulae ex eis derivatae (nn. 122, 127). Ob hanc causam in qualibet figura servari debent speciales normae quae his versiculis exhibentur:

1. fig. Sit minor affirmans, maior vero generalis.
2. fig. Una negans esto, nec maior sit specialis.
3. fig. Sit minor affirmans, conclusio particularis.

Etenim: 1. In *prima figura,* si minor esset negans, conclusio esset negans et haberet praedicatum universale; sed hoc praedicatum est praedicatum maioris; ergo maior esset negans et haberemus duas praemissas negantes. Ergo *minor debet esse affirmativa.* In ea autem, medium erit particulare. Ergo necesse erit ut sit universale in maiori. *Maior igitur debet esse universalis.*

2. In *secunda figura, una praemissa debet esse negans,* ut medium sumatur universaliter. Quum autem conclusio sit ne-

gans, oportet quod eius praedicatum sit universale in praemissis; sed hoc praedicatum est subiectum maioris. *Maior igitur debet esse universalis.*

3. In *tertia figura*, valet eadem ratio quâ ostensum est, in prima figura, *minorem non posse esse negantem*. Quum autem praedicatum minoris, quod est particulare, fiat subiectum conclusionis, *conclusio erit particularis.*

Has regulas servatas vides in exemplis allatis.

131. **De conclusione directa et indirecta.**

a) Conclusio *directa* et *naturalis* habetur, *quando extrema in conclusione occupant eamdem sedem, quam in praemissis,* ita ut praedicatum conclusionis sit etiam praedicatum in praemissis, et subiectum conclusionis sit etiam subiectum in praemissis. Talis est conclusio in exemplo allato pro 1. Fig. (n. 129).

b) Conclusio *indirecta* et *innaturalis totaliter habetur, quando ambo extrema in conclusione occupant diversam sedem quam in praemissis,* ita ut praedicatum conclusionis sit in praemissis subiectum, et subiectum conclusionis sit in praemissis praedicatum. Ex. gr.

Omne rationale est animal;
Omnis homo est rationalis;
Ergo aliquod animal est homo.

Quum praemissae in hoc exemplo pertineant ad primam figuram apparet primam figuram concludere posse tum directe tum indirecte.

c) Conclusio *indirecta partialiter* habetur quando *unum extremum tantum* occupat in conclusione diversam sedem quam in praemissis. Sic concludunt syllogismi 2. et 3. figurae ut ex allatis exemplis (n. 129) apparet. Et sane quum medius terminus in 2. figura bis praedicetur, in 3. bis subiiciatur, impossibile est ut in conclusione utrumque extremum teneat eamdem sedem quam in praemissis.

132. **Nota.** Galenus introduxit 4. figuram, in qua medius terminus praedicatur in maiori et subiicitur in minori. Sed haec figura a Philosophis communiter reiicitur, quia concludit tantum vi primae figurae, ad quam reducenda est. Nam figura

galenica quum concludit, nihil est aliud quam *materialis* subversio primae figurae, cuius minorem ponit loco maioris.

CAPUT XXVII

DE MODIS SYLLOGISMI.

133. *Modus* est *dispositio propositionum secundum quantitatem et qualitatem.* Tot sunt possibiles modi in unaquaque figura, quot sunt possibiles modi variandi quantitatem et qualitatem eius. Atqui hi modi pro unaquaque figura sunt sexdecim. Ergo omnes modi possibiles sunt sexaginta quatuor. Nam tribus figuris debet addi iterum prima figura quatenus *indirecte* concludit (n. 131).

Probatur minor. Pro unaquaque figura ratione variatae quantitatis sunt possibiles quatuor modi. 1. Si utraque praemissa sit universalis; 2. si utraque sit particularis; 3. si maior sit universalis; minor particularis; 4. si maior sit particularis, minor universalis.

Ratione autem variatae qualitatis pro unoquoque ex quatuor supradictis modis, sunt possibiles alii quatuor: 1. si utraque praemissa sit affirmativa; 2. si utraque sit negativa; 3. si maior sit affirmativa, minor negativa; 4. si maior negativa; minor affirmativa. Ergo multiplicando hos quatuor modos ratione qualitatis, cum quatuor modis ratione quantitatis, habemus pro unaquaque figura sexdecim modos.

134. Non omnes hi modi cum figuris coniuncti tales resultant, ut habeatur apta dispositio ad conclusionem recte inferandam. Videlicet non resultat ex omnibus bona forma syllogismi, qualem requirunt principia rationalia et leges syllogisticae (cf. nn. 121, 127). Sed experimento constat modos utiles esse tantum novemdecim; ex quibus primi quatuor necessario et perfecte concludunt; sequentes tredecim concludunt necessario sed imperfecte, quia recta conclusio non semper statim apparet, sed ostenditur reducendo eos artificiose ad aliquem ex primis quatuor modis perfecte concludentibus. Tandem ultimi duo concludunt quidem necessario sed imperfectissime,

quia eorum recta conclusio non semper prima fronte apparet, neque ostendi potest reducendo eos artificiose ad aliquem ex primis quatuor modis, sed ostenditur indirecte et remote per reductionem ad impossibile, ut ex dicendis apparebit.

135. Modi utiles hoc ordine in sequentibus versiculis artificio pleni proponuntur. Ad quos ex parte intelligendos revoca versiculos sub n. 110 allatos circa significationem vocalium A, E, I, O.

(1ª fig.ª) Barbara, Celarent, Darii, Ferio, (1ª Indir.ª) Baralipton, Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesomorum.

(2ª fig.ª) Cesare, Camestres, Festino, Baroco, (3ª fig.ª) Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.

Bonitatem horum modorum unusquisque deprehendet conferendo aliquod exemplum de unoquoque, cum principiis regulisque syllogisticis, vel reducendo ad modos directos primae figurae, tredecim reducibiles, duo vero ultimos ad impossibile, iuxta regulas reductionis in Capite sequenti dandas.

136. **Exempla** novemdecim modorum utilium ordinate proposita.

1ª Figura directa.

Barbara.
Omne animal est vivens;
Omnis homo est animal;
Ergo omnis homo est vivens.

Celarent.
Nullum animal est arbor;
Omnis homo est animal;
Ergo nullus homo est arbor.

Darii.
Omne animal est vivens.
Aliquis homo est animal;
Ergo aliquis homo est vivens.

Ferio.
Nullum animal est arbor;
Aliquis homo est animal;
Ergo aliquis homo non est arbor.

1ª Figura indirecta.

Baralipton.
Omne animal est vivens;
Omnis homo est animal;
Ergo aliquod vivens est homo.

Celantes.
Nullum animal est arbor;
Omnis homo est animal;
Ergo nulla arbor est homo.

Dabitis.
Omne animal est vivens;
Aliquis homo est animal;
Ergo aliquid vivens est homo.

Fapesmo.
Omne animal est vivens;
Nulla arbor est animal;
Ergo quoddam vivens non est arbor.

Frisesomorum.
Aliquod animal est vivens;
Nulla arbor est animal;
Ergo aliquod vivens non est arbor.

2ª Figura

Cesare.
Nulla arbor est animal;
Omnis homo est animal;
Ergo nullus homo est arbor.

Camestres.
Omnis homo est animal;
Nulla arbor est animal;
Ergo nulla arbor est homo.

Festino.
Nullum animal est arbor;
Quoddam vivens est arbor;
Ergo quoddam vivens non est animal.

Baroco.
Omnis homo est animal;
Quoddam vivens non est animal;
Ergo quoddam vivens non est homo.

3ª Figura

Darapti.
Omnis homo est vivens;
Omnis homo est animal;
Ergo aliquod animal est vivens .

Felapton.
Nullum animal est arbor;
Omne animal est vivens;
Ergo quoddam vivens non est arbor.

Disamis.
Aliquis homo est animal;
Omnis homo est vivens;
Ergo aliquod vivens est animal.

Datisi.
Omnis homo est vivens;
Aliquis homo est animal;
Ergo aliquod animal est vivens.

Bocardo.
Aliquod animal non est homo;
Omne animal est vivens;
Ergo aliquod vivens non est homo.

Ferison.
Nullum animal est arbor;
Aliquod animal est vivens;
Ergo aliquod vivens non est arbor.

Corollarium. Ex allatis exemplis apparet 2^{am} figuram concludere directe ex parte subiecti, indirecte ex parte praedicati; 3^{am} figuram autem concludere directe ex parte praedicati, indirecte ex parte subiecti. Ratio huius discriminis pendet ex diversa sede medii termini in praemissis (cfr. n. 131).

CAPUT XXVIII.

DE REDUCTIONE SYLLOGISMORUM IMPERFECTORUM.

137. **Reductio** syllogismi imperfecti est « ostensio necessitatis consequentiae unius syllogismi vel 1° per evidentiam necessitatis in aliquo syllogismo perfecto in quem prior legitime convertitur; vel 2° per evidentiam contradictionis, quae haberetur ex negata consequentia ».

Prima vocatur *reductio ostensiva* seu *directa*. Secunda vocatur *reductio ad impossibile* seu *indirecta*.

Principium, in quo fundatur reductio *ostensiva*, est: *quidquid sequitur ex consequente, sequitur ex antecedente*. Nam propositiones *conversae* sunt antecedentes respectu *convertentium*, ut ex dictis sub n. 113 patet. Si ergo aliqua conclusio evidenter deducitur ex convertentibus, certum est eam sequi etiam ex conversis.

138. **Praxis** reductionem efficiendi indicatur a literis, quibus in versiculis supracitatis (n. 135) singuli modi artificiose exprimuntur. Nam ad aptam uniuscuiusque modi imperfecti reductionem, sciendum est: 1. Ad quem modum ex quatuor perfectis sit reducendus; 2. Quaenam sint propositiones convertendae, et quo genere conversionis; 3. Quaenam praemissae sint transponendae; 4. Tandem dignoscendi etiam sunt modi, qui admittunt *tantum* reductionem *indirectam* seu ad *impossibile*.

Primae quaestioni respondet litera initialis modi reducendi, quae respondet litterae initiali modi in quem est reducendus; ex. gr. *Baralipton* reducendus est ad *Barbara; Cesare* ad *Celarent*, etc.

Secundae quaestioni respondent literae *S* et *P*. Nam *S* de-

notat propositionem significatam per vocalem immediate antecedentem esse convertendam *simpliciter; P* denotat propositionem significatam per vocalem immediate antecedentem esse convertendam *per accidens* (cf. n. 113). Ex. gr. ut *Fapesmo* reducatur ad *Ferio*, converti debet per accidens *maior* et simpliciter *minor*. Debent insuper praemissae transponi, ut litera *M* ostendit. Etenim:

Tertiae quaestioni respondet litera *M*, quae, ubicumque inveniatur significat praemissas esse transponendas ita, ut *maior* transferatur in locum *minoris*, et *minor* in locum *maioris*.

Quartae quaestioni respondet litera *C* in corpore dictionis posita, non in initio, quae significat modum non admittere reductionem ostensivam seu directam, sed solum ad *impossibile* seu *indirectam*. Tales sunt tantum *Baroco* et *Bocardo*.

Haec omnia hisce versiculis complectuntur:

S vult simpliciter verti; *P* vero per accid.;
M vult transponi: *C* per impossibile duci.

Exemplum. Sit Syllogismus in *Fapesmo*

Omne animal est vivens;
Nulla arbor est animal;
Ergo quoddam vivens non est arbor.

Facta reductione modo indicato, resultabit sequens syllogismus in Ferio.

Nullum animal est arbor
Aliquod vivens est animal
Ergo aliquod vivens non est arbor.

139. **Reductio ad impossibile** fit assumendo contradictoriam conclusionis negatae ab adversario, et ostendendo ex ea sequi contradictoriam alicuius praemissae ab adversario concessae. Qui proinde cogitur vel concedere conclusionem negatam, vel sibi ipsi contradicere, quia duae propositiones contradictoriae nequeunt esse simul verae (n. 11, I), neque simul falsae.

Principium, in quo fundatur, est quod in bona consequentia *ex contradictorio consequentis sequitur contradictorium an-*

cedentis. Consequens enim *virtualiter* continetur in antecedente (n. 124 Coroll.).

Duo modi *Baroco* et *Bocardo* sunt reducibiles tantum per reductionem *ad impossibile.* Reliqui modi imperfecti reducantur tum per reductionem ostensivam, tum per reductionem ad impossibile.

Exemplum Syllogismi in *Baroco*:

Omnis homo est animal;
Aliquod vivens non est animal;
Ergo aliquod vivens non est homo.

Si quis concessis praemissis negaret consequens, assumenda esset contradictoria consequentis ad eum convincendum sequenti argumento in *Barbara:* omnis homo est animal (ut tu concessisti). Atqui omne vivens est homo (quae est contradictoria conclusionis a te negatae). Ergo omne vivens est animal. (Sed haec conclusio est contradictoria minoris a te concessae. Ergo si negas conclusionem prioris argumenti, tibimetipsi contradicis).

Nota 1. Pro variis modis assignantur ad reductionem faciendam tres regulae, ut sciamus utrum contradictoria conclusionis negatae sit ponenda loco maioris vel minori concessae.

1. Regula pro *Baroco* et aliis modis 2^{ae} figurae:
« Stat maior: trahit oppositum de sede minorem ».
2. Regula pro Bocardo et aliis modis 3^{ae} figurae:
« Stat minor; oppositum transit maioris ad aedem ».
3. Regula pro modis indirectis 1^{ae} figurae:
« Maiorem oppositum pellit, maiorque minorem.
Excipe *Celantes,* in quo contraria res est;
Nam minor opposito cedit, maiorque minori ».

Nota 2. Hucusque loquuti sumus de syllogismo *simplici* et *categorico* seu de inesse. Ad hanc classem pertinet etiam:

Syllogismus expositorius qui est ille, qui vel constat omnibus terminis singularibus vel saltem medio termino singulari. Dicitur expositorius quia maxima claritate nexum praemissarum cum consequente exponit. Ex. gr. Alexander Ma-

gnus vicit Persas. Sed Alexander Magnus fuit filius unigenitus Philippi. Ergo filius unigenitus Philippi vicit Persas.

Nota 3. *Syllogismus* continens aliquam praemissam modalem (n. 106) vocatur *modalis*. Quamvis non sit categoricus, est natura sua simplex.

CAPUT XXIX

DE SYLLOGISMIS COMPOSITIS.

140. *Syllogismus compositus*, qui vocatur etiam *secundum quid unus*, est ille qui exprimit plures discursus intellectus, quorum priores ordinantur ad stabiliendas praemissas ultimi. Eius praecipuae species sunt sequentes:

141. **Syllogismus hypotheticus** est ille, cuius utraque vel alterutra praemissa est enuntiatio hypothetica (n. 108). Si habet omnes praemissas hypotheticas, dicitur *hypotheticus ex toto:* ex. gr. *Si est sensitivum, est animal: si est homo, est sensitivus. Ergo si est homo, est animal.* Facile reducitur ad formam categorici.

Si vero habet maiorem hypotheticam, minorem vero et conclusionem categoricam, vocatur *hypotheticus ex parte;* ex. gr. *Si est homo, est animal. Atqui est homo. Ergo est animal.* Illatio valet 1. ab affirmatione antecedentis ad affirmationem consequentis, ut in exemplo ultimo: et sic habetur *modus ponens;* 2. a negatione consequentis ad negationem antecedentis, ex. gr. *Si est homo est animal. Atqui non est animal. Ergo non est homo:* et sic habetur *modus tollens.* — Non valet illatio ab affirmatione consequentis ad affirmationem antecedentis, neque a negatione antecedentis ad negationem consequentis; nisi agatur de terminis aequaliter convertibilibus (n. 48). Etiam hi syllogismi reduci possunt ad formam categorici.

142. **Syllogismus disiunctivus** est ille cuius maior est enuntiatio disiunctiva. Quando enuntiatio est proprie disiunctiva, videlicet quum sub disiunctione affirmantur plura, quorum unum tantum de subiecto verificari potest; valet conse-

quentia α) ab affirmatione unius membri ad negationem caeterorum: ex gr. si dicam de aliquo corpore vivente, *aut est planta, aut est brutum, aut est homo. Atqui est homo. Ergo neque est planta, neque est brutum;* β) a negatione unius ad affirmationem caeterorum sub disiunctione: ex gr. *Atqui non est homo. Ergo vel est planta, vel est brutum;* γ) a negatione caeterorum ad affirmationem unius remanentis: ex. gr... *Atqui non est planta neque brutum. Ergo est homo.*

Quod si habeantur tantum duo enuntiationes contradictoriae, ex affirmatione unius sequitur negatio alterius et viceversa. Quo in casu necesse est ad negandam enuntiationem negantem, ei proponere particulam negativam *non*, quae destruit eius negationem. Ex. gr. *Aut pluit, aut non pluit. Atqui pluit. Ergo* NON *non pluit* (nempe falsum est non pluere).

143. **Syllogismus exponibilis** est ille qui habet aliquam praemissam implicite multiplicem. Ad vitandas fallacias resolvi debet propositio exponibilis. Ex. gr. *Solus Deus est aeternus. Atqui mundus non est Deus. Ergo mundus non est aeternus.* Resolvatur maior hoc modo: *Deus est aeternus; et quidquid non est Deus, non est aeternum. Atqui mundus non est Deus. Ergo mundus non est aeternus.* Perperam igitur aliquis obiiceret contra pricrem syllogismum terminum *aeternus* accipi particulariter in eius maiori affirmante, universaliter autem in conclusione negante. Nam resoluta maior est negativa in secundo membro.

144. **Enthymema** est syllogismus contractus, qui constat duabus propositionibus quarum una infertur ex alia, quamvis mentaliter subintelligatur secunda praemissa. Ex. gr. *Homo est animal. Ergo est sentiens.* Subintelligitur: *atqui animal est sentiens.*

145. **Epicherema** est syllogismus cuius alteri vel utrique praemissae enuntiatio probativa additur. Ex. gr. *Substantia spiritualis est incorruptibilis; quia non constat partibus, in quas resolvatur. Atqui anima humana est substantia spiritualis, quia est intellectiva. Ergo anima humana est incorruptibilis.*

146. **Sorites** seu *acervalis* est argumentatio in qua plures

enuntiationes ita nectuntur, ut praedicatum primae fiat subiectum secundae, praedicatum secundae fiat subiectum tertiae; et sic deinceps, donec resultet conclusio ex subiecto primae et praedicato ultimae. Principia in quibus fundatur sunt: quidquid sequitur ex consequente, sequitur ex antecedente, et ex quocumque sequitur antecedens sequitur et consequens. Nam hoc in illo implicite seu virtualiter continetur (n. 124). Ex. gr. *Homo est animal. Animal est corpus; corpus est substantia. Ergo homo est substantia.*

In sorite subiecta omnium enuntiationum intermediarum sunt medii termini. Nam, exceptis prima enuntiatione, quae est minor primi syllogismi inchoati, et conclusione, caeterae enuntiationes sunt maiores totidem syllogismorum 1. figurae (cf. n. 129).

Sit enim hoc soritis schema:

1. A est B
2. B est C
3. C est D
4. D est X

Ergo A est X.

Sic resolvitur:

B est C
A est B
Ergo A est C

C est D
A est C
Ergo A est D

D est X
A est D
Ergo A est X (1).

(1) Cf TONGIORGI, *Logica*, n. 282.

Quapropter sedulo cavendum est 1. ne aliqua enuntiatio sit negativa, si conclusio sit affirmativa; 2. si haec est negativa, potest et debet esse negativa tantum enuntiatio eam immediate praecedens; 3. si conclusio sit particularis, potest et debet esse particularis tantum prima enuntiatio in qua est subiectum conclusionis. Quod si conclusio sit universalis, nulla praemissa esse poterit particularis; 4. ne suppositio terminorum varietur in decursu propositionum.

147. **Polysyllogismus** est argumentatio, in qua conclusio unius syllogismi assumitur ut praemissa alterius. Ex. gr. *Omne sentiens est vegetans. Sed omne animal est sentiens. Ergo omne animal est vegetans. Sed omne vegetans est corpus. Ergo omne animal est corpus.*

148. **Dilemma** est argumentatio in qua duae disiunctivae ponuntur tales ut qualemcumque eligat adversarius, aliquid contra ipsum concludatur. Sic S. Augustinus contra infideles arguebat: « Aut christiana religio miraculis est propagata, aut sine miraculis. Si primum; ergo est divina. Si secundum; hoc esset maximum miraculum. Ergo est divina ».

Si disiunctivae sunt tres, vocatur *trilemma;* si quatuor, *quadrilemma,* etc.

CAPUT XXX.

DE INDUCTIONE.

149. **Inductio** est argumentatio specie diversa a syllogismo, et definitur: « Oratio in qua *per ascensum* a singularibus vel inferioribus infertur aliquid universale vel superius ». Inductio procedit per analysim et quamvis in eodem principio cum syllogismo fundetur, quod est: *dictum de omni, dictum de nullo;* tamen inverso modo ad conclusionem devenit. Non enim ab universalioribus ad minus universalia vel ad singularia descendit; sed a singularibus ad universalia ascendit. Quapropter se habet ad syllogismum tamquam unum ex eius principiis seu fundamentis. Etenim, ut ait S. Thomas (1):

(1) In VI, *Eth.*, Lect. 3.

« Oportet quod omnis doctrina seu disciplina fiat ex aliquibus « praecognitis... Non enim possumus in cognitionem alicuius « ignoti venire nisi per aliquod notum. Est autem duplex doc- « trina ex cognitis: *una* quidem *per inductionem, alia vero* « *per syllogismum*. Inductio autem inducitur ad cognoscen- « dum aliquod principium et aliquod universale in quod deve- « nimus per experimenta singularium... Sed ex universalibus « principiis praedicto modo praecognitis procedit Syliogismus. « Sic ergo patet quod sunt quaedam principia ex quibus syl- « logismus procedit, quae non certificantur per syllogismum; « alioquin procederetur in infinitum, in principiis syllogismo- « rum, quod est impossibile... Sic ergo relinquitur quod prin- « cipium syllogismi sit inductio ». Inductio habetur 1. quando inspectis singillatim omnibus individuis, inferimus aliquod praedicatum tamquam *totum universale* omnibus competere tamquam partibus subiectivis (cfr. n. 93, I.). Ex. gr. *Petrus est Apostolus, Paulus est Apostolus, Andreas est Apostolus* etc. *Ergo omnes enumerati, sunt Apostoli.* Haec inductio vocatur *completa*, vel *aristotelica*. Non magnae utilitatis nobis esse potest. — Sed inductio etiam habetur 2. quando ex aliquibus tantum individuis consideratis pervenimus ad legem universalem, quae pro omnibus individuis alicuius naturae valeat. Nam perspeximus, ex aliquo signo, quod illud quod in aliquibus individuis inveneramus, non eis inerat, quia haec individua erant, sed quia erant huius naturae. Quomodo hoc fiat, alibi fusius explicabitur.

Haec ultima inductio vocatur *incompleta*, seu *baconica*, seu *scientifica*, et maximae necessitatis est in constituenda scientia.

CAPUT XXXI.

DE SYLLOGISMIS APODICTICO, DIALECTICO ET SOPHISTICO.

150. Ratione materiae, seu naturae enuntiationum diximus Syllogismum dividi in Apodicticum, Dialecticum et Sophisticum.

Apodicticus, seu demonstrativus, est ille qui ex prae-

missis veris et necessariis, infert necessariam conclusionem. Nam haec est in eis tamquam in causa necessaria. Quare causat *certitudinem;* et est aptissimum scientiarum instrumentum, quarum conclusiones certae sint oportet.

Dialecticus est ille qui ex praemissis probabilibus infert probabilem conclusionem. Nam effectus nequit esse potior sua causa. Quare causat *opinionem* tantum.

Sophisticus est ille qui ex praemissis apparenter veris infert conclusionem falsam. Quare causat *errorem.*

Apparentia veritatis in eius praemissis procedere potest vel ex parte formae (ut contingit quum haec aliquo occulto vitio peccat contra figurarum vel modorum leges); vel ex parte materiae (ut contingit, quum propositiones videntur bene componere vel dividere, dum male hoc praestant); vel ex utraque parte.

Modi sophistice seu fallaciter argumentandi vocantur *fallaciae;* quae dividuntur in duas classes, nempe in fallacias in dictione et fallacias extra dictionem seu in rebus. Breviter earum subdivisiones enumerabimus.

151. **Fallaciae in dictione** vocantur eae quae procedunt ex abusu terminorum et orationum. Sunt quinque.

I. **Fallacia aequivocationis** habetur *a*) quum terminus aequivocus a casu adhibetur ut univocus: ex. gr. *Canis est animal. Canis est in coelo. Ergo animal est in coelo; b*) quum terminus analogus adhibetur ut univocus: ex. gr. *Quod currit habet pedes, Flumen currit. Ergo Flumen habet pedes*; *c*) quum aliqua proprietas termini, puta restrictio, vel ampliatio, etc. mutatur: ex. gr. *Quod non amisisti habes, Thesaurum non amisisti. Ergo thesaurum habes.* In prima propositione τό *non amisisti* cum restrictione ad bona possessa accipitur.

II. **Fallacia amphiboliae** procedit ex multiplici acceptione eiusdem orationis: Ex. gr. *Quod est Ciceronis, possidetur a Cicerone. Sed hic liber est Ciceronis. Ergo possidetur a Cicerone.* Ubi oratio haec: *quod est Ciceronis* in una praemissa exprimit habitudinem *possessionis;* in altera habitudinem *causae efficientis.*

III. **Fallacia sensus compositi et divisi** habetur

quando duo praedicata, quae simul competere nequeunt alicui subiecto, vel affirmantur simul ei competere, vel negantur separatim eidem competere posse: Ex. gr. obiicienti: *Petrus currit et sedet. Ergo simul haec facit.* Responde: Distinguo antecedens: *Petro competunt praedicata* CURRENS et SEDENS *in sensu diviso*, Concedo: *in sensu composito*, Nego. Quare consequens non sequitur ex praemissis.

Similiter obiicienti: *Qui nunc est mortuus, heri vivebat. Sed Plato nunc est mortuus. Ergo heri vivebat.* Responde. Dist. mai. *Si adverbium* NUNC *sumitur in sensu composito cum tempore importato per copulam*, Conc.; *si sumitur in sensu diviso a tempore importato per copulam*, Nego. Distinguo minorem. *Plato nunc est mortuus, accipiendo* NUNC *in sensu diviso a tempore importato per copulam*, Conc.; *in sensu composito cum tempore importato per copulam*, Nego.

IV. **Fallacia accentus** procedit ex diverso modo pronunciandi, vel secundum quantitatem syllabicam vel secundum aliam soni inflexionem. Quae fallacia est potius lusus puerorum. Ex. gr. si quis diceret: *Qui occidit, est causa mortis. Sed sol vespere occidit. Ergo vespere sol est causa mortis.*

V. **Fallacia figurae dictionis** provenit ex eo quod aliqua dictio similis alteri dictioni videtur habere eumdem modum significandi, cum tamen non habeat. Contingit praesertim quando sub termino distributivo unius praedicamenti, subsumitur terminus diversi praedicamenti, vel diversae speciei. Ex. gr. *Quidquid emisti, comedisti. Sed carnem crudam emisti. Ergo carnem crudam comedisti.* In maiori comestio refertur *formaliter* ad substantiam rei emptae, quae importatur per terminum *quidquid*. In minori, *emptio* refertur ad substantiam carnis *quatenus* affectam qualitate cruditatis. Quare non stat consequentia. — Similiter si quis diceret: *Quandocumque fuisti Neapoli, fuisti homo. Sed bis fuisti Neapoli. Ergo bis fuisti homo:* transiret a *quando* ad *quantum discretum*, nempe ab uno ad aliud praedicamentum.

152. **Fallaciae extra dictionem** sunt eae, quae procedunt ex abusu variae habitudinis, quam ad invicem habent res per voces significatae. Sunt septem.

I. **Fallacia accidentis** habetur quando quidquid affirmatur de aliquo accidente, affirmatur de eius subiecto, etiamsi non agatur de eo quatenus tali accidente afficitur. Ex. gr. *Hic canis est pater, et est tuus. Ergo hic canis est tuus pater.* Negatur consequentia, nam accidens relativum paternitatis non competit huic cani quatenus consideratur ut canis vel ut possessus a me.

Sub nomine accidentis includitur quidquid quacumque ratione est distinctum a subiecto et ei inesse concipitur, etsi sit ratio quaedam generica; ut animal respectu hominis. Ex. gr. *Homo est animal. Animal est genus. Ergo homo est genus.* Negatur consequentia, nam homo etiam in suppositione logica, non est genus, sed species (n. 59). — Similiter: *Risibile est proprietas hominis. Sed homo non est proprietas hominis. Ergo homo non est risibilis.* Negatur etiam consequentia, nam ibi homo contradistinguitur a risibili, tamquam substantia ab accidente. Iamvero id quod negatur de accidente qua tali nequit negari de subiecto accidentis qua tali.

II. **Fallacia dicti simpliciter et secundum quid** habetur, quando ab eo quod dicitur de aliquo subiecto secundum aliquam eius partem vel respectum, inferimus consequentiam quasi diceretur de eodem *totaliter* vel *absolute;* et viceversa. Ex. gr. *Aethiops est albus dentibus. Ergo est albus.* Excipe casum in quo id quod additur vel est mera modificatio praedicati, quod simpliciter infertur, ut *Socrates currit velociter; ergo currit*; vel est denominatio quae competit toti ratione partis, ut *Caius est crispus capillis. Ergo est crispus.*

III. **Fallacia ignorantiae elenchi** habetur quando nobis opponitur ut contradictoria aliqua propositio quae talis non est, quia deest aliqua ex conditionibus ad contradictionem requisitis (cfr. n. 110). Ex. gr. si quis diceret: *Numerus denarius est magnus respectu ternarii, et est parvus respectu centenarii. Ergo est magnus et non magnus.* Respondebis: Concedo antecedens. Distinguo consequens: *Est magnus et non magnus* SECUNDUM DIVERSA. Conc. SECUNDUM IDEM, Nego.

IV. **Fallacia petitionis principii** habetur quando in argumentatione assumitur ut antecedens id quod erat proban-

dum. Ita peccaret, qui demonstrare vellet quantitatem non distingui realiter a substantia corporea; ex eo quod substantia corporea identificatur cum quantitate. Ad hanc fallaciam pertinet *circulus vitiosus*, in quo demonstratur idem per idem. Puta, si quis demonstraret animam humanam esse intellectivam quia est spiritualis; et esse spiritualem, quia est intellectiva.

V. **Fallacia consequentis** habetur quando in syllogismo hypothetico ab affirmatione consequentis seu *conditionati* infertur affirmatio antecedentis seu *conditionis*, vel a negatione antecedentis infertur negatio consequentis, quasi essent termini convertibiles aequales (n. 48). Ex. gr. *Si est homo, est animal. Atqui est animal. Ergo est homo*, vel: *Si est homo, est animal. Atqui non est homo. Ergo non est animal.* Utrumque consequens perperam infertur.

VI. **Fallacia non causae ut causae** habetur, quum quis tribuit aliquem effectum ei, a quo non causatur. Ex. gr. *Causa crapulae est mala. Sed cibus est causa crapulae. Ergo cibus est malus.* Consequens perperam infertur, quia non cibus, sed abusus cibi est causa crapulae.

VII. **Fallacia plurium interrogationum** habetur, quum quis exigit ut pluribus interrogationibus oppositis unica responsione satisfiat. Ex. gr. si quis sophistice quaereret: *Estne humilitas et superbia bona vel mala?* ut subsumat, si respondeas, *est bona. Ergo humilitas est mala.* Si respondeas, *est mala. Ergo superbia est bona.*

CAPUT XXXII.

DE RATIONE DISPUTANDI.

153. Disputatio definitur: « Actus syllogisticus unius ad alterum, ad aliquod propositum ostendendum » (1); videlicet est aliqua concertatio duorum, qui syllogismis vel alia specie argumentationis utendo, aliquod problema scientificum discutiendum assumunt, ex. gr. *utrum anima humana sit immor-*

(1) S. Th. *De Fallac.* Opusc. 39.

talis. Qua in concertatione, ille qui vocatur *defendens* unam ex contradictoriis tuetur; alter qui vocatur *obiiciens* eam argumentis impugnat.

Requisita ut disputatio recte procedat.

154. *Defendens* et *Obiiciens* statum quaestionis bene perspectum habeant; in admittendis quibusdam saltem principiis conveniant; urbane et pacate in concertatione se gerant.

155. *Obiiciens* urgeat, quantum fieri potest, eumdem medium terminum; vel, si mutet, non vagetur extra quaestionem. Argumentis utatur brevibus, perspicuis et ad normam logicae exactis. Non interserat rationes praemissis, sed eas sequentibus probationibus reservet.

Data occasione, utatur argumento *ad hominem,* eo nempe quo ex ipsis affirmationibus defendentis inferimus conclusionem eius thesi oppositam.

Si *defendens* negaverit disiunctionem alicuius propositionis, arguens ab eo petere potest ut assignet membrum omissum, dicendo: *faveas assignare medium.*

Si *defendens* negaverit propositionem aliquam universalem, arguens poterit *petere instantiam,* nempe casum, in quo ea propositio non verificetur.

156. *Defendens* neget propositiones falsas; distinguat ambiguas; veras concedat. Propositiones, quae non sunt ad rem, licet ambiguae sint vel falsae, transmittat, ne disputatio ad impertinentes quaestiones deflectat. Tandem sequentes normas prae oculis habeat.

1. Si quando opus est, distinguat *consequens,* numquam autem *consequentiam,* quae in indivisibili consistit, quum sit *nexus* inter antecedens et consequens (n. 121).

2. Quando distinctio cadit in medium terminum; distingui debet maior et minor, ita ut pars quae conceditur in maiori, negetur in minori, et viceversa. Quo in casu distinguendo minorem, dicat: *contradistinguo minorem.*

3. Si argumentum contineat propositionem *hypotheticam falsam,* non dicat: nego maiorem, vel minorem, sed *nego se-*

quelam maioris vel *minoris*. Quod si habeat disiunctivam falsam, dicat *nego disiunctionem maioris* vel *minoris*.

4. Quando in aliqua propositione supponitur tamquam verum id quod est falsum dicat: *Nego suppositum.*

5. Si in argumento ponantur termini quorum unus *removet* significatum alterius (cf. n. 70); dicat arguenti: *implicas in terminis.*

6. Hoc adagium sequatur: *saepe nega, concede parum, distingue frequenter.*

Nota. Haec est practica methodus impugnationis in forma praeparandae:

1° In quocumque syllogismo impugnationis formando, scribe primum conclusionem obtinendam. In ipsa habes, in prima figura, subiectum minoris et praedicatum maioris: restat solum ut inveniatur medius.

2° Conclusio primi syllogismi erit contradictoria thesis, vel alicuius partis theseos quam impugnare velis.

3° Sequentes conclusiones ponuntur secundum praevisas responsiones defendentis. Si simpliciter minorem negaverit praecedentis argumenti, haec minor fit conclusio sequentis argumenti. Si distinxerit, sumitur pars negata a defendente ut conclusio sequentis argumenti.

4° Cave ne proponas maiorem, quae sit simpliciter neganda.

Breve specimen concertationis.

157. Sit problema: *Utrum anima humana sit immortalis;* de quo affirmantem sententiam tueatur *defendens.*

Obiiciens ita concertationem instituet: *Contra thesim quae sic effertur.* « Anima humana est immortalis » *ita instituo argumentum*: « Anima humana non est immortalis ». *Ergo falsa thesis.*

Defendens primo repetit ex integro supradicta verba obiicientis; deinde separatim solam enuntiationem contradictoriam suae thesi, eamque negat hoc pacto: Anima humana non est immortalis ». *Nego antecedens.*

Tunc obiiciens dicit: *Probo antecedens,* atque ita argumentum proponit: « Forma corporis non est immortalis. Atqui anima humana est forma corporis. Ergo anima humana non est immortalis ».

Defendens prius accurate repetit integrum argumentum, considerando simul propositionum valorem; deinde per partes iudicium de singulis profert, hoc modo: « *Distinguo maiorem.* Forma, quae non excedit perfectiones corporeas, non est immortalis, *Concedo.* Forma, quae excedit perfectiones corporeas, *Nego. Contradistinguo minorem.* Anima humana est forma excedens perfectiones corporeas, *Concedo.* Est forma non excedens perfectiones corporeas, *Nego; et sub data distinctione nego consequens et consequentiam* ».

Obiiciens subsumit: « Atqui anima humana est forma non excedens perfectiones corporeas. Ergo non est immortalis ».

Tum Defendens minorem ab obiiciente subsumptam repetit atque negat hoc modo: « Anima humana est forma non excedens perfectiones corporeas; *Nego minorem subsumptam* ».

Obiiciens autem resumit aiendo; *Probo minorem subsumptam*; atque hanc minorem aliquo argumento probare contendit.

Haec innuisse sufficiat; caetera enim scholasticarum exercitationum praxi reservantur.

APPENDIX I.

DE QUIBUSDAM PLACITIS LOGICORUM MODERNORUM

A tempore Leibnizii, et praesertim a media parte saeculi XIX, logici multi Logicam Aristotelis et Scholasticorum valde incompletam esse dixerunt. Multi enim, juxta illos, existerent modi ratiocinandi qui regulis Logicae non subiicerentur. Talia essent: ratiocinia ex iudiciis « relationis » confecta; syllogismi secundae et tertiae figurae; syllogismi conditionales. At ista irrationabiliter dicuntur, ut breviter ostendere conabimur. Deinde de controversia inter « Logicos extensionis » et « Logicos comprehensionis » et de *Logistica* pauca dicemus.

I. De ratiociniis ex iudiciis relationis confectis Lachelier et Russel quem multi, praesertim Logistici, in hoc sequuntur, posuerunt esse duo genera judiciorum:

1) Judicia inhaerentiae, vg. *Petrus est bonus*, in quibus praedicatum dicitur inhaerere subiecto aut illi non inhaerere. De his agit logica Scholae.

2) Judicia relationis, vg. *Petrus est filius Pauli*, in quibus non daretur praedicatum proprie dictum, et copula aliquam relationem exprimeret. His judiciis non convenirent leges Logicae, sed potius leges mathematicae — quae proinde, et ipsae, logicae Aristotelis non subiacerent. Sit hoc ratiocinium, ex. gr.:

Socrates minor est Simmia
Atqui Simmias minor est Phedone
Ergo Socrates minor est Phedone

Sane legitime procedit, et tamen quatuor terminos habet.

Quid ad haec dicendum? Non negamus quidem posse judicia dividi in judicia inhaerentiae, quae directe quomodo stet subjectum in seipso enuntient, et in judicia relationis, quae directe quomodo se habeat subjectum ad alia dicant. Sed contendimus hanc distinctionem pertinere ad materiam judiciorum, non autem ad eorum formam logicam; et proinde judicia relationis, si in vera forma logica ponantur habere eamdem formam et easdem leges atque iudicia inhaerentiae.

Etenim - 1° - Non est verum judicia relationis nihil quod sit in subjecto enuntiare, et de illo tantum aliquid extrinsecum proferre. Nam, audiendo: Socrates minor est Simmia, revera de ipsa statura Socratis, (si staturam Simmiae novero), aliquid cognoscam, etsi modus eam exprimendi sit extrinsecus. Ipsa relatio concipitur ut aliquid inhaerens.

Proinde, copula in his judiciis est copula ordinaria: *est*. Deceptus est, Lachelier, ut videtur, non distinguendo diversos modos inhaerentiae.

2° Non est verum iudicia et ratiocinia allata non posse enuntiari secundum modum Logicae peripateticae conformem, etsi paulo difficilius sit quandoque invenire verum subiectum logicum et verum praedicatum judiciorum.

Sic, bene exponeretur, vg., ratiocinium praedictum:

Minor quam minor Phedone est minor Phedone.
Atqui minor Simmia est minor quam minor Phedone.
Ergo Socrates est minor Phedone.
Atqui Socrates est minor Simmia.
Ergo Socrates est minor Phedone.

Nota. — Ut verum subiectum invenias, probe distingue inter subiectum *logicum* et subiectum *reale*, scl. inter subiectum ut cogitatur et subiectum ut existit. Nempe, si dico Petrus et Andreas sunt fratres, duo sunt subiecta realia, sed unum est subiectum logicum, in quo affirmo inveniri, inesse, relationem fraternitatis; ut autem distribueretur praedicatum subiectis

realibus, dicendum esset: Petrus est frater Andreae, Andreas est frater Petri.

II. **De syllogismis 2ae et 3ae figurae.** Juxta nos, syllogismi 2.ae et 3 ae figurae sunt syllogismi imperfecti, qui ad syllogismos perfectos primae figurae reduci possunt, ac proinde fundantur et ipsi in principio I.ae figurae (De omni et de nullo), et non in principiis omnino propriis, ad principium I.ae figurae irreductibilibus. Dicunt vero adversarii syllogismos posteriorum figurarum esse perfectos, ad primam reduci non posse, in principiis ultimatim propriis fundari.

Etenim, reducimus syllogismos imperfectos ad perfectos ope conversionum et oppositionum, tum in reductione directa, tum in reductione per impossibile. Porro, aiunt illi (Lachelier, Hamelin, utendo opinionibus Rami, Leibnizii, Wolfii...), conversiones et oppositiones sunt veri syllogismi ad secundam et tertiam figuram pertinentes; unde, essent et ipsae ad syllogismos I.ae figurae reducendae, et sic in infinitum. Ergo reductio ista est impossibilis.

At respondemus conversiones et oppositiones, (sicut et subalternationes, quas etiam syllogismos esse dicunt), non esse ratiocinia, nec consequentias stricte dictas, sed tantum consequentias improprie dictas, quae immediatae vocantur. Verum sane est ex una propositione alteram stricte inferri non posse, nisi ope tertiae cuiusdam, saltem subauditae; secus non esset ratio cur ad veritatem vere novam deveniretur. Sed in conversionibus, oppositionibus, subalternationibus, non devenimus ad aliquid vere novum. Secunda propositio continetur in priori non tantum virtualiter, ut conclusio in praemissis syllogismi, sed actu, quamquam implicite. Unde sufficit ad eam exprimendam ut mens attendat ad aliquid quod iam aequivalenter cogitabat. Aliquid autem non dicitur proprie *ex aliquo* cognosci, nisi « quando non est idem motus » intellectus in utrumque (1). Hic vero idem est motus. Dicendo enim, vg. Omnis homo est mortalis, aequivalenter dico aliquem mortalem esse hominem. nam praedicatum prioris propositionis non sumitur sine ex-

(1) S. Thom. *Qu. de Veritate*. q. 8, art. 5.

tensione: unde sufficit ut attendatur ad hanc extensionem ad habendam secundam propositionem.

Obiciunt. (LACHELIER, *Etude sur le syllogisme*). Ad eruendam secundam propositionem, mens revera format sequentem syllogismum:

Omnis homo est homo.
Atqui omnis homo est mortalis.
Ergo aliquis mortalis est homo.

Hic est modus Darapti, tertiae figurae.

Respondetur. Possum uti hoc apparente syllogismo ad declarandam reflexive legitimitatem consequentiae improprie dictae. *concedo* (et sic forte egit Aristoteles ad declarandam conversionem universalis negativae): (*Prior. Analyt.* l. I, c. 2). Utimur vero syllogismo, *nego*. Etenim, propositio *Omnis homo est homo* est propositio identica seu mera tautologia, quae non debet inter praemissas annumerari.

Instant. Propositio haec non est identica, nam homo ut praedicatum dicit solam naturam hominis, dum homo, in subiecto, significat individua habentia hanc naturam.

Respondetur. Nego assertum. **Ad rationem additam,** dico: subiectum omnis homo significat individua *cum natura*. Proinde, propositio ad hoc redit: omnis habens humanitatem habet humanitatem, quod est tautologia.

III. **De syllogismis conditionalibus** Dicunt multi (Logistici hodierni et aliqui scholastici, vg. Cevolani, in « La Scuola Cattolica » 1907) syllogismum conditionalem ad categoricum reduci non posse. Immo, est qui contendit syllogismum categoricum ad conditionalem reduci. (GOBLOT, *Traité de Logique*, n. 153). Porro, certum est syllogismum hypotheticum totam suam vim ex aliquo syllogismo categorico desumere. Etenim facile cuique perspicienti apparet maiorem hypotheticam supponere aliquam propositionem categoricam, quacum minor et conclusio syllogismum categoricum constituunt. Sit enim, exempli gratia, syllogismus hic:

Si homo est, mortalis est:
Atqui homo est.
Ergo est mortalis.

Quum maior sit necessaria, -- hoc enim requiritur ex natura syllogismi conditionalis, — vera esse non potest nisi ista supponatur: Omnis homo est mortalis, ex qua revera tota vis syllogismi defluit, et cum qua, si loco maioris hypotheticae ponatur, minor et conclusio hunc syllogismum categoricum formant:

Omnis homo est mortalis.
Atqui homo est.
Ergo est mortalis.

Verum sane est formam logicam syllogismi conditionalis esse ei propriam, et principium in quo immediate fundatur, non esse principium *De omni*, sed istud: id quod verum est vel falsum sub conditione, purificata conditione fit absolute verum vel falsum. Sed applicatio huius principii evidentis impossibilis foret, si non supponeretur maior quaedam categorica in qua, vi principii *De omni* et vi inhaerentiae, veritas maioris hypotheticae fundetur. Igitur, syllogismus conditionalis non est extra Logicam inhaerentiae, neque extra Logicam syllogismi categorici. (Ceterum, falsum est Aristotelem leges syllogismi conditionalis non dedisse) (Cfr. 1 *Prior. Anal.* c. 14, c. 22).

Obiiciunt. *Ratiocinia* quae differunt et forma et extensione maioris, diversisque in principiis fundantur irreductibilia sunt. Atqui tales sunt syllogismus conditionalis et categoricus ad quem dicitur reduci. Ergo sunt irreductibiles.

Respondetur. *Distinguo maiorem*:... irreductibilia sunt, si maior unius non supponit maiorem alterius, et si applicatio principii unius non fit dependenter a principio alterius, concedo; secus nego. *Contradistinguo minorem.*

IV. **De « Logica extensionis » et « Logica comprehensionis ».** Illi qui dicuntur Logici extensionis (Leibniz, Hamilton, Logistici hodierni) vel non curant de comprehensione terminorum in Logica, vel etiam eam destruunt. Sic, vg. ad hoc tendunt ut praedicatum concipiant ad modum collectionis, cuius quantitas esset primario et explicite cogitanda et exprimenda (Quantificatio praedicati, n. 109). Logici

vero comprehensionis (Hamelin, Lambert, etc.) volunt, aut saltem optant Logicam non attendere nisi ad respectum comprehensionis, et censent quantitatem praedicati non indicari a qualitate propositionis.

Dicendum est autem:

1. — Si quaeritur utrum cogitando attendamus ad comprehensionem praedicati — (secundum quam praedicatum continetur in subiecto) — an ad extensionem — (secundum quam subjectum est sub amplitudine praedicati)?

Respondeo nos judicando attendere potius ad respectum comprehensionis. Si dico *Petrus est bonus*, intendo primo hoc, bonitatem esse qualitatem Petri, quam istud, Petrum inter bonos collocari. Excipiantur tamen quaedam judicia, quibus expresse aliquod subjectum ad aliquam classem pertinere pronunciatur, ut si dico: *balaena est mammifera.*

II. — Si autem quaeritur utrum leges iudicii et ratiocinii statuendae sint secundum extensionem aut secundum comprehensionem, sciendum est ex ipsa qualitate propositionis sequi determinationem quantitatis praedicati. Exceptiones nonnisi vi materiae subrepunt. Verum est quidem praedicatum se habere ut formam quae ex se non dicit quantitatem; sed in iudicio, refertur haec forma ad subiectum, quod est pars materialis enunciationis, et per hoc intelligitur, pro qualitate propositionis, universaliter vel particulariter sumi. Unde, quum extensio et comprehensio sint duo respectus fundati et correlativi, aequum est sive ad unum sive ad alterum respicias. Commodius tamen est in logica minori, quae a materia judiciorum abstrahit, attendere ad extensionem in expositione legum conversionis et syllogismi. Et de facto, sic faciunt scholastici post Aristotelem.

V. DE LOGISTICA. **A. Noto.** Logistica est scientia de ratiocinio, ope signorum algebricorum expressa. Unde vocatur etiam: algebra logica, vel algorithmus logicus.

B. Historia. Leibniz (1646-1716) multum huic arti incubuit. Conatus est enim algebram quamdam universalem construere, quae omnem scientiam exprimeret progressumque co-

gnitionum iuvaret. Saeculo decimo nono, Boole, anglus, de eadem arte scripsit. Ab illo tempore usque ad hodiernum diem, multi huic studio se dederunt atque logisticam constituerunt: Russell, Couturat, Peano, Schroeder etc.

C. Iudicium. Non videtur *a priori* damnanda ars logistica cum progressus in perficienda conceptuum expressione, in analysi ratiocinii melius exponenda, sit optandus. At logistici, immemores naturae artis suae, quae potius ad scientiam iam acquisitam exprimendam, quam ad scientiam novam acquirendam apta est, in multis de facto peccaverunt. Etenim:

a) Saepe putare videntur scientiam constitui vel perfici posse per meram signorum et operationum complexionem, dum contra intellectus nonnisi per activitatem propriam novasque intuitiones progrediatur.

b) Insuper nonnullis falsis theoriis adhaerent, quas propter maiorem expressionis commoditatem vel quamdam speciem mathematicam elegerunt. Exempli gratia:

— in theoria *iudicii*, — errorem Hamiltonis (1), qui respectus extensionis exaggerat et pervertit, amplectuntur; — falso negant iudicia, quae vocant relationis (*Petrus est filius Pauli*), ad iudicia inhaerentiae (*Petrus est bonus*) reduci posse; — dicunt subalternationem et conversionem propositionum esse operationes illegitimas, quod falsum esse nemo non videt;

— in theoria *ratiocinii*, contendunt omnes modos syllogismi identificari cum uno modo *Barbara*. Sed in hoc combinationibus mathematicis decipiuntur atque genuinam cogitationum naturam pervertunt, confundentes, v. gr. propositiones negativas cum propositionibus terminum infinitantem habentibus.

c) Adde quod diversi diversis signis utuntur, et quod saepe, per vias ita complexas procedunt, ut progressum scientiae potius impedire quam iuvare videantur (2).

---

(1) Supra, n. 109, *nota*.

(2) Cf. Maritain, *Petite Logique*. Paris, 1923, pp. 263 sqq.

APPENDIX II.

ALIQUOT EXERCITATIONIS EXEMPLA

In partem primam: De simplici apprehensione.

1. Ordina sequentes terminos: 1° secundum extensionem, 2° secundum comprehensionem:

Socrates, animal, homo, ens, vivens, creatura, philosophus.

2. Dic utrum sequentes termini sint complexi vel incomplexi; concreti vel abstracti, primae vel secundae intentionis, singulares vel communes, collectivi vel distributivi, absoluti vel adiectivi:

Homo, Petrus, aliqua turba, Deus, genus, conscientia recta, ens, miles fortis, deitas, albedo, murus albus, numerus par.

3. Dic utrum sequentes termini possint esse univoci, aequivoci, analogi; et qua analogia:

Canis, Tartarus, bonus, videre, ridere, sanus, acies, ros, clypeus, leo.

4. Indica suppositionem subiecti in his propositionibus:

Rubrum est color; animal est genus; homo nos perdidit, homo nos redemit; aliquis alumnus dormit; aqua est homini necessaria; aquae ascendebant; aliquis currus desideratur; vulpes ista verbis te fefellit.

5. Ostende quomodo *album* praedicari possit secundum diversa praedicabilia de diversis subiectis.

6. Iudica has definitiones et divisiones:

Homo est animal rationale liberum; aequalitas est id quod facit aequales; leo est rex brutorum.

Animalium alia sunt sensu praedita, alia ratione.
Animal est homo, brutum, et planta.
Animal est homo, brutum, et asinus.

In partem secundam: De enunciatione.

7. Dic utrum sequentes propositiones sint vel non sint simplices, affirmativae, necessariae, directae, universales, modales, conditionales etc...

Petrus est sanctus, doctus; homo est non lapis; homo non est planta; omnis turba facile insanit; brutum respuit rationalitatem; animal est homo.

Non est impossibile impios converti; si Deus non est, mundus non est; non si Deus est, mundus est; bonum est nos hic esse; necesse est surdum non audire; si tibi placuerit, non ideo ambulabo; aut rex veniet, aut legatum mittet; Petrus solus pascit oves Christi.

8. Enuncia propositiones contradictorias sequentium:

Demosthenes et Cicero sunt magni oratores.
Omne corpus aut movetur aut quiescit.
Deus solus est aeternus.

9. Quum haec propositio: *Licet sumere rem alterius non solum in extrema necessitate, sed etiam in gravi*, sit falsa, inveni eius oppositam veram.

10. Collige omnes propositiones aequipollentes harum:

Omnis homo indiget amico.
Possibile est Petrum flere.

11. Converte:

Christianus amat inimicum.
Aliquis sanctus non est doctus.

In partem tertiam: De argumentatione.

12. Construe syllogismum simplicem ex singulis sententiis sequentibus:

Petrus theologiam non diligit, quia philosophiae non studuit.
Paulus, quum sit amicus malorum, bonus esse nequit.
Semel mentitus es: numquam verbis tuis credam.

13. Dic contra quam regulam peccent hi syllogismi:

Omne animal est substantia
Atqui nullus lapis est animal
Ergo nullus lapis est substantia.

Latrones sunt homines
Sed aliqui homines sunt sancti
Ergo aliqui latrones sunt sancti.

Spiritus activitate gaudet
Atqui materia non est spiritus
Ergo materia non gaudet activitate.

Napoleo fuit dux exercituum
Atqui Napoleo fuit parvulus
Ergo Napoleo fuit parvus dux exercituum.

14. Reduc tum directe, tum per impossibile hos syllogismos ad modos primae figurae:

Omnis qui pecunia male utitur peccat
Atqui nemo probus peccat.
Ergo nemo probus pecunia male utitur.

Id quod non est compositum est immateriale
Atqui anima humana non est composita
Ergo aliquod immateriale est anima humana.

Aliquis bonus philosophiae studet
Atqui omnis bonus est prudens
Ergo aliquis prudens philosophiae studet.

Nullum animal est planta
Atqui omnis homo est animal
Ergo nulla planta est homo.

15. Deduc conclusionem, si qua haberi possit, ex his praemissis:

Si sol lucebat, ambulabat
Atqui ambulabat
Ergo...

Si pluit, tristis sum
Atqui sum tristis
Ergo...

Si venerit, gaudebo
Atqui veniet
Ergo...

Non si venit gaudeo
Atqui non venit
Ergo...

Aut stas, aut non stas
Atqui stas
Ergo...

EXPLICIT LOGICA MINOR.

LOGICA MAIOR

PROOEMIUM

158. **Natura et divisio Logicae maioris.**

I. **Natura.** Logica maior tractat de quaestionibus praestantioribus et difficilioribus circa triplicem operationem mentis in ordine ad veritatem assequendam.

Quum autem Logica consideret entia secundum modum quem habent in cognitione nostra, eius est hunc modum explanare atque definire. Sed hoc fieri non potest nisi simul determinetur quaenam sit relatio inter cognitionem nostram et res cognitas. Ad Logicam igitur pertinet conformitatem cognitionis cum rebus, id est valorem obiectivum cognitionis humanae ostendere atque contra adversarios defendere. Hoc autem in triplici mentis operatione locum habere patet. Proinde non tantum nobis agendum erit de natura conceptus, iudicii et ratiocinii, sed etiam de aptitudine harum mentis operationum ad veritatem consequendam : quae quaestio hodie *problema criticum,* vel *problema de cognitione* nuncupatur. Imo, quum temporibus nostris errores in hac quaestione vulgatissimi et perniciosissimi exsistant, mos opportune invaluit, maximam Logicae maioris operam in valore cognitionis propugnando impendere. Inde est quod haec pars philosophiae haud raro vocatur, vel Criteriologia, i. e. scientia de criterio veritatis, vel Logica critica, i. e. logica in cognitionis valorem inquirens, vel Epistemologia, vel Gnoseologia, etc...

Definienda proinde venit Logica maior: scientia de natura et de valore operationum mentis, in ordine ad veritatem consequendam.

II. **Divisio.** Ex dictis facile patet qualis ordo dicendorum esse debebit. Primum agendum erit de conceptuum universalium natura et obiectivitate. Deinde tractandum veniet de iudicio, in quantum est sedes veritatis vel falsitatis: ibique dicendum erit de diversis statibus mentis in ordine ad veritatem, necnon de veritatis criterio. Tandem de ratiocinii cum inductivi tum deductivi natura et valore, atque de scientia, quae ratiocinii est fructus, tractandum habebimus.

PARS PRIMA

De logicis intentionibus quibus dirigitur prima mentis operatio, seu de praedicabilibus, antepraedicamentis praedicamentis et postpraedicamentis

INTRODUCTIO

159. Quum logici munus sit universales rationes per simplicem apprehensionem conceptas ita disponere, ut ex habitudine, quam habent ad invicem et ad individua singularia, resultet recta ratiocinatio; in prima Logicae Maioris parte de universalibus rationibus, quae in praedicamento ponuntur, prius generatim inquiremus quid sint et unde desumantur; quae tractatio vocatur de *Universalibus in communi*; deinde speciatim agemus *de modis* quibus hae rationes universales de aliqua re praedicari possunt, videlicet agemus *de quinque praedicabilibus*; tum sermonem habebimus de ordine, quo huiusmodi rationes universales disponuntur secundum subiectionem et praedicationem, nempe *de praedicamentis*, quae sunt ordinationes praedicabilium secundum subiectionem et praedicationem (cfr. n. 73). Quum autem recta dispositio praedicabilium in ordine praedicamentali quasdam notiones et regulas praesupponat, quae *antepraedicamenta* vocantur; et alias inducat, quae dicuntur *postpraedicamenta*; etiam de his pauca opportuno loco dicemus.

QUAESTIO I.

DE UNIVERSALIBUS IN COMMUNI

PRAENOTIONES.

160. **Universale proprie dictum,** (1) *est aliqua notio essentialis,* vel *modus essendi* sive *substantialis* sive *accidentalis,* qui in pluribus invenitur aut inveniri potest multiplicatus secundum totum id quod *eius definitio* importat; ex. gr. *substantia, animal, homo*; quapropter potest praedicari de multis univoce et divisim. Ratione suae multiplicabilitatis et praedicabilitatis, quae sunt eius proprietates, definiri potest definitione quadam descriptiva (n. 88); *unum aptum inesse multis et praedicari de multis univoce et divisim.* Utrum haec definitio potius competat universali materialiter accepto, quam universali formali, ex dicendis apparebit.

Duobus praecipue modis accipi solet universale, quorum unus non habet ipsam *formalitatem universalitatis,* et ideo vocatur *universale materiale*; alius eam habet, et ideo vocatur *universale formale.* Itaque:

a) **Universale materiale seu metaphysicum** est ipsa *ratio obiectiva* vel *essentia,* quae directe percipitur ab intellectu humano eam considerante in abstractione a notis individualibus. Talis est ex. gr. natura humana a meo intellectu

(1) Universale etymologice derivat ex verbo « universus » quo multitudo ut redacta ad unum significatur.

directe percepta in Petro per simplicem apprehensionem, abstrahentem eam a notis individualibus Petri.

Dicitur *universale materiale*, quia propter suam abstractionem a singulari individuo (a quo omnino praescindit, quamvis positive illud non excludat) est subiectum immediate aptum recipere *intentionem* seu *formam universalitatis*, quae consistit in eo, ut actu referatur ad plura, tamquam ratio praedicabilis de eis univoce et divisim, ut genus, vel species vel alius ex quinque praedicabilitatis modis.

Quapropter potest ei aptari definitio in numero praecedenti posita, videlicet « unum *aptum* inesse multis et praedicari de multis univoce et divisim ».

Etenim est *unum* unitate *non numerica* seu *individuali* (quam neque includit neque excludit, quum *ab ea praescindat*), sed unitate *formali*, seu *definitionis*, quam praesefert, quum importet unicam formam metaphysicam seu naturam.

Est *aptum* praedicari de multis; non sicut dicitur aptum ipsum universale formale, in quo *actualiter* consideratur relatio ad plura; sed *potentialiter*. Nam in sua praecisione a singulari individuo, quum non dicat magis ordinem ad hoc quam ad illud, ex. gr. potius ad Petrum quam ad Paulum vel Andream, habet aptitudinem ut, superveniente operatione intellectus reflectentis et comparantis, *actualiter consideretur* in ordine ad multa tamquam praedicabile de multis *univoce* et *divisim* eo quod in sua *formali ratione*, quae est *simpliciter una*, importat id quod secundum totam suam essentiam et virtutem inveniri potest multiplicatum in pluribus (cfr. nn. 92, I; 93, *a*).

Universale materiale vocatur etiam α) *universale directum* seu *primae intentionis*, quia terminat obiective perceptionem directam humani intellectus seu simplicem apprehensionem; β) *universale metaphysicum*, quia scientia Metaphysica considerat naturas abstractas ab individuis; γ) *universale negativum*, quia non habet intentionem universalitatis, sed meram aptitudinem ad eam recipiendam, utpote quod neque includat neque excludat singularia, sed ab eis mere praescindat.

b) **Intentio seu forma universalitatis** est ipsa *actualis relatio*, qua intellectus reflectendo supra suum concep-

tum, refert aliquam essentiam abstractam ad plura individua, vel etiam ad plures species, si sit abstracta non solum a conditionibus individualibus sed etiam a differentia specifica. Quae relatio est rationis, quum sit opus mentis comparantis et iudicantis; vocaturque *rationis ratiocinatae*, quia habet fundamentum in rebus exterioribus; quod fundamentum est earum similitudo in natura vel in aliqua accidentali forma, quibus competit eadem definitio.

c) **Universale formale seu logicum** est ipsa natura vel forma abstracta, considerata ab intellectu sub actuali relatione ad multa tamquam de eis praedicabilis ut genus vel species vel aliquid huiusmodi. Dicitur *universale formale* quia habet ipsam *intentionem* seu *formam universalitatis*, quae est actualis relatio ad plura ut aliquid de eis univoce et divisim praedicabile, tamquam *genus* vel *species*, vel *differentia* vel *proprium* vel *accidens*, qui sunt quinque modi praedicabilitatis. Et ideo *positive excludit* a se unitatem numericam seu individualem. Repugnat enim ut formalis ratio, quae cum veritate consideretur tamquam communis pluribus, non sit pluribus communis, sed singulari tantum individuo coarctata.

d) **Universale formale est ens rationis.** Quum universalia formalia immediate terminent actus reflexos nostri intellectus, qui ea concipit reflectendo supra suos conceptus directos; et quum unitatem singularitatis positive excludant, sine qua nihil potest existere secundum esse reale, non habent aliud esse quam intentionale. Idcirco vocantur etiam *universalia secundae intentionis, reflexa, logica, entia rationis.* (cf. num. 47).

e) **Definitiones universalis formalis.** Quum universale formale sit aliquod compositum accidentale logicum, resultans *ex essentia abstracta*, tamquam ex subiecto, et *ex intentione universalitatis*, idest ex affirmata relatione ad plura, tamquam ex forma accidentali inhaerente, definiri tantum potest ad modum formarum accidentalium quae, quum non habeant perfectam essentiam independentem a substantia, definiri nequeunt absque ordine ad subiectum; ita ut, si definiantur in abstracto, ponenda sit *in recto* forma abstracta accidentalis

loco generis, et *in obliquo* subiectum loco differentiae; si autem definiatur in concreto, ponatur *in recto* subiectum proprium talis formae loco generis, atque etiam *in recto* ponatur loco differentiae concretum ex subiecto indeterminato et ex forma accidentali definienda. Sic ad definiendum hoc accidens reale quod est *curvitas nasi* et vocatur *simitas*, dicemus definitione in abstracto: *simitas est curvitas nasi*; definitione autem in concreto: *simus est nasus curvus* (1).

Sic igitur *universale formale* definietur in abstracto: *unitas et multiplicitas naturae* seu *universalitas naturae*; in concreto autem definietur: *natura una* et *multiplex*, seu *natura universalis*. Quae definitiones sunt *essentiales*, quia fiunt per intrinseca constitutiva universalis formalis. *Descriptiva* autem definitio per proprietatem praedicabilitatis erit haec: *id quod praedicatur de multis univoce et divisim*.

161. **De vario subiecto definitionis abstractae et concretae universalium.** Ex definibilitate universalium ad modum accidentium, sequitur, ut *quoad modum significandi* non sit idem subiectum definitionis abstractae et definitionis concretae eorum; quamvis *quoad rem significatam* sit semper idem, videlicet sit semper *forma* seu *intentio universalitatis*.

Etenim *in definitionibus concretis* id quod denominatur universale a definitione est *subiectum*, cui inhaeret forma universalitatis, videlicet est *ipsa natura abstracta*; ut quum dico: *genus est natura determinabilis universalis; species est natura completa universali*, etc. *Forma* autem *universalitatis* exhibetur tamquam *id quo* vel *ratione cuius* definitio attingit subiectum, ipsumque denominat. Et ideo in huiusmodi definitionibus subiectum se habet ad definitionem *materialiter* et ponitur *in recto;* forma autem se habet ad definitionem *formaliter* et ponitur *in obliquo*.

Dum contra *in definitionibus abstractis*, quum nomen abstractum importet solam formam seu intentionem universalitatis, haec tum *quoad rem* tum *quoad modum significandi* est subiectum definitionis; ut quum dico: *genus* est *universalitas*

(1) Cfr. S. Th., 1. 2. q. 53. art. 2. ad 3.

naturae determinabilis; species est *universalitas naturae completae*, etc.

Exemplum. Haec ut quis melius intelligat, consideret definitiones abstractam, et concretam huius accidentis realis, quod est *simitas*.

DEFIN. ABSTR. *Simitas* est curvitas nasi.

DEFIN. CONCR. *Simus* est nasus curvus.

In utraque definitione id, quod definire intendimus, est forma accidentalis, quam vocamus *similatem*. Attamen in definitione abstracta subiectum, de quo praedicatur definitio tum *quoad rem* tum *quoad modum significandi*, est ipsa forma accidentalis, nempe *simitas*. In definitione autem concreta, licet *quoad rem* sit semper ipsa *simitas*, quae definitur, tamen *quoad modum significandi* definitio convenit *naso materialiter* seu tamquam *subiecto*, quod a *simitate* denominatur *simus; simitati* autem convenit *formaliter* seu tamquam *formae* ratione cuius nasus denominatur *simus*.

Haec animadversio, quae plenius intelligetur, quum agemus de essentia accidentium, maximo usui erit ad quasdam difficultates suo loco enodandas.

THESIS I. — Universale formale seu logicum invenitur formaliter solum in intellectu; in rebus autem, tantum fundamentaliter.

PROBATUR PRIMA PARS.

162. I. Illud ens invenitur formaliter in intellectu tantum, quod non habet aliud esse quam intentionale; nempe est ens rationis. Atqui huiusmodi est universale formale seu logicum. Ergo universale formale seu logicum invenitur formaliter in intellectu tantum.

Maior est evidens. Minor probatur. Universale formale seu logicum est aliqua ratio generica vel specifica, puta *animal*, vel *homo*, considerata *quatenus* invenitur vel inveniri potest multiplicata in pluribus; nempe *formaliter* considerata ut *genus* vel *species*. Atqui sub hoc formali respectu ita est ter-

minus reflexionis intellectivae, ut positive a se excludat numericam singularitatem, quae est prorsus necessaria ad realem existentiam, quum nihil existat a parte rei nisi singulare. Ergo universale logicum non habet aliud esse, quam intentionale, videlicet est ens rationis.

II. Id, cuius formalis ratio resultat ex comparatione unius ad plura, nequit habere formaliter esse nisi in intellectu. Atqui universale logicum, quod est *unum versus alia* seu *unum in multis*, resultat ex comparatione alicuius essentiae ad plura, quae eius formalem rationem seu definitionem participant. Ergo universale logicum existit formaliter tantum in intellectu.

Maior patet ex eo quod id quod existit a parte rei habet suam formalem rationem independenter ab operatione humani intellectus, cuiusmodi est comparatio. *Minor* est ipsa definitio universalis logici.

III. Si universale logicum *quoad id quod significat* inveniretur in rebus singularibus, posset de his praedicari, sicut praedicantur de eis praedicata essentialia, quae sunt universalia materialia seu metaphysica. Atqui nequit universale logicum de singularibus ita praedicari. Etenim quamvis dicere possim: *Petrus est homo, est animal*, etc. nequeo tamen dicere: *Petrus est species, est genus*. Ergo universale logicum non est in singularibus quoad id quod significat. Ergo omnino impossibile est ut formaliter existat in rebus.

IV. Quidquid non est de ratione alicuius, utpote non ingrediens eius definitionem, accidit ei et illud trahit ad ordinem in quo ipsum invenitur; ex. gr. quum *albedo, doctrina, virtus* et similia non sint de ratione *hominis*, accidunt homini et eum constituunt, quatenus est sub eorum formalitate, in ordine *alborum, doctorum, virtuosorum*, etc. Atqui de ratione essentiae substantiarum compositarum seu materialium *non est unitas vel communitas numerica*; sed haec accidunt ei; quia si de eius ratione esset unitas numerica, quidditas rei materialis non posset inveniri, nisi in unico individuo. Si de eius ratione esset communitas seu multiplicitas numerica, quidditas rei materialis numquam posset inveniri in unico individuo. Quae indifferentia procedit ex eo, quod talis essentia

absolute accepta, se habet ad individua tamquam *totum potentiale*, quod virtualiter ea continet.

Ergo 1. singularitas et communitas acciduut essentiae rerum materialium absolute seu abstracte consideratae, tamquam aliquid ipsi extrinsecum.

2. Quatenus talis essentia singularitate seu unitate numerica actualiter afficitur, trahitur ad ordinem existentium extra intellectum seu a parte rei, quum physice non existant, nisi singularia, nempe essentiae sub determinationibus individualibus quae pro essentiis compositis sunt conditiones materiae individualis. Trahitur videlicet *ad ordinem physicum*.

3. Quatenus eidem essentiae accidit communitas, videlicet formalis relatio ad individua ope intellectus eam actualiter considerantis tamquam totum universale relate ad suas partes subiectivas, trahitur ad ordinem entium rationis, nempe *ad ordinem logicum*. Etenim entia rationis formaliter non existunt nisi in intellectu, quum sint termini immediati secundarum intentionum seu conceptuum reflexorum.

4. Tandem quatenus absolute accipitur essentia in praecisione a singularibus, in qua rationem totius universalis habet *materialiter*, non *formaliter*, propter defectum actualis comparationis ad individua, est terminus immediatus primae intentionis seu conceptus directi, et idcirco existit a parte rei, sed *non eo modo* quo apprehenditur, quum non existat praecisa a singulari. Sub quo respectu pertinet *ad ordinem metaphysicum*.

Haec est summa doctrinae Sancti Thomae de Universalibus, quam praeclare proponit in Opusc. *de Ente et Essentia* Cap. IV, in quo fundamenta iacit triplicis rerum ordinis *physici*, *metaphysici* et *logici*. Etenim *ordo physicus* est ordo naturarum sensibilium in sua singularitate acceptarum. *Ordo metaphysicus* est ordo earumdem in praecisione a singularibus vel ab inferioribus. *Ordo logicus* est ordo earumdem relate ad singularia et ad inferiora, tamquam totorum universalium ad partes subiectivas, nempe tamquam *genera* vel *species*. Ordo logicus fundatur immediate in metaphysico, qui fundatur immediate in physico. In ordine physico consideratur natura

tamquam *unum* in *uno;* in ordine metaphysico, tamquam *unum de multis;* in ordine logico tamquam *unum in multis* (1).

PROBATUR SECUNDA PARS.

163. I. Dantur a parte rei naturae singulares, queis conveniunt eadem praedicata essentialia, sive specifica ut *Petrus, Ioannes*, sive tantum generica, ut *Petrus, haec aquila, hic lapis;* quae, quum considerantur ab intellectu cum praecisione a notis individualibus tantum, vel etiam a specificis differentiis, evadunt proxime apta ad recipiendam intentionem universalitatis sive specificae, sive genericae. Iamvero hoc est praebere fundamentum intellectui ad intentiones logicas speciei vel generis concipiendas. Ergo universale formale seu logicum habet fundamentum a parte rei. Hoc fundamentum esse *remotum* declarabimus in sequenti Thesi.

II. Confirmatur ex S. Thoma (1). « Eorum, quae signifi- « cantur nominibus, invenitur triplex diversitas. Quaedam enim « sunt, quae secundum esse totum completum sunt extra ani- « mam ; et huiusmodi sunt entia completa, sicut *homo* et *lapis*. « Quaedam autem sunt, quae nihil habent extra animam, sicut « *somnia* et *imaginatio chimerae*. *Quaedam autem sunt quae « habent fundamentum in re extra animam,* sed complemen- « tum rationis eorum, quantum ad id quod est *formale,* est « per operationem animae, ut patet in universali. Humanitas « enim est aliquid in re, non tamen ibi habet rationem uni- « versalis, cum non sit extra animam aliqua humanitas multis « communis : sed secundum quod accipitur in intellectu, adiun- « gitur ei per operationem intellectus intentio, secundum « quam dicitur *species* ».

---

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 85, art. 2. ad 2; Opusc. 55, 56. De universalibus; Comment. in lib. 2. De Anima lect. XII: in I. lib., Perihermenias lect. X: in lib. 2. Poster. Analyt. lect. XX. « Quod quidem universale est quiescens in anima »... etc.

(1) In 1. Sent. Dist. XIX q. V. a. 1.

THESIS II. — **Universale materiale seu metaphysicum est in rebus materialibus *quoad id* quod humanus intellectus concipit de eo, *non vero quoad modum* quo ipsum concipit.**

PROBATUR.

164. I. *Id quod* intellectus concipit, concipiendo universale metaphysicum seu directum, est quidditas rei materialis; *modus,* quo eam concipit est abstractio, videlicet concipit eam in praecisione a notis individualibus (propter rationes dandas in tractatu de origine humanae cognitionis). Atqui quidditas rei materialis invenitur quidem a parte rei, nempe in rebus materialibus existentibus; sed non invenitur in eis abstracta a notis individualibus. Ergo universale metaphysicum invenitur in rebus *quoad id* quod concipitur, *non quoad modum* quo concipitur.

II. Confirmatur ex eo quod nomina significantia universalia directa, quamvis cum veritate praedicentur de singularibus, ut quum dico *Petrus est homo, est animal;* attamen habent minorem comprehensionem et maiorem extensionem, quam singularia de quibus praedicantur. Atqui si *ratio significata per nomen* non invenitur in singularibus, falso praedicaretur de eis; si autem inveniretur eodem modo, habere deberent eamdem comprehensionem et extensionem. Ergo universalia directa inveniuntur a parte rei *quoad id quod* concipitur, non tamen *quoad modum* concipiendi.

III. Universale directum ideo est proxime aptum ad accipiendam intentionem universalitatis, quia importat essentiam liberam a determinatione ad unum individuum. Atqui hoc modo non invenitur in re singulari existente. Ergo universale directum *quoad modum,* quo concipitur non est extra intellectum. Maior et Minor patent ex dictis in Thesi I.

165. Idcirco S. Thomas (1) postquam demonstravit naturam secundum illud esse quod habet a parte rei, non esse proxime aptam ad accipiendam intentionem universalitatis, ita concludit: « Relinquitur ergo quod ratio speciei accidit natu-

(1) Opusc. *De Ente et Essentia,* Cap. IV.

« rae humanae secundum illud esse quod habet in intellectu. « Ipsa enim natura habet esse in intellectu abstractum ab om- « nibus individuantibus, et habet rationem uniformem ad om- « nia individua, quae sunt extra animam, prout essentialiter « est *imago* omnium et inducens in cognitionem omnium in « quantum sunt homines: et ex hoc quod talem relationem « habet ad omnia individua, intellectus adinvenit rationem « speciei et attribuit sibi; unde dicit Commentator. I. de « Anima, quod intellectus est, qui facit universalitatem in re- « bus: hoc etiam Avicenna dicit in 8. Metaph.

« Et quamvis haec natura intellecta habeat rationem uni- « versalis secundum quod comparatur ad res, quae sunt extra « animam, quia est una similitudo omnium; tamen secundum « quod habet esse in hoc intellectu vel in illo, est species « quaedam intellecta particularis » (videlicet est *repraesentative* universalis, *entitative* autem singularis).

166. **Corollarium.** Universale materiale habet fundamentum proximum in rebus exterioribus; universale autem formale habet in eis fundamentum remotum (1).

SCHOLION I.

DISTINCTIS VARIIS ABSTRACTIONIBUS, RATIONEM DAMUS, OB QUAM AD HOC UT NATURA ALIQUA PRAEDICETUR PER IDENTITATEM DE SUIS INFERIORIBUS, DEBEAT ESSE ABSTRACTA *abstractione praecisiva totali.*

167. *Distingue abstractionem secundum efficientiam, ab abstractione secundum considerationem.* Prima est operatio *intellectus agentis* causantis *speciem impressam* quidditatis materialis praecisae a conditionibus individualibus in intellectum possibilem cum instrumentali concursu phantasmatis. Secunda est operatio *intellectus possibilis* considerantis *in specie expressa* quidditatem rei materialis abstractam a conditionibus individualibus. Haec supponimus ex Psychologia.

(1) Cf. S. Th. in I. Sent. Dist. 2. q. I. a. 3.

168. *Abstractio secundum considerationem* distinguenda est in abstractionem per *modum divisionis* seu *negativam*, et in abstractionem *per modum simplicitatis* seu *praecisivam*. Prima habetur quum intelligimus unum non esse in alio, vel esse separatum ab eo; ad quam abstractionem requiritur operatio iudicii, puta quum negamus rationalitatem asino. Secunda habetur, quum intelligimus unum, nihil considerando de alio; puta, quum consideramus colorem praescindendo a pomo, cuius est color (1).

169. *Abstractio per modum simplicitatis seu praecisiva* dividitur in *partialem* et *totalem*.

Partialis habetur quando consideratur pars abstracta a suo toto integrali, sive quantitativo, sive physico, sive logico, ut cum considero animalitatem ad modum formae metaphysicae praecisam ab homine; vel humanitatem praecisam a Petro; vel colorem praecisum a pomo.

Totalis habetur quando aliquid consideratur ut *totum potentiale* abstractum a suis inferioribus, quae tamen quum ea *positive non excludat, implicite* et *confuse continet* in sua indeterminatione; ut quum considero *animal* praescindendo a *rationali* ed *irrationali;* vel quum considero *hominem* praescindendo a *Petro, Paulo* et *caeteris individuis humanis*. Sic enim considerata *animal* et *homo* continent in sua indeterminatione implicite et confuse omnia inferiora, quibus possunt applicari.

Haec est ratio cur *natura abstracta abstractione praecisiva totali* praedicari possit per identitatem de singulis inferioribus, et suscipere intentionem universalitatis, per quam consideratur ut unum aptum praedicari de pluribus univoce et divisim. Recte enim dicere possum: *Petrus est homo; Paulus est homo; homo est animal; animal est corpus*.

Minime autem *natura abstracta abstractione praecisiva partiali* praedicari potest per identitatem de inferioribus, quia nulla pars praedicatur de suo toto; et ideo nequeo dicere:

---

(1) Cfr. S. Th. in 1. p. q. 85. a. 1. ad 1.

Petrus est humanitas; homo est animalitas; animal est corporeitas (1).

SCHOLION II.

DE PRAEDICABILITATE NOMINUM SIGNIFICANTIUM ESSENTIAM GENERICAM VEL SPECIFICAM *in abstracto*, ET NOMINUM EAM SIGNIFICANTIUM *in concreto*.

170. I. Nomina generica et specifica alia sunt *abstracta*, alia *concreta*: v. g. *animalitas* est nomen genericum abstractum; *animal* est nomen genericum concretum: primo designatur ratio viventis sensitivi ad modum formae abstractae, secundo designatur ratio viventis sensitivi concrete in subiecto indeterminato; etenim est proprium nominis concreti materialiter connotare subiectum.

II. Quando nomen genericum est abstractum, ratio generica significatur tamquam forma abstracta, et ideo tantummodo ad modum partis: tunc enim genus consideratur praecisum praecisione partiali a quolibet inferiori; et in hac praecisione species contradistinguitur a genere per differentiam additam, et se habet ad genus ut totum integrale logicum ad partem. Unde neque dici potest *animalitas est rationalitas*, quia sic *animalitas* exhibetur ut pars determinabilis *a rationabilitate*, tamquam a principio determinante; neque dici potest *animalitas* est *humanitas*, quia *animalitas* exhibetur ut pars determinabilis, *humanitas* autem ut totum integrale, resultans ex parte determinabili et ex parte seu principio determinante.

III. Similiter, quando nomen specificum essentiae compositae est abstractum abstractione praecisiva partiali seu formali, essentia significatur tantummodo ad modum partis; siquidem exhibetur *praecisa* ut *forma metaphysica* a subiecto, et in hac praecisione individuum contradistinguitur ab essentia mediantibus notis individuantibus, et se habet ad essentiam ut totum ad partem. Quare non potest dici: *Socrates*

(1) Cfr. S. TH. *De Ente et Essentia*, Cap. IV. et 1. p. q. 40. a. 3.

est humanitas. Quemadmodum enim pars non praedicatur de toto; ita neque de Socrate humanitas, quae significatur per modum partis formalis, determinantis subiectum ad subsistendum in specie humana.

In his entibus poterit nomen abstractum essentiae praedicari de subiecto, in quibus essentia est ipsa specifica forma per se subsistens, quae cum non recipiatur in aliqua materia, est ex se ipsa essentia specifica singularis subsistens. Id in angelis contingit, qui in tantum numerice differre possunt et multiplicari, in quantum unusquisque specifice differt ab alio. Eminenter autem id verificatur de Deo, qui est ipsa Deitas (1).

IV. Quando nomen genericum vel specificum est concretum, potest praedicari de individuis. Ratio est quia nomina concreta praeter formalem habent etiam significationem materialem, nempe subiecti; atque adeo non significant exclusive aliquam formam abstractam, sed subiectum aliquod indeterminatum, habens formam tali nomine significatam. Quapropter dicendo animal significo aliquod subiectum indeterminatum habens animalitatem in aliqua specie, quae sub genere animalis continetur. Etenim ratio animalis, quando non consideratur sub praecisione formali seu partiali, sed *totali*, ad modum totius potentialis, continet indeterminate omnes species inferiores et ipsa individua, neque positive excludit ipsas differentias harum specierum constitutivas, sed abstrahit ab illis, ideoque, quamvis illas actu non includat, includit tamen potentia (2).

Item cum dico: *homo*, significo aliquod subiectum indeterminatum habens humanitatem. Sic autem considerata essentia humana non habet rationem partis seu formae excludentis a sua significatione singularia individua, in quibus ratione materiae multiplicatur; sed habet rationem *totius*, videlicet subiecti; licet indeterminati, *cum sua forma*. Quare cum *essentia composita* significatur *concrete* ad modum totius, includit implicite in suo conceptu individua, seu subiecta

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 3. art. 3. in corp. et. q. 50. art. 4.

(2) Cfr. s. Th. *De Ente et Essentia*, Cap. III. « Quamvis autem genus significet totam essentiam etc. ».

singularia in quibus essentia composita ratione principii materialis multiplicatur. Sic enim non excludit principia individuantia, sed ob connotationem subiecti indeterminati ea *implicite* includit. Unde dicere possumus: *Socrates est homo.*

SCHOLION III.

De distinguenda suppositione logica a reali; et specie formaliter a specie denominative accepta.

171. *Distingue suppositionem logicam a reali;* et hanc subdistingue in *absolutam* et *relativam* seu *personalem.* Ex. gr. quum dico: *homo est animal rationale,* terminus *homo* habet suppositionem realem *absolutam.* Quum dico: *homo est Petrus* terminus *homo* habet suppositionem realem *personalem.*

172. *Distingue speciem formaliter a specie denominative* accepta. Prima est compositum accidentale logicum ex natura abstracta et ex intentione universalitatis specificae; ex. gr. *species homo.* Haec non potest praedicari de inferioribus in suppositione reali. Et ideo nequimus dicere: *Petrus est species homo.* Id enim idem esset ac dicere; *Petrus est universalitas naturae humanae* (cfr. n. 160, *e*).

Secunda est ipsa natura abstracta, cui accidit intentio universalitatis specificae, a qua connotatur. Dicitur *species denominative,* quia quum natura abstracta in composito accidentali logico, quod est *species formalis,* locum teneat subiecti recipientis formam accidentalem intentionis universalitatis specificae; connotatur et denominatur ab ea, quemadmodum caetera subiecta formarum accidentalium a suis formis accidentalibus connotantur et denominantur. Quare *species denominative accepta,* quum sit ipsa natura absoluta, praedicari potest de inferioribus suppositione reali. Recte enim dico: *Petrus est homo, Paulus est homo,* etc.

Quae modo diximus de specie, valent etiam de genere

aliisque universalibus quatenus accipiuntur vel *formaliter* vel *denominative* (1).

Thesis III. — Nominalismus, Conceptualismus et Ultrarealismus rejiciuntur.

PRAENOTIONES.

173. Triplicis generis adversarios habemus, *nominalistas conceptualistas et ultrarealistas.*

I. *Nominalistae* asserunt universalia esse mera nomina, quae licet ex sua institutione designare debuerint aliquod individuum singulare, tamen propter huius apparentem similitudinem ad alia individua, extensa sunt ad haec etiam designanda et ita evaserunt *communia.*

Nominalistae, sive antiqui, sive moderni, non quidem contendunt nomina universalia nihil significare et esse sonos prorsus inanes; sed censent his nominibus nihil, neque in re, neque in mente respondere, quod vere universale sit, nempe quod sit unum per identitatem de multis praedicabile. Habent igitur nomina universalia ut instrumenta quaedam, quibus mens utitur ad plures individuales repraesentationes aliquo modo colligendas.

Inter Nominalistas collocari possunt: — apud graecos, quidam discipuli Heracliti (v. g. Cratylus) — in medio aevo, Roscellinus (1050-1120) aliique, qui universalia nonnisi « flatus vocis » esse dicebant; — in philosophia moderna, Humius (saec. xviii), secundum quem « ideae generales sunt ideae singulares annexae alicui termino generali » (2); — Taine (saeculo xix) secundum quem idea generalis est vocabulum

---

(1) Confer Cardinalem Caietanum, *Comment. in Opusc. De Ente et Essentia*, Cap. IV. Quaest. VII, pag. 465, 466, editionis Traiectensis anni 1883.

(2) *Enquiry*, s. XII, p. 2.

aliquo modo ligatum repraesentationi individuorum alicuius speciei (1).

II. *Conceptualistae* autumant universalia esse meros conceptus absque ullo fundamento in rebus. Conceptualistae concedunt quidem dari in mente nostra conceptus vere universales, sed dicunt nihil omnino esse in re quod talibus conceptibus correspondeat, seu, quod idem est, hos conceptus e sola activitate mentis procedere nec quidquam quod in ipsis rebus sit exhibere. Vocantur saepe *Nominales*, quod nomen commune habent cum Nominalistis. Inter conceptualistas recensentur: — apud Graecos, Stoici; — in medio aevo, Gulielmus de Occam (*saec.* xiv), secundum quem conceptus *hominis* v.g., est aliqua repraesentatio, quam naturaliter formamus, sed quae nihil continet quod sit in hominibus existentibus (2); — in philosophia moderna, Kantius (1724-1804) secundum quem de realitate ut est in se nihil scire possumus.

III. *Ultrarealistae* volunt universale, ut concipitur, id est, ut distinctum ab individuis, esse reale. Sub duplici praesertim forma proponunt suam doctrinam. 1) Plato docebat, ut refert Aristoteles, species rerum (ideas) esse in rerum natura, per se subsistentes, separatas ab individuis; individua autem participare naturam alicuius speciei subsistentis, sed tantum sicut umbrae, nullo modo per essentiam; tandem animam nostram, a visione harum umbrarum excitatam; meminisse idearum, quas, antequam in corpus veniret, in mundo intelligibili contemplata est. — 2) Gulielmus Campellensis (saeculo xii) qui sententiam pluries mutavit, posuit unam numero essentiam esse in omnibus individuis, quae proinde tantum varietate accidentium differunt.

Nota. — Causa errandi circa universalia semper fuit falsa existimatio, qua putaverunt quidam Philosophi rem cognitam habere extra intellectum eumdem modum essendi, quem habet in intellectu. Quae opinio falsa est, nam cognitio fit per

(1) *De l'intelligence*, Paris, 1895, p. 43.

(2) Cfr. Marechal, *Le point de départ de la métaphysique*, cap. I, p. 132.

assimilationem cognoscentis ad rem cognitam *secundum esse intentionale*, non autem *secundum esse reale*. Ad quam intentionalem assimilationem requiritur immaterialitas in potentia cognoscitiva. Cognitum autem est in cognoscente ad modum cognoscentis (2).

PROBATUR PRIMA PARS.

(*contra Nominalistas*).

174. I. Tot esse debent species conceptuum quot sunt species nominum nam nomina sunt signa conceptuum. Atqui praeter nomina singularia et collectiva, dantur fatentibus ipsis adversariis, nomina universalia, id est, nomina quae de singulis individuis alicuius classis praedicantur: sic *homo* dicitur de Petro, Paulo, Iacobo etc. Ergo dantur etiam conceptus universales.

II. Conscientia refert nos habere conceptus universales. Sic, concipiendo *hominem*, vel *animal*, non cogitamus *hunc* hominem, vel *hoc* animal, sed rationem ipsam hominis vel animalis absolutam, quae convenit unicuique hominum vel animalium.

III. Aiunt Nominalistae nomina communia fundari in quadam apparenti similitudine, quam plures res existentes habent inter se. Iamvero haec similitudo non posset nominari, nisi conciperetur ab intellectu. Ergo falsus est nominalismus.

PROBATUR SECUNDA PARS.

(*contra Conceptualistas*).

175. I. Exsistit scientia realis, id est, scientia quae non de solis conceptibus agit, sed de rebus: secus, dicendo, *sum homo*, vel *aqua est corpus*, nihil scirem quod sit in re. Atqui scientia est de universalibus, et non considerat individua nisi secundum

(2) Cfr. S. TH. 1. p. q. 84. art. 1. et 2.

eorum rationes universales: etenim, non agit de *hoc* homine, vel de *hac* aqua, quod esset infinitum et inutile, sed de *homine*, de *aqua* etc. Ergo universalia debent esse in rebus, quoad id quod repraesentant; ergo non sunt meri conceptus.

II. Conceptus universales praedicantur de rebus. Atqui non possent de illis praedicari, si id quod in conceptibus repraesentatur in rebus non inveniretur: praedicatio enim esset falsa. Ergo id quod universalia repraesentant est in re.

III. Ipsa experientia confirmat hanc unitatem formalem similitudinis rerum esse aliquid intrinsecum rebus, in quibus numerice multiplicata invenitur. Etenim res, quas nominibus communibus significamus, conveniunt in iisdem perfectionibus essentialibus. Iamvero nihil est adeo intrinsecum, quam sua cuique essentia. Ergo ipsa experientia convincimur dari a parte rei perfectiones, quae retinentes suam formalem rationem, numerice multiplicantur.

IV. Dum individua in continuo fluxu sibi succedunt, rerum naturae remanent in sua formali ratione immutabiles, ita ut in hac immutabilitate fundentur omnes scientiae et artes, quarum obiectum est reale. Atqui haec formalis immutabilitas naturarum in continuo fluxu individuorum et habetur extra animam et fundat omnes conclusiones scientiarum et artium, quae sunt conclusiones universales. Ergo universalia non sunt mera nomina, neque meri conceptus absque fundamento a parte rei.

PROBATUR TERTIA PARS.

(*contra Ultrarealistas*).

176. I. Si universalia formaliter existerent a parte rei separata a singularibus, excluderent simul a seipsis multiplicitatem numericam et non excluderent. Excluderent quidem, quia quidquid existit separatum ab aliis, quum sit numerice unum, excludit a se multiplicitatem numericam; non excluderent, quia de formali ratione universalis est multiplicitatem numericam non excludere, sed importare. Atqui haec duo con-

tradictorie opponuntur. Ergo universalia nequeunt formaliter existere extra animam.

« Universale, quod intendimus, praedicatur de omnibus « inferioribus, quorum unumquodque est ipsum (eo modo quem « explicavimus). Tale autem universale, quod Plato ponebat « separatum, non praedicatur de suis individuis, nec aliquod « ipsorum est ipsum. Ergo aut non est ponere universale, aut « non est sic ponere separatum, sicut Plato ponebat » (1).

Neque dicas universalia platonica esse singularia *entitative*, universalia autem *repraesentative*. Nam huiusmodi nequeunt esse nisi vel conceptus abstracti rerum materialium, qui sunt in nostro intellectu, vel earumdem rerum ideae archetypae, quae sunt in intellectu divino. Etenim essentia quaelibet materialis, quum nequeat existere absque conditionibus individualibus, poterit quidem esse a parte rei *fundamentaliter* seu *in potentia* universalis, non autem *actualiter*.

Confirmatur ex S. Thoma, qui (2) ostendit Platonem, introducendo universalia per se subsistentia immaterialia et immobilia: 1. abstulisse proprium obiectum scientiarum naturalium, nempe materiam et motum; 2. suppeditavisse nobis medium maxime ineptum ad acquirendam notitiam rerum sensibilium, quae, licet nobis sint maxime obviae, tamen non possent a nobis cognosci nisi mediante cognitione substantiarum separatarum et differentium ab ipsis.

II. *Opinio Gulielmi de Champeaux, caeterorumque* asserentium universale esse substantiam unicam existentem a parte rei, quae per varia accidentia ipsi inhaerentia determinatur ad varia individua constituenda, est insanum commentum, gratuito assertum, ipsique experientiae et communi hominum sensui repugnans. Dari enim totidem substantias materiales singulares, quot sunt res materiales per se existentes, quarum unaquaeque est indivisa in se et divisa a quacumque alia, atque habet propriam existentiam et proprias operationes; est luce meridiana clarius. Caeterum huius et similium errorum

(1) Opusc. *De Universalibus.*
(2) 1. p. q. 84. a. 1.

plena refutatio reservatur Cosmologiae. — Deinde, si datur *una* tantum numero natura humana, cur non unum corpus, una substantia, unum numero ens? et sic haberemus *pantheismum*.

NOTA

DE ULTRAREALISTIS MITIGATIS

Nomine ultrarealistarum mitigatorum (seu ad ultrarealismum tendentium), designari possunt illi scholastici, qui diversis modis admittunt naturam universalem, ut existit in individuis esse realiter distinctam a principiis individuantibus. Triplici modo hoc dictum est. Guillelmus Campellensis in altera sua opinione dicebat eamdem naturam existere in omnibus identicam, sed multiplicatam; Scotus dixit naturam specificam distingui a parte rei (distinctione formali) ab haecceitate seu a principiis individuantibus. Aliqui thomistae (de Maria, p. 467), putant naturam esse vere individuatam sed tamen remanere realiter distinctam a principiis individuantibus. Contra illos omnes dicimus inter naturam specificam et principia individuantia non dari distinctionem realem sed tantum rationis cum fundamento in re.

Etenim, 1° Reiicienda est distinctio quae impediret rectam praedicationem universalis de individuis. Atqui distinctio realis inter naturam universalem et principia individuantia impediret hanc praedicationem. Ergo reiicienda est.

Ad min. Etenim pars nequit praedicari de toto, neque de altera parte.

Sed dicendo, in sententia Scoti, Petrus est homo, vel Petrus significaret simul humanitatem et Petreitatem, vel tantum Petreitatem. Si prius, pars praedicaretur de toto; si posterius pars praedicaretur de parte.

2° Daretur a parte rei aliquid sine singularitate commune multis, indifferens ad multa: quod repugnat.

Nota. - Fundamentum distinctionis rationis inter naturam specificam et principia individuantia in hoc est quod na-

tura quae est in re non individuatur (non est haec) ratione sui; sed ratione materiae in qua exsistit (Cfr. Ontologiam).

Praeoccupatur obiectio Scoti. Quod si diceres cum Scoto essentiam esse a parte rei formaliter universalem, quatenus in ipsa re singulari habet aptitudinem ad plura, falsum diceres. Nam (ut in Thesi 2. declaravimus) ipsa aptitudo ad plura non competit essentiae quatenus existit in singulari individuo; sed quatenus habet esse in intellectu eam *absolute* concipiente, videlicet quatenus intellectus per simplicem apprehensionem eam concipit abstractam a notis individualibus. (Confer Caietanum in Comment. ad Opusc. de Ente et Essentia (1), ubi refutat hanc opinionem Scoti). Cuius opinionis falsitas vel ex eo apparet, quod a parte rei humanitas Socratis, non potest esse nisi Socratis, quum non possit existere absque notis individualibus Socratis, cum quo realiter, licet inadaequate, identificatur. Idcirco S. Thomas saepe repetit aptitudinem ad essendum in pluribus non competere naturae materiali secundum esse quod habet in singulari, sed secundum esse quod habet in intellectu.

OBIECTIONES NOMINALIUM ET CONCEPTUALISTARUM.

177. **Obiect. 1ª.** Quidquid existit extra intellectum est singulare et individuum. Atqui naturae materiales existunt extra intellectum. Ergo naturae materiales sunt singulares et individuae. Ergo universalia non sunt nisi nomina et conceptus.

Resp. *Dist. mai.* Quidquid existit extra intellectum est singulare et individuum vel ratione sui (ut essentiae immateriales); vel ratione subiecti in quo recipitur (ut essentia et forma rerum materialium). *Conc.* Est semper singulare et individuum ratione sui, *Nego. Conc. min. Dist. primum conseq.* Naturae materiales sunt singulares et individuae ratione principiorum individualium, quibus coarctantur ad esse in aliquo singulari individuo. *Conc.* ratione sui, *Nego.* Nam esse in aliquo singulari accidit essentiae materiali absolute consideratae (cfr. n. 162, IV).

Obiect 2ª Si naturae materiales existentes extra intellectum essent singulares ratione principiorum individualium, distin-

(1) Cap. IV, quaest. VII.

guerentur ab individuis. Atqui natura materialis non distinguitur ab individuo, cuius est natura. Ergo naturae materiales sunt singulares ratione sui.

Resp. *Dist. mai.* Si naturae materiales existentes importarent formam et materiam communem, *Conc.*; si important hanc materiam et hanc formam, *Nego. Contrad. min.* Ipsa natura materialis singularis, quae includit principia individualia, non distinguitur ab individuo, *Conc.* Natura in communi, quae importat solam definitionem, *Nego* (1). Haec plene intelligentur, quum agemus de principio individuationis substantiarum materialium.

Obiect. 3ª. Si universalia essent in rebus alio modo, quam sunt in intellectu, mens cognosceret res alio modo, quam sunt in seipsis. Atqui huiusmodi cognitio esset falsa. Ergo vel universalia non existunt a parte rei, vel existunt formaliter ut universalia.

Resp. *Dist. mai.* Si mens per compositionem vel divisionem tribueret naturis a parte rei intentionem universalitatis, *Conc.*; si mens per abstractionem praecisivam totalem considerat rationem aliquam genericam vel specificam praescindendo ab inferioribus vel a notis individualibus, *Nego. Contrad. min.* (2).

Obiect. 4ª. Res debet esse prorsus eodem modo in cognoscente sicut in seipsa. Nam cognitio fit per assimiliationem cognoscentis ad cognitum. Atqui non adesset haec assimilatio, si res essent diverso modo in intellectu, quam in seipsis. Ergo res debent esse prorsus eodem modo in intellectu ut in seipsis.

Resp. *Nego subsump. Ad probat. dist. mai.* per assimilationem intentionalem, *Conc.* per assimilationem realem, *Nego. Contrad. min.* (cfr. n. 173, nota). S. Thomas (3) sic concludit: « Cum ergo dicitur « quod intellectus est falsus, qui intelligit rem aliter quam sit, ve« rum est si ly *aliter* referatur *ad rem intellectam*, tunc enim intel« lectus est falsus, quando intelligit rem esse aliter, quam sit: unde « falsus esset intellectus, si sic abstraheret speciem lapidis a ma« teria, ut intelligeret eam non esse in materia, ut Plato posuit. Non « est autem verum quod proponitur, si ly *aliter* accipiatur *ex parte « intelligentis*; est enim absque falsitate, ut alius sit modus intel« ligentis in intelligendo, quam modus rei in essendo: quia intelle« ctum (nempe id quod intelligitur) est in intelligente immaterialiter « per modum intellectus, non autem materialiter per modum rei « materialis ».

Obiect. 5ª. Universale est essentia abstracta, communis, praedicabilis de pluribus. Atqui huiusmodi essentia est solum in intellectu. Ergo universale nullo modo est in rebus.

---

(1) Cfr. S. Th. in VII. *Metaph.* Lect. XI.

(2) Cfr. Opusc. XLIII, *De potentiis animae* c. 6.

(3) 1. p. q. 85. a. 1. ad 1.

Resp. *Dist. mai.* Si ei accidat intentio communitatis et praedicabilitatis de pluribus, *Conc.;* si ei non accidat haec intentio universalitatis, *Nego*, quia ita non esset universale *formaliter*, sed *materialiter* tantum. *Contrad. min.* Si ei accidat intentio universalitatis, est solum in intellectu formaliter, in rebus autem tanquam in fundamento remoto, *Conc.* Si ei non accidat intentio universalitatis, *Subd.*: est solum in intellectu *quoad modum* concipiendi, *Conc.; quoad id quod* concipitur, *Nego*. Nam huiusmodi est universale materiale, sicut in Thesi 2. probavimus.

OBIECTIONES ULTRAREALISTARUM.

178. **Obiect. 1ª**. Universale dicitur ab Aristotele « Unum praeter multa ». Atqui unum praeter multa non invenitur realiter in multis. Ergo universale est natura separata a rebus sensibilibus.

Resp. *Dist. mai.* Universale dicitur unum praeter multa secundum esse, *Nego;* secundum considerationem intellectus, *Conc. Contrad. min.*

Obiect. 2ª. Scientia est verorum et existentium. Atqui scientia est de universalibus. Ergo praeter singularia existunt universalia in seipsis.

Resp. *Dist. mai.* Quatenus abstrahuntur a conditionibus individualibus, *Conc.;* quatenus considerantur in sua singularitate, *Nego*. *Dist. min.* scientia est de universalibus materialiter acceptis, *Conc.;* de universalibus formaliter acceptis, *Nego*, quia talis est sola *Scientia Logica*. Nego conseq.

Obiect. 3ª. Scientiae sunt de universalibus immutabilibus et aeternis. Sed res materiales sunt mutabiles et temporales. Ergo dari debent universalia subsistentia.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* Res materiales sunt mutabiles et temporales secundum *esse existentiae*, *Conc.* Secundum *veritatem essentiae*, videlicet secundum *habitudinem praedicatorum essentialium*, *Nego*. Nego conseq.

OBIECTIONES MAGIS DIRECTAE CONTRA I. THESIM.

179. **Obiect. 1ª**. Natura secundum se spectata est una et multiplex, nam inest omnibus singularibus. Atqui unitas et multiplicitas alicuius naturae constituunt formaliter universale. Ergo naturae reales secundum se spectatae sunt universales.

Resp. *Dist. mai.* Natura secundum se idest absolute spectata est

multiplex *negative*. *Conc.*, est multiplex *positive*. *Nego*, Nam absolute spectata neque includit neque excludit singularia, sed praescindit ab eis, ut in Thesi 1. et 2. declaravimus. *Contrad. min.* Unitas et multiplicitas alicuius naturae, si *positive* spectentur, faciunt universale *formaliter*. *Conc.*; si *negative* spectentur, *Nego*. Nam sic faciunt universale *materiale* (160 *a*).

Obiect. 2ª. Universale dicitur quod praedicatur de multis. Atqui natura secundum se et absolute spectata praedicatur de multis. Ergo natura secundum se spectata est universalis.

Resp. *Dist. mai.* Universale *denominative* acceptum. *Conc.*, ipsum universale *formale*. *Nego*. *Conc. min. Dist. cons.* est universale *denominative* dictum, *Conc.* est universale *formale*. *Nego*.

Quum universale definitur *id quod praedicatur de multis*, haec definitio est concreta. Iamvero in definitione concreta accidentis, *id quod* secundum modum significandi denominatur a definitione, non est ipsa forma accidentalis, quae *quoad rem* definitur, sed est subiectum huius formae. Et ideo ex eo quod natura absoluta sit id quod praedicatur de multis, non sequitur eam esse ipsum universale formale. Hoc enim includit ipsam *intentionem universalitatis*, videlicet est universalitas naturae praedicabilis (cfr. n. 161).

OBIECTIONES SCOTISTARUM.

180. **Obiect. 1ª**. Circumscripto quocumque actu intellectus, res est apta esse in pluribus. Nam universale obiective in actu, ut distinguitur a singulari, definitur ab Aristotele (1) *quod aptum natum est esse in pluribus*. Atqui si res independenter a quocumque actu intellectus non esset apta ad essendum in pluribus, haec aptitudo ei repugnaret. Ergo res est ex seipsa universalis.

Resp. *Dist. mai. Res.* idest *quidditas rei materialis*, est apta esse in pluribus, *quatenus* existit in singulari, *Nego;* quatenus *directe* apprehenditur ab intellectu, *Subd.*, dicit *meram non repugnantiam* ut sit in pluribus, *Conc.; formaliter* consideratur esse in pluribus, *Nego Dist. ration. addit.* Verba Aristotelis competunt *universali materiali*, *Conc.*, *universali formali*, *Subdist.* Si *aptitudo* minus proprie sumatur pro ipso actuali ordine praedicabilitatis ad plura, *Conc.*, si magis proprie sumatur, pro *mera non repugnantia* suscipiendi talem ordinem, *Nego* (cfr. n. 160).

Dist. min. Si res in suis praedicatis essentialibus *positive* excluderet multiplicitatem numericam, *Conc.* Si huic non repugnaret,

(1) I. *Periherm.*

Nego. Nemo non videt quidditatem rei materialis *quatenus* existentem in singulari *repugnare* multiplicitati numericae; consideratam autem ab intellectu in praecisione a notis individualibus, quum unitatem numericam neque includat neque excludat, *non repugnare* numericae multiplicitati seu formali universalitati. Unde si quis pro *aptitudine* intelligat *meram non repugnatiam*, potest quidditas directe percepta dici *apta*, ut sit in pluribus. Si quis vero pro *aptitudine* intelligat *actualem relationem* ad plura, possunt dici *formaliter apta* tantum *genera* et *species; denominative* autem aptae quidditates abstractae quatenus praedicantur tamquam *rationes genericae* vel *specificae* de pluribus: ut quum dico: *homo* praedicatur *ut ratio specifica* de Petro, Paulo, Andrea etc.; *Animal* praedicatur *ut ratio generica* de homine ,bove et asino etc. Cfr. n. 172.

Obiect. 2ª. Obiectum alicuius potentiae praecedit operationem huius circa ipsum. Atqui universale in actu est proprium obiectum intellectus. Ergo praecedit actum intellectus. Ergo est a parte rei independenter a quacumque operatione intellectus.

Resp. *Dist. mai.* Obiectum potentiae activae, *Nego*; obiectum potentiae passivae, *subd.* quoad rem. *Conc.*, quam modum essendi vel considerandi rem, *Nego*, *Dist. min.* est proprium obiectum intellectus possibilis, *Conc.* est proprium obiectum intellectus agentis, *subd.* tamquam terminus operationis eius, quae est *abstractio efficiens*, *Conc.*; tamquam *principium* eiusdem, *nego.*

Obiect. 3ª. Illud est universale formale, quod huius definitionem suscipit. Atque natura absoluta suscipit definitionem universalis formalis; ut quum dico: *genus* est *natura determinabilis universalis.* Ergo natura absoluta est *universale formale.*

Resp. *Dist. mai.* Si suscipiat definitionem abstractam, *Conc.* Si suscipiat definitionem concretam, *subdist.*, si hanc suscipiat materialiter, seu *ut quod*, *Nego;* si hanc suscipiat *formaliter* et *ut quo*, *Conc. Contrad. min.* Natura absoluta suscipit definitionem abstractam universalis formalis. *Nego.* Suscipit definitionem concretam, *subdist. materialiter* seu ut *id quod denominatur* a forma definita, *Conc., formaliter* seu *ut quo Nego.*

QUAESTIO II.

DE UNIVERSALIBUS IN PARTICULARI (1)

CAPUT I.

DE NUMERO ET FUNDAMENTO PRAEDICABILIUM.

THESIS IV. — **Praedicabilia sunt quinque: Genus, Species, Differentia, Proprium et Accidens.**

Haec Thesis demonstrata fuit in Logica Minori n. 74. Insuper definitiones concretae descriptivae singulorum praedicabilium traditae sunt ibidem n. 80.

OBIECTIO.

181. Praedicabilia sunt septem. Nam *individuum vagum* et *persona* praedicantur de pluribus. Atqui haec non pertinent ad ullum ex quinque assignatis praedicabilibus. Ergo praedicabilia sunt septem.

Resp. *Nego assertum. Ad rat. addit. Dist. Individuum vagum* et *persona* praedicantur de pluribus *analogice, Conc., univoce, Nego. Conc. min.*

Individuum vagum, ex. gr. *aliquis homo*, importat naturam communem cum determinato modo essendi, qui competit rei singulari, sub quadam confusione significato. Unde, quum determinatus modus essendi non possit esse plurium, sed sit unius tantum; nomen quod hunc modum essendi confuse significat, potest dici de multis, tantum analogice secundum proportionalitatem propriam. Dum enim sub quadam

(1) Haec quaestio posset, ad arbitrium docentis, ad ontologiam remitti, v. g. post qu. VI *De Actu et Potentia.*

confusione unum singulare significat, potest extendi ad ea omnia significanda, quae proportionaliter conveniunt in hoc, quod est habere proprium determinatum modum essendi.

Idem dicas de nomine *persona*, quod significat *rationalis naturae individuam substantiam*. Quum enim individuatio directe opponatur universalitati, necesse est ut nomen *persona* nonnisi analogice de pluribus praedicetur.

Haec est doctrina S. Thomae, quam ex pluribus locis collectam refert Cosmus Alamannus (1).

THESIS V*. – **Intentiones generis et differentiae desumuntur 1. tamquam a fundamento proximo a tota essentia rei, quatenus haec ab intellectu consideratur vel sub formalitate nondum ultimo determinata; vel sub formalitate ultimo determinante; 2. tamquam a fundamento remoto, α) pro substantiis corporeis, genus desumitur a materia prima et differentia a forma substantiali; β) pro accidentibus, genus desumitur ex modo, quo afficiunt substantiam, differentia, ex diversitate principiorum ex quibus causatur, aut ex eorum effectibus; γ) pro substantiis spiritualibus seu pro naturis angelicis, genus desumitur ex earum immaterialitate; differentia autem ex vario gradu, quo participant de perfectione essendi (2).**

PRAENOTIONES.

182. Ad hanc Thesim recte intelligendam sedulo animadvertant: *a*) *genus* et *differentiam* esse intentiones intellectuales, quae non existunt formaliter in rebus, sed fundamentaliter tantum;

b) his duabus intentionibus resultare tertiam quamdam intentionem, quae vocatur *species;*

c) eas ad invicem ita se habere, ut *intentio generis* connotet essentiam aliquam consideratam sub formalitate quadam *adhuc determinabili;* et in hac *indeterminatione* nullam exclu-

(1) ALAMANNUS, *Summa Philos.* 1. p. q. 2. a. 6.

(2) Haec est doctrina S. TH., qui fere iisdem verbis eam proponit in Opusc. *De Ente et Essentia* capitibus III, VI, et VII, atque alibi. — Conferatur Cosmus Alamannus, qui in *Summa Philos.* 1. p. q. 3. a. 4. verbis S. Th. ex variis eius operibus collectis hanc quaestionem pertractat.

dat a sua praedicabilitate rem, in qua eius formalitas inveniri possit determinata ad aliquem gradum perfectionis completae seu specificae. Sic *intentio generica corporis* connotat essentiam corpoream, seu substantiam cui competit trina dimensio, praescindendo a quocunque gradu perfectionis specificae, cuius substantia corporea sit capax. Et ideo *per se* praedicatur *in quid incomplete* de omnibus speciebus, et individuis corporeis.

Intentio autem *differentiae* connotat eamdem essentiam consideratam sub formalitate quadam *solum determinante*; et ideo si *formaliter* tantum consideretur, nihil includit indeterminati, eo quod repugnat, ut principium quatenus determinans habeat aliquam indeterminationem. Attamen si consideretur *simul secundum suppositionem materialem* seu *ratione subiecti indeterminati*, quod importat *in recto*, includit potentialiter inferiora speciei cuius est differentia, idest vel species inferiores earumque individua, si sit *differentia intermedia*; vel tantum individua, si sit *differentia ultima*. Et ideo de his praedicari potest *in quale quid*, ut ratio universalis superior praedicatur de suis inferioribus. Sic dico: *Petrus est rationalis; homo est sensitivus; animal est vivens*. Relate autem ad speciem, cuius est differentia, praedicatur non ut ratio universalis superior de inferiori, sed tantum propter identitatem subiecti, ut totum exhibens *in obliquo* partem determinantem totius compositi de quo praedicatur. Id fit, quum dico: *homo est rationalis*, idest *habens rationalitatem*.

d) Ex conceptibus *generis* et *differentiae*, pro eo quod formaliter important, resultare conceptum *speciei*; qui adaequate repraesentat essentiam et exprimitur per definitionem. Talis est conceptus specificus *hominis*, qui definitur *animal rationale*.

Quapropter quum dico: *homo est animal; homo est rationalis; homo est animal rationale*, non designo diversas essentias, sed minus vel magis determinate eamdem essentiam; videlicet designo eamdem humanam essentiam, vel conceptu exhibente eam sub formalitate adhuc determinabili, vel conceptu eam exhibente sub formalitate tantum determinante; vel conceptu eam exhibente adaequate sub utraque formali-

tate determinabili et determinante; qui conceptus perfecte humanam naturam repraesentat.

e) *Propter analogiam* ad compositum physicum ex materia et forma, *genus*, utpote quod exhibeat essentiam sub formalitate determinabili, dici se habere *materialiter, differentiam* autem utpote quae exhibeat essentiam sub formalitate solum determinante, dici se habere *formaliter; speciem* tandem, utpote quae exhibeat essentiam complete ex utroque principio constitutam, dici se habere ut *compositum perfectum*.

f) Indeterminationem conceptus generici non esse confundendam cum indeterminatione materiae primae. Nam indeterminatio materiae, excludit ab hac omnem formam; indeterminatio autem generis non excludit ab eo formam; sed importat formam quamdam pluribus speciebus communem, utpote adhuc determinabilem a differentiis extra eius rationem formalem positis (1).

Nota. — Si haec animadversio conferatur cum his, quae de analogia entis dicturi sumus in Ontologia, dilucidabitur quaestio quaedam valde implicata, cur videlicet notio entis, quamvis se habeat ad sua inferiora ut totum potentiale universale, tamen non sit genus. Ideo enim ens non est genus, quia 1. extra rationem formalem entis, quod ab actu essendi denominatur, nequit inveniri differentia, quum quidquid quocumque modo habet esse, sit ens: unde ens dicitur transcendens; 2. quia *forma*, a qua denominatur *genus*, est de sui ratione communis; dum contra *forma*, a qua denominatur *ens* est de sui ratione *singularis;* nam esse est ultima actualitas rei existentis. Unde ens non potest habere aliam communitatem praedicationis nisi analogicam.

PROBATUR PRIMA PARS.

183. Illud est proximum fundamentum, a quo sumuntur genus et differentia, quod est *proprium subiectum* intentionis

(1) Cfr. S. Th. *De Ente et Essentia* c. III. « Et ideo dicit Commentator 2. met. quod. etc. ».

generis vel differentiae. Atqui huiusmodi non est pars aliqua physica essentiae rei, puta materia vel forma; sed est ipsa integra essentia rei, quatenus *abstractione totali* consideratur vel secundum formalitatem nondum ultimo determinatam ad eius rationem specificam, vel secundum formalitatem ultimo eam ad hanc determinantem. Etenim genus definitur *natura praedicabilis de pluribus in quid incomplete;* differentia autem definitur *natura praedicabilis de pluribus in quale quid.* Ergo principium proximum a quo sumuntur genus et differentia est tota essentia rei sub diversis respectibus considerata. Confirmatur ex S. Thoma (1).

PROBATUR SECUNDA PARS.

184. *Quoad 1.um membrum.* Illud est in aliqua essentia composita remotum seu radicale principium ex quo desumitur genus, quod est maxime potentiale in ea, quum ex ipso tamquam ex radice pullulet tota rei potentialitas. Atqui in essentia corporea principium intrinsecum maxime potentiale est materia prima. Ergo materia prima est radicale principium, ex quo in substantiis materialibus desumitur genus.

Quoad 2.um membrum. Illud est radicale seu remotum principium ex quo desumitur differentia in aliqua essentia composita, quod est principium intrinsecum determinans et actuans potentiam subiectivam, ad hoc ut ex ipsis tamquam ex actu et potentia resultet essentia composita per se una. Atqui in essentia corporea forma substantialis est principium intrinsecum actuans et determinans potentiam subiectivam sibi correspondentem, nempe materiam primam. Ergo forma substantialis est radicale principium, ex quo in substantiis materialibus desumitur differentia. Haec manifestiora fient ex dicendis in Philosophia naturali.

---

(1) *De Ente et Essentia* Cap. III. « Et etiam talis est animalis habitudo ad hominem, etc. ».

PROBATUR TERTIA PARS.

185. Quum accidentia non componantur ex materia et forma, eorum genus et differentia nequeunt radicaliter desumi ex materia et forma; sed genus uniuscuiusque accidentis desumendum erit ex eo, quod est ei commune cum caeteris accidentibus eiusdem praedicamenti; differentia autem ex eo, quod est ei proprium.

Iamvero *a*) id, in quo unum accidens convenit cum caeteris eiusdem praedicamenti accidentibus, est aliquis ex novem modis entis, qui constituunt genera suprema praedicamentorum accidentium; in quae aeque atque in decimum modum entis, qui est proprius substantiae, dividitur ens transcendens per additiones *improprie* dictas (ut in Ontologia demonstrabimus). Unusquisque autem ex his novem modis essendi accidentium *desumitur* ex diverso modo afficiendi substantiam; ita ut, si eam accidens afficiat extendendo, habetur quantitas; si disponendo, habeatur qualitas; si referendo, habeatur relatio etc. Ergo genus alicuius accidentis desumitur radicaliter ex diverso modo afficiendi substantiam.

b) Id per quod accidens unius praedicamenti exhibetur differre ab accidente eiusdem praedicamenti erit radix ex qua desumatur eius differentia specifica. Atqui huiusmodi α) sunt principia propria uniuscuiusque accidentis, ad quae eius essentia commensuratur; scilicet *vel subiectum* quod afficit, ut *similas* distinguitur a caeteris curvitatibus per specialem habitudinem ad nasum, qui est proprium eius subiectum; *vel obiectum,* quod respicit, ut scientia astronomiae distinguitur a caeteris scientiis, eo quod habeat pro obiecto motus astrorum; *vel terminus* ad quem ordinatur, ut variae species relationum etc. β) Si quorumdam accidentium principia sint nobis ignota, desumimus differentias *ab eorum propriis effectibus;* sic albedo definitur color disgregativus visus, quia propter abundantiam lucis id efficit; nigredo definiri posset color congregativus visus, quia hic effectus a paucitate lucis, vel ab eius partiali privatione procedit etc. Ergo differentia

accidentis desumitur radicaliter aut *ex eius propriis principiis*, aut *ex eius propriis effectibus* (1).

PROBATUR QUARTA PARS.

186. Quum substantiae spirituales sint formae per se subsistentes completae in linea essentiae; earum *genus* desumendum erit radicaliter ex ea ratione, in qua conveniunt inter se; *differentia* autem desumetur ex ea ratione, per quam discrepant. Iamvero ratio, in qua conveniunt substantiae spirituales, est earum immaterialitas vel intellectualitas; rationes autem per quas discrepant, sunt diversi gradus, secundum quos participant de perfectione essendi, plus minusve recedendo a potentialitate et accedendo ad actum purum. Ergo pro substantiis spiritualibus completis in linea essentiae, *genus* radicaliter desumitur ex earum immaterialitate; *differentia* autem ex vario gradu, quo participant de perfectione essendi. (Haec manifestiora fient ex dicendis in Metaphysica).

187. Confirmatur verbis S. Thomae (2). « Cum autem substantiae spirituales sint simplices quidditates, non potest in « eis differentia sumi ab eo, quod est pars quidditatis, sed a « tota quidditate. Et ideo in principio *de Anima* dicit Avicenna quod differentiam simplicem non habent (idest differentiam desumptam a parte quidditatis earum), nisi species « quarum essentiae sunt compositae ex materia et forma. Similiter etiam in eis ex tota essentia sumitur genus, modo « tamen differenti; una enim substantia separata convenit cum « alia in immaterialitate. Differunt autem ab invicem in gradu « perfectionis secundum recessum a potentialitate et accessum « ad actum purum. Et ideo ab eo, quod sequitur illas in quantum sunt immateriales, sumitur in eis genus, sicut intellectualitas, vel aliquid huiusmodi; ab eo autem, quod sequitur in eis gradum perfectionis, sumitur in eis differentia, « nobis tamen ignota ».

(1) Confer. S. Th. *De Ente et Essent.* Cap. VII in fine: « Et quia accidentia non componuntur ex materia et forma, ideo etc. ».

(2) In Opusc. *De Ente et Essentia*, Cap. VI.

COROLLARIA.

EX HUCUSQUE DEMONSTRATIS

188. **Intelliges 1.** *Quaenam sit ratio ob quam, quidquid est in aliquo genere esse debeat compositum ex potentia subiectiva et actu vel in utroque ordine et essentiae et existentiae, vel saltem in ordine existentiae, si sit quidditas simplex subsistens, quae debet se habere ad esse existentiae ut potentia ad actum.*

Nam ipsi angeli ita convenire debent inter se in immaterialitate, tamquam in genere omnibus communi, ut distinguantur ab invicem per maiorem vel minorem recessum a potentialitate, et accessum ad actum omnino purum, qui est ipsum esse subsistens, nempe Deum. Iamvero, nisi eorum essentia se haberet ut potentia subiectiva ad esse existentiae, repugnaret in eis hic maior vel minor recessus a potentialitate et accessus ad actum omnino purum; quum actus non limitetur nisi per potentiam, in qua recipitur, (ut in Ontologia demonstrabimus). Unde in tantum aliquid potest magis vel minus accedere ad actum purum, in quantum pro capacitate propria suae essentiae magis vel minus participare potest de perfectione essendi, ad quam se habeat tamquam potentia subiectiva proportionata ad actum sibi respondentem (1). « Unde dico quod secundum gradum possibilitatis permixtae etc. ».

Intelliges. 2 *cur, quamvis compositio metaphysica ex essentia et esse sit ratio, cur Angeli sint in genere; tamen eorum genus non desumatur ab essentia, neque differentia ab existentia.*

Id enim unde sumitur differentia non est aliud ab essentia rei constitutae per differentiam. Existentia autem cuiuslibet rei citra primum ens, non est de eius essentia; quum quidquid sit de essentia rei cadat in eius definitione; existentia autem non pertinet ad definitionem rei creatae, quum haec definiri possit, etsi existentiam non habeat (2).

---

(1) Cfr. S. Thomam in 2. Sent. Dist. 3. q. 1. n. 1. ad 1. et art. 3.

(2) Cfr. S. Th. Opusc. 42, *De Natura Generis*, cap. VI in fine.

Intelliges 3. *cur substantiae creatae spirituales non sint in eodem genere physico cum substantiis materialibus, sed tantum in eodem genere logico.*

Quod enim est in eodem genere physico, habere debet materiam communem cum caeteris eiusdem generis. Genus autem logicum praescindit a materia communi, et considerat solum convenientiam in ratione substantiae, quatenus haec est unus ex decem modis essendi, in quos dividitur ens transcendens, et supponit tantum compositionem metaphysicam ex essentia et esse.

Intelliges 4. *distinctionem logicam inter genus et differentiam esse formaliter distinctionem rationis ratiocinatae, fundamentaliter autem supponere distinctionem realem in entibus, quae sub aliquo genere ponuntur.*

Nam *distinctio logica* fundatur in compositione reali *ex potentia subiectiva* et *actu* vel simul in ordine essentiae et existentiae, ut contingit in rebus materialibus, vel in ordine existentiae tantum, ut contingit in substantiis spiritualibus creatis, quae sunt completae in linea suae essentiae subsistentis in sua simplicitate, et nihilominus magis minusve participant de perfectione essendi, atque per id ab invicem distinguuntur.

Intelliges 5. *Deum Optimum Maximum sub nullo genere contineri.*

Etenim in eo nulla est compositio neque ex materia et forma, neque ex essentia et esse. Deus enim est ipsum esse subsistens, nempe est ipsa purissima perfectio absque ulla limitatione perfectionis subsistens. Sed de his agemus in Theologia Naturali.

OBIECTIONES CONTRA SECUNDAM PARTEM.

189. **Obiect. 1ª.** Aristoteles (1) ait: Materia non est pars speciei nec pertinet ad speciem. Sed genus sumi debet ab eo quod pertinet ad speciem. Ergo genus non sumitur a materia

Resp. *Dist. mai.* Si nomine speciei intelligas cum Aristotele in loc. cit. formam, *Conc.*; si nomine speciei intelligas ipsam speciem

(1) VII. *Metaph.*

denominative, idest essentiam completam praedicabilem de pluribus solo numero diversis, *Subd.* Materia signata non est pars speciei, *Conc.;* materia communis, *Nego. Conc. Min. Dist. conseq.* Genus non sumitur *proxime* a materia, *Conc.;* Non sumitur *remote*, *Nego.*

Obiect. 2ª. Propter quod unumquodque tale, et illud magis. Sed genus et differentia praedicantur de toto composito. Ergo a fortiori materia et forma, si ex eis desumerentur genus et differentia, praedicari deberent de toto composito; quod tamen non fit. Ergo genus et differentia non desumuntur a materia et forma.

Resp. *Dist. mai.* Effatum, quod enuntiatur in maiori, est verum, si intelligatur hoc sensu, quod causa efficiens adaequata continere debet vel formaliter vel virtualiter perfectiones sui effectus, *Conc.* Si intelligatur hoc sensu quod quaecumque causa, etiam partialis, continere debeat perfectiones sui effectus, *Nego. Dist. min.* genus et differentia *formaliter* accepta, *Nego;* Genus et differentia *denominative* accepta, *Subd.* Nominibus concretis et in suppositione materiali, *Conc.;* Nominibus abstractis, vel in suppositione formali; *Ncgo. Nego conseq.* Etenim materia et forma se habent uti partes integrantes totius compositi, a quo abstrahitur genus vel differentia ad modum totius potentialis.

Obiect. 3º. Substantia est supremum genus in suo praedicamento. Atqui substantia praescindit a compositione ex materia et forma, quia extenditur ad substantias immateriales. Ergo genus pro ipsis rebus materialibus ne quidem radicaliter desumitur a materia.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* Substantia ita praescindit a determinata compositione, ut supponat in suis inferioribus aliquam compositionem ex potentia et actu convenientem naturae eorumdem, *Conc.* ita *praescindit* a determinata compositione, ut eam non supponat, *Nego. Nego conseq.*

Substantiae materiales et immateriales, quamvis *non sint sub eodem genere physico*, ad quod requiritur communitas materiae, *sunt tamen sub eodem genere logico substantiae*, ad quod sufficit, ut conveniant in ratione *essentiae cui competit habere esse per se, seu non in alio.* Si autem quaeras cur substantia immaterialis possit convenire generice cum aliis substantiis in eodem praedicamento; respondemus posse, quia eius essentia licet simplex, tamen non est sua existentia. Si autem quaeras, cur substantia materialis possit convenire cum aliis substantiis in eodem praedicamento, respondemus posse quia habet in sui compositione materiam primam, tamquam potentiam subiectivam, quae in diversis sui partibus actuari potest per formas substantiales specifice diversas.

Obiect. 4ª. Quaecumque sunt sub genere participant *uniformiter* principia illius generis. Sed si genus pro substantia corporea desumeretur a materia, substantia materialis et substantia immate-

rialis non participarent uniformiter principia sui generis. Ergo genus substantiae corporeae non desumitur a materia.

Resp. *Dist. mai.* Si sint sub eodem *genere physico*, *Conc.*; si sint sub eodem *genere logico*, *Nego. Conc. min.*

Obiect. 5ª. Principium cognoscendi nequit desumi ab ignoto, Sed genus est principium cognoscendi, utpote prima pars definitionis; materia autem est ignota. Ergo genus non sumitur a materia.

Resp. *Dist. mai.* Principium cognoscendi nequit desumi ab ignoto, quod neque per se neque per aliud, innotescere potest, *Conc.* Quod innotescere potest per aliud, *Subd.* nequit desumi *proxime*, *Conc.*; *remote*, *Nego. Conc. prim. membr. min. Dist. secund. membr.* Materia prima ita est per se ignota, ut innotescat per aliud, nempe per formam et per analogiam ad materias secundas, *Conc.* Materia prima est penitus ignota, *Nego. Dist. conseq.* Genus non sumitur *proxime* a materia. *Conc.* non sumitur *remote*. *Nego.*

OBIECTIONES CONTRA QUARTAM PARTEM.

190. **Obiect. 1ª.** Partes definitionis significant partes rei. Sed in substantiis immaterialibus nulla est alia compositio, quam ex essentia et esse. Ergo genus earum sumitur ex essentia et differentia ex esse.

Resp. *Dist. mai.* Partes definitionis significant partes rei, quatenus desumuntur a partibus rei, *Conc.* Quatenus important ipsas partes rei, *Nego.*; quia important totam rem vel sub formalitate determinabili vel sub formalitate determinante. *Dist. min.* in substantiis immaterialibus *nulla est alia compositio realis praeter* compositionem ex essentia et esse; et ex substantia et accidentibus, *Conc.*; Nulla est alia compositio *logica*, *Nego.* Solutio patet ex demonstratione 4. partis.

Obiect. 2ª. *Magis et minus non diversificant speciem.* Atqui, si genus substantiarum spiritualium sumeretur ab essentia, quatenus haec est immaterialis; differentia autem sumeretur ab eadem, quatenus magis vel minus recedit a potentia et accedit ad actum purum; substantiae spirituales differrent ab invicem tantum secundum magis et minus. Ergo non hoc modo desumitur earum genus et differentia.

Resp. *Dist. mai.* Effatum in maiori allatum est verum si universaliter accipiatur, *Nego*; si limitetur ad intensionem vel remissionem qualitatum, quae ad modum motus, specificantur a termino, *Conc. Contrad. sequelam minoris.* Si maior vel minor participatio perfectionis immaterialiter essendi, esset quaedam intensio vel remissio qualitatis specificatae ab aliquo termino, *Conc.*; si sit aliquis absolutus gradus entis, *Nego. Nego Conseq.*

191. Principium, cui innititur difficultas, est *universaliter* falsum,

Nam neque verificatur de augmento quantitativo, in quo magis et minus diversificant speciem; unitas enim subtracta vel addita variant speciem numeri; neque verificatur de perfectionibus essentialibus, quibus entia in variis gradibus perfectionum essentialium constituuntur, participando magis vel minus de perfectione essendi. Sic vegetalia magis participant de perfectione essendi, quam mineralia, animalia magis quam vegetalia; homines magis quam bruta.

In iis tantum casibus magis et minus non diversificant speciem, in quibus agitur de iis formis accidentalibus, quae speciem recipiunt ex ordine quem dicunt ad aliquem terminum; ita ut licet intendantur vel remittantur, remanent semper ordinatae ad eumdem terminum ac proinde remanent ejusdem speciei; sic dealbatio, quae est motus ad albedinem, remanet ejusdem speciei, etiamsi intendatur vel remittatur. Sic illuminatio, calefactio et similia. Eodem modo intenduntur et remittuntur habitus virtutum, quia specificantur ab aliquo termino, ut prudentia, iustitia, temperantia etc.

CAPUT II.

DE DIFFERENTIA.

THESIS VI. - Differentia, quae est tertium praedicabile, ea tantum est, quae a Porphyrio vocatur propriissima, quaeque definitur descriptive in concreto: *Id quod est praedicabile de pluribus specie vel numero differentibus in quale quid.*

PRAENOTIONES.

192. *a*) **Differentia propriissima** vocatur a Porphyrio ea, per quam res, quae in eodem genere conveniunt, differunt specie, ut *rationalitas*, per quam homo differt a bruto.

b) **Differentia propria** vocatur a Porphyrio ea, per quam res, quae cum aliis in eadem specie convenit, differt ab eis per aliquod accidens *ab ipsa inseparabile*, ut *simitas* vel *crispitudo*, per quas homo simus vel crispus differt a caeteris qui simi vel crispi non sunt.

c) **Differentia communis** vocatur a Porphyrio ea, per quam res, quae cum aliis in eadem specie convenit, differt ab eis per aliquod accidens *ab ipsa separabile*, ut *aegritudo*, per quam homo aegrotus differt a sanis.

d) **Differentia propriissima** vocatur a quibusdam *differentia per se*; caeterae vocantur *differentiae per accidens*.

PROBATUR THESIS.

193. Ea differentia est tertium praedicabile, cui huius definitio convenit, videlicet quae sit *id quod est praedicabile de pluribus specie vel numero differentibus in quale quid*; nempe cuius formalitas importet *partem determinantem* essentiae. Atqui haec definitio competit tantum differentiae, quam Porphyrius vocat *propriissimam*, quia haec intrinsece constituit naturam specificam; caeterae autem differentiae, nempe *propria* et *communis* important aliquid accidentaliter adveniens alicui individuo, sive inseparabiliter sive separabiliter cum eo connectantur. Ergo differentia, quae est tertium praedicabile, ea sola est quam Porphyrius propriissimam vocat.

Scholion.

Differentiarum divisiones.

194. *a*) **Differentia suprema** est ea, quae cum genere supremo constituit primam speciem subalternam. Talis est in arbore porphyriana differentia *corporea* quae cum genere *substantia* constituit primam speciem subalternam *corpus*. (Vide pag. 43).

b) **Differentia subalterna** est ea, quae cum genere aliquo intermedio constituit unam ex speciebus subalternis. Talis est differentia *animatum* quae cum genere intermedio *corpus*, constituit vivens. Talis etiam est differentia *sensitivum* quae cum genere intermedio *vivens* constituit *animal*.

c) **Differentia infima** est ea, quae cum genere ultimo constituit speciem infimam, sub qua tantum possunt esse individua quum ea tantum importet essentiam, ultimo determinatam et aptam ad individuationem et ad esse. Talis est differentia *rationale*, quae cum genere ultimo *animal*, constituit speciem infimam *homo*.

d) **Differentiae mere divisivae,** quae exprimuntur *terminis infinitantibus*, sunt positivae sed infinitae, quia includunt indeterminate omnes species, quae omnino repugnant speciei constitutae cum genere communi per differentiam oppositam; et, ea mediante, repugnant omnibus speciebus huic inferioribus. Tales sunt in arbore por-

phyriana differentiae: *incorporea* relate ad *corpus* et ad omnes species huic inferiores; *inanimatum* relate ad *vivens* et ad omnes species huic inferiores; *insensitivum* relate ad *animal* et ad omnes species animali inferiores: *irrationale* relate ad *hominem* et ad individua humana. Hae differentiae relate ad species eis oppositas vocantur *repugnantes*.

CAPUT III.

DE PROPRIO.

195. **Proprium,** quod est quartum praedicabile, atque definitur descriptive in concreto *id quod praedicatur de pluribus in quale necessario,* est aliquid essentiae superadditum, resultans ex eius principiis intrinsecis, ita ut huic competat *omni, soli et semper,* atque praedicetur de subiecto *secundo modo dicendi per se*, quia subiectum includitur in eius definitione, quum sit propria passio subiecti (cfr. n. 83).

A Porphyrio definitur: « Quod omni soli et semper convenit et conversim de re praedicatur ». Quae definitio ita clarius proponitur ab Alamanno (1): « Quod inest omni individuo speciei, et soli speciei et semper et conversim de illa praedicatur ».

Inest a) *omni*; idest *proprium* invenitur in omni individuo, quod participat essentiam, cuius est *propria passio*; *b*) *soli*, videlicet non invenitur in aliis individuis, sed tantum in illis in quibus invenitur natura cuius *proprium* est propria passio, et unice ratione huius naturae. Huiusmodi sunt omnia inferiora alicuius naturae specificae, *sive infimae*, de qua *proprium strictissimo sensu* dicitur, sicut omnes divisim homines sunt risibiles; *sive subalternae*, de qua *proprium latiori sensu* dicitur, sicut omnes divisim homines et omnia divisim bruta sunt vigilativa et dormitiva; *c*) et *semper*, idest inseparabiliter in omni hypothesi.

Hae tres conditiones simul requiruntur ad proprium, quod est quartum praedicabile. Quaedam enim alia ita sunt propria

(1) *Sum. Phil.* p. 1. q. 6. a. 1.

alicui naturae, puta humanae, ut conveniant huic *soli* sed *non omni*, ut esse medicum, philosophum etc. Quaedam ita sunt propria, ut conveniant *omni* sed *non soli*; ut esse bipedem competit omni homini, sed non soli. Quaedam ita sunt propria ut conveniant *omni* et *soli* sed *non semper*, ut dormire convenit omni et soli animali sed non semper. Proprium enim quod est quartum praedicabile, quum resultet necessario ex principiis intrinsecis naturae specificae, ita est inseparabile ab ea, ut si per secundam operationem intellectus ab hac excluderetur, ipse verus conceptus naturae, cui inest, destrueretur. Sic, exclusa risibilitate ab homine, hic neque esse, neque cum veritate concipi posset ut homo, seu ut animal rationale.

Passiones proprias subiecti causari a principiis intrinsecis naturae *causalitate resultantiae*, quae et aliqua species *causalitatis efficientiae*, dicemus in Ontologia.

CAPUT IV.

DE ACCIDENTE.

196. **Accidens**, quod est quintum praedicabile, et definitur descriptive in concreto: *id quod praedicatur de pluribus in quale contingenter*, est aliquid essentiae superadditum, non resultans ex eius principiis intrinsecis, sed extrinsecus adveniens; ita ut possit adesse vel abesse praeter subiecti corruptionem. Videlicet ita inest subiecto ut etiamsi per secundam operationem intellectus excluderetur a subiecto, non destrueretur verus conceptus naturae subiecti. Sic quamvis positive excluderetur albedo ab homine, hic adhuc cum veritate conciperetur esse homo seu animal rationale. Idcirco definitur a Porphyrio. « Quod potest adesse et abesse praeter subiecti corruptionem ».

197. **Ex dictis intelliges** *a*) *accidens logicum*, quod est quintum praedicabile opponi non solum *speciei*, eiusque logicis constitutivis, nempe *generi* et *differentiae;* sed etiam opponi *quarto praedicabili* seu *propriae passioni essentiae specificae.*

Intelliges *b*) accidens quod dividitur per novem suprema

genera accidentium non esse *accidens logicum*, sed *metaphysicum* seu *praedicamentale*, quod extenditur etiam ad *proprium*.

Intelliges *c*) accidens aliquod, etiamsi *physice* non possit separari ab aliquo subiecto absque huius *physica destructione* non esse eo ipso dicendum *accidens proprium*, nisi *ipse conceptus* naturae subiecti periret, si intellectus iudicans negaret hoc accidens de tali subiecto; quod contingeret ex. gr. si negarem *risibilitatem* homini.

Intelliges *d*) praedicabilitatem *accidentis*, in quantum est quintum praedicabile, et praedicabilitatem *proprii*, in quantum est quartum praedicabile esse *denominativam*, quia refertur ad subiecta formarum accidentalium, quatenus ab his connotantur. Sic *lignum* dicimus esse *bipedalem*, *album*, *combustum* etc. Formae enim accidentales in seipsis consideratae pertinent ad sua propria praedicamenta, et eae quae sunt eiusdem praedicamenti praedicantur ad invicem essentialiter ut genera vel species. Sic *albedo* est quaedam species *coloris*, qui est sub supremo genere *qualitatis*; *combustio* est quaedam species *passionis* etc.

Intelliges *e*) *accidens* sub diverso respectu consideratum pertinere ad *praedicabilia* vel ad *praedicamenta*. Quatenus enim *forma accidentalis* consideratur *absolute secundum suam essentiam*, pertinet ad aliquod praedicamentum accidentium et habet suo modo definitionem ex genere et differentia (cf. n. 185). Quatenus autem consideratur *relative secundum necessitatem* vel *contingentiam* suae inhaesionis alicui subiecto, pertinet vel ad quartum vel ad quintum praedicabile.

QUAESTIO III.

DE ANTEPRAEDICAMENTIS

Antepraedicamenta sunt notiones quaedam praerequisitae ad rectam Praedicamentorum tractationem. Praecipuae Antepraedicamentorum divisiones sunt sequentes:

DIVISIO I.

UNIVOCA, AEQUIVOCA, ANALOGA ET DENOMINATIVA.

198. Haec divisio recte praemittitur. Etenim, quum praedicamenta considerari possint vel *a*) *relate ad notionem transcendentalem entis*, quae per additiones improprie dictas dividitur in decem suprema genera, tamquam *analogum* in *analogata;* vel *b*) *ad invicem*, quatenus res unius praedicamenti *denominative* praedicatur de re alterius praedicamenti; vel *c*) *relate ad inferiora*, in quae decem suprema genera per additiones proprie dictas, idest per differentias specificas, descendunt tamquam *univoca* in *univocata*, recte praedicamentis praemittuntur notiones de *univocis, aequivocis, et denominativis*. Has notiones nos sufficienter tradidimus in Logica minori nn. 29, ad 37, 44, 78.

DIVISIO II.

EORUM QUAE DICUNTUR ET EORUM QUAE SUNT.

199. Quum subiectum praedicamentorum sit *ens reale sensibile*, a quo per primam operationem intellectus abstrahuntur conceptus specifici, vel generici, vel differentiales, qui important notiones praedicabiles de ipso; Aristoteles ad bene secer-

nendos terminos, qui in praedicamentis adhibendi sunt, a terminis qui adhiberi nequeunt, et ad recte determinandas notiones obiectivas, quae subiici vel praedicari debent; divisionem constituit *eorum quae dicuntur* et *eorum quae sunt*. Itaque:

a) **ea quae dicuntur** divisit in *complexa* et *incomplexa*. *Complexa* vocavit ea, quae dicuntur cum coniunctione ad alia, ut: *homo legit, equus currit*. *Incomplexa* vocavit ea quae dicuntur solitarie ut: *homo, equus, cursus*, etc. (Cfr. n. 43).

Incomplexa tantum posse poni in praedicamento patet ex eo, quod *complexa* respondent secundae operationi nostri intellectus: *incomplexa* autem primae. Iamvero quum praedicamentum logicum resultet ex notionibus per primam operationem intellectus abstractis ab ente reali sensibili, quod est fundamentum omnium praedicamentorum; necesse est ut tantum *dictiones incomplexae* in praedicamento ponantur.

b) **ea quae sunt** nempe notiones obiectivae, quae mediantibus dictionibus incomplexis subiiciuntur vel praedicantur, dividuntur ab Aristotele in quatuor classes: 1ª est eorum, quae de subiecto dicuntur sed in subiecto non sunt; 2ª est eorum, quae neque de subiecto dicuntur, neque sunt in subiecto; 3ª est eorum, quae sunt in subiecto et de subiecto dicuntur; 4ª est eorum quae sunt in subiecto et non dicuntur de subiecto.

Ad quam divisionem intelligendam, sciendum est *esse in subiecto* dici ab Aristotele id quod non est neque ipsa essentia subiecti, neque pars constitutiva eius: sed ei accidentaliter inest. Insuper animadvertendum est, omnia ea quae sunt in hoc mundo sensibili reduci ad *substantiam* et *accidens;* quae vel sumuntur in sua ultima individuatione, et tunc habemus *substantias primas*, ex. gr. Petrum; et *accidentia singularia*, ex. gr. hanc albedinem: vel sumuntur in aliquo gradu abstractionis et tunc habemus *substantias secundas*, ex. gr. hominem abstractum a notis individualibus; et *accidentia universalia* abstracta ab accidentibus singularibus, ex. gr. albedinem. Quae duo ultima sunt universalia materialia seu directa, quae sunt in rebus, quoad id quod concipitur, non quoad modum, quo concipiuntur.

200. Hisce praemissis, *patet 1.* substantiam secundam *dici de subiecto,* ut notio universalis dicitur de suo inferiori, sed *non esse in subiecto,* quia importat ipsam eius essentiam. Sic *homo* dicitur de Petro, ut natura specifica de individuo naturae, sed non est in Petro, quia importat ipsam essentiam eius.

Patet 2. substantiam primam *non dici de subiecto,* quia non est universalis, sed est ipsum individuum naturae: *neque esse in subiecto,* quia est ipsum subiectum. Sic Petrus neque est in Petro, neque dicitur de Petro.

Patet 3. accidens universale *esse in subiecto,* et *dici de subiecto;* quamvis *non dicatur de eo subiecto, in quo est;* quia non praedicatur simpliciter de subiecto suae inhaesionis sed de singulari forma accidentali, quae est subiectum directum sui praedicamenti. Sic albedo est in Petro, de quo tamen non praedicatur simpliciter quia non dicimus: *Petrus est albedo;* sed dicitur simpliciter de hac albedine, quia importat ipsam essentiam eius, et ideo dicimus: *haec albedo,* puta Petri, *est albedo.*

Patet 4. accidens singulare *esse in subiecto, sed* non *dici de subiecto.* Est in subiecto, quia recipitur in aliqua substantia. Non dicitur de subiecto, quia est ultimum subiectum directum sui praedicamenti, quod proinde nequit praedicari de seipso. Sic dicimus: *haec albedo est in Petro.* Sed non dicimus, nisi tautologice; *haec albedo est haec albedo.*

DIVISIO III.

REGULAE ANTEPRAEDICAMENTALES.

(Cf. *Logica minorem* n. 82).

QUAESTIO IV.

DE POSTPRAEDICAMENTIS (1)

201. Postpraedicamenta sunt quidam modi pluribus praedicamentis communes. Ab Aristotele enumerantur quinque: *Oppositio, prius* et *posterius, simul, motus* et *habere.*

I. **Oppositio** est *exclusio unius ab alio.* Opposita enim sunt, quae nequeunt simul existere, eo quod unum oppositum habet de sui ratione negationem alterius. Oppositio dividitur *in contradictoriam, privativam, contrariam* et *relativam.*

a) Oppositio contradictoria est ea *quae intercedit inter duo, quae se habent ut affirmatio et negatio, sicut esse et non esse:* ut sedens et non sedens.

b) Oppositio privativa est ea *quae intercedit inter formam et eius carentiam in subiecto apto ad eam habendam.* Talis intercedit inter caecum et videntem.

c) Oppositio contraria est ea *quae intercedit inter duas formas eiusdem generis proximi, quae ab eodem subiecto mutuo se expellunt.* Sic opponitur nigrum albo.

d) Oppositio relativa est ea, quae intercedit inter duo, quorum unum se habet ad aliud. Sic opponitur pater filio; servus domino; et similia. *Relativa* enim dicuntur ea *quorum esse est ad aliud se habere* (2).

II. **Prius et Posterius** sunt modi qui dicuntur de rebus,

---

(1) De Praedicamentorum numero in *Ontologia* dicemus.

(2) Arist. *De Praedicam.* c. 3. — Cfr. S. Th. in X. *Metaph.* lect. 6.

quarum una praecedit aliam, vel 1. *secundum tempus;* sic Adam fuit tempore prior Noe; vel 2, *secundum essendi consequentiam*; sic animal habet prioritatem consequentiae respectu hominis; et vivens respectu animalis. Possum enim inferre: est homo, ergo est animal; est animal, ergo est vivens; non autem vicissim; vel 3. *secundum ordinem;* sic scientiae universaliores sunt ordine priores scientiis minus universalibus; vel 4. *secundum dignitatem:* sic Rex est prior Ministro; et Dux est prior gregario milite; vel 5. *secundum naturam* et *causalitatem*. Sic angelus est prior homine; et sol est prior die.

III. **Simul** seu *simultas,* est modus qui dicitur de his, quae sunt simul; et dividitur sicut *prius et posterius,* cui opponitur. Quaedam enim dicuntur simul vel 1. *secundum tempus,* ut glacies et frigus: vel 2. *secundum essendi consequentiam,* ut homo et risibile; vel 3. *secundum ordinem,* ut differentiae immediate divisivae eiusdem generis; vel 4. *secundum dignitatem,* ut duo reges; vel 5. *secundum naturam,* ita ut neutrum sit causa alterius, ut duplum et dimidium, quae sunt relativa. Relativa enim in quantum huiusmodi, idest reduplicative accepta, sunt simul. Sic pater neque esse neque concipi potest ut pater sine filio; et vicissim.

IV. **Motus,** si minus stricte sumatur importat *mutationem* seu *transitum de potentia in actum;* si autem stricte accipiatur importat *actum entis in potentia ut in potentia.* Dividitur in sex species, quarum duae sunt *merae mutationes* nempe 1. *generatio,* quae fit de non subiecto in subiectum, seu de negato in affirmatum, ut de non homine in hominem; 2. *Corruptio,* quae fit de subiecto in non subiectum, seu de affirmato in negatum; ut de homine in non hominem. Caeterae quatuor sunt species motus stricte dicti, et fiunt de subiecto in subiectum, seu de affirmato in affirmatum. Eae sunt 1. *alteratio* quae est motus ab una ad aliam qualitatem, ut calefactio; 2. *augmentum* quod est motus ab imperfecta magnitudine ad perfectam; 3. *decrementum,* quod est motus a perfecta magnitudine ad imperfectam; 4 *latio* (seu *motus localis*), quae est motus ab uno loco in alium.

V. **Habere** dicitur multipliciter et est modus qui importat semper quamdam rationem possessionis. Praecipui modi ha-

bendi enumerantur ab Alamanno (1), et sunt: 1. habere qualitatem, puta scientiam; 2. quantitatem, puta bicubitam; 3. aliquid adiacens toti corpori, ut vestem; 4. aliquid adiacens parti, ut annulum in digito; 5. habere membrum, puta manum; 6. habere aliquod contentum, ut lagena habet vinum; 7. habere domum, vel agrum, etc.

(1) *Sum. Phil.* 1. p. q. 15. a. 1.

PARS SECUNDA

DE SECUNDIS INTENTIONIBUS QUIBUS SECUNDA MENTIS OPERATIO DIRIGITUR

INTRODUCTIO.

202. **Ordo dicendorum.** Quum in logicae minoris secunda parte *de Enuntiatione* dixerimus, atque praesertim de eius natura, quantitate et intrinseca qualitate, deque variis eius speciebus atque oppositionibus; superest ut de potissima eius qualitate extrinseca seu de veritate et falsitate tractemus.

Maximam quidem discrepantiam invenies inter huius temporis scholasticos in materia Logicae Maioris seu Criticae ordinanda. Ex dissentionibus enim quae circa methodum fervent, sequitur ut diversus ordo a diversis eligatur. Omnibus autem bene perpensis, ille ordo praeferendus videtur, juxta quem primum notiones necessariae determinantur, deinde quaestiones magis fundamentales, — et quidem faciliores —, solvuntur, et tandem aggrediuntur problemata magis particularia, quae praevia solutione fundamentaliori haud parum illuminantur. Quapropter, ordine dicemus: I° de natura veritatis et certitudinis, II° de existentia certitudinis, III° de causis certitudinis. in 1ª Parte, genuinas veritatis et certitudinis notiones vindicabimus; in secunda, quae erit Critica stricte dicta, ostendemus hominem vera certitudine quandoque donari; denique, in 3ª, videbimus quibusnam actibus, sub quibusnam conditionibus, quibus viis ad certitudinem pertingamus.

LIBER PRIMUS

De natura veritatis et certitudinis

QUAESTIO V

DE VERITATE

PRAENOTIONES.

Quum igitur in hoc tractatu agatur de aptitudine mentis ad veritatem inveniendam et possidendam cum certitudine, convenit ut primum notiones veritatis et certitudinis accuratius determinentur.

Quidam dicunt, uti Mercier, Jeannière, 310-11 initio Criticae has notiones non esse integra et genuina definitione explicandas, sed provisoria tantum descriptione declarandas: secus, aïunt, esset petitio principii, quia definitiones in Schola traditae supponunt falsitatem aliarum doctrinarum. At nulla est petitio principii in dandis nostris definitionibus. Probe enim distinguimus quaestionem de natura veritatis, quam in hac parte tractamus et quaestionem de existentia eius quam in sequenti parte tractabimus. Si accideret, quod revera accidere nequit, veritatem, qualis a nobis definita erit, homini esse imperviam, simpliciter fateremur adversarios nostros vicisse. Caeterum definitiones dandae nihil praeiudicant: ita enim sunt simplices et primitivae, ut a nemine nonnisi verbis respui possint, et in omni systemate retineri debeant. Quae omnia mox tibi clarius patebunt.

Igitur, primum de veritate, deinde de certitudine agemus.

202 bis. **Praenotiones psychologicae.**— In Psychologia, agitur ex professo de statu animae qui vocatur *cognitio*. Sed quaedam videntur iam de cognitione dicenda, ut praesens caput et integer tractatus clariora fiant. Sufficient tamen pauca, quum satis esse videatur notiones communissimas, vel quae brevi introspectione clarescunt, colligere et definire.

A) Cognitio stricta definitione comprehendi nequit, quia est simplicior quam ut genere proximo et differentia exponatur; sed experientia continua nobis manifestatur. Describitur aliquo modo his verbis: cognitio est actus quo cognoscens attingit obiectum ut sibi intentionaliter praesens. Verbo « intentionaliter » exprimitur character specialis illius attactus obiecti a facultate, qui non consistit in contactu physico, et illius praesentiae obiecti in facultate, quae non est praesentia localis. Experiendo autem actum cognoscendi hunc librum, intelligo quid significet attingere librum cognitione, vel librum praesentem esse cognitione. Cognoscens assimilatur cognito, fit intentionaliter cognitum.

B) In psychologia probatur cognitionem nostram esse duplicis speciei: intellectivam nempe et sensitivam. Cognitio sensitiva, seu cognitio quae per sensus externos (per oculos, aures, etc.) vel per sensus internos (cogita vg. per imaginationem) obtinetur, terminatur ad obiectum materiale, extensum et singulare: video hunc murum, audio hanc melodiam, imaginor hoc aedificium. Cognitio autem intellectualis, seu cognitio quae per intellectum vel rationem habetur, et qua homo distinguitur a brutis, terminatur ad obiectum immateriale, sive ut in se est (ut si cogito de iustitia, de Deo, etc.), sive ut intelligitur (ut si cogito hominem in genere, non hunc vel illum, Petrum vel Paulum, sed hominem simpliciter). Terminus cognitionis sensibilis vocatur sensibile, imago, phantasma; terminus cognitionis intellectualis vocatur *conceptus*, idea, si est fructus primae operationis mentis; *iudicium*, si est fructus secundae; *ratiocinium*, argumentum, discursus, si est fructus tertiae. (Cf. Logicam minorem).

C) Propter rationes mox dandas (scilicet, quia Critica de veritate agit, et veritas non est nisi in iudicio) praecipua pars Criticae circa operationes intellectus versatur. Demon-

strant psychologi actum sensus elici a facultate organica, quae nempe non in sola anima sed in corpore animato inhaeret; actum vero intellectus a facultate inorganica elici, facultate scilicet quae in sola anima immateriali subiectatur.

203. **Veritas describitur : *adaequatio intellectus et rei.*** Quae definitio (late dicta) importat veritatem consistere in quadam cognoscitiva *adaequatione* seu *commensuratione* inter intellectum et rem, ita ut intellectus modo sibi proprio idest cognoscitive adaequetur rei, cognoscendo eam esse id quod reapse res est in seipsa; res autem adaequetur intellectui per hoc quod sit in seipsa sicut cognoscitur esse ab intellectu.

204. **Requisita ad veritatem in sua formali ratione constituendam.** Ex tradita definitione apparet ad veritatem in sua ratione formali constituendam requiri *a*) tamquam *materiam remotam,* duos terminos, vel re vel ratione distinctos, nempe intellectum et rem; requiri *b*) tamquam *materiam proximam,* ex una parte formam intentionalem rei expressam ab intellectu percipiente, ex alia parte ipsam rem existentem secundum eam formam, quam intentionaliter intellectus exprimit; requiri *c*) tamquam *formam* constituentem veritatem in suo esse, coniunctionem intentionalem formae rei expressae ab intellectu cum ipso esse rei, quod debet etiam percipi ab intellectu. Haec coniunctio pro nostro intellectu consistit in affirmatione obiectivae convenientiae formae perceptae cum re existente; atque oraliter significatur per enuntiationem, in qua per copulam coniungimus praedicatum repraesentans formam vel naturam apprehensam, cum subiecto repraesentante rem secundum esse quod habet in seipsa; ut quum dico: Petrus est homo; nix est alba.

205. **Veritas materialiter accepta** consistit in ipsa re quatenus habet esse conforme vel conformabile intellectui. Attamen res non eodem modo dicit ordinem conformitatis relate ad omnem intellectum; sed relate ad *intellectum practicum,* a quo res dependet in suo esse, dicit ordinem *per se* et *essentialiter,* ita ut dicatur vera quatenus habet esse conforme ideae sui artificis. Relate vero ad *intellectum speculativum,* qui non causat esse neque cognoscibilitatem rei, sed recipit cogni-

tionem a rebus, quas contemplando speculatur, res dicit ordinem conformitatis *per accidens:* quia accidentale est rebus, ut ab intellectu aliquo speculativo cognoscantur; quum, etiamsi ab eo non cognoscerentur, non cessarent esse *per se* et *essentialiter verae* propter suam conformitatem ad ideas exemplares sui artificis. Qui artifex relate ad res naturales est ipse Deus, per conformitatem ad cuius ideas archetypas res dicuntur et sunt verae *veritate essentiali* seu *fundamentali* vel *transcendentali*. Quae materialis veritas rerum naturalium dicitur essentialis, quia earum essentia in tantum existit in quantum habet esse conforme divinis ideis: dicitur *fundamentalis*, quia praebet fundamentum cognitioni et formali veritati intellectus creati; dicitur *transcendentalis*, quia competit enti in quantum est ens, nempe in quantum habet esse (1).

206. **Variae habitudines intellectus et rerum in ordine ad veritatem.**

a) Veritas formalis intellectus creati pendet a *veritate materiali* seu *transcendentali* rerum naturalium tamquam a suo fundamento. *Veritas* autem *materialis* rerum naturalium pendet *a divino intellectu* tamquam a sua causa exemplari et efficiente. Et ideo veritas materialis seu transcendentalis rerum se habet ad veritatem formalem intellectus creati ut *mensura* ad *mensuratum;* ad veritatem autem formalem intellectus divini ut *mensuratum* ad *mensuram*.

b) Veritas dicitur per prius de intellectu, quam de re. Etenim veritas dicitur per prius de eo in quo eius formalis ratio invenitur; sicut sanitas dicitur per prius de animali quam de medicina, quia haec est tantum causativa sanitatis ut causa inadaequata. Atqui formalis ratio veritatis quae consistit in intentionali commensuratione inter intellectum et rem, invenitur tantum in intellectu, ut patet ex ipsa definitione veritatis. Ergo veritas est *per prius in intellectu* (2).

c) Veritas et verum dicuntur analogice secundum attributionem de intellectu et de re, ita ut intellectus sit princeps analogatum, quum dicatur verus per intrinsecam formam, vi-

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 16. a. 1.

(2) Cfr. S. Th. 1. d. q. 16. a. 1. ad 3.

delicet per ipsam formalem veritatem quae est in eo; res autem sint secundaria analogata, quum dicantur verae per extrinsecam denominationem, videlicet propter ordinem quem dicunt ad veritatem vel tamquam ad suum *effectum*, si agatur de veritate formali quae est in intellectu speculativo creaturae; vel tamquam *ad suam causam*, si agatur de veritate formali quae est in intellectu practico Creatoris.

d) *Veritas materialis seu transcendentalis entis identificatur realiter cum ipso ente; a quo distinguitur tantum ratione ratiocinata.* Ens enim quatenus per suum esse est conforme divino intellectui et conformabile intellectui speculativo creaturae, dicitur verum veritate materiali, seu essentiali, seu transcendentali, seu fundamentali. Idcirco dicunt Philosophi: *verum et ens convertuntur* (1).

e) *Verum et veritas secundum triplicem respectum considerata diversimode definiuntur.*

Uno modo definitur veritas secundum materialem seu fundamentalem rationem, secundum quam praecedit veritatem formalem intellectus creati et sequitur divinam; et sic « S. Au« gustinus definit in *lib. solil.* cap. V. *Verum est id quod est;* « et Avicenna in XI. Metaph. cap. II. *Veritas cuiuslibet rei « est proprietas* sui esse quod stabilitum est rei; et quidam « sic: *Verum est indivisio esse et eius quod est* ».

« *Alio modo* definitur secundum id quod *formaliter* ratio« nem veri perficit; et sic dicit Isaac, quod Veritas est *adae« quatio rei et intellectus;* et Anselmus in lib. de Ver. Cap. XII. « *Veritas est rectitudo sola mente perceptibilis.* Rectitudo enim « ista secundum adaequationem quamdam dicitur... ».

« Et *tertio modo* definitur verum *secundum effectum con« sequentem*: et sic definit Hilarius, quod *verum est manife« stativum et declarativum* (τοῦ) *esse*; et Augustinus in lib. « de Vera Relig. cap. 36. *Veritas est qua ostenditur id quod « est;* et in eodem (lib.) cap. 31. *Veritas est secundum quam « de inferioribus iudicamus* » (2).

207. **De veritate logica et accidentali.** Veritas formalis

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 16. a. 3.

(2) S. Th. Quaest. Disp. *De Verit.* q. 1. a. 1.

quae est in nostro intellectu dicitur etiam logica et accidentalis. Dicitur *logica*, quia est terminus interior operationis intellectivae. Dicitur *accidentalis*, tum quia est forma accidentalis intellectui inhaerens; tum quia rem cognitam denominat veram non *per se* et *essentialiter*, quia sic res sunt verae dependenter a divino intellectu; sed *per accidens* et *contingenter*, quia res, dum cognoscitur ab intellectu speculativo, novo titulo, sed accidentali, dicitur vera.

208. **Veritas logica est multiplex** pro multiplicitate iudiciorum, respondentium obiectivae rerum veritati; quae iudicia intellectus noster efformat, quum tribuit rebus praedicata ipsis convenientia.

209. **Veritas creata dividitur in logicam, ontologicam et moralem.** *Veritas logica* seu *formalis* est ipsa adaequatio cognoscitiva intellectus et rei. *Veritas ontologica* est ipsa res naturalis habens esse conforme divinis ideis, et conformabile intellectui creato. *Veritas moralis* est exterior expressio affectionum animi nostri. Prima dicitur *veritas in cognoscendo*, secunda *in essendo*, tertia *in significando*.

THESIS VII. — Veritas *a*) quae bene definitur *adaequatio intellectus et rei b*) est *fundamentaliter* tantum in rebus, *c*) *formaliter* autem est tantum in intellectu cognoscente simul quidditatem et esse rei (1).

PROBATUR PRIMA PARS.

210. Bona definitio est ea, quae rei naturam aperit eamque ab omni alia distinguit. Atqui talis est definitio, qua veritas dicitur adaequatio intellectus et rei. Ergo veritas bene definitur adaequatio intellectus et rei.

Prob. min. Natura seu formalis ratio veritatis consistit in tali ordine conformitatis rei ad intellectum, ut intellectus cognoscat rem esse id quod haec realiter est in seipsa, et vicissim haec sit in seipsa eo modo quo esse cognoscitur ab intellectu.

---

(1) Cfr. S. TH. 1. p. q. 16. a. 1.; qq. dd. *De Veritate* q. 1. a. 1.; in 1. Sent. Dist. 19. q. 15 a. 1.

Iamvero hic ordo commensurationis bene exprimitur dicendo *Veritatem esse adaequationem rei et intellectus.* Nam per vocem *Adaequatio* exprimitur (nostro modo intelligendi) genus immediate superius, per verba *rei* et *intellectus* exprimuntur *termini* proprii huius adaequationis, qui se habent ad modum differentiae specificantis hanc adaequationem eamque distinguentis a quacumque alia; et simul adsignificatur subiectum proprium, in quo ipsa perficitur seu completur, nempe intellectus. Quia proprium est solius virtutis intellectivae utrumque terminum huius adaequationis in seipso coniungere, et ita *huic adaequationi dare illud esse cuius est capax;* quum solus intellectus, utpote virtus immaterialis, valeat seipsum cum re exteriori intentionaliter coniungere. In qua coniunctione ratio et esse huius adaequationis seu commensurationis consistit.

PROBATUR SECUNDA PARS.

211. Ibi est veritas tantum *fundamentaliter,* ubi formalis ratio veritatis non completur, sed invenitur tantum tamquam *in uno ex terminis eius.* Iamvero in rebus existentibus formalis ratio veritatis non completur, sed invenitur tantum tanquam in uno ex terminis eius. Ergo veritas in rebus existentibus invenitur tantum fundamentaliter.

Prob. min. Res existens sive consideretur in ordine ad intellectum divinum et practicum, sive consideretur in ordine ad intellectum creatum et speculativum est semper *unus ex terminis* illius commensurationis seu adaequationis in qua formalis ratio veritatis consistit. Quatenus enim consideratur in ordine ad intellectum divinum, ad quem se habet ut effectus ad causam et ut mensuratum ad mensuram, in tantum dicitur vera, in quantum existit eo modo, quo praeconcipitur a divino intellectu in suis ideis archetypis. Quatenus autem consideratur in ordine ad intellectum creatum, in tantum dicitur vera, in quantum in suo esse existens causat per modum obiecti veritatem in eum ad quem se habet ut mensura ad mensuratum. « Non enim ideo est in re, quia sic videtur nobis, sed « magis quia ita est in re, verum est quod videtur nobis (1) ».

(1) S. Th. in 1. Sent. Dist. 19. q. 5. a. 2. ad 2.

Ergo in rebus existentibus formalis ratio veritatis non completur, sed invenitur tantum fundamentaliter tamquam in uno ex terminis eius.

PROBATUR TERTIA PARS.

212. Ibi invenitur formaliter veritas, ubi veritatis formalis ratio perficitur. Atqui formalis ratio veritatis perficitur in intellectu cognoscente simul quidditatem et esse rei. Ergo etc.

Prob. min. Intellectus qui praeter formam propriam natus est actuari per similitudines rerum et sic fieri intentionaliter omnia; potest non solum repraesentare quidditatem abstractam alicuius rei, sed etiam sive *directe*, ut intellectus angelicus et eminenter intellectus divinus, sive *indirecte*, ut intellectus humanus, ipsum esse rei, quod est ultima actualitas rei singularis, videlicet totam rem quatenus existentem. Insuper potest utrumque terminum repraesentatum coniungere in unica specie intelligibili vel per compositionem iudicii, ut intellectus humanus, vel unico simplicissimo intuitu, ut intellectus divinus et proportionaliter etiam intellectus angelicus. Iamvero intellectus per huiusmodi actum coniungit in seipso intentionaliter utrumque terminum, ex quorum adaequatione resultat formalis ratio veritatis, et cognoscit rem esse id quod est; videlicet rei existenti competere quidditatem apprehensam, puta Petrum esse hominem, esse album, esse virtuosum, animal esse sensitivum; ignem esse calidum etc. (1). Ergo.

OBIECTIONES.

213. **Obiect. 1ª.** Adaequatio intellectus et rei competit non solum veritati formali quae completur in intellectu, sed etiam rei adaequatae intellectui. Ergo vel veritas formalis male definitur, vel invenitur etiam in re exteriori.

Resp. *Dist. antec.* competit rei adaequatae, tamquam uni ex terminis, in quo haec adaequatio fundatur, *Conc.;* tamquam ipsi formali adaequationi, *Nego.*

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 58. a. 2.

Obiect. 2ª. Sicut intellectus dicitur verus, quia adaequatur rei; ita res dicitur vera, quia adaequatur intellectui. Ergo veritas quae definitur adaequatio intellectus et rei, debet aequaliter inveniri in intellectu et in re.

Resp. *Dist. antec.* Si haec adaequatio diceretur *univoce* de intellectu et de re, *Conc.*; si *analogice*, *Nego.* Quum enim haec adaequatio sit formaliter intellectiva, et consistat in ipsa commensuratione seu coniunctione intellectus et rei, est *formaliter* et intrinsece in intellectu; *fundamentaliter* et extrinsece in re, quae est unus ex terminis adaequationis; sic sanitas est intrinsece in animali sano, extrinsece autem in medicina, quae est tantum causativa sanitatis, ut causa aequivoca et inadaequata.

Obiect. 3ª. Definitio ambigua est mala. Sed vocando veritatem adaequationem intellectus et rei, non apparet utrum univoce dicatur de intellectu et de re. Ergo haec definitio est mala.

Resp. *Conc. mai; Dist. min.* Si ex ipsa natura huius adaequationis non appareret subiectum proprium eius esse intellectum, in quo eius ratio completur. *Conc.* Si id sufficienter apparet, *Nego. Nego conseq.* Quum veritas sit quaedam specialis relatio pertinens ad ordinem cognitionis; hinc fit ut ex ipsa eius natura, quae sufficienter exprimitur per traditam definitionem, appareat eam compleri in intellectu, in quo tantum perfici potest coniunctio seu commensuratio horum terminorum, qui sunt res et intellectus.

Obiect. 4ª. Si veritas esset formaliter in intellectu cognoscente simul quidditatem et esse rei; esset etiam formaliter in sensu, qui etiam cognoscit quidditatem et esse rei sensibilis. Atqui veritas non est formaliter in sensu, sed materialiter tantum. Ergo etc.

Resp. *Dist. mai.* Si sensus cognosceret per se et immaterialiter quidditatem et esse rei sensibilis ac proinde ipsam intentionem veritatis, *Conc.;* si cognoscit per accidens et materialiter, *Nego. Concedo min.; nego cons.* Ad veritatem formalem possidendam necesse est ut a potentia cognoscitiva percipi possint 1° relatio inter quidditatem et esse rei; 2° relatio adaequationis inter cognoscentem et cognitum, idest ipsa intentio

veritatis; 3° ipsae abstractae rationes essendi, entis, et quidditatis. Ad quae omnia et singula requiritur potentia immaterialis (1).

Obiect. 5ª. Si ad veritatem formalem requireretur cognitio quidditatis et esse rei, intellectus non posset assequi veritatem, nisi de rebus actu existentibus. Atqui assequitur veritatem etiam de rebus actu non existentibus. Ergo etc.

Resp. *Dist. sequel. mai.* Si ageretur tantum de cognitione rerum habentium esse reale, *Conc.;* si agitur etiam de cognitione rerum habentium esse intentionale, *Nego. Contrad. min.* Intellectus assequitur veritatem de rebus nullum habentibus esse, neque reale neque intentionale, *Nego;* assequitur veritatem etiam de rebus non habentibus esse reale, sed habentibus aliquod esse intentionale; *subdist.*, desumendo semper fundamentum sive proximum sive remotum a rebus habentibus esse reale, *Conc.*, absque tali fundamento, *Nego.*

Omnis nostra cognitio ortum habet a rebus sensibilibus existentibus. Attamen, posito hoc fundamento, intellectus cognoscere valet quasdam res habere tantum esse intentionale; sive quia sunt entia rationis, ut genere, species et similia; sive quia sunt possibilia; sive quia sunt futura, sive tandem quia sunt praeterita. Unde quoties intellectus tribuit alicui rei illud esse quod ipsi convenit, sive reale sive intentionale, veritatem formalem possidet de tali re.

Nota. Obiectiones quae moveri possunt contra assertum in praenotionibus de identitate reali et discrimine rationis inter verum et ens, reservantur Ontologiae.

Scholion.

De definitione veritatis quam quidam Scholastici nuper proposuerunt. Card. Mercier quem secuti sunt, P. Sertillanges, P. Jeannière et alii, ita intelligit terminos in definitione vulgata veritatis, ut res significet rem menti *obiectam*, hoc est *conceptum* repraesentative acceptum, et *intellectus*

(1) Cfr. S. Th. in 1. Sent. Dist. 19. q. 5. a. 1. ad 6.

significet, non simplicem apprehensionem, sed iudicium; unde veritas logica esset:

« Conformitas iudicii cum convenientia vel repugnantia obiectiva duorum terminorum relationis de qua fit iudicium » (1). P. Jeannière sic loquitur: « Inter hosce conceptus eiusdem rei apprehendit mens relationem vel identitatis vel diversitatis; qua visa affirmat aut negat conceptuum identificationem. Judicium est verum, si pronuntiat identicum esse id quod est identicum; secus est falsum » (2). Addunt illi auctores hanc esse mentem S. Thomae.

Contra dicendum esse censemus: 1° non compleri rationem veritatis, nisi includat respectum ad rem ut est in seipsa. Verum quidem est intellectum in iudicio unire seu componere conceptus iudicii et praedicati. Sed intellectus videt simul conceptum praedicati esse conceptum formae quae invenitur *in re ipsa*, extra mentem, et hoc ipsum est quod exprimit iudicando.

2° Sine dubio S. Thomas definitionem veritatis intellexit sicut nos. Dicit enim: « Sed quando iudicat rem ita se habere sicut est forma quam de re apprehendit, tunc primo cognoscit et dicit verum; et hoc facit componendo et dividendo » (3). Idem est sensus obvius horum locorum: « Veritas intellectus est adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse quod est, vel non esse quod non est » (4). « Veritas invenitur in intellectu, secundum quod apprehendit rem ut est » (5).

---

(1) « L'accord d'un jugement avec la convenance ou la répugnance objective des deux termes du rapport sur lequel porte le jugement ». (Mercier, *Critériologie générale*, ed 8. n. 32, n. 15, fin.).

(2) *Criteriologia*, Paris, 1912, p. 311; P. Sertillanges haec habet: « La vérité n'est pas directement un rapport de nous aux choses; c'est un rapport de nous à nous, en correspondance d'équation avec les choses ». *Saint Thomas d'Aquin*, t. 2, p. 182.

(3) 1ª. q. 16 a. 2, c.

(4) I Cg. 59.

(5) 1ª. q. 16 a. 5.

Obiicitur. Intellectus non habet rem ipsam in seipso. Ergo non se adaequat cum illa ut est in se.

Resp. Intellectus non habet eam physice, *concedo;* non habet in se intentionaliter ipsam formam quae est in re ipsa et quae intellectum immediate ad cognitionem rei ipsius ducit; *nego.*

Obiic. 2. Si in definitione veritatis ponitur respectus ad rem ipsam, iam supponitur idealismum esse falsum.

Resp. *Dist. assertum.* Ex ipsa definitione, *nego;* nam definitio aliquo modo aptari posset idealismo quia nihil praejudicat de natura rei, cum idealistae generatim servent semper, quamquam illogice, aliquam distinctionem inter iudicium et id quod iudicatur et intendant dicere id quod revera est. Ex definitione et ex experientia quae definitionem suggerit, *distinguo:* supponitur et simul demonstratur *conc.;* supponitur gratuito; *nego.*

214. **Quaeres 1.** *Utrum detur una sola veritas, qua omnia denominantur vera, an plures.*

Resp. ex doctrina S. Thomae (1). Si sermo sit de veritate formali, quam dicit intellectus creatus, quum affirmat rem esse quod est, aut non esse quod non est, multae sunt veritates; nempe tot quot sunt huiusmodi affirmationes vel negationes in intellectibus creaturarum. Si autem sermo sit de Veritate prima, secundum conformitatem ad quam omnia entia creata, sive substantialia sive accidentalia, non exclusis ipsis conceptionibus intellectuum creatorum, denominantur vera; una tantum est veritas, nempe Veritas divini intellectus, quae est ipse Deus. Haec est Veritas per essentiam, caetera sunt veritates vel vera per participationem. Quapropter veritas et verum dicuntur de Deo et de creaturis secundum analogiam attributionis unius ad alterum, ita ut Deus sit princeps analogatum.

Quaeres 2. *Utrum veritas enuntiabilium sit aeterna,* ex. gr. homo est animal rationale, totum est maius sua parte etc.

Resp. cum S. Thoma (2). Quatenus huiusmodi veritates formantur ab intellectu creato, non sunt aeternae, quia intel-

---

(1) I. p. q. 16. a. 6; qq. *De Verit.* q. I. a. 4. et 8; in I. Sent. Dist. 19. q. 5. a. 2.

(2) I. p. q. 16. a. 7; qq. dd. *De Verit.* q. 1. a. 5; in I. Sent. Dist. 19. q. 5. a. 3.

lectus creatus non est aeternus. Quatenus autem sunt in divino intellectu tamquam *in causa exemplari* et *efficiente omnis veritatis,* huiusmodi veritates sunt aeternae.

Quaeres 3 *Utrum veritas sit immutabilis.*

Resp. ex doctrina S. Thomae (1): vel sermo est de veritate formali intellectus creati, vel de veritate intrinseca rei creatae, quae identificatur cum eius esse; vel de Veritate intellectus divini, dependenter a qua omnia dicuntur vera.

Si primum, veritas est mutabilis non quidem *per se,* sed *per accidens* idest ratione subiecti in quo est. Quum enim veritas consistat in eo, quod intellectus habeat conformitatem ad res intellectas; potest in intellectu creato haec conformitas cessare *vel ex parte intellectus,* ut quum, re perseverante in eodem esse, intellectus incipit iudicare eam aut amplius non esse, aut mutatam esse; *vel ex parte rei,* ut quum, re cessante a suo esse, intellectus pergat iudicare eam in suo esse perseverare.

Si secundum, veritas mutabilis est, sicut mutabile est esse creaturarum, quae et contingenter existunt, et mutantur de uno esse in aliud, sive mutatione substantiali, sive accidentali.

Si tertium, veritas est prorsus immutabilis, quia in divino intellectu neque potest esse alternatio opinionum, neque ipsum res aliqua subterfugere potest, et per conformitatem ad ipsum, a quo pendent tamquam effectus a causa et mensurata a mensura, omnia dicuntur vera. Unde quamcumque formam aut privationem res creata per mutationem acquirat, semper secundum eam divino intellectui conformatur, quia eam cognoscit ut est, secundum quamcumque rei dispositionem.

---

(1) I. p. q. 16. a. 8; qq dd. *De Verit.* q. 1. a. 6. in I. Sent. Dist. 19. q. 5. a. 3.

QUAESTIO VI.
DE CERTITUDINE

PRAENOTIONES

DE VARIIS MENTIS NOSTRAE STATIBUS RELATE AD VERITATEM.

215. Quum intellectus noster propter suam imperfectionem nequeat in omnibus iudiciis aequaliter perspectam habere convenientiam vel disconvenientiam praedicati cum subiecto, in qua formalis ratio veritatis perficitur; necesse est ut varii sint mentis nostrae status relate ad veritatem, nempe vel *nescientiae,* vel *ignorantiae,* vel *erroris,* vel *dubii,* vel *suspicionis,* vel *opinionis,* vel *certitudinis.*

a) **Nescientia** *est simplex negatio scientiae.*

b) **Ignorantia** *est carentia scientiae debitae.*

c) **Error** *est actus quo intellectus falsum iudicium de re profert.* Et ideo « addit actum quemdam super ignorantiam; « potest enim esse ignorantia sine hoc quod aliquis de ignotis « sententiam ferat, et tunc est ignorans et non errans » (1). *Stabilis adhaesio mentis iudicio* erroneo est *habitus erroris.*

Nota. Si modo dicta conferantur cum his, quae ex S. Thoma (2), recitabimus de oppositione *negativa, privativa,* et *contraria* (numero 234, II), apparebit nescientiam opponi veritati *negative,* ignorantiam *privative,* errorem *contrarie.*

d) **Dubium** *est suspensio iudicii inter utramque contra-*

(1) Cfr. 1. 2. q. 40. a. 2. ad 3. et 2. 2. q. 18. a. 4.

(2) 1. p. q. 17. a. 4.

dictionis partem. Quae quidem suspensio, si procedat ex eo quod nulla ratio pro quacumque parte appareat, constituit *dubium negativum.* Si autem procedat ex apparenti acqualitate rationum pro utraque parte militantium, constituit *dubium positivum.* Quod si mens quamvis neutri parti assentiatur, incipiat inclinari potius in unam partem quam in aliam propter aliquod *leve* signum, dicitur *suspicari.* Quare:

e) **Suspicio** *est inclinatio mentis in unam contradictionis partem propter leve signum, citra quemcumque assensum.*

f) **Opinio** *est adhaesio mentis uni parti contradictionis cum formidine oppositi.* Quae formido fundatur in cognito periculo errandi propter apprehensam probabilitatem veritatis in iudicio opposito; atque procedit ex eo quod motivum inclinans intellectum ad unam partem non habet sufficientem vim ad eum determinandum.

g) **Certitudo** *est firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile* (1). Quapropter *primario* et *essentialiter* dicitur de potentia cognoscitiva, *secundario* et *participative* dicitur de omni eo quod a vi cognoscitiva movetur infallibiliter in finem suum. Sic natura dicitur certitudinaliter operari, quia movetur infallibiliter a divino intellectu in suum finem; atque appetitus cognoscitivus certitudinaliter tendit in proprium obiectum a potentia cognoscitiva propositum (2). Attamen quum certitudo intellectus humani formaliter sit in iudicio, bene definitur: *determinatio mentis ad unam partem contradictionis absque formidine oppositi.* Et sane certitudo cognitionis habetur quando cognoscens absque ulla formidine existimat rem esse id quod est. Iamvero intellectus noster hanc aestimationem seu affirmationem format in iudicio. Ergo (3).

h) **Divisiones certitudinis.** Certitudo a modernis dividi solet in *subiectivam* seu *formalem* et *obiectivam* seu *causalem.*

Subiectiva est ea, quam supra descripsimus, nempe fir-

(1) S. Th. 3. Sent. Dist. 26, q. 2. a. 4.

(2) Cfr. 1. 2. q. 40. a. 2. od 3. et 2. 2. q. 18. a. 4.

(3) Cfr. qq. *De Verit.* q. 6. a. 3. et *Summam* 2. 2. q. 9. a. 1. ad 1,

mitas assensus intellectivi uni parti contradictoriae absque formidine oppositi.

Obiectiva est dignitas rationum vel intrinsecarum (ut accidit in intellectu principiorum et in demonstratione scientifica), vel extrinsecarum (ut accidit in fide) postulans assensum firmum utpote connexa cum obiectiva rei veritate.

Certitudinem subiectivam subdividunt in *adaequatam* et *per se* seu *simpliciter* dictam, atque *inadaequatam* seu *per accidens* et *secundum quid* dictam. Prima seu *adaequata* est ea quae procedit vel ab immediata evidentia veritatis vel a tali rationum vel testimonii dignitate, quae sit semper connexa cum obiectiva rei veritate. Secunda seu *inadaequata* est quae neque procedit ab immediata evidentia veritatis, neque a sufficienti rationum vel testimonii dignitate, quae proinde non est semper connexa cum obiectiva rei veritate. De hac loquitur Aristoteles (1), quum docet ex prava consuetudine et educatione et affectione voluntatis erga auctorem aliquem, vel ex falso syllogismo oriri in nonnullis opinantibus firmitatem adhaesionis ad suas opiniones, non minorem, quam habeant scientes ad conclusiones recte in prima principia resolutas.

THESIS VII *bis*. — Opinio, quum sit adhaesio mentis in unam partem contradictionis cum formidine alterius, pendet a motione voluntatis quae per se est libera.

215 bis. **Status Quaest.** Tres sunt partes in thesi: prima determinat genuinam opinionis notionem, secunda docet opinionem ab aliquo voluntatis influxu procedere; tertia agit de natura et gradu libertatis in opinione.

Dicimus opinionem esse statum mentis in quo intellectus adhaeret alicui enunciabili, sed cum formidine oppositi. Unde differt opinio a certitudine per hoc quod non habet firmitatem assensus et quod potest ferri in falsum; et differt ab errore per hoc quod potest ferri in verum, et etiam per hoc quod error quandoque quadam putativa firmitate assensus gloriatur.

(1) II. *Metaph.* text. 14.

Ratio in qua nititur opinio vocatur *probabilis*, et constituit *probabilitatem*, et reddit enunciabile *probabile*. Consistit haec ratio in aliquo motivo quod sit quidem grave, tum absolute, tum relative ad motiva opposita, sed fallibile. Probabilitas augetur vel minuitur pro gravitate rationis qua constituitur.

Probabilitas est *intrinseca* vel *extrinseca* prout oritur ex ipsa consideratione enuntiabilis aut ex aliqua auctoritate.

Cave ne confundas judicium probabile, qui est ipse actus opinandi, cum judicio de probabilitate, quo agnoscitur gravitas rationis quae opinionem fundat.

Probatur Prima Pars, seu opinionem esse assensum cum formidine. Etenim, opinio est status essentialiter distinctus tum a dubio, tum a certitudine. Atqui si opinio non esset adhaesio quaedam, non distingueretur a dubio, et si non includeret formidinem oppositi non differret a certitudine quotiescumque ferretur in verum. Ergo.

Maior oritur ex experientia. Minor est clara. Intelligendum tamen est non requiri in opinione quasi duos actus, unum quo affirmaretur aliquod enunciabile, alterum quo oppositum reformidaretur. Sed in ipso actu adhaesionis, includitur exercite, seu virtualiter, ex ipso modo et qualitate adhaesionis, formido oppositi, in quantum scilicet oppositum non absolute excluditur. « Opinans autem, dicit S. Thomas, habet cogitationem sine assensu perfecto; sed habet aliquid assensus, in quantum adhaeret uni magis quam alii ». 3 d. 23 q. a 2 q. 1. Unde: « Non contingit omnino simul scire et opinari, quia simul homo haberet existimationem, quod posset aliter se habere, et quod non posset aliter se habere ». *In 1^m.* Post. l. 44. Etenim, « perfectum et imperfectum non possunt simul esse secundum idem » 1ª 2ª q. 76 a. 3.

Probatur Secunda Pars : opinionem a voluntate procedere. Intellectus enim determinatur ad assentiendum vel a suo objecto, vel a voluntate. Atqui, quando opinatur, non determinatur sufficienter ab objecto. Ergo a voluntatis motione determinatur.

Ad min. Etenim, tunc tantum sufficienter determinatur intellectus a suo objecto, quando verum illi ita evidenter apparet ut oppositum excludatur.

Probatur Tertia Pars: opinionem a voluntate libera procedere - *I. Directe* - In tantum voluntas determinaretur necessario ad movendum intellectum, in quantum nullum bonum esset sive in suspensione assensus, sive in dissensu. Atqui semper invenitur aliquod bonum sive in suspensione assensus sive in dissensu; vg. saltem suspendendo assensum, vitatur erroris periculum. Ergo in opinione voluntas movet libere intellectum.

II. Indirecte - Nullus error est necessarius. Atqui si opinio esset necessaria, quidam error esset necessarius. Ergo.

Ad min. Etenim de natura opinionis est ut possit esse erronea. Ne tamen obliviscaris quod dictum est in thesi de errore, moraliter scilicet esse necessarium ut homo quandoque adhaereat, quin evidentia adsit, et proinde, ut opinetur. Nimia enim esset difficultas, ita attendendi et cohibendi assensum, ut nihil unquam affirmaretur nisi in quantum certo perspiceretur.

Obiectio. — Intellectus sibi sufficit ad judicandum de probabilitate alicujus propositionis. Ergo potest opinari quin a voluntate moveatur.

Resp. Nego suppositum, scilicet judicare de probabilitate esse opinari.

THESIS VIII. — Vera certitudo ea sola est, quae ex *subiectiva* et *obiectiva* resultat, quam moderni *adaequatam* appellant (1).

PROBATUR

216. Vera certitudo est, quae numquam poterit ab ea firmitate separari, quae eius definitionem ingreditur; videlicet est talis assensus intellectualis, ut nunquam possit intellectus rationaliter removeri ab affirmata convenientia vel disconvenientia praedicati cum subiecto. Atqui id contingit in sola *certitudine adaequata,* quae ex *subiectiva* et *obiectiva* resultat. Etenim in hac tantum eveniet, ut quo magis intellectus perpendat dignitatem rationum, propter quam assensum praebuit,

(1) Vide 215, *h.*

si agatur de veritate mediate nota; vel quo magis aciem suam in ipsa veritate contemplanda defixerit, si agatur de veritate immediate nota; eo magis perspiciet affirmatam convenientiam vel disconvenientiam praedicati cum subiecto. E contra, si obiectivum elementum, idest vera dignitas rationum desit; fiet ut intellectus quo magis has ponderaverit, eo facilius ad carum debilitatem agnoscendam deveniat, et ita a firmitate assensus aliquando deficiat. Ergo vera certitudo ea sola est, quae ex subiectiva et obiectiva resultat.

THESIS IX. — Quaelibet vera certitudo aliquam necessitatem supponit vel absolutam, vel hypotheticam.

PROBATUR.

217. Ad hoc ut intellectus firmet assensum uni ex contradictoriis ita, ut non possit rationabiliter formidare de veritate oppositi; oportet ut videat praedicatum subiecto ita a parte rei connecti, ut non possit aliter se habere, vel absolute, vel in ea hypothesi secundum quam facta est affirmatio. Ex. gr. si intellectus non videt omne totum esse necessario maius sua parte; Petrum in hypothesi quod sedeat, dum sedet non posse simul non sedere; ignem siccae stipulae applicatum non posse absque suspensione legum physicarum eam non comburere; non poterit affirmare, absque formidine de veritate oppositi, omne totum esse maius sua parte; Petrum, si sedeat, non stare; ignem siccam stipulam comburere. Ergo quaelibet vera certitudo aliquam necessitatem supponit, vel absolutam, vel hypotheticam.

THESIS X. — Triplex datur species certitudinis, una alia perfectior, nempe *metaphysica, physica* et *moralis*.

PROBATUR

218. Quum certitudo sit firmitas assensus uni ex contradictoriis absque formidine oppositi; pro varia necessitate convenientiae praedicati cum subiecto, species certitudinis varias esse oportet. Nam vel *a*) praedicatum competit subiecto *abso-*

lute, idest in quacumque hypothesi; quo modo unicuique rei competunt sua praedicata essentialia, ut homini quod sit animal rationale; vel *b*) ei competit tantum ex aliqua suppositione; haec autem suppositio vel fundatur in aliqua lege physica universali, quae salva rei essentia, suspendi potest a Deo, ut est ex. gr. lex attractionis corporum; vel fundatur in aliqua lege morali universali, quae in hominum universalitate non fallit, utpote resultans ex naturali ordinatione humanae naturae ad bonum, quamvis in aliquo peculiari casu propter humani arbitrii libertatem deficere possit, puta quod matres non occidant suos liberos. In primo casu habemus *certitudinem metaphysicam*, in secundo *physicam*, in tertio *moralem*.

Quatenus hae certitudines conveniunt in parte negativa idest in exclusione formidinis de opposito, conveniunt *in ratione generica certitudinis*. Quatenus autem differunt ex parte positiva, idest ex parte motivi causantis firmitatem assensus, quod se habet ut *obiectum formale* certitudinis, specie differunt ita ut una sit alia certior. Nam quum tale motivum fundetur in varia necessitate convenientiae praedicati cum subiecto; certitudo metaphysica est omnium firmissima, quia causatur ab *absoluta* necessitate huius convenientiae; certitudo physica est firmior morali, quia necessitas convenientiae praedicati cum subiecto fundatur in constantia legum physicarum, quae nequeunt suspendi vel mutari nisi a Deo, qui in ordine suae sapientiae et providentiae eas non suspendit nisi gravissimas ob rationes et in adiunctis facile agnoscibilibus; tandem certitudo moralis est omnium infima, quia necessitas convenientiae praedicati cum subiecto fundatur in constantia legum moralium, *quae in aliquo peculiari casu* violari possunt ab hominis arbitrio, quamvis certo constare possit ex adiunctis non violari.

219. Hisce consonant quae ait S. Thomas (1): « Cum ve-
« ritas consistat in adaequatione intellectus et rei; si consi-
« deretur veritas secundum rationem aequalitatis, quae non
« recipit magis et minus, sic non contingit aliquid esse magis

(1) QQ. dd. *De Caritate* art. 9, ad 1.

« vel minus verum; sed si consideretur ipsum esse rei, quod « est ratio (idest causa obiectiva) veritatis, sicut dicitur in « II Metaph., eadem est dispositio rerum in esse et in veri- « tate, unde quae sunt magis entia sunt magis vera ». Id- circo (1), docet eas scientias esse certiores, quarum obiectum magis abstrahit a materia et a motu, quia quanto aliqua res est magis remota a materia et a motu, tanto habet esse firmius.

Nota. 1° Praeter varios gradus certitudinis desumptos ex parte obiecti (sive *materialis* sive *formalis quod*) distingui possunt cum S. Doctore gradus certitudinis desumpti sive *ex parte subiecti,* quia quanto aliquis intellectus est perfectior, tanto firmior est eius adhaesio veritati cognitae; sive *ex parte medii* (quod vocari etiam solet *obiectum formale quo cognitionis*), quia quanto medium alicuius demonstrationis est effi- cacius, aut quanto auctoritas alicuius testimonii est maior, tanto firmius adhaeremus alicui veritati, sive demonstratae sive testificatae (2); quae certitudo ex parte medii reincidit in certitudinem obiectivam seu causalem n. 215, *h*).

2° Quidam auctores (3) ponere videntur certitudinem physicam vel moralem in casu particulari haberi, etiamsi non excludatur possibilitas exceptionis in hoc casu; sic, aliquis dici posset certus quod hoc corpus cadet, quamvis non exclu- deretur miraculosa exceptio.

At hoc non videtur recte dici. Si enim possibilitas excep- tionis non excluditur, formido oppositi legitime adest; ubi autem adest legitime formido oppositi, ratio formalis certitu- dinis non amplius subsistere potest (4). Non tamen requiritur ut possibilitas exceptionis explicite excludatur; sufficit ut im- plicite, v. g., ex circumstantiis intelligatur excludi.

---

(1) In BOETIUM, *De Trinit.* q. 6, a. 1. ad secund. quaest.

(2) Cfr. S. TH. 2. 2. q. 4. a. 8. c. et ad 2. et 3.

(3) REMER, *Log. maior*, th. 27; MONACO, Critica, ed. 3 [1928], p. 57.

(4) Cf. LIBERATORE, p. 122.

OBIECTIONES.

220. **Obiect. 1ª** Certitudo quaevis consistit in indivisibili, idest in exclusione formidinis de opposito. Atqui indivisibile non admittit varietatem graduum. Ergo non dantur gradus certitudinis.

Resp. *Dist. mai.* quoad partem negativam, seu in exclusione formidinis, *Conc.;* quoad partem positivam idest quoad perfectionem adhaesionis, *Nego. Contrad. min.*, sub eo respectu sub quo est indivisibile. *Conc.;* sub aliis respectibus. *Nego.* Ratio indivisibilis ita est negativa, ut fundetur in aliquo positivo, quod potest habere varios gradus perfectionis.

Obiect. 2ª. Omnis certitudo est metaphysica. Nam: Certitudo tunc solum habetur cum rei necessitas apparet sive absoluta sive hypothetica. Atqui tunc obtinet certitudo metaphysica. Ergo vel certitudo metaphysica habetur, vel nulla.

Resp. *Nego assertum.* Ad prob. *Conc. mai., Nego min.* Nam non quaecumque necessitas connexionis praedicati cum subiecto constituit necessitatem obiectivam metaphysicam, (quae est ipsa *obiectiva certitudo metaphysica);* sed necessitas *prorsus absoluta*, quae habetur quum praedicatum est de essentia rei, ita ut haec neque esse neque concipi possit absque eo; cuiusmodi est ex. gr. animal rationale relate ad hominem. Talis necessitas vocatur metaphysica, quia haec scientia abstrahit ab esse et a principiis individualibus rerum considerando tantum earum essentias, quae in suis rationibus in mente divina existentibus sunt immutabiles, necessariae et aeternae, ut suo loco demonstrabimus. Caetera praedicata ita obiective connectuntur rebus, ut successive mutationi sint obnoxia: quapropter impossibile est ut habeant eamdem obiectivam necessitatem. (Confer. quae diximus sub n. 214. *Quaeres* 3. « Utrum veritas sit immutabilis »).

Obiect. 3ª. Certituto physica et moralis non sunt verae certitudines. Nam ibi certitudo non est vera, ubi non excluditur formido oppositi. Atqui in casibus particularibus oriri potest formido de suspensione legis physicae, aut de violatione legis moralis. Ergo.

Resp. *Nego assertum.* Ad prob. *Dist. mai.* ubi non excluditur formido *prudens. Conc., imprudens. Nego. Contrad. min.* formido imprudens, *Conc.; prudens. Nego.* Nam in casu particulari potest evidenter constare, quod nulla sit ratio suspensionis aut violationis legum universalium. Formidinem vero imprudentem non auferre ab animo certitudinem patet ex eo quod huiusmodi formido est ea, quae cognoscitur ab ipso formidante tamquam imprudens, nempe tamquam inepta ad destruendam firmitatem assensus intellectualis, quum unice procedat ex falsa imaginatione, quam quilibet homo ratione utens ceu ridiculam contemnit.

LIBER SECUNDUS

De existentia veritatis et certitudinis

PROOEMIUM.

221. Quum iam quid sit veritas et certitudo dixerimus, ostendendum manet nos veritatem et certitudinem assequi posse. Quod est obiectum *Criticae* qua talis.

Quonam loco Critica proprie dicta sit docenda? Quum de loco Criticae inter diversas partes philosophiae sit controversia inter scholasticos, (Cf. *Acta hebd. thomist.*, Romae, 1924, pp. 241, sqq.), haec nobis dicenda videntur:

1°. Critica docenda est ante Metaphysicam, vel saltem, quod practice idem est, initio Metaphysicae: nihil enim dicere valemus de rebus ut sunt in se, antequam ex professo de relatione quae viget inter actus nostros cognoscitivos et res ipsas tractaverimus. Hoc etiam ordine videtur processisse ipse Aristoteles. Porro hodie mos est quaedam generaliora de Metaphysica statim post Logicam tradendi: ergo saltem quaedam generaliora de Critica bene ante Ontologiam exponuntur.

2°. Ipsae quaestiones quae secundum traditionem discipulorum Aristotelis et S. Thomae in Logica explicabantur, iam essentialia Criticae continebant: quaestiones scilicet de universalibus, de demonstratione, de inductione, de sede veritatis, etc. Unde consonum videtur, propter momentum quaestionis in modernis temporibus, has quaestiones in Criticam explicatius redigere, iisdemque partem Logicae maioris determinatam assignare.

3°. Utile esse videtur nostris temporibus ut statim initio philosophiae mentes studentium in naturali persuasione de veracitate cognitionis firmentur.

Fatendum tamen est *Criticam* profundius intelligi post *Psycholo-*

giam traditam, vel etiam post ipsam *Metaphysicam* completam. Sed ingratum non erit quasdam quaestiones Criticae penitius loco opportuniori iterum tractare.

DE PROBLEMATE CRITICO PRAENOTANDA

I. **Natura et divisio problematis.** — Problema criticum in genere est problema de valore cognitionis humanae. Sed hoc potest multiplici sensu intelligi. Itaque multum interest quaestiones diversas distinguere, distinctasque separatim solvere.

Primum, quaestio universalissima est utrum mens humana apta sit ad attingendam veritatem quamcunque? Illi qui ne hoc quidem concedunt vocantur sceptici absoluti.

Alia quaestio est de natura cogniti, utrum scilicet id quod praesentatur in cognitione sit aliquid distinctum ab ipsa cognitione? Illi qui hoc universaliter negant vocantur idealistae absoluti.

Hae duae quaestiones restringi etiam possunt ad campum determinatum cognitionis humanae: ad rationem, ad intellectum, ad sensus; et ita nascuntur particularia problemata, necnon particularia systemata.

Tertia quaestio (vel melius tertia classis quaestionum) versatur circa conditiones, modos, limites cognitionis humanae.

Nunc age, de problemate critico ita complexive sumpto, haec sunt notanda:

I. Negari nequit tale problema esse philosopho ponendum et solvendum. In eo enim multae quaestiones continentur, quibus responderi non potest nisi adhibita reflexione philosophica. Et revera, magna pars philosophiae omni tempore in his quaestionibus tractandis versata est, et circa eas non paucae controversiae etiam inter scholasticos extiterunt et existunt.

II. Non nostrum erit ad has omnes quaestiones in praesenti tractatu respondere. Primam quidem quaestionem et secundam, de scepticismo scilicet et de idealismo in genere, tractabimus. Ad particulariora problemata, quae easdem quaestiones magis restringunt, attendemus, dicendo de universa-

libus, de causis certitudinis, de cognitione sensibili. Quod ad cetera pertinet, et praesertim quoad tertiam quaestionem, quaedem ibi et in Ontologia praelibantur, reliqua ad Psychologiam et ad Theologiam naturalem remittuntur.

Sed antequam ad primam quaestionem veniamus, aliquid de historia Criticae per summa capita dicere iuvabit.

II. **Historia.** — Non est concedendum Criticam esse scientiam novam, ante modernos philosophos ignotam. Iam enim a primis philosophiae graecae temporibus, quaestiones de valore et de conditionibus cognitionis agitabantur. Diversis viis ad hoc deveniebant ut valorem cognitionis nostrae vel negarent, vel non satis in tuto ponerent. Plato vero, attente distinguens intellectum et sensum, cognitionem intellectivam firmam certamque voluit, scientiam hoc nomine dignam nobis concessit sed cognitionem huius mundi sensibilis nimis despexit atque pessumdedit. Aristoteles autem posuit scientiam rerum materialium esse nobis maxime proportionatam et viam necessariam ad superiora attingenda.

Postea tamen, recta principia a Stagirita determinata quasi oblivione deleta sunt; et scepticismus multum invaluit, cum apud discipulos Pyrrhonis, tum in scholis Academicorum, qui partem negativam platonismi solam retinere videbantur. Nec contra illos veritatem defendere valebant Epicurei neque Stoici, utpote qui materialismo infecti. Philosophi alexandrini ad auream philosophiae graecae aetatem, praesertim ad Platonem redire voluerunt, sed a quodam obscuro mysticismo, immo a confusione pantheistica non satis seipsos defenderunt. Quorum defectus Patres Ecclesiae, et maxime S. Augustinus, correxerunt, vimque mentis humanae ad veritates sibi necessarias comparandas strenue illustrarunt.

Patribus edocti, et libris Aristotelis potenter adiuti, Scholastici theoriam cognitionis confecerunt, quae, praesertim si eam apud S. Thomam legeris, problemata maiora felicissime solvit.

Saeculo autem XIV, iterum philosophi paulatim in oblivionem tanti luminis devenerunt. Mox Aristoteles et Scholastici plerisque odio fuerunt. Post novatores minoris nominis, venit Cartesius, qui solutiones antecessorum partim ignorans,

partim despiciens, proprium modum cognitionis crisi subiiciendae invexit, novasque in directiones multorum mentes impulit. Inter Cartesii discipulos, alii, ut Malebranche, Spinoza, Leibniz, idealismo rationalistico indulserunt; alii idealismo empiristico, qui apud Hume ad scepticismum vergit.

Kantius, conando partes sensuum et intellectus melius distinguere et distribuere, nec synthesim peripateticam restituere valens, ad hanc conclusionem devenit, hominem scilicet nullam scientiam rerum ut sunt in se acquirere posse. Post Kantium, duplici via valorem cognitionis restituere tentatum est. Alii, qui sunt idealistae absoluti, ponendo nihil esse praeter ipsum actum cognitionis (Hegel, Lachelier, Hamelin, Croce, Gentile); alii, ut pragmatistae et Bergson, experientiam quamdam invocando, quae ultra captum intellectus sita sit, et quae ab intellectu nonnisi deformari possit.

Scholastici contra falsa systemata multa scripserunt. Paulatim quaestionibus antiquae Logicae maioris in sensu critico magis magisque evolverunt, tractatum Criticae constituentes. Duas tendentias apud illos reperies, quae usque ad praesens tempus sub diversis formis discernuntur: alii enim, ut olim Tongiorgi, ad solutiones ab ipsa natura datas libentius confugiunt; alii, ut nuper Card. Mercier, ad reflexionem philosophicam potius appellant.

Notandum tandem est philosophos quosdam extra Scholam surrexisse qui in pluribus ad positiones scholasticorum redire videntur: in Germania, Husserl cum phaenomenologistis, obiectivitatem veriorem conceptuum valoris (boni, pulchri, etc.) suo modo defendit; in America, Neo-realistae contra idealistas ardenter dimicant.

De valore igitur facultatum nostrarum cognoscitivarum agendum est. Quum autem duo praesertim systemata exsistant, quae hunc valorem vel destruere, vel pervertere conentur, scepticismus scilicet et idealismus, convenire videtur ut primum ad utriusque principia attendamus, eaque penitus e medio tollamus. Deinde, de causis certitudinis dicemus, et tandem veritatem cognitionis sensibilis, rite intellectam, vindicabimus.

QUAESTIO VII.

DE SCEPTICISMO.

THESIS XI. — **Non pauci philosophi iure scepticismo insimulantur : alii quia hoc systema professi sunt ; alii quia huius principiis usi sunt.**

222. **Status quaestionis.** Scepticismus est doctrina iuxta quam nihil nobis certum est.

Non desunt auctores qui putare videantur quaestionem de scepticismo iam obsoletam evasisse. Imo, si eos audias, nullus scepticus unquam exstitit, nullus unquam philosophus nihil esse certum contendit. Ita PAULSEN (1), BROCHARD (2) etc. Ne igitur videamur aerem verberare aut in quaestione parum utili immorari, ostendendum nobis est principia et argumenta scepticismi ab initio philosophiae usque ad nostra tempora a viris quandoque ingenio praestantibus enuntiata et propugnata fuisse. Deinde sciendum est multos, qui se esse scepticos negant, erga philosophiam se habere perinde ac si scepticismum profiterentur. Tandem, plura systemata idealistica nonnisi per reductionem ad scepticismum refutantur. Multum ergo iam lucratus est, qui scepticismum solide confutavit.

Adde quod excludendo doctrinas scepticas mens firmius atque lucidius convincitur de valore absoluto suae cognitionis. Et si quis jam a scepticismo omnino liber est, is facile adstruit theses illas de existentia Dei, aeternae Veritatis; de spiritualitate et immortalitate animae intelligibilia perspicientis; de

(1) *Einleitung in die Philosophie.* Berlin, 12ª ed. 1904, p. 368.

(2) *Les sceptiques grecs*, Paris, 1887.

immutabilitate moralitatis etc. quae philosophiam perennem, praesertim christianam, constituunt.

Nunc ostendamus ipsis textibus revera propugnatum esse scepticismum.

Probatur. — Ille scepticismo iure insimulatur qui docet: hominem nihil certi assequi posse, nullam veritatem certo perspici, incertum esse utrum quidquam cognoscatur sicuti est, et similia, vel saltem his principiis utitur. Atqui multi exstiterunt philosophi qui ita sese gesserunt. Ergo...

Probatur minor - I - Ex effatis - *A* - *Apud antiquos.* Jam quaedam effata primorum philosophorum in Graecia scepticismum redolebant — (Heraclitus, Protagoras...). — Sed ad illos veniamus qui dubium universale aperte professi sunt:

1° - Pyrrho (360-270), ut nos docet Diogenes Laertius, « nobilissime philosophatus videtur, inducta quidem ratione qua nihil comprehendi posse assensumque retinendum ». Item Pyrrhonis discipuli (Timon, Numenius, Eenesidemus...) dicebant: « quod *apparet* ponimus, *non* tamen ut *sit* tale quale cernitur » (1).

2° - Neo - academici. Narrat Cicero (Academ. post. l. 1. c. 12): « Arcesilas (315-241) negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum quod Socrates sibi reliquisset (2); sic omnia latere in occulto, neque esse quidquam quod cerni aut intelligi posset ». Et Carneades (214-129) de sapiente dicebat « ut illa habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum nihil posse percipi » (3). Ipse Cicero placitis Carneadis victas dabat manus.

3° Sextus Empiricus (saec. 2° post Christ.) summam composuit doctrinae scepticae.

B - *Apud modernos.* — Dum lux christiana per populos spargitur, evanescit dubitatio sceptica. Medio aevo, vix ad scepticismum appropinquare diceres quosdam philosophos: v. g. averroistas a S. Thoma debellatos, qui contendebant non esse eamdem veritatem secundum rationem atque secundum

(1) Diog. *Laert.* c. 11.
(2) Id est, se nihil scire.
(3) *Acad. post.* l. 2. c. 34.

fidem; Nicolaum de Ultricuria, qui suos errores ab Ecclesia damnatos (1348) publice reprobavit. Sed post rebellionem Lutheri, saec. XVI, ita mentes perturbatae sunt, ut desperatio veri inveniendi, in eas iterum, et forte profundius, irrepserit. Nec iam potest mens « moderna » plene definiri quin quamdam scepticismi notam includat. Verum quidem est rarius iam scepticismum ex professo et propter seipsum propugnari; sed multi scepticismo utuntur ad aliud systema adstruendum, (v. g. Pascal, Kant, Lamennais), et proinde argumenta scepticorum evolvunt, imo quandoque ipsum principium scepticismi enuntiant.

Sufficiant quaedam exempla:

MONTAIGNE (saec XVI): « Nulla est durabilis existentia, neque entis nostri, neque entis obiectorum: atque nos, et iudicium nostrum, omniaque mortalia abeunt, indesinenter fluentia et volventia; et sic, nihil certum stabiliri potest inter unum et alterum, versantibus judicante et judicato in continua mutatione et motu ».

BAYLE (saec XVII): « Non valet ratio humana... nisi ad dubia formanda ».

PASCAL (saec. XVII): « Contendente (homo) se tenere veritatem, cuius, si tantisper urgeatur, nullum signum ostendere ipse possit? » — « In dubio est utrum nobis principia vera an falsa dentur » (1).

HUME (saec. XVIII): « Nihil est in seipso dignum aestimatione aut contemptu, desiderio aut odio, nihil pulchrum aut foedum, sed haec attributa oriuntur ex particulari constitutione et constructione humani sensus et affectus » (2). — « Nulla cognitio nonnisi probabilis est » (3).

LAMENNAIS (saec. XIX): « Homo versatur in naturali incapacitate demonstrandi ullam veritatem » (4).

JOUFFROY (saec. XIX): « Judicamus scepticismum in aeter-

---

(1) *Pensées*, B. 434. M. 536. Attamen de vera mente PASCALIS disputatur. Cf. *Pensées*, B. 283, M. 375.

(2) *Essays*, 18.

(3) *Hum. Nat.* 4, 1.

(4) *Essai sur l'indif.*, t. 2, p. 18.

num invincibilem, quia tenemus scepticismum esse ultimum rationis de se ipsa responsum » (1).

NIETZSCHE veritatem quandoque idolum vertendum vocat.

Diebus nostris, scripta sunt in Italia « *Lineamenta philosophiae scepticae* » (G. RENSI), quae hoc titulo non indigna videntur. In Germania, scripsit Osw. SPENGLER: « Ita perit iste antecessorum conatus universales aeternasque veritates inveniendi. Non est veritas nisi pro certo statu humanitatis » (2).

Longiores essemus, si philosophos omnes recoleremus qui vel quamcumque veram certitudinem alicuius momenti nobis denegant (Kantistae, Positivistae) vel certitudinis fundamenta pessumdant (fideistae, pragmatistae, materialistae etc.).

II - EX ARGUMENTIS SCEPTICORUM. — Innumerae rationes a scepticis congestae ad duo capita videntur posse reduci, quae contra omnem certitudinem pugnant. Ergo ab universali dubitatione procedebant. Duo ista capita sunt:

A - Factum erroris, quod duplici modo praesentatur.

1° Saepe propria experientia animadvertimus nos sensibus, memoria, phantasia, ratione fuisse deceptos. Ergo, aiunt, nunquam scimus nos non falli. « Constat nos saepe sensibus falli, sensu intimo falli, ratione falli, nec habere facultatem ullam dignoscendi nos errasse, neque ullam infallibilem veri normam possidere. Satis est ut nihil stricte affirmari possit, ne ipsa quidem nostra existentia ». Sic Lamennais, post multos.

2° Homines, etiam philosophi, fere in omnibus sibi invicem contradicunt. Leges, mores, doctrinae diversae sunt in diversis temporibus et locis. Ergo, dicunt, nemo se verum tenere praesumat. Philosophi, ait Cicero, « de bonis contrariisque rebus tantopere discrepant, ut quum plus uno verum esse non possit, jacere necesse sit tot tam nobiles disciplinas ». Montaigne: « Tuae philosophiae crede... quum tantam audias dissonantiam capitum philosophicorum! » — Pascal: « Deridendam veritatem, quae flumine aut monte finitur! » (3).

---

(1) *Mélanges phil.*, p. 167.

(2) *Der Untergang des Abendl.* p. 65.

(3) « Plaisante justice qu'une rivière borne! Vérité en deçà des Pyrènées, erreur au delà ». *Pensées* ed. Br. 193,

Kantius non semel hoc argumento usus est ad possibilitatem metaphysicae negandam.

B - Argumentum dialleli. — Quo instrumento, quaerunt sceptici, diiudicabitur valor intellectus? Nonne ipso intellectu? Sed hoc est probare idem per idem, et merum sophisma. Unum audiamus: « Nihil demonstrare possumus nisi ope intellectus nostri; et, intellectus noster nequit admitti ad veracitatem intellectus nostri demonstrandam ». (Jouffroy, *op. cit.*).

DE METHODO ADHIBENDA IN SCEPTICISMO DEBELLANDO.

223 bis. Non omnes eadem utuntur methodo contra scepticismum: tres praecipuae viae propositae sunt.

I. Neo-criticistae (1) dicunt scepticismum devinci non posse utendo solo intellectu, sed recurrendum esse ad actum liberum voluntatis, quo credimus seu assentimus fide quadam caeca et libera in valorem cognitionis, quem ratio stabilire non valet.

II. Nonnulli contendunt scepticismum devinci non posse nisi incipiendo ab aliquo dubio de valore cognitionis. De natura autem huius dubii, diversi diversimode loquuntur:

A) Discipuli quidam Cartesii, inter quos Hermes, volunt ut initio philosophiae eliciatur actus dubii universalis, realis, positivi, ex quo ad veritatem inveniendam proficiscamur. (De natura dubii Cartesii ipsius, controvertitur utrum fuerit universale annon).

B) Scholastici haud pauci, dubium universale positivum reiicientes, defendunt necessitatem alicuius dubii universalis negativi. In hoc statu dubii, admittuntur quidem, ut spontaneae et ineluctabiles, certitudines multae; sed ignoratur adhuc utrum ex illis certitudinibus una sit quae ut legitima, iustificata, veritatem continens haberi debeat. Unde, momento quo ponitur problema criticum fundamentale — (circa scepti-

(1) RENOUVIER eiusque discipuli: Cf. KLIMKE, t. 2. p. III.

cismum) — deest ratio speculativa sufficiens ut valor intellectus humani, seu aptitudo mentis nostrae ad quamcumque veritatem assequendam, affirmari possit. Ita, cum accidentalibus variationibus: Card. Mercier, Sentroul, Jeannière, et recentius G. Picard (1).

C) Aliis autem scholasticis, dubium initiale universale, etiam mere negativum, non videtur esse admittendum. Concedunt quidem, cum Aristotele et S. Thoma (IV. Metaph. initio) rationes dubitandi a scepticis congestas esse considerandas et refellendas; factum certitudinis eiusque conditiones esse explicandas; sed negant dubium de valore intellectus esse philosopho etiam incipienti philosophari, necessarium; imo tale dubium dicunt esse illicitum, periculosum, et tandem impossibile. Nec tamen ad aliquam fidem caecam in valorem facultatum recurrunt, ut dictum est de Tongiorgi (at falso, quum hic aperte ad evidentiam appellet) (2). Sed docet certitudines quasdam naturaliter dari, quae seipsas, ante omnem inquisitionem philosophicam ut veras, legitimas, sufficienter iustificatas, per seipsas manifestant, vi naturalis reflexionis intellectus in seipsum, in actu iudicii directi. Proinde, procedunt contra scepticos, attendendo ad tales certitudines, et ostendendo ipsos scepticos revera multa scire, multa admittere, ac nonnisi *illusorie* de omnibus dubitare. Ita fere dicunt hodie multi scholastici, magis ac magis in dies consentientes: Mattiussi (3), Maritain (4), etc. (5). Hanc tertiam viam sequendam esse censemus.

Igitur, in thesi sequenti contra alias methodos disputabimus (th. XI bis). Deinde, in thesibus XII, XII-bis, XIII, scepticismum secundum tertiam methodum explodemus. Posteriores theses praesentis quaestionis ad modum corollariorum se habebunt.

---

(1) « Archives de Philosophie », 1923, cahier 2.

(2) Cf. eiusdem Logicam, n. 426.

(3) Riv. di filos. neo-schol. 1915.

(4) *Réflexions sur l'intelligence.*

(5) Cf. Le Rohellec, *de Congressu thomistico*, « Revue des Sc. Ph. et Th. » 1925; Gény, « *Gregorianum* », 1925, p. 466.

THESIS XI *bis*. — **Quanquam aptitudo mentis ad veritatem assequendam non est caeca fide credenda, sed certa scientia tenenda, non est tamen, etiam incipienti philosophari, a dubio universali proficiscendum, sive hoc dubium intelligatur esse positivum, sive sit mere negativum.**

Probatur Prima Pars. Omnis assensus intellectus, ut sit legitimus et certus, debet in aliqua evidentia, sive intrinseca, sive extrinseca fundari. Atqui assensus fidei, ad quem recurrunt adversarii, in nulla evidentia fundaretur. Ergo non esset legitimus et certus. Sed ubi deesset certitudo de valore intellectus nulla certitudo esse posset. Ergo, in hac positione, scepticismus non devincitur, sed vincit.

Ad primam minorem: etenim, in hoc assensu non adesset evidentia intrinseca, secus non esset actus fidei; neque adesset evidentia extrinseca, nam talis evidentia denique tandem ab intellectu diiudicatur; iudicium autem intellectus, de cuius valore nondum constaret, auctoritate careret.

Probatur Secunda Pars, excludens dubium universale positivum. Excludendus est, initio philosophiae, status mentis illegitimus, impediens usum intellectus, impossibilis. Atqui dubium universale positivum talis est status. — Ergo.

Ad minorem: 1° Est status illegitimus — Illegitima est universalis dubitatio, ubi aliqua vera certitudo adest. Atqui menti cujuscumque cogitantis, etiam initio Criticae, aliqua vera certitudo inest. In omni enim judicio certa quaedam includuntur: v. g. existentiam judicantis, principium identitatis, sensus verborum etc. (1).

2° Est status impediens usum intellectus. Ut quis utatur intellectu, oportet ut lucem eius non respuat. Atqui dubitans universaliter respuit lucem intellectus. Ergo intellectu uti nequit, etiam ad eius valorem dignoscendum, et in scepticismo manere debet.

3° Est status impossibilis. — Est enim ipsa positio sceptica, quam supra psychologice impossibilem esse ostendimus: in ipso actu dubitationis, multa scio.

Probatur Tertia Pars, excludens dubium universale

(1) Cfr. thes. XII, XIII.

negativum. Hoc enim dubium est illegitimum, periculosum, impossibile.

1° *Illegitimum.* Illegitima enim est ignorantia, ubi jam adest scientia. Atqui omni cogitanti, etiam initio Criticae, inest aliqua scientia. Ergo.

2° *Periculosum.* Ut quis scepticismum vincat, intellectu uti debet. Sed qui nescit valorem luminis intellectualis non potest hoc lumine uti, etiam ad eius valorem dignoscendum. Ergo scepticismum vincere nequit.

3° *Impossibile.* Nequeo enim cogitare « ignoro » quin multa sciam: scl. me cogitare, me ignorare, naturam ignorantiae, scientiae...

Scholion I^um^. De dubio universali ficto. Auctores de quibus egimus in tertia parte, intendunt generatim dubium negativum, quod praemittunt, esse *reale.* (Jeannière, p. 114).

Si quis *idem dubium,* id est elicitum, vellet esse fictum; si nempe, non dubitans, fingeret tamen in disputatione se esse dubitantem, ille in easdem difficultates incideret ac realiter dubitans. Etenim in quacumque argumentatione, ratio habetur de sententia quae profertur, sive a proferente teneatur, sive non. Atqui ficte dubitans profert sententiam realiter dubitantis. Ergo non felicius ei succedet contra scepticos quam realiter dubitanti.

Si quis autem vocaret dubium fictum ipsam considerationem dubii scepticorum, quin ullus actus dubii eliciatur vel clici fingatur, ille a nobis re non differret, sed minus proprie loqueretur.

Scholion II^um^. De mente ipsius Cartesii. Multi dicunt dubium Cartesii methodicum fuisse dubium scepticum (1). Alii negant (2). Horum nos sententiae accedentes, putamus Cartesium devenisse, sine contradictione essentiali, ad certitudinem existentiae propriae. Etenim, attente legenti primam Cartesii meditationem, apparet ipsum primum consilium habuisse dubitandi in quantum posset, deinde putavisse quod dubitare

(1) Cfr. Mercier, pp. 56 sqq.

(2) Cfr. Lumbreras, O. P., *De dubio methodico Cartesii,* Friburg. Helv., 1919, pag. 109.

posset de existentia corporum, de omni demonstratione, de omni discursu, denique non potuisse de sua existentia dubitare. In quo non invenitur contradictio, saltem aperta et immediata, nam apprehensio existentiae propriae, secundum Cartesium et secundum veritatem, neque est apprehensio sensuum, neque demonstratio, neque discursus.

Attamen Cartesius, dubitando magis quam poterat et debebat, quaestionem de certitudine fecit menti modernorum difficiliorem et obscuriorem et anxiorem. Imo, quum principium idealismi posuerit, indirecte omnem veram cognitionem pessumdedit.

Obiect. 1° — Si jam ab initio Criticae scio valorem intellectus, vana est Critica. — *Resp.* Si scio perfecte et jam vindicare valorem intellectus valeo, *concedo;* si scio cognitione legitima quidem, sed spontanea tantum et implicita, *nego.* Critica enim instituenda est, non ut inveniatur valor intellectus quasi ignotus esset, sed tantum ut clarius apprehendatur et praesertim contra scepticos vindicetur.

Unde, si dubium universale illegitimum esse dicimus, non ideo negamus, imo asserimus considerationem valoris rationis et primorum principiorum esse necesariam in philosophia.

Quod enim philosophica inquisitio ad omnia se extendat, patet ex ipsa notione philosophiae, cujus est in ultimas causas omnium rerum inquirere. Inquisitio vero fit sive ut ignotum inveniatur, sive ut notum melius perspiciatur et tueatur.

Obiect. 2°. In inquisitionibus, solet fingi dibium, quim exinde inconveniens oietur. — *Resp.* in caeteris inquisitionibus, *conc.* In inquisitionem circa prima principia et valorem intellectus *neg.* « Illi, qui nihil concedunt interimum disputationem » (S. Th. 2 *Metaph.* l. 6).

Obiect. 3°. Possum serio petere interrogando: quis est valor intellectus? Sed interrogare non est scientis. Ergo in aliquo momento ignoratur valor intellectus. — *Resp. Dist. maj.* possum hoc petere illusionis causa, non attendendo ad ea quae supponit haec ipsa questio, *concedo;* secus, *nego.* Etenim hanc ipsam interrogationem non facio, nisi in lumine principiorum. *Contrad. min.* Interrogare non est scientis, si interrogans exprimit verbis suis realem statum mentis suae, *concedo;* secus, *nego.*

Igitur non negamus quaestionem fundamentalem poni posse: utrum scilicet veritatem assequi valeamus? Sed dicimus hanc quaestionem nec debere nec posse poni dubitando realiter. Ille qui sic interrogat, dummodo ad sensum quaestionis attendat et realem statum intellectus sic interrogantis recte perspiciat, videt respondendum esse affirmative; etenim videt se aliquid scire et habere in se principium cognoscitivum.

THESIS XII. — Homo naturaliter cognoscit cum certitudine existentiam propriam, prima rationis principia, aliasque veritates bene multas. Proinde dubitatio universalis, si consideretur ut factum, physice repugnat. Si vero ut doctrina, apertam involvit contradictionem.

223. Distinguuntur tres partes in hac thesi. In prima affirmatur hominem, qui ad usum rationis pervenit, legitimas certitudines possidere, et hoc naturaliter, id est ex spontanea et necessaria intellectus activitate. In secunda, asseritur scepticismum esse impossibilem, i. e. dubitationem universalem non posse de facto dari, sed tantum verbis proferri. In tertia parte dicitur scepticismum non posse ad modum doctrinae exponi vel propugnari sine contradictione. In praesenti thesi, factum cognitionis certae in tuto ponitur; in sequenti explicatio facti adducetur.

PROBATUR PRIMA PARS.

1° *Quoad existentiam propriam. A.* Homo eam cognoscit cum certitudine. Ille enim qui affirmat existentiam propriam, in hoc errare nequit. Si enim non esset, non cogitaret, non iudicaret. Quomodo in hoc falleretur? « Nam qui non est, utique nec falli potest: ac per hoc sum, si fallor. Quia ego sum si fallor, quomodo esse me fallor, quando certum est me esse, si fallor? » (1).

B. Homo eam cognoscit naturaliter, i. e. spontanee et necessario. Etenim existentia propria percipitur in omni exercitio intellectus. Percipere se vivere « pertinet, dicit S. Thomas, ad cognitionem qua aliquis percipit quid in anima sua agatur » (2). « Nullus potest cogitare se non esse cum assensu: *in hoc enim quod cogitat aliquid, percipit se esse* » (3).

2° *Quoad prima rationis principia. A.* Homo ea cognoscit cum certitudine. Iudicat enim cum omni evidentia, v. g. idem

---

(1) S. AUGUSTINUS, *De Civitate Dei* l. 11. c. 26.

(2) *De Veritate* q. 10. a. 8. ad 2m.

(3) Ibid. a. 12. ad 7m.

non posse simul esse et non esse, omne totum esse maius sua parte, malum esse vitandum etc.

B. Homo ea cognoscit naturaliter. Etenim 1) cognoscuntur statim notis eorum terminis. Sed termini eorum sunt primae notiones quas intellectus a sensibilibus abstrahit. Sic, ratio entis ex qua procedit principium contradictionis prima est quae abstrahitur (1). « Proprium... est horum principiorum quod non solum necesse est ea per se vera esse, sed etiam necesse est videri, quod sint per se vera » (2). Cognitio principii contradictionis habetur in quocumque iudicio, etiam in iudicio de existentia propria. Nemo potest « aliquid intelligere, nisi hoc principio intellecto » (3).

3° *Quoad alias* veritates, sufficiat notare nos sponte et necessario devenire ad notiones et ad prima iudicia quae adhibentur in principio scientiae moralis, matheseos, artis...

PROBATUR SECUNDA PARS.

1° *Ex natura hominis.* Impossibile est homini humanam naturam exuere. Atqui, ex prima parte thesis habemus hominem naturaliter multa certo cognoscere. « Impossibile est quod anima hominis privetur lumine intellectus agentis, per quod principia prima in speculativis et operativis nobis innotescunt; hoc enim lumen est de natura ipsius animae » (4).

2° *Ex natura ipsius dubitationis.* Impossibile enim est cogitare et simul nihil scire; nam in omni cogitatione aliquid cognoscitur: v. g. principium identitatis, sensus verborum, status subiecti. Atqui scepticus cogitat; nam dubitare est cogitare. Ergo et scepticus aliquid scit. Nempe, « si dubitat, dubitare se intelligit; si dubitat, scit se nescire; si dubitat, iudicat non se temere consentire oportere. Quisquis igitur

---

(1) 1ª p. q. 5. a. 2.

(2) S. Th. in 1. *Post. analyt.* l. 19. 2. Cfr. l. 5. med.

(3) In 4. *Metaph.* l. 6.

(4) *De Veritate* q. 16. a. 3. c.

aliunde dubitat, de his omnibus dubitare non debet; quae si non essent, de ulla re dubitare non posset » (1).

Contra hanc secundam partem, dices: haec pars videtur experientiae contradicere, nam non pauci philosophi se universaliter dubitare dixerunt, nec omnes hoc mendaciter dixerunt, et unusquisque sibi experiri videtur dubium universale, ad modum saltem cuiusdam difficultatis vel, ut ita dicam, tentationis, menti quandoque realiter obiici, et saltem per aliquod instans permanere. Sed id quod est psychologice seu physice impossibile, ne quidem per unius momenti spatium existere potest.

Respondeo: Possibile est dubium universale reale, *nego;* illusorium *concedo.* Haec autem distinctio non parvi est momenti in praesenti quaestione; unde, eam fusius declarare convenit, quomodo scilicet illusio dubii sceptici accidere possit. Verum sane est in omni iudicio implicite contineri perceptionem alicuius veritatis, ut primi principii, propriae existentiae, immo ipsius naturae cognoscitivae intellectus. At, attentio intellectus potest totaliter ferri in hoc quod explicite affirmatur. Porro, affirmatio explicita dubii universalis, etsi sit in se contradictoria, non necessario percipitur explicite ut contradictoria. Potest enim mens attendere ad consequentiam quae connectit hanc affirmationem cum praemissis quarum quidem altera saltem est falsa, sed cum quadam apparentia veritatis, ut si dico: intellectus quandoque certo errat; sed facultas quae quandoque errat non meretur fidem; ergo de omni iudicio est dubitandum. Cum minor argumenti aliquam apparentiam veri prae se ferat, intellectus potest in virtute illius apparentiae, adhaerere conclusioni, attendendo ad consequentiam, potius quam ad relationem intrinsecam subiecti et praedicati conclusionis. Idem accidet, si dicam: veritas exigeret comparationem factam inter ipsam cognitionem et rem cognitam: sed talis comparatio est impossibilis; ergo non possumus assequi veritatem. Praemissae istae facile induunt aliquam speciem veri, quae imprudentem adhaesionem in consequens determinet. Constat igitur quod vel ex erronea factorum

(1) S. Augustinus, *De Trinitate* l. 10. n. 14.

interpretatione, vel ex falso cognitionis conceptu, eo devenire possumus ut dubium universale sincere admittamus; illusorie tamen, cum ipsa explicita professio talis dubii fieri nequeat, quin quaedam vera et certa implicite in illa contineantur et cum illa exercite affirmentur.

Ergo, considerandus est scepticus ut dubio universali *illusorio* detentus. Ideo refutabitur vel sanabitur si illi ostendetur illusorium esse eius dubium. Hoc autem praestabitur, adducendo ad lucem ea quae dubitans necessario implicite retinet et exercite agnoscit. Ex hac deinde veritatis et certitudinis agnitione, procedendum erit ad falsas cognitionis conceptiones dissipandas, et ad facta, quae contra valorem intellectus congeruntur, explicanda.

PROBATUR TERTIA PARS.

Haec doctrina contradictionem involvit, in cuius enunciatione supponitur eius falsitas. Atqui talis est doctrina sceptica.

Etenim: I. Omnis doctrina docet aliquid ut verum et certum; saltem seipsam exhibet ut veram. Ergo, doctrina sceptica seipsam ut veram profert. Sed simul docet omnia esse incerta. Ergo dicit certum esse omnia esse incerta. Sed hoc apertam contradictionem involvit (1).

II. Saltem argumentando et conando vitare contradictionem, sceptici prima rationis principia vera esse supponebant.

III. Sceptici fere omnes, (Pyrrho, Carneades, Montaigne...), multum de beatitudine et de sapientia tractaverunt, quo nihil magis ipsorum systemati contradictorium excogitari potest. Ipsum enim desiderium beatitudinis, ipsa cura de recte gerenda vita, supponunt certitudines circa bonum et malum. « Jaciam igitur, dicebat Augustinus scepticis,... validissimum telum. Qui nihil approbat, nihil agit » (2). — Homo enim naturaliter desiderat beatitudinem; et quod natuliter desideratur ab homine cognoscitur ab eodem » (3).

---

(1) Cf. S. Th. 1ª q. 2. a. 1. ad 3m. « Veritatem esse in communi est per se notum ». *ibid.*

(2) *Contra Academicos.* 1., 3.

(3) S. Th. 1ª. q. 2. a. 1. ad 1.

ANIMADVERSIONES AD SOLVENDAS DIFFICULTATES.

224. I. *Distingue infallibilitatem per essentiam et absolutam, ab infallibilitate per participationem et relativam.* Solus Divinus Intellectus est infallibilis per essentiam et absolute, idest quoad omnes veritates. Intellectus autem creatus est infallibilis per participationem luminis increati, et solum relate ad prima principia et ad ea quae in prima principia potuit resolvere. De hoc lumine intellectuali ait S. Thomas (1): « Huius« modi autem rationis lumen, quo principia huiusmodi sunt nobis nota, est nobis a Deo inditum, quasi quaedam similitudo « increatae veritatis in nobis resultantis ».

II. *Distingue fallibilitatem per se a fallibilitate per accidens.* Intellectus noster non est fallibilis *per se,* sed tantum *per accidens,* videlicet, nisi recte utatur lumine et discursu rationis aut non fulciatur testimonio infallibili, poterit falli circa ea, quorum evidentiam non habet.

III. *Praecipuae errandi causae sunt praeiudicia, pravus affectus, negligentia, defectus Logicae, et pravitas magistrorum.* Attamen humanus intellectus, quum sit natura sua ordinatus ad veritatem, et non necessitetur ad assensum nisi ab evidentia; poterit, absolute loquendo, errorem quemlibet devitare, non praebendo firmum assensum, donec assecutus fuerit certitudinem fundatam aut in intrinseca evidentia veritatis, aut in extrinseca auctoritate testimonii infallibilis.

IV. *Distingue varias acceptiones vocis fides.* Nam *a*) aliquando *fides* sumitur pro causa assensus fidei, nempe pro veracitate hominis « in quantum est causa quod credat quis « etiam de his quae non videt; et sic dicit Tullius (lib. 1. « Offic. c. 8.) quod fides est fundamentum iustitiae, fidem pro « fidelitate accipiens » (2).

b) Aliquando sumitur pro assensu veritatibus, quae non sunt immediate evidentes, etiamsi per demostrationem eva-

(1) QQ. dd. *De Verit.* q. 11 a. 1.

(2) S. Th. in 3. Sent. Dist. 23. q. 3. in fine *Expositio textus.*

dant evidentes: « adhuc magis extenso nomine omnis certi- « tudo quae fit per rationem humanam, etiamsi per visionem « inducat, dicitur *fides*, secundum quod *argumentum* dicitur « ratio rei dubiae faciens fidem » (1).

c) Aliquando sumitur pro omni assensu intellectuali imperato a voluntate propter extrinsecam auctoritatem, quamvis non sit certus sed tantum probabilis.

d) Tandem sumitur pro assensu certo in unam partem contradictoriae, imperato a voluntate et ab intellectu elicito in obsequium testificantis. Haec quae stricto sensu est fides, potissime locum habet in fide supernaturali, qua credimus veritates a Deo revelatas unice in obsequium Dei revelantis.

OBIECTIONES.

225. **Obiect. 1ª.** Ad hoc ut evidentia causaret certitudinem, intellectus humanus deberet esse infallibilis. Atqui intellectus humanus non est infallibilis. Ergo etc.

Resp. *Dist. mai.* deberet esse infallibilis quoad proprium obiectum directe apprehensum et prima principia, *Conc.*, quod alia, *Subdist.*; quatenus resoluta in prima principia, *Conc.*, non resoluta in prima principia, *Nego.* Contrad. min. *Nego cons.*

Obiect. 2ª. Nos habemus evidentiam non solum de proprio obiecto intellectus, sed de multis complexis. Ergo saltem quoad haec evidentia nequit esse causa certitudinis.

Resp. *Dist. antec.* per resolutionem in prima principia, *Conc.*, immediate, *Nego. Nego conseq.* Quomodo autem evidentia primorum principiorum non exigat aliam infallibilitatem, quam eam, quae est de obiecto proprio intellectus, dicemus agentes *de Primis Principiis* (2).

Obiect. 3ª. Nos asserimus intellectum non falli circa obiectum proprium, et consequenter circa prima principia, quia potentia immaterialis nequit falli circa suum obiectum neque per se neque per accidens. Atqui hoc ipsum demonstramus virtute primorum principiorum. Ergo committimus fallaciam petitionis principii, quae vocatur *circulus vitiosus.*

---

(1) Ibid.

(2) Cfr. S. Th. 1. p. q. 17. a. 3. ad 2.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* demonstratione proprie dicta, *Nego*; declaratione rei evidentis, ad quam admittendam, sufficit cognoscere significationem terminorum, *Conc.* Nam, ut plenius videbimus in 3. parte Logicae, non omnia demonstrari possunt, neque debent, sed ea tantum quae non sunt immediate evidentia.

Obiect. 4ª. Si quaelibet potentia immaterialis infallibiliter proprium obiectum attingeret, voluntas semper bene ageret, quia eius obiectum proprium est bonum. Atqui voluntas saepe male agit, ex. gr. quum peccat. Ergo falsum est potentiam immaterialem infallibiliter attingere proprium obiectum.

Resp. *Dist. mai.* Voluntas semper bene ageret, hoc sensu quod semper appeteret aliquid sub ratione boni, *Conc.*; hoc sensu, quod semper appeteret bonum recte ordinatum ad ultimum finem, *Nego*. *Contrad. min.* quatenus appetit malum, *Nego*; quatenus appetit bonum aliquod particulare absque debito ordine ad finem ultimum. *Conc.* Voluntas nequit moveri nisi a bono, et ideo etiam quando homo vult sibi inferre aliquod malum, puta mortem, id vult sub ratione boni, quia appetit in morte cessationem aerumnarum et similia (1).

Obiect. 5ª. Si intellectus noster esset infallibilis circa evidentia, nullus erravisset circa veritates immediate evidentes. Atqui multi erraverunt circa prima principia, quia negaverunt ea esse vera. Ergo.

Resp. *Conc. mai. Nego. min. Dist. rat. additam;* negaverunt ore, *Conc.*, intellectu, *Nego*. Impossibile enim est hominem ratione utentem serio haec principia negare, si intelligat verba quae profert. De talibus ait S. Thomas (2) « Nihil est adeo verum, quin voce « negari possit. Nam et hoc principium notissimum, quod non contin« git idem esse et non esse, quidam ore negaverunt. Quaedam autem « adeo vera sunt, quod eorum opposita intellectu capi non possunt: « et ideo in interiori ratione eis obviari non potest, sed solum in « exteriori, quae est per vocem ».

Obiect. 6ª. Si ratiocinium, quo fit resolutio in prima principia, causaret infallibiliter veritatem, nullus error daretur in scientiis. Atqui multi errores dantur in scientiis, ut apparet ex discordia philosophorum. Ergo saltem evidentia mediata non causat infallibiliter veritatem.

Resp. *Dist. mai.* Nullus error daretur in perfectis scientiis, in quibus revera fit resolutio in prima principia, *Conc.*; in scientiis

---

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 19. a. 9; q. 82. a. 2. ad 1; 1. 2. q. 8. a. 1. etc.
(2) In I. Poster. lect. 19.

imperfectis, in quibus haec resolutio non semper fieri potest, *Nego. Contrad. min.*; et *nego conseq.* Discordia eorum, qui philosophorum nomine digni sunt, quique minime obstinantur in praeiudiciis educationis vel sectae, non est circa evidentia, sed circa opinabilia tantum.

Obiect. 7ª. In ratiocinando memoria utimur. Sed memoria, est fallax. Ergo impossibile est ut per demonstrationem assequamur infallibiliter veritatem.

Resp. *Dist. mai.* Semper utimur memoria, *Nego*; aliquando, *Subdist.* ita ut per intellectus reflexionem examinare valeamus ea, quae memoria refert, *Conc.;* ita ut destituamur hac potestate, *Nego. Dist. min.* memoria est fallax, quatenus non semper neque facile reminiscitur eorum, quae alias arripuit, *Conc.;* quatenus, sufficienti reflexione adhibita, posset referre falsum, *Nego* et *nego cons.*

Obiect. 8ª. Intellectus moveri potest non solum indirecte, sed etiam *directe* a voluntate. Sed voluntas est libera. Ergo voluntas etiam in rebus evidentibus potest efficere ut intellectus non determinetur ad assensum.

Resp. *Dist. mai.* quoad enuntiationes inevidentes *Conc.*; quoad evidentes, *Nego Conc. min.* et *neg. conseq.*

Obiect. 9ª. Ut conclusio inferatur a principiis, debet eius notitia praecontineri in principiis. Atqui ad id requiritur, ut conclusio iam cognoscatur ab eo, qui cognoscit principia. Ergo omnis evidentia est immediata.

Resp. *Dist. mai.* Debet praecontineri *virtute*, *Conc.*; *actu*, *Nego. Contradist. min.* et *nego cons.* (1).

Obiect. 10ª. Cognitio intellectus nostri praesupponit cognitionem sensuum. Sed sensus falli possunt. Ergo et intellectus.

Resp. *Dist. mai.* tamquam praebentem materiam obiecti, *Conc.*; tamquam causam principalem, *Nego. Dist. min.* Sensus falli possunt si non sint rite dispositi, *Conc.* Si sint rite dispositi, *Subd.* circa proprium sensibile, *Nego*; circa sensibilia communia, *Subdist.* sunt fallibiles per accidens, et ita ut error unius sensus corrigi possit per applicationem alterius sensus, *Conc.*; sunt fallibiles per se, *Nego* (cfr. nn. 260, ad 263).

Obiect. 11ª. Cognitio est aliquid subiectivum, quum sit operatio immanens. Sed id, quod est subiectivum, est distinctum a rebus exterioribus. Ergo non potest nos ducere ad certam cognitionem de rebus.

---

(1) Cfr. S. Th. *Poster. Analyt.* lib. 1. lect. 3.

Resp. *Dist. mai.* est aliquid subiectivum independens a reali influxu rerum exteriorum, *Nego*: *dependens* ab earum reali influxu. *Conc. Contr. min.* Quod est subiectivum est distinctum a rebus exterioribus ita ut, si eas cognoscat, connectatur cum illis ut effectus cum causa et determinatum cum determinante, *Conc.* ut nullo modo connectatur cum illis, *Nego. Nego conseq.* Haec plene intelligentur ex dicendis in Psychologia de origine humanae cognitionis, deque habitudine inter sensibile in actu et sensum in actu.

EFFUGIA SCEPTICORUM.

Obiect. 1ª. Prudens est cohibere assensum ad cavendum errorem. Ergo scepticismus est approbandus.

Resp. *Dist. antec.* in rebus dubiis, *Conc.*, in rebus evidentibus, vel ab infallibili auctoritate propositis. *Nego.*

Obiect. 2ª. Qui de omnibus dubitat, ab omni errandi periculo est securus. Ergo scepticismus est amplectendus.

Resp. *Nego antecedens.* Nam ipsum universale dubium est pessimus error, atque repugnat ipsi naturae intellectivae, quae est ad veritatem assequendam ordinata.

Obiect. 3ª. Philosophus nihil debet admittere absque demonstratione. Sed in qualibet demonstratione aliqua supponuntur indemonstrata. Ergo Philosophus de omnibus dubitare debet.

Resp. *Nego maiorem. Conc. min.* et *nego cons.* Demonstratio absque principiis non egentibus demonstratione est impossibilis, quum careret proprio fundamento, atque esset simul demonstratio et non esset.

Obiect. 4ª. Scepticus refutari non potest absque petitione principii. Ergo eius positio manet immobilis.

Resp. 1. Neque fatui refutari possunt, quia amiserunt usum rationis; neque bruta, neque arbores, neque lapides, quia ratione carent. Si ergo sceptici rationis lumine sponte orbantur, concedimus eos esse irrefutabiles, ut caetera ratione carentia.

Resp. 2. Scepticus nequit refutari directe, *Conc.*; indirecte et argumentis ad hominem, *Nego.* Cfr. S. Thomam in XI. Metaph. lect. 6. post medium: « Ostendit a quibus praedicta opinio removetur etc. ».

THESIS XII *bis*. — **Vera certitudo potest esse naturalis et spontanea.**

226. **Status Quaestionis.** — Certitudo naturalis, seu spontanea, ea est quae est fructus, non quidem studii et reflexionis methodicae, sed liberae et ingenuae activitatis intellectus. Saepe saepius, quamquam vi solidi motivi habetur, non ita tamen distincte ejus motivum perspicitur ut de ea ratio reddi possit. — Certitudo autem scientifica seu philosophica, ea est quae ope studii et reflexionis methodicae acquiritur. Ejus motivum ita distincte perspicitur ut qui ea gaudet eam explicare et defendere possit.

Thesis intendit probare certitudinem philosophicam, quamquam saepe optanda est, non necessariam esse ut quis legitime certus esse dicatur. Non est parvi momenti valorem cognitionis naturalis defendere contra calumnias nonnullorum philosophorum (Cartesii, Kantii vg. etc.).

Probatur. - I *Directe*. — 1°. — Ad veram certitudinem sufficit ut sciens sciat se scire. S. Thomas: « Inest enim unicuique homini quoddam principium scientiae, scilicet lumen intellectus agentis, per quod cognoscuntur statim a principio naturaliter quaedam universalia principia omnium scientiarum ». 1ª q. 117 a 1.

2° Certitudines quae motivo essentialiter eodem fulciuntur ejusdem valoris essentialis dicendae sunt. Atqui experientia constat eum qui de certitudine spontanea ad philosophicam certitudinem assurgit, motivum essentialiter idem servare. Vg.: Legendo et intelligendo philosophicam demonstrationem existentiae Dei ex ordine mundi, quis non sentit se jam a puero, modo essentialiter eodem, ad Deum ascendisse? — Adde quod ad defensionem veritatis, acuta quaedam cognitio dialecticae aliarumque scientiarum requiritur, quae ex se nihil addit ad motivum certitudinis defendendae.

II. — *Indirecte:* ex *consequentiis* — 1°. Si sola certitudo philosophica esset vera certitudo, plerique homines, in actibus proprie humanis (intellectus scilicet et voluntatis) caece et irrationaliter procederent: et sic, natura deficeret in necessariis.

2°) Imo, sublata omni spontanea certitudine, periret etiam philosophica certitudo. Etenim acquiritur certitudo philosophica per reflexionem in adhaesionem spontaneam. Sed reflexio nequit progredi in infinitum. Ergo sistendum est, etiam philosopho, in aliqua adhaesione spontanea et naturali.

Obiectiones. — 1ª - Saepe reflectendo invenimus nos spontanee falsum pro vero affirmasse: ergo omnis certitudo reflexione indiget ut vera dici possit.

Respondes : *Dist. anteced.* invenimus nos falsum affirmasse spontanee, etiam quando in judicio spontaneo exercite percepimus conformitatem iudicii cum re, *nego*, secus, *concedo. Contradist. conseq.* certitudo indiget ea reflexione quam intellectus judicando exercite facit, *concedo*; quae novum judicium requirit, *nego.*

2ª — Qui nescit objectiones solvere, nescit utrum ipse teneat veritatem. Atqui plerumque in certitudine mere naturali, objectiones solvi nequeunt. *Resp. Dist. anteced.* Qui nescit objectiones solvere neque directe neque indirecte, nescit utrum ipse teneat verum, *concedo*; qui nescit eas solvere, directe, sed eas solvere potest indirecte, id est, experiendo se verum videre et proinde oppositum esse falsum, ille, inquam, nescit utrum teneat verum, *nego. Contradist. min.;* nequeunt solvi directe, *concedo*, neque directe neque indirecte, *nego.*

THESIS XIII. — **Ideo intellectus cognoscit veritatem quia, reflectendo complete supra seipsum, videt naturam cognoscitivam actus quo apprehendit rem, id est, videt conformitatem huius actus cum re. Hoc autem videt componendo vel dividendo** (1).

227. **Status quaestionis.** Thesis intendit explicare unde veniat quod intellectus possit esse certus. Incipiendum enim erat perspiciendo cum omni claritate et firmitate nos quandoque intueri verum; sed nunc inquirendum est in conditiones huius facti.

In 1ª parte, ostendemus factum certitudinis exigere ut intellectus cognoscat naturam illius actus quo apprehendit rem,

(1) Vide « Gregorianum », 1924, pp. 424-443; MATTIUSSI, *Le XXIV tesi*, pag. 17-18; NOËL, *Notes d'épistémologie thomiste*, Louvain, 1925, p. 112; MARÉCHAL, *Le point de départ de la métaphysique*, cah. 5. pag. 217 sgg.

id est, simplicis apprehensionis qua habet in se similitudinem rei cognitae. Hanc autem naturam cognoscit intellectus reflectendo supra seipsum. Etenim, reflexio in hoc consistit quod aliqua facultas cognoscens redeat in seipsam, ut cognoscat naturam proprii actus, imo et naturam principii activi huius actus. Secundum hoc ergo intellectus cognoscit veritatem, quod supra seipsum reflectit reflexione completa.

In 2ª autem parte, probabimus hanc reflexionem fieri per secundam mentis operationem, id est, per judicium.

Nota intellectum in hac reflexione hoc tantum de natura sui actus apprehendere, nempe quod est actus cognoscitivus. Non apprehendit v. g. hunc actum esse spiritualem.

PROBATUR PRIMA PARS.

I. **Ex natura certitudinis.** Etenim, ut homo sit certus, oportet ut sciat se habere veritatem. Atqui ut homo sciat se scire veritatem, oportet ut eodem actu, quo cognoscit veritatem, cognoscat naturam sui actus apprehensivi. Ergo. *Ad min.* per partes.

1°) Ut intellectus sciat se scire veritatem, oportet ut cognoscat proportionem sui actus apprehensionis ad rem, nam veritas est conformitas intellectus cum re. Atqui haec proportio « cognosci non potest, nisi cognita natura ipsius actus; quae cognosci non potest, nisi cognoscatur natura principii activi quod est ipse intellectus, in cuius natura est ut rebus conformetur » (1).

2°) *In eodem actu:* *A*) nam haec cognitio non potest haberi *ante* actum. Etenim non cognoscimus facultates nostrae nisi in earum actibus. « Intellectus noster nec seipsum intelligere potest nisi per species rerum quas apud se habet; quia per obiecta venit in cognitionem actuum et per actus in cognitionem potentiarum » (2).

B) Non sufficit ut fiat *post* actum: *a*) *Neque in judicio*

(1) S. Th. *De Veritate*, q. 1. a. 9.
(2) S. Th. 2. d. 23. q. 2. a. 1.

reflexo. Veritas enim cognoscitur non tantum in actibus reflexis, sed etiam in actibus directis (1). Atqui si natura intellectus non cognosceretur nisi in iudiciis reflexis, non cognosceretur veritas in actibus directis. — *b) Neque ope ratiocinii.* 1) Natura enim intellectus deduceretur ex facto veritatis cognitae. Sed ut veritas cognoscatur, oportet iam ut natura intellectus non sit ignota. Unde ratiocinium istud institui non posset: « *cognosco veritatem: ergo habeo naturam cognoscitivam veritatis* »; nam antecedens non constaret. 2) Deinde dato non concesso quod certus essem de aliqua veritate quin naturam intellectus apprehendissem, non possem ex hoc hanc naturam deducere; nam nescirem utrum haec conformitas intellectus cum re, in tali casu data, veniret ex natura intellectus an ex aliquo rerum concursu accidentali.

II. **Ex conscientia.** Etenim, cognoscendo aliquam veritatem cum certitudine — (v. g.: sum; id quod est, est etc...) — conscius sum me videre id quod est in re; ergo scio meum actum visionis esse cognoscitivum, apprehensivum, ostensivum ipsius rei cognitae, hoc est, scio naturam huius actus.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Scilicet, actus quo homo cognoscit se habere veritatem est iudicium. Etenim, actus quo homo cognoscit se habere veritatem ille est in quo actus apprehensionis cognoscitur ut manifestativus rei. Atqui actus in quo actus apprehensionis cognoscitur ut manifestativus rei est iudicium. Ergo actus in quo habetur veritas est iudicium. Probatur minor: iudicium enim in hoc consistit quod aliqua forma significata per praedicatum applicatur alicui rei significatae per subiectum, vel removeatur ab eo (1). Atqui forma significata per praedicatum est id quod intellectus apprehendit de re, seu est fructus primae apprehensionis. Ergo in iudicio applicatur rei id quod intellectus apprehendit de re idest actus apprehensionis cognoscitur ut mani-

(1) Cfr. CAJETANUM, in 1m q. 16. a. 2.

(2) S. TH. 1a q. 16. a. 2.

festativus rei. In iudicio « non solum intellectus habet similitudinem rei intellectae, sed etiam super ipsam similitudinem reflectitur cognoscendo et diiudicando ipsam » (1).

Corollaria — I. Ex praesenti thesi habemus responsum ad praecipuum argumentum scepticorum. Dicunt enim: ut intellectus certo cognosceret veritatem, constare deberet de natura intellectus; atqui de hac natura constare nequit. Concedimus quidem maiorem, sed negamus minorem. Intellectus enim est capax reflexionis completae in seipsum, et ita propriam naturam ut cognoscitivam novit.

II. Unde sequitur etiam iudicium directum non esse sine quadam reflexione, i. e. sine reditu intellectus in actum suum et in seipsum. Sed in hoc reditu percipitur tantum existentia cognoscentis; et de natura cognitionis percipitur tantum quod talis est ut se conformet rebus; non autem cognoscitur essentia animae.

228. **Obiicies.** Si intellectus, ut habeat, certitudinem, debet cognoscere suam conformitatem cum re in solo iudicio reflexo datur certitudo. Atqui falsum consequens; ergo et antecedens.

Resp. *Distinguo antecedens.* — Si intellectus debet cognoscere suam conformitatem cum re *in actu signato*, in solo iudicio reflexo datur certitudo, concedo; si sufficit ut eam cognoscat *in actu exercito*, in solo iudicio reflexo datur certitudo, nego. Cognoscere hanc conformitatem *exercite* nihil aliud est quam iudicare ita esse in re vel non esse (2).

Thesis XIV. — **Veritas formalis in intellectu humano non invenitur nisi in iudicio.**

PROBATUR.

Ex thesi praecedenti, iam habemus veritatem formalem inveniri iu iudicio. Nunc declarandum est eam in *solo* iudicio haberi posse.

229. I. Veritas formalis consistit in hoc, quod intellectus

(1) S. Th. in 6. *Metaph.* l. 4.

(2) Cfr. Cajetanum, in 1^{am} q. 16. a. 2.

cognoscat rem esse talem qualis concipitur. Atqui in simplici apprehensione intellectus noster non cognoscit nisi quidditatem abstractam a notis individuantibus et ab esse. Ergo in simplici apprehensione non est veritas formalis, sed in compositione iudicii, quia non datur medium (1).

II. In eo actu intellectus noster cognoscit formam apprehensam convenire rei, quo componit speciem intelligibilem quidditatis cum conceptu indirecto rei singularis existentis. Atqui in hac compositione consistit iudicium. Ergo in iudicio et in solo iudicio, assequimur veritatem formalem.

Prob. mai. Intellectus postquam apprehenderit quidditatem, abstractam a notis individuantibus et ab esse, reflectere debet supra speciem intelligibilem quam de ipsa expressit, eamque considerare quatenus mediante phantasmate et sensibus externis *continuatur cum re,* cuius quidditatem repraesentat, et ita affirmare rem existentem extra animam existere secundum illam formam seu quidditatem. Atqui per hoc intellectus componit speciem quidditatis apprehensae cum conceptu rei singularis in unica specie expressa iudicii. Ergo in eo actu, quo intellectus componit intentionaliter formam apprehensam cum re existente consistit veritas formalis nostri intellectus.

III. Confirmatur ex eo quod intellectus noster ab imperfecto ad perfectum procedendo addit ulteriores notas prioribus conceptibus, quas deinde tribuit uni eidemque subiecto. Quod profecto fit per iudicium.

IV. In simplici apprehensione intellectus adaequatur rei materialiter, non formaliter ut cognoscitivus adaequationis. Nam ad formalem adaequationem cognoscitivam requiritur, ut intellectus sciat aliquam rem habere esse sive reale sive intentionale secundum eam formam quam ipse concipit. Tunc enim habentur duo termini distincti et intentionaliter coniuncti. Iamvero in simplici apprehensione intellectus fit utique similis intentionaliter quidditati vel qualitati rei; sed cum nondum cognoscat ipsum esse rei, nequit dicere an aliquid existat vel existere possit secundum talem formam. Ergo etc.

---

(1) Cfr. S. Th. 1. Sent. D. 19. q. 5. a. 1. ad 7. et D. 38. q. 1. a. 3.

Nota. Ex hoc argumento apparet veritatem esse tantum *inchoative* et *materialiter* in simplici apprehensione.

V. Compositio est quaedam unitas. Cum igitur intellectus noster per simplicem apprehensionem nequeat assequi unitatem rei existentis, quae habetur perfecte per essentiam, principia individuantia et esse; necesse indiget compositione iudicii ad formalem de re veritatem assequendam (1).

VI. Veritas aut falsitas non profertur nisi in enuntiatione. Sed enuntiatio est signum iudicii. Ergo veritas aut falsitas non inveniuntur formaliter, nisi in iudicio.

OBIECTIONES.

230. **Obiect. 1ª.** Veritas formalis est adaequatio intellectus et rei. Sed intellectus per simplicem apprehensionem adaequatur rei. Ergo veritas formalis invenitur etiam in simplici apprehensione.

Resp. *Dist. mai.* Est adaequatio *completa* et *formalis*, vi cuius intellectus per intentionalem coniunctionem duorum terminorum, nempe apprehensae quidditatis et esse rei cognoscit rem esse id quod est. *Conc.*; est adaequatio mere *inchoativa* et *materialis*, *Nego. Contr. min.* Intellectus per simplicem apprehensionem adaequatur rei *inchoative* et *materialiter*, quum evadat intentionaliter similis formae seu quidditati rei, *Conc.*; adaequatur *complete* et *formaliter*, quasi cognoscat quidditatem perceptam convenire rei in suo esse, *Nego. Nego conseq.*

Obiect. 2ª. Formalis veritas invenitur in intellectu angelico et divino. Sed hi intellectus non componunt neque dividunt. Ergo formalis veritas non est tantum in intellectu componente et dividente.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* Non componunt neque dividunt *formaliter*, *Conc.; virtualiter*, *Nego.* Nam unico simplicissimo actu Deus, et proportionaliter angeli, cognoscunt quidquid intellectus noster per compositionem et divisionem iudicii imperfecte et successive cognoscere valet. Et ideo unico intuitu percipiunt quidditatem et esse atque ipsam intentionem seu commensurationem veritatis (2).

---

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Verit.* q. 2. a. 7. ad 3.

(2) Cfr. S. Th. in 1. Sent. Dist. 38. q. 1. a. 3. ad 1. et 3. et *Summ.* 1. p. q. 85. a 5.

SCHOLION I.

In operatione intellectus formantis definitiones veritas invenitur secundario et posterius.

231. Definitio enim dicitur vera vel falsa per ordinem ad compositionem vel divisionem iudicii quae eam comitatur. Falsitas autem definitionis potest contingere dupliciter, vel quum definitio unius rei tribuitur alteri e. g. si definitio circuli tribuatur triangulo; vel quum iunguntur elementa insociabilia, ex. gr. si diceretur animal inanimatum (1).

SCHOLION II.

Veritas formalis est exercite in iudicio directo, signate in iudicio reflexo.

232. *a*) *Cognoscere veritatem in actu exercito* est affirmare rem esse id quod est, vel negare eam esse id quod non est. Atqui hoc fit in iudicio directo, in quo mens affirmat vel negat formam apprehensam convenire rei v. g. cum dico: *corvus est niger, nix non est nigra.* Ergo veritas formalis est exercite in iudicio directo.

b) *Cognoscere veritatem in actu signato* est affirmare vel negare iudicium aliquod fuisse cum veritate prolatum. Atqui in iudicio reflexo mens affirmat vel negat iudicium aliquod praevium fuisse cum veritate prolatum. Ergo veritas formalis est signate in iudicio reflexo.

---

(1) *Verit.* q. 1. a. 3.

QUAESTIO VIII.
DE FALSITATE (1)

Thesis XV. — Falsitas formaliter et per se haberi potest tantum in intellectu componente et dividente.

PRAENOTIONES.

233. I. Falsitas *formaliter* et *per se* opponitur contrarie veritati formali, et habetur quando intellectus affirmat rem esse quod non est; aut negat eam esse quod est. Quare dici potest *inadaequatio intellectus et rei.*

II. Falsitas *materialiter* et *per accidens* sumpta opponitur veritati materiali et haberi potest *a*) *in re,* vel propter ipsum suum esse non correspondens ideis artificis, cuiusmodi esset ex. gr. ficta navis, quae non corresponderet ideis artis navifactivae; vel propter deceptivam quamdam eius qualitatem, praebentem occasionem iudicio falso; cuiusmodi est ex. gr. cuprum propter suum colorem similem colori auri: *b*) *in conceptu complexo* ope iudicii praevii efformato, praebente occasionem falso iudicio. Tales essent conceptus montis aurei, hominis alati, et similes.

PROBATUR THESIS.

234. I. Falsitas formaliter inveniri potest tantum in eo actu in quo intellectus affirmat rem esse quod non est, vel

(1) I. p. q. 17.

negat eam esse quod est. Atqui hic est actus intellectus componentis et dividentis. Ergo etc.

II. Contraria sunt circa idem. Sed falsitas est contraria veritati. Ergo in eo subiecto esse poterit formalis falsitas in quo esse potest formalis veritas, videlicet in intellectu componente et dividente. « Verum et falsum (ait S. Thomas) (1) « opponuntur ut contraria et non sicut affirmatio et negatio, « ut quidam dixerunt. Ad cuius evidentiam sciendum est, « quod *negatio* neque ponit aliquid, neque determinat sibi « aliquod subiectum. Et propter hoc potest dici tam de ente, « quam de non ente: sicut non videns et non sedens. *Privatio* « autem non ponit aliquid, sed determinat sibi subiectum. Est « enim negatio in subiecto ut dicitur (4. Metaph.), caecum « enim non dicitur, nisi de eo, quod est natum videre. *Contra-* « *rium* vero et aliquid ponit, et subiectum determinat: nigrum « enim est aliqua species coloris. *Falsum* autem aliquid ponit: « est enim falsum, ut dicit Philosophus (4 Metaph.), ex eo « quod dicitur vel videtur aliquid esse, quod non est; vel non « esse quod est. Sicut enim verum ponit acceptionem adae- « quatam rei, ita falsum acceptionem rei non adaequatam; « unde manifestum est, quod verum et falsum sunt contra- « ria ».

THESIS XVI. — **In conceptibus directis seu incomplexis, quibus intellectus per simplicem apprehensionem proprium obiectum, idest quidditates rerum materialium percipit, nullo modo potest esse falsitas, idest neque per se neque per accidens. In conceptibus autem complexis, quos praevio iudicio intellectus efformat, quamvis falsitas per se seu formaliter esse nequeat, tamen esse potest per accidens seu materialiter (2).**

PRAENOTIONES.

235. I. Unaquaeque potentia ordinatur *per se* et *primo* ad proprium obiectum, ita ut, si sit potentia cognoscitiva, neces-

(1) 1. p. q. 17. a. 4.
(2) Cfr. S. TH. 1. p. q. 17. a. 3.

sario et unice determinetur ad actum cognitionis a tali forma, quae est similitudo intentionalis sui proprii obiecti. Sic *visus* necessario et unice determinatur ad actum visionis *a colore in actu* idest a *corpore luminoso; auditus* ad actum auditionis a *sono* etc. Quare eo ipso quod potentia aliqua est actu cognoscens, est actuata in similitudinem intentionalem proprii obiecti. Secus esset simul et non esset actu cognoscens; quod repugnat.

Attamen inter potentiam cognoscitivam spiritualem, nempe intellectum, et potentiam cognoscitivam materialem, nempe sensum, hoc discrimen intercedit, quod potentia spiritualis semper recipit convenienter formam intelligibilem proprii obiecti, quia non dependet ab organo corporeo, quod corruptibile est, tamquam a comprincipio suae operationis. Potentia autem sensitiva, quum constituat cum organo corporeo ab ipsa informato unicum principium adaequatum sensationis aliquando propter indispositionem organi non recipit convenienter formam sensibilem proprii obiecti; sic propter indispositionem linguae dulcia infirmis videntur amara. Quod contingit, quia omnia passiva propter suam indispositionem deficienter recipiunt impressionem agentium (1).

II. Praeter conceptus directos magis minusve comprehensivos, quibus intellectus noster per simplicem apprehensionem percipit proprium obiectum, nempe naturas rerum materialium abstractas a notis individualibus (qui conceptus vocantur simplices seu incomplexi); efformat ope iudicii alios conceptus, componendo simul notas acquisitas ope priorum conceptuum. Qui novi conceptus vocantur compositi seu complexi. Ad horum classem pertinent definitiones et concreta accidentalia, ex. gr. conceptus animalis rationalis, hominis albi, sphaerae aureae.

---

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 17. a. 2.

PROBATUR PRIMA PARS.

236. In conceptibus sive incomplexis sive complexis non posse esse falsitatem *per se* seu *formaliter* probatur ex eo, quod formalis falsitas esse potest tantum in affirmatione vel negatione iudicii. Iamvero mens, quum per hos conceptus speculatur id quod repraesentant, puta leonem, animal rationale, sphaeram auream etc. neque affirmat neque negat ea esse vel non esse. Ergo in huiusmodi conceptibus nequit esse falsitas *per se*.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Videlicet in conceptibus directis falsitatem ne quidem *per accidens* dari posse. Etenim, per conceptus directos seu simplices mens cognoscit proprium suum obiectum independenter a quovis influxu iudicii et a quavis indispositione organi, quia potentia spiritualis non eget organo tamquam comprincipio suae operationis. Iamvero influxus iudicii vel indispositio organi essent solae causae ob quas aliqua potentia cognoscitiva deficere posset in intentionali repraesentatione proprii obiecti. Ergo in conceptibus directis, qui terminant simplicem apprehensionem, intellectus neque per accidens falli potest. Ideo S. Thomas ait (1): « Et propter hoc in cognoscendo quiddi- « tates simplices non potest esse intellectus falsus; sed, vel « est verus, vel totaliter nihil intelligit ».

PROBATUR TERTIA PARS.

In iis conceptibus potest esse falsitas per accidens, in quibus compositio intellectus admiscetur. Iamvero in conceptibus compositis, compositio iudicii admiscetur. Ergo in eis potest per accidens esse falsitas. « Quod potest esse dupliciter

(1) 1. q. q. 17. a. 3.

« (ut S. Th. ait) (1). Uno modo secundum quod intellectus « definitionem unius attribuit alteri; ut si definitionem circuli « attribuit homini. Unde definitio unius rei est falsa de altera. « Alio modo, secundum quod partes definitionis componit ad « invicem, quae simul sociari non possunt. Sic enim definitio « non est solum falsa respectu alicuius rei, sed est falsa in « se. Ut si formet talem definitionem *animal rationale qua-* « *drupes,* falsus est intellectus sic definiendo; *propterea quod* « falsus est in formando hanc compositionem (praerequisitam « definitioni) *aliquod animal rationale est quadrupes* » (2).

Thesis XVII. — Nullus error est intellectui physice necessarius, sed omnis error ab aliquo voluntatis influxu in intellectum determinatur.

237. **Status quaestionis.** Error est iudicium falsum, seu iudicium quo intellectus pronuntiat esse id quod non est, vel non esse id quod est. Quum enim in apprehensione simplici non sit veritas, pari iure in eo non est falsitas proprie dicta. Error deest, sicut veritas, ubi deest assensus mentis. Assensus autem mentis non datur nisi in iudicio: « Cum autem ab « assentiendo sententia dicatur... oportet quod qui assentit, in- « tellectum ad alteram partem contradictionis determinet » (3).

Stabilienti valorem cognitionis humanae, quaestio de errore maximi esse momenti facile apparet. In tantum enim firma est certitudo nostra, in quantum nos errorem devitasse scire possumus. Quapropter in 1ª parte ostendemus errorem non esse intellectui unquam necessarium. In secunda autem parte, explicabimus naturam erroris, circa quam hae sunt praecipuae opiniones.

1) Cartesius putat iudicium erroneum non tantum inspirari et determinari a voluntate, sed ab ipsa elici, ita ut partes

(1) 1. q. 17. a. 3.
(2) Cfr. etiam *Ver.* q. 1. a. 12 et 1am q. 85. a. 6.
(3) S. Th. 3. d. 23. q. 2. a. 2. q. 1.

intellectus nullae sint in errore. Similia inveniuntur apud Bened. Croce (1).

2) Spinoza, ex opposito, explicat errorem attendendo ad solum intellectum, et errorem vocat cognitionem inadaequatam. Plato etiam videtur nimias partes tribuire intellectui in genesi erroris, quum doceat errorem fere ex sola similitudine rerum diversarum oriri.

3) Scholastici tum intellectui, tum voluntati partes quasdam assignant in formatione erroris, hoc modo; *a*) errori occasio datur ex ignorantia, et sic aliquid conceditur tum Platoni, tum Spinozae. Haec autem ignorantia provenit tum ex imperfectione rerum, quae ex materia habent quod obscurae sint, tum praesertim ex infirmitate intellectus humani qui ultimum locum tenet inter entia intelligentia.

b) Intellectus format aliquod enunciabile in quo percipit tantum quamdam probabilitatem et apparentiam veri.

c) Voluntas, amans adhaesionem intellectus in hoc enunciabile, movet efficienter intellectum ut illi assentiat, et ita ultra scientiam et apprehensionem progrediatur.

PROBATUR PRIMA PARS.

Errorem non esse necessarium physice, i. e. non naturaliter ita imponi ut nullo modo vitari possit.

1. (*Directe*). Assensus in rem non perceptam non est necessarius. Atqui error est assensus in rem non perceptam. Ergo non est physice necessarius. *Ad mai.* Intellectus, sicut omnis facultas, non determinatur physice et necessario nisi a suo obiecto. Sed quando veritas enunciabilis non percipitur, sed tantum quadam probabilitate seu verisimilitudine suadetur, obiectum determinans deest.

Ad min. Ratio huius est quia id quod non est non potest percipi. Si enim intellectus vere intelligeret, non falleretur. « Quod non est, sciri nequit » (2) « Quisquis ullam rem aliter

(1) *Conversazioni crit.*, t. 2. p. 77 segg.

(2) Aristot. 1. Post. c. 2. a. 1. 6.

quam ea res est intelligit, dicit S. Augustinus, fallitur: et omnis qui fallitur, id in quo fallitur non intelligit. Quisquis igitur ullam rem aliter quam est intelligit, non eam intelligit. Non ergo potest quidquam intelligi, nisi ut est » (1). Et S. Thomas: ille qui errat « falsam sententiam fert de his quae nescit » (2); et explicatius: « In componendo vero, vel dividendo potest decipi (intellectus), dum attribuit rei, cuius quidditatem intelligit, aliquid quod eam non consequitur, vel quod ei opponitur » (3).

Unde, si ille qui errat attenderet, animadverteret se revera non percipere id quod affirmat: « Nulla est apparens evidentia, quae simpliciter necessitet intellectum; quia plane repugnant illa duo inter se. Sed interdum ita vocatur per exaggerationem et praecipitationem, quae magis est in verbis quam in interiori iudicio. Aliquando autem appellatur haec evidentia ex suppositione aliqua, quae est evidentia consequentiae, non consequentis, et ideo non repugnat hoc modo necessitari ad falsum, quia illa non est necessitas simpliciter, sed ex suppositione, nec falsitas oritur ex evidentia, sed ex aliquo alio priori errore, quem oportet voluntarium ac liberum esse quoad exercitium in ipso indicio » (4).

I. (*Indirecta*: ex consequentiis oppositi). — Per hoc refellitur scepticismus, quod intellectus scit suam naturam esse ut se conformet rebus. Si autem intellectus ex natura sua necessario in errorem incideret, iam non esset natura eius ut se conformaret rebus, et sic invincibilis staret scepticismus.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Errorem scilicet voluntate determinari. 1) Intellectus determinatur ad assentiendum vel a suo obiecto vel a voluntate. Atqui non determinatur ad errorem a suo obiecto. Ergo determinatur a voluntate.

(1) Quest. LXXXIII. q. 32.

(2) Qu. 3. *De Malo* n. 7.

(3) 1. q. 17. a. 3.

(4) Suarez, *Met.* disp. 9. s. 9. n. 6. Cf. Roland-Gosselin, O. P. *Mélanges thomistes*, Kain, 1923, pag. 253-274: *La théorie thomiste de l'erreur.*

Minorem argumenti habemus ex prima parte. Maiorem autem sic explicat S. Thomas: « Assentit autem intellectus alicui dupliciter: uno modo ad hoc movetur ab ipso obiecto, quod est vel per seipsum cognitum, sicut patet in principiis primis, quorum est intellectus, vel per aliud cognitum sicut patet de conclusionibus, quarum est scientia. Alio modo intellectus assentit alicui, non quia sufficienter moveatur ab obiecto proprio, sed per quamdam electionem voluntariam declinans in unam partem magis quam in aliam » (1). Intellectus enim movetur vel a suo obiecto, ad modum finis; vel a voluntate, ad modum agentis et efficientis, quia voluntas « omnes vires animae ad actus suos movet » (2).

Et « seclusa necessitate, non potest determinari intellectus ad iudicium nisi per voluntatem, cum ipse liber non sit » (3).

2) Huius est causa voluntas, quod voluntas impedire posset. Atqui voluntas posset impedire errorem. Etenim error cessaret adhibita attentione, nam videret intellectus se non percipere id ad quod adhaeret; sed attentio est in potestate voluntatis (4).

SCHOLION.

De causis erroris.

I. *Ex parte intellectus.* Quum assensus numquam tendat in falsum qua falsum est sed in quantum praebet aliquam speciem veri, hae erunt causae erroris quae speciem veri falso dederint, nempe:

1) Auctoritas alicuius testantis, sive ipse mentiatur, sive ipse fallatur.

2) Influxus alicuius principii imprudenter admissi, sive ipsum sit falsum, ut principium idealismi, sive ipsum sit ambiguum, ut principium de aequalitate omnium hominum.

---

(1) 2a, 2ae q. 1. a. 4.

(2) S. Th. 3. d. 23. q. 2. a. 2. q. 1.

(3) Suarez, disp. 9. s. 2. n. 6.

(4) Cfr. Chiochetti, *B. Croce*, p. 260 seg.

3) Imperfectio ipsius apprehensionis, quae permittit ut cum quadam verisimilitudine aliquid apprehensioni addatur quod rei non convenit. Sic, quia sub nocte imperfecte apprehenderim rubum vento agitatum, iudicabo hoc esse animal, quod non est. Tunc etiam non inepte forsan dicetes iudicium falsum ex auctoritate profluere huius principii imprudenter subauditi: quod movetur est animal.

II. *Ex parte voluntatis.* Quum voluntas eligat movere intellectum ad assensum non necessarium propter aliquod bonum quocum assensus videatur connecti, eo minus error devitabitur quo magis inclinata erit voluntas ad sensibilia et inferiora, nam veritas potius cum superioribus invenitur, quia verum cum bono concordat. Unde causae erroris ex parte voluntatis erunt pravi amores:

1) tum sui ipsius: vanitas, ambitus, invidia...

2) tum sensibilium: sensualitas, horror difficultatis...

238. **Obiectio 1ª.** Error non est peccatum. Atqui si error penderet a voluntate libera esset peccatum. Ergo non pendet a voluntate libera.

Resp. Error non est peccatum, *dist.* nullus error est peccatum, *nego*; aliquis error non est peccatum, *concedo. Contrad. min.* Si error penderet a libertate, esset peccatum: omnis error esset peccatum, *nego*; aliquis error esset peccatum, *concedo.*

Et explico: In hoc quod voluntas irrationaliter agit, movendo ad assentiendum in id quod non percipitur, certo adest ratio culpae. « Error autem est approbare falsa pro veris: unde addit actum quemdam super ignorantiam; potest enim esse ignorantia sine hoc quod aliquis de ignotis sententiam ferat; et tunc ignorans est, et non errans, sed quando iam falsam sententiam fert de his quae nescit, tunc proprie dicitur errare. Et quia peccatum in actu consistit, error manifeste habet rationem peccati » (1).

Attamen saepe contingit ut error culpa vacet, scilicet quoties ratio sufficiens adest cur voluntas prosequatur bonum quod est in assensu. Haec ratio potest esse ne nimia attentione mens defatigetur, conando non adhaerere nisi exacte in quantum scit, praesertim in re parvi momenti, vel etiam ne conversatio humana nimis severa et laboriosa fiat. Eo sane minus culpabilis erit error quo minor erit gravitas rei de qua agitur, quo minus erit periculum errandi, quo mi-

(1) S. Th. q. 3, *De Malo*, a. 7.

nor erit facilitas suspendendi assensus, quo debilior erit firmitas assensus (1).

Obj. 2 Quandoque impossibile est non errare. Error ergo quandoque est necessarius, et probatur antecedens tum existentia amentium et furentium qui nequeunt non adhaerere suis phantasiis, tum impossibilitate attendendi in qua non raro versatur ille qui fallitur.

Resp. Impossibile est non errare, per se, *nego*, per accidens, i. e. ex hoc quod conditiones quaedam, quae sunt praeter naturalem rerum ordinem, impediunt quominus errans moneatur vel attendat, *iterum distinguo*. ita ut videat se non errare, *nego*, ita ut hoc non videat et proinde possit *per se* errorem animadvertere, *concedo*.

---

(1) Cfr. *Rev. néo-schol.*, Sept., 1925.

QUAESTIO IX.

DE IDEALISMO

Thesis XVIII. — Valet cognitio nostra non tantum seipsam, sed etiam aliquid quod ipsa non est, cum omni certitudine attingere. Unde idealismus ex falso principio oriri et ad absurda logice devenire fit manifestum.

239. **Praenota.** Thesis dirigitur contra idealistas qui docent cognitionem non attingere nisi seipsam, impossibile esse ut conscientia exeat extra seipsam, esse nihil significare nisi percipi. Varia systemata proposuerunt, secundum quod plus minusve integre et logice principium suum applicuerunt.

1° Alii, ut Berkeley (1685-1753) ad solum mundum corporeum principium extendunt et dicunt corpora non aliud esse nisi complexus sensationum subiectivarum.

2° Kantius concedit quidem existentiam alicuius rei extra cognitionem, ned negat hanc rem posse a nostra cognitione attingi ut in se est.

3° Caeteri nihil omnino praeter actum cogitationis esse contendunt, sive plura esse entia cogitantia admittant, — ut Renouvier, Hamelin, W. James, — sive ad pantheismum confugiant et unicum cogitans esse dicant, cuius apparens multitudo individuorum sit repraesentatio vel illusio vel elementum: sic, diversis quidem modis, Fichte, Hegel, Lachelier, Croce, Gentile, Bradley, etc.

Ostendemus 1° nos, in actu cognitionis, obiectum attingere distinctum ab hoc actu, et proinde principium idealismi esse falsum — 2° hoc principium logice ad absurda ducere.

PROBATUR PRIMA PARS.

1. Ex conscientia immediata. Qua enim claritate apprehendimus iudicia nostra esse actus nostros, eadem claritate et evidentia apprehendimus in iudiciis nostris aliquid a nobis attingi quod non est ipse actus iudicandi sed res iudicata. Sic, si dico, exempli gratia, bene egisse eum qui vitam pro aris et focis dedit, scio hanc actionem bonam esse independenter a meo actu iudicandi.

2. Ex facto reflexionis. Per reflexionem, intellectus redit in actum praecedentem: ergo reflexio sumit alium actum ut obiectum distinctum ab actu ipsius reflexionis.

3. Ex ipsa notione realitatis externae. Habemus certo notionem alicuius quod sit externum nobis (vel saltem actui cognoscitivo), seu, ut dicimus, reale, obiectivum. Atqui non possemus istam notionem possidere, nisi experti essemus aliquid externum, obiectivum, reale in se.

4. Ex existentia caeterorum hominum. Nullus forsan idealista unquam affirmare ausus est non existere caeteros homines praeter seipsum. Sed existentia caeterorum hominum manifeste aliud est ab ipso actu quo homo quidam hanc existentiam cognoscit. Ergo cognitio huius existentiae est cognitio quae ultra seipsam procedit.

PROBATUR SECUNDA PARS

1° Principium idealismi logice ducit ad septicismum:

A. Aut idealistae aliquid scire fatentur de suis repraesentationibus, v. g. eas esse, esse suas, esse multiplices, aliam ab alia differre etc., aut non. Si prius, agnoscunt se scire aliquid quod non est ipse actus sciendi. Si posterius, nihil prorsus sciunt. De facto, videntur quidam, ad hunc nihilismum appropinquare.

B. Idealistae qui admittunt plura esse entia cognoscentia nequeunt explicare quomodo aliqua veritas sit communis omnibus cognoscentibus. Etenim, si aliquid commune a diver-

sis mentibus perciperetur, hoc non posset identificari cum actu uniuscuiusque mentis; nam actus uniuscuiusque mentis non est omnibus communis. Ergo perit omnis veritas communis, omne principium, omnis lex; brevi, perit veritas. De facto, fere ad haec devenit Humius.

2°. Principium idealismi logice ducit ad pantheismum. Si enim idealistae scepticismum vitare et aliquam veritatem unam atque communem admittere curent, quum hanc veritatis unitatem ab identitate obiecti cogitati repetere nequeant, necesse est ut eam ex identitate subiecti cogitantis provenire dicant. Et revera, multi idealistae hunc rigidum pantheismum profitentur, quo nihil falsius excogitari potest, quum individualitatem nostram personalem, luce tamen clariorem, neget, et cogitationes nostras infirmissimas cum ipsa suprema Veritate non minus absurde quam impie audeat identificare.

240. **Objicies 1°.** Id quod est extra cognitionem nequit esse in cognitione. Sed id quod non est in cognitione non cognoscitur. Ergo id quod est extra actum cognitionis est incognoscibile (1).

Resp. Dist. mai. Id quod est extra cognitionem nequit esse in cognitione, ut eam terminans, *nego*: ut eam constituens, subdist.: *entitative*, hoc est, in esse reali, *concedo; intentionaliter*, hoc est, ut repraesentatum, per similitudinem spiritualiter in facultate cognoscente receptam, *nego*. Contrad. min.

2°. Si cognitio haberet obiectum extra seipsam, scire non possemus utrum esset conformis cum obiecto annon.

Resp. Dist. Si cognitio esset signum quod cognosceretur prius quam obiectum, et ex quo cognito oporteret ad obiectum pervenire, *concedo;* si autem cognitio est signum quo non prius cognito ipsum obiectum praesentatur cognoscenti, *nego*. Tunc enim cognoscendo, exercite videmus cognitionem esse conformem cum obiecto.

Thesis XIX. — **Doctrina Kantiana de valore cognitionis nostrae ad scepticismum universalem reduci potest et debet.**

241. **Status quaestionis.** 1. *Sensus thesis*:
Agitur tantum de doctrina *Criticae rationis purae seu spe-*

(1) Sic Le Roy, « Bull. Soc. fr. phil. », 1904, p. 154.

culativae (1781) Refutatio in hoc consistit quod adducit Kantium, contra ejus intentionem, ad scepticismum universalem quem supra refutavimus.

2. *Expositio systematis Kantiani* (1).

I. *Positio quaestionis.* — Quum caeterae scientiae cuivis studioso veritatem suam facile demonstrent, et maiores in dies progressus continuo exhibeant, sola metaphysica sine consensu inter suos cultores, et sine incremento ullo a primis temporibus ad praesens saeculum mentes hominum in vanum occupat. Unde quaestio exsurgit, utrum metaphysica, quae de facto nondum exsistit, possit de iure existere; utrum ratio humana nata sit ad sciendum aliquid in campo metaphysicae; utrum metaphysica, ut scientia, sit possibilis.

II. *Methodus.* — Omnes scientiae utuntur principiis, quae simul sunt synthetica et *a priori*. Sciendum enim est quod duplex est genus iudiciorum: alia sunt analytica, alia synthetica. Iudicia analytica ea sunt, quorum praedicatum iam in conceptu subiecti continetur, sive explicite, sive saltem implicite; ut si dico: A est A, totum est maius sua parte. Haec iudicia in principio identitatis fundantur, et serviunt in scientia exponenda, non autem valent scientiam construere vel augere; declarant enim id quod iam scimus; sed nihil novi afferunt.

Iudicia autem synthetica ea sunt quorum praedicatum nullo modo continetur in conceptu subiecti; unde ex hoc ipso quod de subjecto affirmatur, scientia quae habebatur de subiecto augetur. Iudicia synthetica sunt vel a posteriori, vel a priori, secundum quod enuntiant aliquid ex experientia acceptum (S. Petrus venit Romam); vel aliquid quod dicitur cognosci ante experientiam. Talia iudicia synthetica a priori inveniuntur in mathesi: $5 + 7 = 12$, linea recta est brevissima inter duo puncta; — in physica: quidquid fit habet causam;

---

(1) Cfr. KLIMKE, *Hist. phil.* t. 2, initio; MATTIUSSI: *Il veleno kantiano; Dict. Théol.* art. « Kant. » (P. CHARLES); MARÉCHAL, *Le point de dèpart de la métaphysique*, cahier 3, etc.

in mutationibus, substantia manet; — in metaphysica: quidquid est habet rationem sufficientem.

Haec igitur scientia erit possibilis, in qua iudicia synthetica a priori legitima esse poterunt. Proinde inquirenti de possibilitate metaphysicae, considerandum est utrum metaphysica iustificare possit iudicia synthetica a priori quibus utitur ut se constituat.

III. *Conditiones possibilitatis iudiciorum syntheticorum a priori.* — Talia iudicia non fundantur in solo principio identitatis, nam sunt synthetica; non tribuunt subiecto id quod est in eius conceptu, sed aliquid aliud. Non fundantur in experientia, nam sunt a priori; debent cognosci ante experientiam. Quomodo ergo fundari (= legitimari, deduci) possunt? Videamus primum quomodo fundentur iudicia synthetica a priori matheseos et physicae: haec enim certo bene fundantur, cum mathesis et physica, ut scientiae, sine dubio existant (hoc patet tum ex earum evidentia, tum ex perpetua confirmatione in experientia). Porro conditiones quaesitae duae sunt:

A (prima conditio). *Obiecta matheseos et physicae non sunt res in se.* — Impossibilis esset cognitio a priori, si res essent cognoscendae ut sunt in se, extra subiectum cognoscens. Quomodo enim posset affirmari conformitas inter legem cogitatam a cognoscente et legem realem rei pro futuro et pro semper? Bene autem haberi possunt leges universales et necessariae, si hae leges non respiciunt res prout in se sunt, sed secundum formas quas recipiunt in cognoscente, et quae sunt formae cognoscentis. Sic, dicendum est quod spatium et tempus, obiecta matheseos, non sunt proprietates rerum (id est, res in se non sunt spatiales nec durantes), sed sunt tantum formae sensibilitatis nostrae, seu intuitiones a priori, quae fundant et informant omnes intuitiones a posteriori. Determinationes et proprietates spatii et temporis erunt igitur etiam determinationes rerum, prout res apparent (prout sunt phaenomena). Ut enim nobis appareant, oportet ut sentiantur; sentiri autem non possunt nisi formas sensibilitatis nostrae induendo. Tempus est forma sensus interni, seu eventuum conscientiae; spatium est forma sensus externi, seu obiectorum externorum.

B (secunda conditio). *Leges naturae ab intellectu humano determinantur.* — Leges naturae, expressae a iudiciis synthcticis a priori tum matheseos tum physicae, significant quomodo, quo ordine, cum quibus relationibus, sensationes uniri debent in conscientia cuiuscumque. Si hae leges venirent a rebus ut sunt in se, cognosci a priori nullo modo possent iuxta rationem iam datam. Bene autem cognosci possunt, si non sunt nisi modi quibus intellectus naturaliter et necessario ordinat, unificat, regit obiecta experientiae in spatio et in tempore; quod fieri posse intelligitur, quum tempus et spatium sint formae sensibilitatis, et quum sensationes contentae in tempore et spatio sint impressiones subiectivae sensibilitatis. Modi autem illi secundum quos intellectus ordinat intuitiones sensibilitatis manifestantur in modis diversis iudicandi: nam, idem est iudicare et unire intuitiones in coscientia. Tot ergo erunt illi modi, seu leges supremae apparitionis phaenomenorum, seu categoriae, seu conceptus puri, quot sunt modi irreductibiles iudicandi. Porro, HI MODI, seu species supremae iudiciorum sunt duodecim:

I. *Secundum quantitatem*	III. *Secundum relationem*
Iudicia universalia.	Categorica.
» particularia.	Hypothetica.
» singularia.	Disiunctiva.
II. *Secundum qualitatem.*	IV. *Secundum modalitatem.*
Affirmativa.	Problematica.
Negativa.	Assertoria.
Infinita.	Apodictica.

CONCEPTUS PURI (categoriae) correspondentes, sunt:

I. *Quantitatis.*	III. *Relationis.*
Unitas.	Substantia (et accidens).
Pluralitas.	Causa (et effectus).
Universalitas (Totalitas).	Commercium (causalitas mutua).

II. *Qualitatis.*	IV. *Modalitatis.*
Realitas.	Possibilitas (et impossibilitas).
Negatio.	Existentia (et non esse).
Limitatio.	Necessitas (et contingentia).

Denique, PRINCIPIA categoriis correspondentia vocantur:

I. Axiomata intuitionis (Principium: omnia phaenomena sunt quantitates extensivae).

II. Anticipationes perceptionis (In omnibus phaenomenis, obiectum sensationis habet quantitatem intensivam seu gradum).

III. Analogiae experientiae (Experientia non est possibilis, nisi per repraesentationem connexionis necessariae perceptionum. Unde permanentia substantiae in mutationibus; principium causalitatis; mutua causalitas substantiarum simul in spatio perceptarum).

IV. Postulata cogitationis empiricae in genere. (Determinationes possibilitatis, existentiae, necessitatis phaenomenorum, secundum conditiones experientiae).

Igitur obiecta experientiae accipiunt materiam suam (sensationes, spatium, tempus) a sensibilitate, et formam suam (determinationes, leges sine quibus cognosci non possent) ab intellectu. Haec obiecta non essent cognoscibilia, non essent obiecta experientiae, si formas sensibilitatis non induerent, et si categoriis intellectus non subiicerentur. Proinde certum omnino est quod experientia nunquam principiis, quae in categoriis fundantur, contradicet. Haec autem principia sunt vera, non quia praedicatum in subiecto continetur (nam est extra hunc conceptum), sed quia activitate cognoscentis unitur praedicato in aliqua intuitione a priori; quaemadmodum in iudiciis syntheticis a posteriori, praedicatum unitur subiecto propter aliquam intuitionem a posteriori.

Conditio autem necessaria ut praedicatum iudicii synthetici a priori uniri possit subiecto in intuitione a priori, est quod obiecta cognoscenda sint mera phaenomena, seu res cognitae tantum secundum formas illis a subiecto impositas a priori. Unde tandem sequitur quod illa tantum iudicia synthe-

tica a priori sunt possibilia. — legitima, cognoscitiva, non illusoria —, quae circa phaenomena in tempore et in spatio existentia versantur.

IV. *Applicatio ad metaphysicam.* — Porro metaphysica iudiciis syntheticis uti vult, ad entia cognoscenda, quae non sunt phaenomena, sed res in se. Etenim, metaphysici agunt tum de substantiis materialibus, non prout apparent, sed prout in se sunt; tum de entibus non sensibilibus: de anima spirituali, de Deo. Sed talia obiecta sunt extra campum in quo usus principiorum syntheticorum a priori non est legitimus. Ergo affirmationes metaphysicae non possunt esse nisi vanae, illusoriae, illegitimae.

V. *Explicatio inclinationis ad metaphysicam agendam.* — Non sola ignorantia limitum cognitionis humanae ducti, sed ab ipsa natura impulsi homines metaphysicis affirmationibus consensum praebent. Ratio enim humana non quietatur usu legitimo conceptuum intellectus, sed natura impellitur ut ultra progrediatur: cuius impulsus indicanda est possibilitas, utilitas et vanitas:

A) *Possibilitas* venit ex hoc quod conceptus puri intellectus, in seipsis, sunt sine materia, purae formae: unde ratio putat illis uti posse ad obiecta non sensibilia constituenda, et ad satisfaciendum desiderio suo innato unitatis perfectae. Hanc enim unitatem quaerens, tres *ideas* necessario construit: ideam animae (τοῦ ego) qua reducuntur ad unitatem omnia phaenomena interna; idea mundi in se, qua reducuntur ad unitatem omnia phaenomena externa; idea Dei, qua omnia reducuntur ad perfectam unitatem.

B) *Utilitas* huius constructionis est duplex: sic, ratio impellit intellectum ut nunquam sistat in inquisitione conditionum phaenomenorum; sic, secundo, iuvatur ratio in re morali; nam ideae rationis favent moralitati.

C) *Vanitas* autem talis constructionis facile apparet tum ex ratione generali iam data in n. IV, tum ex examine formationis uniuscuiusque ideae rationis in particulari. Etenim, 1) idea τοῦ ego simplicis non provenit ex intuitione substantiae simplicis, sed ex conscientia phaenomenalis existentiae; 2) idea mundi in se ducit ad theses oppositas contradictorie, quae

omnes apodictice demonstrantur: de finitudine mundi, de simplicitate elementorum, de libertate in mundo, de ente necessario ut pars vel causa mundi: (4 « antinomiae »); denique, 3) idea Dei fundatur in argumentis vanis et ultimatim in argumento ontologico, quo fit illegitimus transitus a conceptu entis necessarii ad eius existentiam (dicendo: ens necessarium non potest non esse; ergo existit).

Attamen, dum idea mundi sensibilis in se existentis est contradictoria, idea animae simplicis, immortalis et liberae necnon idea Dei non sunt contradictoriae. Unde, quamquam ignoramus et ignorabimus non tantum existentiam, sed etiam possibilitatem talium entium, non possumus tamen scire eorum impossibilitatem. Si igitur, ut revera est, affirmare talia entia iuvat moralitatem, poterimus ea affirmare, non quidem sciendo, sed *credendo* fide a voluntate determinata.

Nota. Hans Vaihinger, notissimus commentator Kantii, putat Kantium etiam possibilitatem Dei et animae noumenalis *excludere*, et tamen fidem in eorum existentiam admittere. Et forsan, hoc esset in logica systematis, nam conceptus puri Kantii, quibus haec entia concipimus, quum significent tantum unionem quamdam intuitionum sensibilium, non videntur posse sine contradictione applicari ad res non sensibiles. Sed Kantius non videtur ad tantam absurditatem explicite devenisse, ut fidem commendaret in entia quae non existere certo sciremus.

Brevi et synthetice:

Haec sunt igitur iuxta Kantium munera sensibilitatis, intellectus, rationis:

A. *Sensibilitas*: *a*) Impressiones informes fiunt in nobis, a *re in se* productae, quae sunt materia formis subiecti informanda.

b) Involvuntur hae impressiones in *intuitionibus puris sensibilitatis* i. e. in spatio puro (forma sensibilitatis externae), et in tempore puro (forma sensibilitatis internae), et sic fiunt empyrice spatiales et durantes.

B. *Intellectus*: *a*) cum intuitiones sensibilitatis caecae sint, i. e. inintellibibiles, quia exhibent multitudinem sine ordine aut unitate, unificandae sunt, ordinandae sunt pro conscientia. Ad hoc inserviunt *categoriae*, i. e. conceptus puri, (formae subjecti), qui necessitatem et universalitatem valent afferre. Duodecim sunt numero, se-

cundum formas possibiles iudicii. Categoriae *quantitatis*: unitas, pluralitas, totalitas. Categoriae *qualitatis*: realitas, negatio, limitatio. Categoriae *relationis*: substantia et accidens, causa et effectus, actio mutua. Categoriae *modalitatis*: possibilitas, existentia et non existentia, necessitas et contingentia.

Experientia ergo unificatur secundum has ideas vel leges intellectus, qui legislator naturae constituitur.

Per applicationem categoriarum intuitionibus fit cognitio, phaenomenon, id quod apparet, experientia.

b) Omnis empyrica intuitio determinatur et unificatur adhuc synthetisante quadam forma suprema quae est haec « aperceptio pura »: ego cogito.

N. B.: Intuitiones unam vel alteram categoriam ingrediuntur secundum quod iam imaginatio illis imposuit unum vel alterum *schema*, quod est aliqua figura sensibilis categoriae.

C. Ratio. Cum categoriae natae sint ad intuitiones unificandas et ordinandas, ad nullam cognitionem ducere valent, si adhibeantur sine intuitionibus sensibilitatis. Sed necessario impellitur ratio ad adhibendas categoriae puras, sine intuitionibus, et ad formandas hoc processu tres ideas: ego, mundus, Deus; illae ideae nihil exhibent obiectivi sed habent utilitatem practicam in quantum excitant intellectum ad melius investigandam experientiam. Sed quando mens conatur illas ut obiectivas considerare, incidit in contradictiones insolubiles seu *antinomias*.

Conclusio: Judicia synthetica a priori possibilia sunt tantum in campo experientiae possibilis, nam sunt eius conditiones. Proinde, in mathesi et physica sunt possibilia, sed in metaphysica non sunt possibilia.

Metaphysica igitur ut scientia, est impossibilis.

PROBATUR THESIS

Cum longum esset singula Kantii asserta examinare, sufficiet nobis ut fundamentalem systematis Kantiani refutationem, iuxta verba thesis nostrae, tradamus.

I. Scepticismus universalis tollit omnem cognitionem proprie dictam. Atqui, idem efficit systema Kantii.

Ergo aequivalet scepticismo universali.

Ad Minor. 1) tollit consulto cognitionem rerum quae experientiam transcendunt et quae sunt obiectum principale inquisitionis philosophicae.

2) Tollit etiam contra suam intentionem cognitionem re-

rum quae experientiam non transcendunt. Etenim, secundum nos, ratio cur intellectus illuminet experientiam est haec: scimus quid sit ens in genere, causa in genere, bonum in genere, et proinde quando dicimus de aliquo obiecto sensibili quod est ens, causa, unum, pulchrum, bonum, aliquid de eo cognoscimus. Sed si illi conceptus non haberent sensum per seipsos, ut vult Kantius, non possent dare sensum propositionibus in quibus praedicarentur. Ergo illae propositiones (quae tamen ordinem experientiae non transcendunt), nullum haberent sensum. Ergo, etiam in campo experientiae, cognitio periret.

II. Admittit Kantius inclinationem invincibilem inesse rationi ad vanas ideas construendas 1) quin hoc animadverterit ratio ante Kantium; et 2) quin hoc vitare possit etiam nunc, sed tantum huic cognitioni renuntiare. Atqui illusio naturalis et invincibilis, quamvis dicatur utilis, non potest admitti quin sequatur scepticismus universalis. Ergo, systema Kantianum ducit ad scepticismum.

Confirmatur:

I. Kantius asserit existentiam rei in se, et hac existentia indiget ad suum systema elaborandum. Sed aperte sibi contradicit applicando ideam existentiae (et quidem propter applicationem principii causalitatis) *rei in se*, dum contendit usum categoriarum extra experientiam esse illusorium.

II. Omnia iudicia quae sunt per se nota immediate affirmantur quia videt intellectus eorum praedicatum esse de ratione subiecti, (est de ratione entis, v. g. habere rationem sufficientem). « Nam principia per se nota sunt illa, quae statim intellectis terminis cognoscuntur ex eo, quod praedicatum ponitur in definitione subiecti » (1). Ergo illa principia non sunt *synthetica a priori*, sed analytica; et ita evanescit fundamentum systematis Kantiani.

242. **Objicies. 1°. (2)** Nulla qualitas rei ut est in se potest venire in me: ergo non cognosco qualitatem ullam rei ut est in se.

---

(1) S. Th. 1ª q. 17. a. 3. ad 2.

(2) Cfr. Kant, *Prolegom.*, § 9.

Resp. *dist. antec.* non potest venire in me realiter, *conc.* non potest venire in me secundum suam similitudinem, intentionaliter, *nego.*

Instantia. Tunc cognoscam similitudinem rei ut est in me et non rem ut est in se.

Resp. Si similitudo rei quae est in me esset id quod primo cognoscitur, *conc.*; si similitudo rei quae est in me est id quo primo cognoscitur res ut est in se, *nego.*

2°. Etiamsi possem attingere aliquam rem ut est in se, hoc non efficeret quod de ea aliquid universale scire valerem: ergo scientia periret.

Resp. *dist. antec.* si haberem tantum cognitionem sensitivam, *conc.* si habeo intellectum, quo essentias communes rerum abstrahere possum, *nego*, nam cognoscendo essentias communes scio quidquid rebus ex illis essentiis provenit.

3°. Si metaphysica esset possibilis, metaphysica existeret. Atqui non existit.

Dist. antec. existeret metaphysica vera, *concedo*, existeret metaphysica quae ab omnibus philosophis agnosceretur ut vera, *subdist.* si omnes philosophi recte uterentur suis facultatibus, *concedo*, secus, *nego.* Contradist. minorem.

Instantia. Atqui cum eadem necessitate demonstrantur theses contradictoriae.

Resp. *Nego.* Nam id quod est falsum nequit cum necessitate demonstrari. Quicumque aliter loquitur, scepticis victas dat manus.

QUAESTIO X.

DE CAUSIS CERTITUDINIS

THESIS XX. — **Causa certitudinis intellectualis est non solum *a*) evidentia sive immediata sive mediata movens intellectum per intrinsecam veritatis visionem ; sed etiam *b*) quum haec haberi nequit, est auctoritas alicuius fide digni movens extrinsece intellectum per imperium voluntatis fundatum in iudicio certo de testificantis credibilitate.**

PRAENOTIONES.

243. I. *Evidentia* generatim accepta est ea obiecti perspicuitas, quae necessario movet potentiam cognoscitivam ipsi proportionatam, ad illud percipiendum.

II. Eae *veritates* dicuntur *evidentes* nobis, quae per virtutem luminis intellectualis, nobis a Deo inditi, fiunt intellectui nostro manifestae, vel *immediate* ita ut, cognitis terminis, intellectus determinetur necessario ad firmiter eis adhaerendum (talia sunt *prima principia*); vel *mediate*, idest per scientificam demonstrationem, vi cuius conclusio secundum actum rationis in principia per se visa resolvitur (hae sunt veritates seu *conclusiones scientificae*). « In intellectu principiorum causatur determinatio ex hoc, quod aliquid *per lumen intellectus* sufficienter inspici per ipsum potest; in scientia vero conclusionum causatur determinatio ex hoc, quod conclusio secundum actum rationis in principia per se visa resolvitur... Ideo certitudo, quae est in scientia et in intellectu,

« est ex ipsa evidentia eorum, quae certa esse dicuntur » (1). Quomodo autem resolutio conclusionum fiat in prima principia, quae sunt per se immediate visa, et quomodo ex his principiis universalibus omnia principia, sequantur, tamquam ex quibusdam rationibus seminalibus, dicemus in 3. parte Logicae Maioris (2).

III. *Divisiones evidentiae.* Moderni dividunt evidentiam in *formalem* et *materialem;* hanc autem subdividunt in *obiectivam* et *subiectivam.* Vocant evidentiam *materialem* ipsam rem quae fit evidens; *formalem* ipsum lumen intellectuale quo res fit evidens intellectui; *obiectivam* autem vocant ipsum *obiectum* intelligibile quatenus actu illustratur lumine intellectus; tandem evidentiam *subiectivam* dicunt ipsam mentis intuitionem, quae per lumen intellectuale videt obiectum ab eodem lumine illustratum.

IV. Nos in Thesi accipimus *evidentiam obiectivam* non *solitarie* et in *potentia,* sed *in actu,* quatenus nempe actu coniungitur cum *evidentia subiectiva,* ut causa cum effectu. Etenim obiectum aliquod tunc fit evidens alicui potentiae cognoscitivae, quando actu manifestatur ei, ipsam determinando ad sui cognitionem. Et ideo evidentia obiectiva et subiectiva sibi mutuo respondent, ita ut actu una nequeat esse sine alia. *Quapropter iudicium subiective evidens numquam poterit esse falsum.*

PROBATUR PRIMA PARS.

244. Evidentia est ea obiecti manifestatio intellectui facta, qua intellectus videt formam vel naturam significatam per praedicatum inesse subiecto vel cum subiecto identificari. Atqui intellectum videre obiectivam convenientiam praedicati cum subiecto eique adhaerere absque formidine de veritate oppositi unum et idem est, secus enim intellectus simul videret et non videret obiectivam convenientiam praedicati cum

(1) S. Th. in 3. Sent. Dist. 23. q. 2. a. sol. 3.
(2) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Verit.* q. 11. a. 1.

subiecto. Ergo evidentia determinat intellectum ad assensum certum, nempe est causa certitudinis, quae definitur *determinatio mentis ad unam partem contradictionis absque formidine oppositi.*

245. **Assensus causatus ab evidentia est infallibilis.** Etenim assensus certus causatus ab evidentia potest esse vel de primis principiis, vel de rebus existentibus, vel de conclusione aliqua scientifica, quae fuerit per ratiocinium resoluta in principia immediate evidentia.

Iamvero in primo casu intellectus nequit falli neque per se, neque per accidens. Nam, ut demonstrabimus in 3. parte Logicae Maioris, in primis principiis praedicatum est de ratione subiecti: subiectum autem est obiectum proprium nostri intellectus, circa quod intellectus neque per se, neque per accidens falli potest (n. 231) (1).

In secundo casu in tantum intellectus falleretur, in quantum deciperetur a sensibus. Iamvero quando habetur evidentia, constat intelligenti sensus fuisse rite dispositos et ad obiectum rite applicatos, ita ut neque per se neque per accidens falli potuerint. Sic dum cernimus in meridiana luce solem, evidentiam habemus de eius praesentia, splendore, calore, etc.

In tertio casu, qui est proprius evidentiae mediatae, intellectus falleretur, si ratiocinatio non fuisset rite peracta. Atqui quum habemus evidentiam resolutionis conclusionum in principia immediate evidentia, intuemur in ipsis principiis rectitudinem illationis. Ergo etiam in isto casu evidentia causat assensum infallibilem. Sic quum ita discurro: « Omne totum est maius sua parte. Sed Italia est pars Europae. Ergo Europa est maior Italia »; in lumine primorum principiorum intelligo conclusionem fuisse rite resolutam in sua principia. Et sane ratiocinationi allatae aequivalet sequens: « Quum immediate evidens sit omne totum esse maius sua parte; si Italia, quae est pars Europae, non esset ista minor, esset simul et non esset pars Europae, quod contradictionem implicat, est nempe contra ipsa prima principia rationis » (2).

---

(1) S. Th. 1. p. q. 85. a. 6.

(2) Conf. S. Th. qq. dd. *De Verit.* q. 14. a. 1.

PROBATUR SECUNDA PARS.

246. *Quoad primum membrum.* Certitudinem posse causari in intellectu per imperium voluntatis propter extrinsecam auctoritatem alicuius fide digni, quotidiana experientia docemur.

Et sane, quum unusquisque nostrum propter imperfectionem humani intellectus et propter adiuncta individualia, de quamplurimis enuntiationibus ignoret utrum praedicatum conveniat subiecto, nec valeat de eis intrinsecam evidentiam assequi; poterit, fidendo assertioni alicuius qui huiusmodi veritates perspectas habeat, imperare libera sua voluntate intellectui assensum firmum enuntiationi testificatae, admittendo eam tamquam veram absque formidine oppositi. Quando enim intellectus non cogitur ab evidentia, voluntas potest *directe* movere intellectum ad assensum certum. Sic amicus credit amico, discipulus magistro, rudis astronomo de futura eclypsi.

Iudicamus enim in pluribus adiunctis decens esse atque utile, immo etiam necessarium, alienis attestationibus fidere; atque honorificum existimamus, si alii nostrae assertioni credant; vituperosum, si credere renuant. Quicumque enim libere suum intellectum determinat ad firmiter adhaerendum alicui enuntiationi tamquam verae propter nostram attestationem, iudicare debuit nos fide dignos, videlicet tales qui ea in re *neque fallamur, neque alios fallere velimus,* quum in his duobus consistat auctoritas faciens fidem.

Quoad secundum membrum. Ad hoc ut voluntas prudenter moveat intellectum ad *assensum certum* propter auctoritatem extrinsecam alicuius, praecedere debet *iudicium certum de credibilitate* testificantis.

Et sane, bonum propositum voluntati tamquam effectus firmi assensus eliciendi ab intellectu non propter intrinsecam veritatis manifestationem, sed ex imperio voluntatis propter auctoritatem testificantis, esse debet bonum proportionatum naturae rationali. Iamvero assensus firmus in falsitatem, numquam causare poterit bonum proportionatum naturae rationali, cuius propria perfectio consistit in assequutione veritatis. Ergo

ad hoc ut voluntas prudenter moveat intellectum *ad assensum certum,* praecedere debet iudicium certum de testimonii credibilitate in quo iudicio imperium voluntatis fundetur.

SCHOLION.

De certitudine libera.

247. Certitudo cuius existentia in mente ab influxu voluntatis pendet vocatur libera, non quod ipse intellectus sit liber, sed quia actus intellectus denominatur liber propter interventum voluntatis liberae. Sciendum est autem quod voluntas in assensum intellectus certum influit non tantum quando intellectum inclinat ad assentiendum evidentiae credibilitatis, sed etiam quando ita exercitium intellectus movet ac dirigit ut intellectus ad aliquam evidentiam percipiendam, quam secus non percepisset, pervenire valeat. In hoc secundo casu, influxus voluntatis est tum remotus tum proximus.

1) Influxum *remotum* magni momenti exercet voluntas *a*) impediendo quominus intellectus se moveat modo nimis exclusivo circa sensibilia, haerens in sensationibus et in imaginibus et ita incapax paulatim fiat ad intelligibilia assurgendi; *b*) impediendo quominus intellectus, etiam de intelligibilibus occupatus, in aliquo systemate imprudenter electo (in positivismo, Kantismo, idealismo etc.) versetur, et ita incapax paulatim fiat verum systema intelligendi (1); *c*) disponendo per bonam vitam ad rectius iudicandum in ordine morali, propter quamdam connaturalitatem iudicantis ad obiectum iudicii (2).

2) Influxum *proximum* exercet voluntas intellectum movendo ut ille omnem vim suam, attentionem, acuitatem praestet, obiectiones sive directe sive indirecte iam solutas spernat, argumenta consideret usquedum evidentia denique tandem omnino splendeat.

---

(1) Cfr. S. Th. 2a, 2ae q. 15. a. 1. *De Malo,* q. 3. a. 7.

(2) 2a, 2ae q. 2. a. 3.

Inde sequitur diversitatem opinionum, non solum ex inaequalitate luminis intellectualis, sed etiam ex diverso influxu voluntatum repetendam esse. « Tantum cuique panditur, quantum capere propter propriam sive malam sive bonam voluntatem potest ». S. Augustinus. De Magistro, n. 38. Ipse Dominus dixit: « Qui autem facit veritatem venit ad lucem ». Joan. c. 3. v. 21.

248. **Objicies.** Aut intellectus videt, aut non videt. Si videt, assentiat oportet; si non videt, illegitimum est ut a voluntate moveatur ad assensum certum.

Respondeo distinguendo casus. Si agitur de influxu voluntatis in actum fidei, eligo primum membrum maioris et *distinguo*: Videt esse credendum, *conc.*; videt praedicatum convenire subiecto, *nego*. *Contradistinguo* primum membrum minoris: Si videt praedicatum convenire subiecto, assentiat oportet, *conc.*; si videt tantum esse credendum praedicatum convenire subiecto, assentiat oportet, *subd.* sine influxu voluntatis, *nego*; cum influxu voluntatis, *iterum dist.* si nulla est ratio boni in dissensu, *concedo*; secus, *nego*.

Si autem agitur de influxu voluntatis in generationem evidentiae, eligo secundum membrum maioris, et *distinguo*; non videt ante influxum voluntatis, *concedo*; non videt post influxum voluntatis, *nego*. *Contradistinguo minorem*: si non videt, non est a voluntate movendus ad affirmandum priusquam videat, *concedo*; non est a voluntate movendus ut, se purificando, attendendo, se exercendo, tandem videat, *nego*. Et sic patet quo sensu accipiendum sit illud Platonis: eundum est ad verum cum tota anima.

Thesis XXI. — Sententiae humano generi communes, quae ad sensum naturae communem pertinere dicuntur, sunt infallibiles; eaeque minime procedunt a caeco instinctu, sed a recto usu rationis humanae.

PRAENOTIONES.

249. Conditiones requisitae ad hoc ut aliqua sententia dici possit pertinere ad sensum communem (vel melius *ad consensum communem*) sunt sequentes: 1. universalitas loci et temporis, ita ut apud omnes gentes, sive cultas sive barbaras, et in omni aetate viguerint, atque, crescente cultura et tempore,

semper firmiores evaserint. 2. Ut quo magis ad rationis examen revocentur, eo magis eorum veritas elucescat. 3. Ut nulla assignari possit erroris occasio, ex qua ortum habuerint, puta illusio vel illecebra sensuum, ignorantia et similia.

PROBATUR THESIS.

250. Quum natura humana sit per se ordinata ad veritatem, necesse est, ut cum facilitate assequi possit eas veritates, quae proxime derivantur ex naturalibus principiis et necessariae sunt ad vitam intellectualem, moralem aut socialem instituendam, cuiusmodi sunt ea iudicia, quae sententias sensus communis vocamus. Iamvero si communitas humani generis decipi posset quoad huiusmodi iudicia; dicendum foret naturam humanam per se ordinari ad falsitatem, seu humanum intellectum esse fallibilem per se; quia in pluralitate hominum et quoad faciliora ratio humana non posset recte solvere conclusiones in prima principia. Ergo 1° iudicia sensus (seu *consensus*) communis sunt infallibilia; 2° unice procedunt a recto usu rationis, quum ad ea requiratur et sufficiat recta operatio rationis humanae per se ordinatae ad veritatis assequutionem.

Thesis XXII. — Evidentia est criterium veritatis.

251. **Probatur.** Vocando *criterium veritatis* id per quod nos certificamur de assecutione veritatis, talis profecto erit ipsa intellectualis intuitio veritatis. Qui enim intuetur ipsam veritatem, idest ipsum nexum obiectivum inter praedicatum et subiectum, nequit dubitare de assecutione veritatis, quia secus intueretur simul veritatem et non intueretur, quod repugnat in terminis. Atqui talis est evidentia adaequate accepta, quam in Praenotionibus Theseos XX sub n. IV. explicavimus. Ergo evidentia est criterium veritatis.

252. **Corollarium.** *Immediate evidentia non sunt demonstrabilia.* Falluntur et in circulum vitiosum incidunt, qui pu-

tant ad criterium veritatis habendum demonstranda esse facta et principia immediate evidentia. Quia omnis demonstratio fundari debet in aliquo facto et principio immediate evidenti, puta in veracitate facultatum cognoscitivarum et in principio contradictionis. Attamen non excluditur aliqua *indirecta* demonstratio et *ad hominem*, qua etiam Aristoteles usus est contra negantes prima principia.

Thesis XXIII. — Criterium generale et ultimum veritatis nec in aliquo caeco instinctu, nec in aliqua auctoritate, nec in aliquo affectu, nec in aliqua utilitate est reponendum.

253. Illud criterium veritatis est generale et ultimum per quod de omni veritate iudicandum est et quod ipsum non ab alio criterio, a se distincto, diiudicatur. Non defuerunt philosophi qui tale criterium esse evidentiam noluerunt agnoscere. Contra quos thesis praesens dirigitur. Quum autem longum esset singulas opiniones referre et refellere, principia tantum enunciabimus quibus adversarii huius thesis alii aliis modis adhaerent. Principiis enim reiectis, ea quae his principiis fulciuntur, facile collabuntur.

I^a Parti contradicit Thomas Reid (saec. xviii), qui quum scepticis instinctum naturae, quo facultatibus nostris fidimus, opponeret, nullam rationem de hoc instinctu reddi posse autumabat (1). Non satis ab hoc saltem modo loquendi abhorruit ipse Balmès (saec. xix) (2).

Ita autem contra eos est arguendum: Id de quo nulla ratio reddi potest nequit esse criterium veritatis. Etenim criterium non intelligitur nisi sit aliqua manifestatio veri. Ergo non est aliquid caecum.

Objicies. Nulla ratio dari potest cur intellectui sit fidendum.

Resp. Nego assertum. Intellectui fidimus, quia ipse intellectus iudicando verum, in seipsum complete reflectitur, et exercite naturam suae apprehensionis cognoscit.

---

(1) Cfr. *Essays*, VI. ch. VI.

(2) Cfr. *Filosofia fundamental*, c. 32.

2ª Pars est contra *fideistas* et *traditionalistas* quorum, principium sic effertur: Nihil est certum nisi id quod a Deo revelatum est, et nobis a genere humano traditum.

Variis modis inter fideistas et traditionalistas adscribi meruerunt: HUET (saec. XVII), PASCAL, LAMENNAIS (saec. XIX) et etiam, modo tamen mitigato (1), VENTURA, BAUTAIN, UBAGHS, etc.

Sed sufficit illis hoc dilemma opponere: Aut actus fidei elicitur propter aliquod motivum, aut sine motivo. Si prius. iam fides non est ultimum criterium; si posterius, fides non est nisi adhaesio caeca de qua nescimus sit in verum.

3ª Pars illis adversatur qui dicunt: Ultima ratio adhaesionis in aliquod enunciabile, *in affectu intimo cordis* vel in tendentia quadam voluntatis reponenda est.

Sic diversimode locuti sunt: ROUSSEAU, ad conscientiam moralem appellans; KANTIUS, SCHLEIERMACHER, *modernistae*, ad aliquem sensum moralem seu religiosum confugientes; JACOBI (saec. XVIII) fidem affectuosam invocans; *neo-criticistae* ad liberam voluntatis electionem omnem veritatem remittentes.

Contra quos omnes dicendum est: Vel affectus ille, seu impulsus, seu electio aliquo motivo illuminatur, vel non. Si prius, jam non est ultimum criterium; si posterius, nescimus utrum nos moveat ad verum.

4ª et ultima pars agit contra pragmatistas (πρᾶγμα, actio) dicentes: Non ex evidentia intellectuali, sed ex exigentiis vitae, ex necessitatibus activitatis nostrae discernenda est veritas.

Nominantur pro hâc doctrina; anglus SCHILLER, W. JAMES: quibus in multis affines sunt BERGSON, LE ROY; BLONDEL (2), non parum principiis pragmatismi indulsisse videtur. Formam quamdam pragmatismi moderatiorem defenderunt BRUNETIÈRE, BALFOUR, appellando ad necessitatem socialem, quam tamen intellectualiter agnoscere videntur.

Probatur autem hoc modo falsitas pragmatismi: Aut utilitas seu exigentia, quae profertur iuxta quamdam rationalem

(1) Dicunt: nequimus veritates invenire, sed possumus post revelationem eas demonstrare.

(2) *L'Action*, Paris, 1893.

normam iudicatur, aut non. Si prius, iam non est ultimum criterium; si posterius, nescimus utrum sit signum veritatis.

Nec dicas: ipsa notio veritatis est mutanda et in notionem utilitatis relativae et mutabilis convertenda. Nam veritatem esse adaequationem intellectus et rei nemo est qui cum assensu negare possit. Patet autem conceptum utilitatis aliud significare, quamquam utilitas alicuius doctrinae potest esse veritatis signum (non tamen ultimum).

Objicies. Illud non est criterium veritatis quod cum errore inveniri potest; sed evidentia potest inveniri cum errore. Ergo non est criterium veritatis.

Respondeo. Concedo maiorem; distinguo minorem: evidentia realis inveniri potest cum errore, *nego;* evidentia apparens, *concedo.* **Pariter distingua consequens.**

Instabis. Atqui hoc modo evidentia nequit esse criterium ultimum; nam remanet iudicandum inter evidentiam realem et apparentem.

Respondeo. Nego instantiam et distinguo rationem additam: diiudicandum est inter evidentiam apparentem et realem criterio distincto ab ipsa reali evidentia, *nego;* ipsa reali evidentia, *concedo.*

QUAESTIO XI.

DE COGNITIONE SENSIBILI

THESIS XXIV. — **Actus sensuum nobis immediate praesentant obiecta distincta a sensatione. Proinde, cum sensibilia communia, tum sensibilia propria existunt formaliter extra sensationem.**

254. **Praenota** 1°. Non est nobis de sensibus agendum, nisi ut eorum valorem cognoscitivum vindicemus. De profundiori eorum natura, necnon de eorum operandi modo, psychologis tractandum relinquimus.

2°. In hac thesi directe quaestio est de sensibus externis, i. e. de visu, auditu, olfactu, gustu, tactu, quorum actus sunt visio, auditio, olfactio, etc.

3°. Obiecta sensuum vocantur sensibilia. Sensibilia propria ea sunt quae ab uno tantum sensu percipi possunt: color, sonus, odor, etc. Eadem vocantur a modernis qualitates secundariae. Sensibilia vero communia ea sunt quae a pluribus sensibus percipiuntur: extensio, figura, motus, etc. Vocantur a modernis qualitates primariae.

4°. Praecipuae opiniones circa valorem cognitionis sensibilis, seu, quod idem est, circa realitatem sensibilium, hae fere sunt.

1) Berkeley dicit corpora non existere in se, sed esse status conscientiae, seu affectus subiecti actualiter sentientis.

2) Bergson vult corpora esse quidem status conscientiae, sed existere independenter aliquo modo a conscientia actuali.

3) Kantius ponit extra sensationes aliquam *rem in se* prorsus ignotam, quae non habet qualitates ullas ut appareat in sensationibus.

4) Cartesius admittit corpora existere in se ut corpora, id est, ut realiter et formaliter extensa, et proinde qualitates primarias esse vere obiectivas. Sed negat qualitates secundarias (colorem, sonum...) existere ut tales extra sensationem.

5) Aristoteles et S. Thomas, quos sequimur, docent tum sensibilia communia (qualitates primarias), tum sensibilia propria (qualitates secundarias), existere in se formaliter extra sensationem.

PROBATUR PRIMA PARS.

Ad intellectum pertinet iudicare de sensibus. Atqui intellectus immediate iudicat actus sensuum esse cognitiones immediatas obiecti sensibilis, id est, actus ex natura sua praesentantes immediate subiecto sentienti obiectum distinctum a sensatione. Ergo actus sensuum praesentant nobis immediate obiectum distinctum a sensatione.

Maior ex eo patet quod sensus nequit cognoscere naturam suam nec naturam proprii actus (1). Intellectus autem est naturam actuum nostrorum dignoscere (2). Solus enim intellectus notiones obiecti, cognitionis, existentiae habere potest.

Ad minorem. Etenim, sensationes nobis apparent naturaliter et immediate ut manifestativae alicuius obiecti quod non est mera affectio subiectiva sentientis, sed aliquid aliud ab ipsa sensatione. Videndo domum, vel turbam, conscius sum aliquid attingere quod non est mea sensatio subiectiva. Propterea toto caelo differre videmus ex una parte affectiones subiecti, ut dolor, appetitus, et ex altera parte sensationes quae per prius apprehensiones alicuius obiecti esse apparent.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Haec est natura sensationum ut immediate praesentent subjecto sentienti obiectum existens in se, independenter a

(1) Cfr. S. Th., *De Veritate*, q. 1. a. 9.

(2) Cfr. S. Th. in *Metaph.* lect. 4.

sensatione. Atqui cum sensibilia communia tum sensibilia propria sunt id quod immediate praesentatur subiecto sentienti, per actum sensationis. Ergo cum sensibilia communia, tum sensibilia propria existunt formaliter extra sensationem.

Maiorem habemus ex prima parte thesis. Minor autem ex analysi conscientiae declaratur. Id enim quod terminat sensationem visus vel tactus quando librum prae manibus teneo atque inspicio, non est aliqua ignota qualitas, sed ipsa extensio libri, ita ut nullum esset obiectum sensationis si haec extensio formalis non esset sensationis obiectum. Item inspicienti folium chartaceum album, patet ipsum album esse id quod visum terminat; audienti sonum campanae, patet ipsum sonum terminare auditum; ita ut nullum esset obiectum horum sensationum si color et sonus hoc obiectum non essent.

255. **Objicies** 1°. Extensio realis supponeret numerum infinitum partium, quod repugnat. *Resp. dist.*: supponeret numerum partium infinitum in potentia, *concedo*, infinitum in actu, *nego*.

2°. Qualitas ut est in se nequit venire in facultatem. *Resp. dist.* Nequit venire entitative, *concedo*; nequit venire intentionaliter, per suam similitudinem, *nego*.

3°. Ubi est pons inter subiectum sentiens et obiectum, ut sciamus obiectum sensationi correspondere? *Resp.* Sensatio per seipsam est immediate manifestativa obiecti nec alio ponte opus est.

4°. Probatur a physicis colorem v. g. nihil esse nisi motum aetheris. *Resp. Dist.* Probatur cum qualitatibus connexos esse certos motus et relationes quantitativas, *concedo*; probatur nullas adesse qualitates, *nego*.

5°. Quandoque constat, qualitates formales quas attribuimus alicui obiecto, non esse in ipso. *Resp.* Et hoc fit per se, circa sensibilia propria, *nego*; per accidens, et ita ut ope intellectusc illusio detegi possit, *concedo*. Cf. n. 261.

Nota. Praecipuae difficultates quae fiunt contra obiectivitatem cognitionis sensibilis ex hoc oriuntur quod saepe qualitas quam sentimus vel nullo modo existit, vel non est talis qualis percipitur. Ad quam obiectionem discipuli S. Thomae, qui defendunt existentiam realem qualitatum sensibilium omnium, non omnes eodem modo respondent.

Alii (Ioan. a S. Thoma, Gredt, Gény, etc.) dicunt qualita-

tem perceptam existere semper qualis percipitur, sed non esse ubi per quamdam illusionem esse putatur; sic dicunt qualitatem quae revera percipitur esse semper intra corpus sentientis.

At videtur aliis potius dicendum quod qualitas quae *per se* percipitur est extra sentiens, sed quod *per accidens* non existit quandoque realiter ut percipitur, sed tantum virtualiter.

Etenim per hoc determinatur sensatio quod qualitas externa, per actionem suam communicat sensui suam similitudinem. Unde sensus cognoscit obiectum secundum similitudinem receptam (speciem impressam). Sed accidere potest, sive propter corruptionem organi, sive propter actionem medii, sive propter aliquam dispositionem obiectorum, quod sensus eodem modo immutetur ac immutaretur ab aliqua qualitate reali, quamvis haec qualitas non sit. Quia autem talis est cognitio qualis fuit immutatio, sensus tunc habet eamdem cognitionem quam habuisset, si fuisset immutatus ab hac qualitate sensibili, et cognoscit hanc qualitatem (1).

THESIS XXV. — **Veritas non est formaliter in sensu, sed materialiter tantum in quantum veram apprehensionem de sensibilibus habet (2).**

PROBATUR PRIMA PARS.

256. I. In ea tantum potentia compleri potest formalis ratio veritatis, quae cognoscere valet relationem identitatis vel discrepantiae inter duos terminos adaequationis, videlicet inter praedicatum et subiectum. Atqui sensus hanc relationem cognoscere nequit. Ergo veritas non est formaliter in sensu.

Prob. min. Ad cognoscendam relationem identitatis vel discrepantiae inter praedicatum et subiectum necessarii sunt plures conceptus universales ac praesertim conceptus uni-

(1) Cf. *Archives de Philosophie*, 1925, cahier 2: *Réflexions sur la connaissance sensible selon saint Thomas*, pag. 97 sqq.

(2) Cfr. S. TH. 1. p. q. 16. a. 2; q. 17. a. 2; qq. dd. *De Verit.* q. 1. a. 9.

versalis illius rationis seu formae, in qua subiectum et praedicatum conveniunt vel discrepant. Atqui potentia sensitiva utpote affixa organo corporeo, tamquam comprincipio suae operationis, est incapax conceptuum immaterialium, cuiusmodi sunt conceptus universales. Ergo sensus relationem, in qua formalis ratio veritatis consistit, cognoscere nequit.

II. *Confirmatur argumento* S. Thomae (1), quod sic in forma breviter proponi potest. In ea potentia completur formalis ratio veritatis, quae cognoscit proportionem suam ad rem. Atqui sensus nequit cognoscere proportionem suam ad rem; quum non assimiletur ipsi quidditati rei, nec valeat proprii actus naturam cognoscere; ergo in sensu non perficitur formalis ratio veritatis.

PROBATUR SECUNDA PARS.

257. In ea potentia est materialiter veritas, quae veram quidem apprehensionem habet de re, sed cognoscere nequit relationem adaequationis inter formam apprehensam et rem exteriorem. Atqui ita sensus apprehendit sensibilia ut patebit ex thesi sequenti. Ergo in sensu veritas invenitur materialiter tantum, in quantum veram apprehensionem de sensibilibus habet.

Thesis XXVI. — In sensu nequit esse falsitas, quae consistit in falsa affirmatione vel negatione convenientiae formae apprehensae cum aliqua re. Materialis autem falsitas, quae consistit in apprehensione obiecti sensibilis aliter ac est non contingit in sensu rite disposito circa sensibile proprium, sed tantum circa sensibilia communia et sensibilia per accidens (2).

PRAENOTIONES.

258. I. **Sensibile** dicitur quidquid quocumque modo a sensibus cognosci potest. Dividitur

(1) *Verit.*, q. 1. a. 9.

(2) Cfr. S. Th. I. p. q. 17. a. 2. qq. dd. *De Verit*, q. 1. a. 11.

a) **in sensibile per se et sensibile per accidens.** *Sensibile per se* est quodcumque accidens, quod potest a sensu directe attingi, puta extensio, color, sonus, etc.

Sensibile per accidens est quidquid latet sub accidentibus sensibilibus *per se*, tamquam naturaliter connexum cum illis, quum sit vel subiectum, ut substantia materialis, vel motivum eorum, ut quaedam passiones compositi sensitivi, puta metus, ira, odium, quae causant pallorem vel ruborem in vultu, agitationem in membris et similia; vel etiam sensibile per accidens alicuius sensus dicitur id quod non est sensibile huic sensui, sed est sensibile aliis sensibus.

b) **Sensibile per se dividitur in proprium et commune :** vide thesim praecedentem. *Sensibile proprium per se* et *primo* attingitur ab aliquo sensu, utpote proprium obiectum eius; ita color in actu seu luminosum est proprium sensibile visus; sonus est auditus, etc. Sensibilia propria pertinent ad genus *qualitatis*.

Sensibile commune est illud accidens quod a pluribus sensibus percipi potest ut magnitudo, figura et similia. Quum enim sensibile commune pertineat ad genus quantitatis, quae proxime alia accidentia sensibilia individuat, determinat obiecta propria plurium sensuum et aliquam diversitatem facit in sensuum immutatione. Sensibile commune ab omnibus sensibus percipitur *per se* sed non *primo*. Percipitur quidem *per se*, quia modificat, seu determinat sensibiliter speciem, quam sensibile proprium causat in potentia sensitiva, unde per unicam speciem sensibilem repraesentatur intentionaliter a sensu. Sic videndo pyramidem albam, per unicam speciem video albedinem determinatam a figura pyramidali, et figuram pyramidalem determinantem albedinem. Non percipitur *primo*, quia percipitur mediantibus qualitatibus alterantibus, quae sunt sensibilia propria uniuscuiusque sensus. Sic visus non percipit albedinem mediante figura pyramidali, sed percipit figuram pyramidalem mediante albedine (1).

II. Praeter sensus exteriores dantur facultates sensibiles interiores quarum prima vocatur *sensus communis*, cuius pro-

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 78. a. 3. ad 2.

prium obiectum sunt sensationes sensuum externorum. De hac et aliis facultatibus sensibilibus interioribus agemus in Psychologia.

III. **Iudicium sumi potest stricto sensu vel lato sensu.** *Stricto sensu* est operatio intellectus componentis et dividentis, ad quam requiri potentiam spiritualem satis indicavimus in Th. XXV.

Lato sensu est cognitio, qua sensus communis distinguit unam sensationem ab alia, et his mediantibus obiectum perceptum ab uno sensu exteriori distinguit ab obiecto percepto ab alio. Sic animal per sensum communem discernit album a dulci, sensationem coloris a sensatione saporis et ideo sentit se sentire. Attamen sensus communis, quum sit potentia organica nequit cognoscere actum suum et adaequationem suam cum obiecto percepto (1).

Tandem adhuc *latiori sensu* iudicium significare potest quamcumque simplicem cognitionem, quae plura obiecta attingat, distinguendo unum ab alio, quia conveniunt in ea ratione generica, quae est formale obiectum potentiae. Sic unusquisque sensus particularis dici potest de proprio sensibili iudicare, quia distinguit obiecta sub huius formali ratione constituta. Sic visus iudicat de colore discernendo album a nigro; gustus de sapore discernendo dulce ab amaro.

PROBATUR PRIMA PARS.

259. I. Falsitas formalis consistit in hoc, quod potentia cognoscitiva affirmet formam apprehensam convenire rei cui non convenit, vel neget convenire rei cui convenit. Atqui huius affirmationis non est capax sensus, ut ex supradictis patet. Ergo in sensu non est falsitas formalis.

II. Falsitas formalis ibi haberi potest ubi haberi potest veritas formalis, quia contraria in eodem subiecto inveniuntur. Atqui veritas formalis esse potest tantum in intellectu

(1) 1. p. q. 78. a. 4.

componente et dividente. Ergo ibi etiam esse poterit formalis falsitas.

PROBATUR SECUNDA PARS.

260. *Quoad 1.um membrum* (*Materialis falsitas inveniri numquam potest in sensu circa proprium sensibile, si sensus sit rite dispositus*).

I. Potentia quaelibet cognoscitiva se habet ad formam seu similitudinem obiecti proprii; a quo habet ut sit formaliter cognoscens, eo modo quo res naturalis se habet ad propriam formam a qua habet ut in suo esse actuetur. Iamvero res non potest deficere a sua forma quin hoc ipso deficiat ab esse. Ergo etiam potentia cognoscitiva non potest deficere a similitudine proprii obiecti quin hoc ipso cognoscere desinat.

II. Quaelibet potentia proportionata ad proprium et adaequatum actum, dum perseverat in sua actuatione, debet necessario habere id, per quod solum actuari potest. Atqui potentia sensitiva bene disposita proportionatur ad similitudinem intentionalem proprii obiecti sensibilis tamquam ad proprium et aedequatum actum, a quo constituitur formaliter cognoscens. Ergo, si actu cognoscit, non potest deficere a repraesentatione proprii obiecti sensibilis, ideoque non potest esse neque materialiter falsa.

261. *Quoad 2.um membrum* (*Materialis falsitas inveniri potest in sensu circa proprium obiectum, si sensus non sit rite dispositus*).

Omnia passiva propter suam indispositionem deficienter recipiunt impressionem agentium. Atqui sensus non rite dispositus se habet ad proprium obiectum, ut passivum non bene dispositum. Ergo in sensu non rite disposito vel ob organi infirmitatem vel ob medii imperfectionem, recipitur deficienter similitudo obiecti proprii. Ergo in sensu non rite disposito est falsitas per accidens etiam circa proprium obiectum. Quamvis enim, si sentiat, debeat referre similitudinem saltem *generice* conformem proprio obiecto, non tamen refert illam *specifice* conformem. Ex. gr. quamvis gustus febricitantis

referat saporem cibi, tamen apprehendit illum in specie amara, cum sit in specie dulci. Item oculus ob medios vapores densos refert solem rubri coloris, cum talis non sit.

PROBATUR TERTIA PARS.

262. (*Materialis falsitas circa sensibilia communia et sensibilia per accidens inveniri potest in sensu etiam rite disposito*).

Potentia cognoscitiva rite disposita non potest falli circa illud obiectum, ad quod se habet ut propria potentia ad proprium actum. Atqui huiusmodi est unice obiectum proprium, ad quod *primario* et *per se* ordinatur. Ergo quoad sensibilia communia et sensibilia per accidens poterit falli sensus etiam rite dispositus (1).

SCHOLION

Declaratur quomodo contingat error circa sensibile commune et quomodo corrigatur

263. Error contingere potest circa sensibile commune, quatenus dimensiones et caetera, quae ad quantitatem reducuntur, quae si sint diversa in variis corporibus deberent diversimode immutare sensum, puta visum; aliquando immutant illum eodem modo, quasi non essent diversa, eo quod inveniantur in diversa relatione aut distantiae, aut alterius respectus ex quantitate procedentis, puta motus aut quietis. Sic, caeteris paribus, corpus luminosum bipedalis diametri immutare deberet visum multo minus, quam corpus luminosum habens diametrum mille pedum. Attamen aliquando contingit ut corpus luminosum maius sit valde remotum ab oculo et consequenter immutet visum eodem modo, quo corpus bipedalis diametri oculo valde propinquum. Hinc fit, ut appareat eiusdem magnitudinis cum isto. Quapropter tamdiu videns

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 17. a. 2. 3.

perseverabit in errore vel in dubio de prioris magnitudine quamdiu de hac diversitate distantiarum certificari non poterit. Vitabitur autem error si sit aliquis sensus in quem obiectum sensibile influere nequeat ex variis distantiis sed semper ex distantia determinata. Tunc enim non poterit circa huiusmodi sensum mutari et variari influentia quantitatis, sed semper eodem modo se habebit. Et ideo mediante huiusmodi sensu potest aliquis corrigere errorem ex sensibili communi in alium sensum provenientem.

Porro huiusmodi sensus est tactus, qui non movetur a proprio obiecto, nisi in aequali et semper determinata distantia, et ideo non potest circa eum mutari influxus ex quantitate proveniens. Posita igitur apprehensione sensus tactus, auferetur error vel indeterminatio proveniens ex diversitate distantiae apprehensae sive a visu, sive ab auditu, sive ab olfactu. Etenim circa istos sensus mutatur influentia quantitatis ex diversitate distantiae, cum possint in diversis distantiis proprium obiectum percipere. Ita fit ut, qui navi discedit a litore, tactu percipiat navem moveri et non ipsum litus.

Thesis XXVII. — Sensus relate ad intellectum 1° si consideretur ut res quaedam, non potest esse neque causaliter falsus; 2° si consideretur prouti repraesentat obiecta sensibilia, potest esse causaliter falsus; 3° quamvis non necessario intellectus fallatur.

PROBATUR PRIMA PARS.

264. Sensus consideratus ut res quaedam, non potest non exhibere dispositionem suam, i. e. sensationem, qua afficitur, puta dulcedinis vel amaritudinis vel doloris etc. Atqui ut occasionem errandi praeberet intellectui, deberet non repraesentare suam dispositionem. Ergo sensus consideratus ut res quaedam, non potest dici causaliter falsus.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Sensus, ut in anteriori Thesi ostensum est, potest aliquando rem sensibilem repraesentare aliter quam est. Atqui in tali

casu potest causare intellectui falsam aestimationem de re. Ergo sensus, prout est repraesentativus rerum sensibilium, potest esse occasionaliter falsus.

PROBATUR TERTIA PARS.

Intellectus humanus vel decipitur a sensu circa sensibile proprium vel circa sensibile commune, vel circa sensibile per accidens. Atqui in quacumque hypothesi potest homo corrigere errorem vel saltem suspicari de falsitate sensus. Ergo intellectus humanus non necessario decipitur a sensu.

a) *Prob. min. quoad primam partem.* Sensus non fallitur circa sensibile proprium nisi vel ob infirmitatem organi vel ob medii imperfectionem. Atqui homo potest utrumque deprehendere, vel per eumdem vel per alium sensum, vel per reflexionem intellectus. Ergo error sensus circa sensibile proprium corrigi potest ab homine.

b) *Prob. min. quoad secundam partem.* Sensus fallitur circa sensibile commune tantum per accidens, ita ut error corrigi possit vel per alium sensum, vel per intellectus reflexionem in praeteritam experientiam, mediantibus certissimis rationis principiis. Atqui si ita, intellectus potest corrigere errorem, vel suspicari de falsitate sensus. Ergo error sensus circa sensibile commune non necessario decipit hominem.

c) *Prob. min. quoad tertiam partem.* Sensibile per accidens est obiectum *solius* intellectus, cui proponitur a sensibus per ea, quae sensus percipiunt *per se*. Atqui circa huiusmodi sensibilia per se, sive propria sive communia, ostensum est intellectum non necessario falli. Ergo, neque potest falli necessario circa sensibile per accidens. Ad rem S. Thomas (1). « Si ergo comparetur sensus ad intellectum prout est res « quaedam, sic nullo modo est falsitas in sensu intellectui « comparato: quia secundum quod sensus disponitur, secun- « dum hoc dispositionem suam intellectui demonstrat: unde « Augustinus dicit in auctoritate inducta (in arg. 2 huius

(1) QQ. dd. *De Ver.* q. 1. a. 11.

« quaest·), quod non possunt omnino enuntiare nisi affectionem « suam. Si autem comparetur ad intellectum secundum quod « est repraesentativum alterius rei: cum quandoque repraesentet ei aliter rem quam sit, secundum hoc sensus falsus « dicitur, inquantum natus est facere falsam existimationem « in intellectu, quamvis non necessario faciat, sicut et de « rebus dictum est: quia intellectus sicut iudicat de rebus, « ita et de his quae a sensibus offeruntur ».

PARS TERTIA.

INTRODUCTIO.

265. Intentiones, quae tertiam mentis operationem dirigunt, pertractandae sunt in tertia Logicae parte. Nobis, qui de syllogismo aliisque argumentationis speciebus egimus in Logica Minori; tantum superest tractatio de *Demonstratione*, de *Principiis* in quibus fundatur, de praecipuis eius speciebus, ac de eius effectu, qui est *Scientia*. De his itaque maiori, qua poterimus, brevitate et perspicuitate agemus.

QUAESTIO XII.

DEFINITIO ET DIVISIO DEMONSTRATIONIS.

CAPUT I.

DEFINITIO ET DIVISIO DEMONSTRATIONIS

266. *a*) *Demonstratio definitur* « syllogismus constans ex propositionibus necessariis, certis, et evidentibus ». *Describitur* etiam « syllogismus faciens scire »; quia eius proprius effectus est scientia.

b) *Dividitur in demonstrationem a priori et demonstrationem a posteriori.*

Prima est ea, *quae probat effectum per suas causas;* videlicet est ea in qua veritas materialis affirmata per conclusionem pendet in suo esse reali a veritate materiali affirmata per praemissas. Quum autem detur quadruplex ratio causae, nempe *finalis, efficiens, formalis* et *materialis* (quas in Ontologia explicabimus), per qualemcumque ex eis demonstretur effectus, habebimus demonstrationem a priori. Ex. gr. *per causam finalem* demonstrationem ago, si infero hominem esse rationalem ex eo quod ordinatur ad beatitudinem; *per causam efficientem,* si infero hominem esse rationalem, ex eo quod eius anima potest unice per creationem produci; *per causam formalem,* si infero hominem esse rationalem, eo quod habet animam intellectivam; *per causam materialem,* si infero hominem esse rationalem, eo quod est ens intelligens corporeum, cuius proinde intellectus est necessario discursivus (1).

(1) Cfr. S. Th. *Log. Sum. Tract.* 9. c. 8.

Secunda, seu *a posteriori* est ea, *quae probat causam per effectum;* videlicet est ea, in qua veritas materialis affirmata per praemissam pendet in suo esse reali a veritate materiali affirmata per conclusionem: ex gr. quum demonstro existentiam entis necessarii ex eo quod exsistunt entia contingentia; aut rationalitatem hominis ex eius risibilitate.

c) Demonstratio *circularis* seu *regressiva* habetur quando ex confusa cognitione alicuius effectus ascendimus ad cognoscendam eius causam; qua cognita et per discursum rationis intimius perspecta, regredimur ad penitiorem cognitionem effectus. Quum enim causa contineat aut formaliter aut eminenter perfectiones sui effectus, necesse est, ut, quo plenius cognoscitur causa, eo melius cognosci possint perfectiones effectuum. Quae demonstratio longe abest a fallacia circuli vitiosi, quia sub una ratione ascendimus ab effectibus ad causam; sub alia vero ratione regredimur a causa ad effectus. Quin imo hoc genere demonstrationis scientiae humanae perficiuntur. Sic a Deo, cognito per creaturas, descendimus ad penitiorem cognitionem totius ordinis universi.

d) Dividitur etiam demonstratio in demonstrationem *propter quid* et *quia*. Quae divisio non valde differt a prima divisione, quamvis non sit omnino eadem. Nam *demonstratio propter quid* est ea, quae probat effectum per causam propriam et immediatam, videlicet per principia essentialia rei. Unde haec demonstratio dicitur potissima, atque in ea *medius terminus* est rei definitio. Quapropter in hac demonstratione non quodcumque praedicatum de subiecto conclusionis demonstrari potest, sed quod ei inest *per se primo* seu convertibiliter (cf. n. 85). Sic ex eo quod homo sit animal rationale demonstro eius compositionem ex corpore et anima intellectiva, eius risibilitatem, etc. Hoc genere demonstrationis nequeunt de aliquo subiecto demonstrari accidentia contingentia seu communia, sed tantum propria, ea nempe, quae necessario et *per se ei* insunt, quaeque vocantur *propriae passiones subiecti.* Quae quum et insint ordine quodam, ita procedendum est ut, demonstrata per definitionem subiecti prima eius passione, demonstretur secunda passio per primam passionem tamquam per medium terminum; per secundam tertia, et ita usque ad

ultimam. Sic ex. gr. ex spiritualitate angelorum demonstrare possumus eorum intellectivatem, ex intellectivitate eorum voluntatem etc. (1).

Demonstratio quia est ea, quae aut probat effectum per causam remotam, ut quum demonstramus floritionem plantae per virtutem Solis; aut probat causam per effectum, ut quum demonstramus existentiam entis necessarii ex existentia entis contingentis (haec est demonstratio *a posteriori*).

Ex dictis patet 1° omnem demonstrationem *propter quid* esse demonstrationem *a priori*; non autem omnem demonstrationem *a priori* esse *propter quid;* 2° omnem demonstrationem sive *a priori* sive *a posteriori* procedere ex iis, quae sunt *priora* ac *notiora quoad nos* idest in nostra cognitione; attamen solam demonstrationem *a priori* procedere ex iis, quae sunt *priora ac notiora simpliciter*, videlicet quae sunt priora a parte rei.

CAPUT II.

DE PRAECOGNOSCENDIS IN DEMONSTRATIONE.

267. Quum cognitio discursiva fiat ex praeexistenti cognitione, eo quod discursus rationis a notis ad ignota procedat; tria necessario praecognosci debent ab eo, qui aliquam conclusionem inferre intendit demonstratione causante scientiam, seu necessitante intellectum ad assensum ex intrinseca evidentia connexionis praedicati cum subiecto conclusionis; videlicet *praemissae, subiectum* et *praedicatum* conclusionis (quod Aristoteles vocat *passionem* subiecti, quia in demonstratione *propter quid* ostenditur aliqua proprietas convenire subiecto conclusionis).

I. Et quidem in demonstratione *propter quid* praescire debemus *a*) de subiecto, *quid sit* et *an sit* (seu, ut veteres loquebantur, *quid est* et *quia est*). Debemus praescire *quid sit*, quia subiecti definitio assumitur ut medius terminus demonstrationis. Debemus etiam praescire *an sit*, quia nullum prae-

(1) Cfr. S. Th. in 1. *Poster.* lect. 35

dicatum competere potest ei, quod nullo modo est, videlicet neque *in se* neque *in virtute suae causae*, et ideo S. Thomas demonstrat (1) omne obiectum scientiae Dei necessario habere *aliquod esse*, quia vel est in actu, vel in potentia ipsius Dei tantum vel etiam creaturae: licet nec sit, nec fuerit, nec futurum sit. *b*) *De praedicato* conclusionis debemus praescire tantum *quid sit* (saltem quoad nominis significationem, quodque vocari solet *quid nominis*), quia impossibile esset nobis devenire in cognitionem, utrum alicui subiecto conveniat aliquod praedicatum, cuius ipsam nominis significationem ignoramus.

II. In ea demonstratione *quia*, qua causa demonstratur per effectum (seu *a posteriori*), *a*) *de subiecto* conclusionis (quod est ipsa causa) praescire non debemus *an sit*, quia hoc plerumque quaeritur; sed *quid sit*, non *quid rei* sed *quid nominis*, vel *significatione propria* si agatur de causa univoca, vel *significatione analogica* si agatur de causa aequivoca, quae videlicet excedit perfectionem suorum effectuum, ut quum demonstratur existentia Dei (2). *b*) *De praedicato* conclusionis similiter praescire tantum debemus *quod nominis* vel *propria* vel *analogica* significatione. *c*) Quum in hoc demonstrationis genere assumatur *effectus* tamquam *medius terminus*, de eo praescire debemus *quid sit* et *an sit*.

III. In omni demonstratione sive *propter quid* sive *quia* debemus de *praemissis* seu de *principiis* praescire ea esse vera, quia a veritate praemissarum pendet veritas conclusionis, tamquam proprius effectus a propria causa. Insuper esse debent notiores conclusione. Quomodo autem veritas praemissarum nobis innotescere possit dicemus in sequentibus. Quae modo diximus, a S. Thoma praeclare exposita legant et addiscant (ex 1. Poster. Lect. 2). « Sciendum est, quod id cuius scientia per demonstrationem quaeritur, est conclusio etc. ».

---

(1) 1. p. q. 14. a. 9.

(2) Cfr. 1. p. q. 2, a. 2.

CAPUT III.

DEFINITIO ARISTOTELICA DEMONSTRATIONIS « PROPTER QUID » PROPONITUR ET DECLARATUR.

268. « Demonstratio propter quid est syllogismus procedens ex (praemissis) veris, necessariis, per se primis, propriis, immediatis et causis conclusionis » (1).

Declaratur. a) Est syllogismus procedens *ex veris* praemissis, quia conclusio qua talis est proprius effectus praemissarum, in quibus virtualiter continetur.

b) *necessariis*, quia certitudo, quae est proprius effectus scientiae non potest causari a praemissis, quarum obiectiva veritas non habeat connexionem necessariam cum obiectiva veritate conclusionis.

c) *per se primis*, quia impossibile est ut syllogismus, qui procedit *ex necessariis*, habeat praemissas in quibus praedicatum dicatur de subiecto tantum *per accidens;* sed omnino requiritur ut in praemissis praedicatum conveniat subiecto *per se primo* seu convertibiliter (n. 85) atque dicatur de subiecto aliquo ex modis *dicendi per se* (n. 83).

d) *propriis*, idest neque *extraneis*, cuiusmodi essent principia propria alterius scientiae; neque *communibus*, cuiusmodi sunt principia communia omnium scientiarum, nempe prima principia seu axiomata. Haec enim tantum *virtute* seu *implicite*, debent contineri in principiis propriis uniuscuiusque scientificae demonstrationis. Debent quidem contineri *virtute* seu *implicite*, quia ex primis principiis omnis virtus demonstrativa procedit in principia propria uniuscuiusque scientiae, et ideo dicuntur semina omnium scientiarum. Non autem *actualiter* seu *explicite*, quia sine principiis propriis uniuscuiusque scientiae impossibile esset devenire ad conclusiones proprias eiusdem. Sic, ideo certum est angulum esse minorem triangulo, quia certum est principium omni enti corporeo commune: *totum est maius sua parte.* Et ideo certum est Petrum currere

(1) Cfr. S. Th. *Log. sum.* Tract. IX. et in 1. *Posterior.* Lect. 5. 17.

dum currit, quia certum est principium omni prorsus enti commune: *idem non potest simul esse et non esse*, quod vocatur principium contradictionis.

Nota. Principia propria uniuscuiusque scientiae vocantur *positiones*, et differunt a primis principiis non solum ob suam limitationem et ob dependentiam a primis principiis quoad certitudinem; sed etiam quia, secus ac prima principia possunt a discente accipi tamquam vera fidendo magistro, quin discens introspiciat nexum praedicati cum subiecto; axiomata vero necessario praesupponuntur naturaliter cognita per visionem nexus inter praedicatum et subiectum ad omnem doctrinam addiscendam.

Positio divitur in *suppositionem* et *definitionem*. Suppositio est « positio affirmans aut negans praedicatum de subiecto » ex. gr. *omnes anguli recti sunt aequales*. Definitio est « positio non continens affirmationem vel negationem praedicati de subiecto » ex. gr. *unitas, cuius pars nulla est*.

e) *per se notis*, videlicet praemissae esse debent huiusmodi, ut praedicatum sit de ratione subiecti; ratio autem subiecti, in qua concluditur praedicatum, esse debet nota nobis. « Ad hoc quod aliquid sit per se notum, nihil aliud requi« ritur, nisi ut praedicatum sit de ratione subiecti: tunc enim « subiectum cogitari non potest sine hoc, quod praedicatum « ei inesse appareat. Ad hoc autem quod sit per se notum « nobis, oportet quod nobis sit cognita ratio subiecti, in qua « concluditur praedicatum » (1).

Ratio est, quia *in demonstratione potissima* seu *propter quid* debemus per cognitam *quidditatem* subiecti demonstrare praedicatum conclusionis esse propriam passionem subiecti. Iamvero si praemissae non essent propositiones per se notae in se, praedicatum non esset de ratione subiecti: si non essent per se notae nobis, quidditas subiecti esset nobis ignota. Ergo necesse est ut in demonstratione potissima praemissae sint per se notae nobis. Ubi animadverte prima principia seu dignitates esse propositiones per se notas omnibus hominibus, prin-

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Verit.* q. 10. a. 12. Cfr. etiam 1. p. q. 2 a 1.

cipia vero propria uniuscuiusque scientiae esse per se nota tantum aliquibus.

f) immediatis, quia si principia non sunt immediate nota, demonstratione indigent. Ibi igitur demonstratio scientifica proprie inchoatur, ubi habetur principium aliquod indemostrabile seu immediatum. Quod autem attinet scientias subalternas dicemus suo loco.

g) et causis conclusionis, videlicet in demonstratione potissima praemissae esse debent causae conclusionis non solum *in ordine logico*, quatenus nempe vi illationis ex veris praemissis causetur conclusio vera (id enim commune est omni demonstrationi); sed etiam *in ordine reali* quatenus nempe veritas materialis significata per praemissas sit causa propria et proxima veritatis materialis significatae per conclusionem in uno ex quatuor generibus causarum, de quibus supra egimus (n. 268, *b*). Etenim in hac demonstratione assumitur ut *medius terminus* definitio subiecti et passionis. Omnis autem bona definitio datur per causam propriam et proximam, sive materialem, sive formalem, sive efficientem, sive finalem.

CAPUT IV.

DE METHODO.

269. **Methodus** a μετά *cum*, et ὁδός *via*, definiri potest: *Ordo a mente in suis operationibus servandus ad scientiam sibi comparandam.*

Dividitur *in analyticam et syntheticam.*

Methodus analytica seu *resolutiva* est ea, qua a singularibus procedimus ad universale, quasi resolvendo universale, a coarctatione singularitatis. Analysis ex *composito* venit ad elementa; ex *complexo* ad simplex; ergo ex *singulari* ad universale, quia singulare addit universali; ergo ex conclusione ad principia: unde analysi i. e. reductione ad principia dignoscitur veritas conclusionum. Analysis enim est resolutio. Ad hanc methodum pertinet *inductio.*

Methodus synthetica seu *compositiva* est ea, qua ab universalioribus et simplicioribus, per additionem notarum deter-

minantium, descendimus ad minus universalia et magis composita. Procedit ex universale ad singulare; ex principiis ad conclusiones; ex simplicibus ad compositum. Analysi persaepe fit inventio. Synthesi persaepe exponitur doctrina acquisita. Ad hanc methodum pertinet demonstratio effectuum ex eorum causis, quae per *deductionem* perficitur.

In sequentibus, de methodo scientiarum agemus.

Porro, non omnibus scientiis eadem est methodus; quamquam in omni methodo inveniuntur partes communes. Unde videtur dicendum primum de eo quod est *commune* cuicumque methodo, et deinde de eo quod est diversis scientiis *particulare*. Haec altera pars, quae comprehendit methodos omnium scientiarum revera pertinet ad Logicum. Sed longum esset eam complete tradere; ceterum initio cuiusque scientiae generatim docetur: sic in morali, in psychologia... Igitur satis nobis erit methodos magis diversos et magis adhuc generales considerare. Proinde, de methodo Mathesis, scientiae physicae et chimicae aliquid dicemus, necnon et quidem praesertim de historia: quum tanti valeat haec scientia in Theologia. Nunc vero primo dicendum est de parte methodorum communi: hoc est de ipsis elementis demonstrationis, seu syllogismi apodictici. Scimus enim eius naturam seu definitionem; nunc videndum est quomodo haec definitio verificari possit, et quomodo verificata ad scientiam ducat. Duo iterum sunt illustranda: valor praemissarum, quae vel sunt principia prima vel ex primis principiis procedunt; et ibi loquendum erit de *inductione* quae dat nobis principia; deinde dicendum veniet quomodo ex praemissis ad conclusionem deveniamus.

QUAESTIO XIII.

DE PRINCIPIIS DEMONSTRATIONIS ET DE INDUCTIONE

THESIS XXVIII. -- **Habitus primorum principiorum sunt in genere habituum naturalium, qui non pendent totaliter a natura, sed partim seu inchoative a natura, partim ab extrinseco (1).**

PRAENOTIONES.

270. *a*) *Habitus* definitur *dispositio stabilis, qua bene vel male disponitur dispositum vel in se, vel ad aliud.* Est videlicet quaedam qualitas subiecti, vi cuius hoc dicitur aliquo modo se habere vel in seipso vel in ordine ad aliud sive bene sive male. Quando bene, dicuntur habitus boni, et, si eorum subiectum sit potentia operativa rationalis, dicuntur virtutes; quando male, dicuntur habitus mali, et si eorum subiectum sit potentia operativa rationalis, dicuntur vitia. Sic sanitas est habitus bonus, licet non sit virtus; prudentia, temperantia, sapientia sunt habitus boni, qui dicuntur virtutes. Aegritudo est habitus malus, sed non est vitium; imprudentia, intemperantia, error habitualis sunt habitus mali, qui dicuntur vitia (2).

b) Aliquid dici potest *naturale* alicui, vel quia competit ei ex parte essentiae, vel quia competit ei ex parte individualium conditionum. Primo modo dicitur aliquid naturale

(1) 1. 2. q. 41. a. 1.

(2) Cfr. S. TH. 1. 2. q. 49.

alicui *secundum naturam speciei*, sicut naturale est homini esse animal risibile. Secundo modo dicitur aliquid naturale alicui *secundum naturam individui*, sicut naturale est Titio esse robustum. Non omne id quod dicitur naturale secundum naturam, sive speciei, sive individui, est totaliter a natura; sed quandoque partim a natura partim a principio extrinseco; ut quum homo sanatur ope medicinae.

PROBATUR THESIS

Illi habitus operativi sunt naturales secundum inchoationem tantum, qui nequeunt disponere potentiam ad operationem absque concursu extrinseco. Atqui sola dispositio naturalis intellectus nostri ad prima principia necessario et infallibiliter cognoscenda non sufficit ad disponendum intellectum ad hanc cognitionem eliciendam, nisi accedant species intelligibiles a phantasmatibus abstractae. Ergo habitus primorum principiorum sunt partim seu inchoative a natura, partim ab extrinseco. *Maior* constat ex notione habitus operativi. *Minor probatur.* Ad hoc ut ego cognoscam ex. gr. totum esse maius sua parte, cognoscere debeo quid est totum et quid pars. Atqui absque speciebus a phantasmatibus abstractis nequeo id cognoscere, ut ex ipsa experientia manifestum est. Ergo.

Corollarium. Cognitio experimentalis sensitiva requiritur ad perficiendam cognitionem et habitum primorum principiorum in nostro intellectu, non ut causa principalis et adaequata, sed ut *causa instrumentalis* et *inadaequata*, quae praebet intellectui materiam obiecti, ad hoc ut intellectus cognoscere possit terminos principiorum.

Thesis XXIX. — Iudicia quae mens naturaliter profert in affirmatione primorum principiorum *a*) sunt immediata, *b*) sunt infallibilia.

PROBATUR PRIMA PARS

271. Immediata sunt ea iudicia in quibus praedicatum est de ratione subiecti; ratio autem subiecti, in qua concluditur

praedicatum, est nobis immediate cognita. Atqui huiusmodi sunt iudicia, quae mens naturaliter profert in affirmatione primorum principiorum. Ergo haec iudicia sunt immediata.

Prob. mai. Medius terminus tunc requiritur, quum mens nostra ignorando utrum praedicatum conveniat subiecto, comparat ideam praedicati et ideam subiecti cum tertia quadam idea, cum qua si ambo conveniant, necessario convenient etiam inter se sub ea ratione, sub qua conveniunt cum tertia idea. Iamvero quum praedicatum est de ratione subiecti, eo ipso quod cognosco subiectum, cognosco ipsi convenire rationem, quae mihi exhibetur a conceptu praedicati. Unde statim ac mihi innotescunt termini propositionum, in quibus praedicatum est de ratione subiecti, immediate affirmo praedicatum convenire subiecto, negationem praedicati subiecto disconvenire. Hae sunt propositiones, quae vocantur *per se notae quoad nos,* ut (sub n. 268, *e*) declaravimus.

Prob. min. In iudiciis primorum principiorum, ex. gr. *Idem non potest simul esse et non esse; Non datur effectus sine causa; Omne totum est maius sua parte* etc., praedicatum est de ratione subiecti. Nam nequeo concipere ens, nisi ipsum concipiam tamquam id quod habet esse; nequeo concipere causam ut causam, nisi concipiam aliquid ab ea produci; nequeo concipere totum ut totum, nisi concipiam illud ut aliquid divisibile in partes. Ergo ad hoc ut affirmem idem non posse simul esse et non esse, non dari effectum sine causa, omne totum esse maius sua parte, duo requiruntur et sufficiunt; 1. ut ego sciam quid veniat nomine *habentis esse;* quid veniat nomine *effectus;* quid veniat nomine *maioris sua parte;* 2. ut rationes *entis, causae, totius* etc. possint ab intellectu meo *immediate* apprehendi; quod fieri poterit si sint rationes pertinentes *obiecto proprio et primo* (i. e. obiecto intensive proprio) mei intellectus. Iamvero res ita se habet: nam huiusmodi rationes pertinent ad quidditates materiales, quae sunt obiectum proprium intensivum intellectus humani. Immo ratio entis est *primissima,* quam intellectus humanus in perceptione quidditatis materialis, *de ea apprehendit;* quia « *primum obiec-* « *tum* intellectus nostri secundum praesentem statum non

« est quodlibet ens et verum, sed ens *et verum consideratum* « *in rebus materialibus* » (1).

PROBATUR SECUNDA PARS

272. Iudicia haec sunt prorsus infallibilia, si intellectus noster in eis neque *per se*, neque *per accidens* falli potest. Atqui ita est. Ergo.

Etenim, quum in huiusmodi iudiciis praedicatum sit de ratione subiecti; eatenus falli posset intellectus in eis, quatenus falleretur circa subiectum. Atqui circa horum iudiciorum subiectum neque per se neque per accidens falli potest. Ergo sunt prorsus infallibilia.

Maior huius argumenti constat ex ipsa notione propositionis, in qua praedicatum est de ratione subiecti.

Minor probatur per partes. a) Circa horum iudiciorum subiectum intellectum nostrum esse infallibilem *per se* ostenditur ex eo, quod huiusmodi subiecta pertinent ad obiectum proprium nostri intellectus. Sed intellectus falli nequit *per se* circa proprium obiectum, secus esset simul et non esset potentia ordinata ad tale obiectum. Ergo in huiusmodi iudiciis intellectus noster est infallibilis *per se*.

b) Sed neque *per accidens* falli potest in eis. Nam quum intellectus noster sit facultas prorsus immaterialis, tunc tantum falli poterit *per accidens* circa rem pertinentem proprio eius obiecto, quum huius rei conceptum efformare debuerit componendo vel dividendo, ope videlicet iudicii antecedentis. Qua in hypothesi contingere potest ut propter aliquam deceptionem provenientem vel a iudicio praevio, vel a falso doctore, vel a perverso influxu voluntatis, notam propriam unius rei tribuat ei, cui non convenit, et vicissim; puta rationalitatem asino vel sensibilitatem plantis. Iamvero huiusmodi error est prorsus impossibilis circa conceptus immediatos, quales sunt conceptus *entis, totius,* et similes, qui locum tenent subiecti in

(1) S. Th. 1. p. q. 87. a. 3. ad 1.

primis principiis. Ergo iudicia primorum principiorum non solum sunt immediata sed etiam infallibilia (1).

THESIS XXX. — **Principium omnium supremum et dignitas dignitatum *est principium contradictionis*, quod idem non potest simul esse et non esse. Hoc enim principium *continet fundamentaliter* alias veritates intellectui nostro proportionatas.**

PROBATUR.

273. Aliquod principium continere fundamentaliter seu implicite et indeterminate alias veritates intellectui nostro proportionatas significat esse aliquod mentis nostrae iudicium, quod utpote efflorescens ex consideratione obiecti extensive proprii intellectus nostri, seu *entis*, primo proferatur immobili firmitate assensus et extendatur ad omne ens ac proinde semper implicite contineatur in omni vera affirmatione vel negatione, et *in* illud omnes aliae veritates resolvantur, sive per analysim, sive per demonstrationem, ita ut hoc principio stante omnes aliae veritates consistant, hoc corruente omnes aliae veritates corruant. Atqui tale est principium contradictionis: *idem non potest simul esse et non esse;* quod aequivalet huic: *id quod est, dum est, non potest non esse.* Etenim efflorescit ex consideratione obiecti extensive proprii nostri intellectus, quod est ens speculatum in re materiali, atque ex eius analysi resultat. Ens enim est id quod habet esse; si autem habet esse, non potest simul hoc esse non habere, secus esset simul et non esset ens. Ac proinde est primum et certissimum nostrae mentis iudicium, quod extenditur ad omnem affirmationem vel negationem, in qua implicite continetur; quia omnis affirmatio vel negatio est de aliquo esse alicuius entis. Et ideo potest vi analysis redargutionis vel demonstrationis per hoc principium caeterorum principiorum veritas demonstrari et in ipsum resolvi, ita ut ipso stante, omnis firmetur veritas, ipso autem corruente, omnes aliae veritates corruant. Ex. gr. non possum negare omne totum esse

(1) Cfr. S. TH. 1. p. q. 85. a. 6.

maius sua parte, quin hoc ipso negem totum esse simul totum et non esse; quia totum est quod ex partibus coalescit, quarum singulas excedit. Unde si non esset maius sua parte, esset simul totum et non esset. Est igitur principium contradictionis fundamentum caeterarum veritatum, quas implicite et indeterminate continet.

« Sciendum est (ait S. Thomas) (1) quod, cum duplex sit « operatio intellectus: una qua cognoscit quod quid est, quae « vocatur indivisibilium intelligentia; alia qua componit et « dividit; in utraque est aliquod primum quod cadit in con- « ceptione intellectus, scilicet hoc quod dico *ens*: nec aliquid « hac operatione potest mente concipi nisi intelligatur ens. « Et quia hoc principium, *impossibile est esse et non esse* « *simul*, dependet ex intellectu entis, sicut hoc principium, « *omne totum est maius sua parte*, ex intellectu *totius* et « *partis*; ideo hoc etiam principium est naturaliter primum « in secunda operatione intellectus, scilicet componentis et « dividentis. Nec aliquis potest secundum hanc operationem « intellectus aliquid intelligere, nisi hoc principio intellecto. « Sicut enim totum et partes non intelliguntur, nisi intel- « lecto ente, ita nec principium, *omne totum est maius sua* « *parte*, nisi intellecto praedicto principio firmissimo » (2).

Thesis XXXI. — Nulla datur in nostro intellectu prima veritas, quae alias veritates actu formaliter contineat.

PROBATUR.

274. Aliquam veritatem primam alias veritates actu formaliter continere importat eam esse formalem repraesentationem caeterarum veritatum, ita ut in eius contemplatione intellectus omnes alias veritates inspiciat. Quae veritas non potest esse iudicium; hoc enim cum consistat in affirmatione

(1) In IV. *Metaph.* lect. 6.

(2) Ulterior consideratio principiorum remittitur ad *Ontologiam*, qu. XX.

vel negatione alicuius praedicati de aliquo subiecto, praesupponit in intellectu formalem repraesentationem seu ideam subiecti et praedicati. Nec talis veritas prima potest esse aliqua intentionalis et finita repraesentatio alicuius realitatis: nulla enim realitas finita, potest esse formalis repraesentatio omnium veritatum. Porro veritas prima, quae sit formalis et eminens repraesentatio omnis veritatis, nequit esse nisi ipsa realitas infinita subsistens, seu ipsum esse subsistens, nempe essentia divina, ut ex dicendis in Theologia naturali manifestum erit. Iamvero non solum ex consideratione naturae intellectus humani et cuiuscumque intellectus creati, sed etiam ex ipsa experientia constat intellectum nostrum non intueri hanc veritatem supremam, quae est ipse Deus. Ergo non datur in intellectu nostro ulla veritas prima, quae caeteras veritates actu formaliter contineat.

Nota. Haec Thesis militat contra Transcendentales omnes Idealistas, Ontologos caeterosque, quorum doctrinae falsitas ulterius apparebit, quum de origine idearum deque existentiae Dei demonstratione sermo erit.

Thesis XXXII. — Ad prima principia scientiarum et artium certitudinali evidentia cognoscenda requiritur *inductio* singularium-operatio scilicet qua intellectus noster a singularibus se extollat, ope considerationis plus minusve diuturnae atque experimentorum, ad legem quamdam universalem.

PRAENOTIONES.

275. Quid sit inductio et quomodo ea sit principium in quo fundatur syllogismus scientificus, diximus, sub. n. 149, ubi etiam attulimus verba S. Thomae ex VI. Ethic. lect. 3.

Omnis propositio universalis sive sit principium rationis, sive sit enunciatio legis naturae, seu, ut aiunt, veritas scientifica, processu essentialiter eodem formatur, qui in hoc consistit quod intellectus, vi luminis sui proprii, quod sibi ipsi sufficiens est ratio, percipit et iudicat, sub quibusdam conditionibus, universale aliquod ex particularium consideratione. Conditiones autem in quibus hoc lumen splendescit, seu modi

quibus iuvatur et praeparatur visio haec intellectualis, variantur pro diversis materiis et personis. Prima quidem rationis principia statim atque evigilatur intellectus cognoscuntur, quia non includunt nisi notiones maxime simplices et communes: nec necesse est ut experientia exemplum connexionis terminorum ostendat, sed sufficit ut ex ipsa notitia terminorum hauriatur. (Cf. supra n. 271).

Leges vero scientificae, quum ad naturas determinatas spectent, laboriosius inveniuntur, et circa eas difficilius ad certitudinem omnimodam pervenimus. Ut cognoscantur, oportet ut experientia exempla connexionis terminorum ostendat.

Operatio, qua prima principia obtinentur, ab Aristotele et S. Thoma, rite vocatur inductio quum ex singularibus ad cognitionem universalis perveniat. Sed nomen inductionis stricte dictae huic tantum operationi qua obtinentur caetera principia — (synthetica) — et praesertim leges naturae, hodie communius tribuitur. Inductio est igitur *operatio qua mens ex quibusdam factis ad aliquam legem universalem pervenit, ope considerationis plus minusve diuturnae et experimentorum.* Vocatur etiam inductio *incompleta*, vel *scientifica*, vel baconica. (Cf. Logicam minorem n. 149).

Ex ipsa enunciatione thesis patet eius momentum. Multi calumniati sunt scholasticos dicendo eos processum inductionis ignorasse et deductionem solam extulisse. Certum tamen manet tum Aristotelem, tum scholasticos, praecipuas partes inductioni tribuisse, vi suae doctrinae, quae thesaurum intellectus, iudiciis universalibus constitutum, in datis sensuum particularibus inveniri contendit. Sed scholastici, pro studiis sui temporis, de legibus naturae minorem curam habuerunt, nec, si paucos excipias, methodis quae ad eas inductione inveniendas manuducunt, multum incubuerunt.

Adversarii sunt empiristae, qui diversis modis valorem cognitionis universalis vel negant vel pervertunt. Sic: 1) Humius inductionem ad aliquam subiectivam consuetudinem, qua futurum praeterito simile exspectamus, reducere conatur. 2) Stuart Mill, quum negare non posset vim principiorum ex inductione resultantium; persuadere sibi et aliis voluit inductionem non fieri a particularibus ad universale, sed a par-

ticularibus ad particulare, videlicet principium resultans ex inductione particularium non habere vim principii universalis sed cuiusdam aggregati ex factis particularibus similibus, ita ut in tantum possimus de particulari per inductionem affirmare aliquid vel negare, in quantum hoc particulare experientiâ novimus includi in ea collectione. At quisque videt hanc Stuartii sententiam non solum destruere omnino vim principiorum ex inductione incompleta resultantium, cuiusmodi sunt omnia principia physicae experimentalis: sed etiam contradicere rectae rationi iudicanti effectum in variis adiunctis constantem non procedere a principiis individui, sed naturae, quae est semper eadem in omnibus eam participantibus, ex. gr., mortalitas in homine, calor in igne etc. Unde verificata per inductionem constantia alicuius legis physicae, adsurgere iure possumus ad principium universale respondens universalitati naturae genericae vel specificae.

PROBATUR THESIS.

276. Ad principium aliquod universale cum veritate efformandum requiritur ut in eo subiectum accipiatur cum intentione universalitatis, ita ut praedicatum cum veritate affirmari possit de omnibus individuis sub subiecto contentis. Iamvero ad id non sufficit conceptus universalis directus, quem intellectus ab unico individuo singulari abstraxerit, sed requiritur reflexio intellectualis fundata in experimento et collatione plurium singularium ad invicem, quae collatio perficitur a ratione particulari seu a potentia cogitativa (de qua in Psychologia), atque praesupponit memoriam plurium singularium successive per sensum cognitorum.

Ad min. A. Etenim, cultores scientiarum (et, proportionaliter, historiae, ethicae), incipiunt ab experimentis circa particularia, usquedum videant proprietatem quamdam, cui student non inesse his particularibus, nisi quia ad eorum naturam pertinet, et idcirco pronuntiant hanc proprietatem omnibus subiectis huius naturae inesse, hoc modo: A, B, C... habent proprietatem P. Atqui haec proprietas P oritur ex eorum

natura. Ergo proprietas P pertinet ad omnia subiecta huius naturae. « Puta diu medicus consideravit hanc herbam sanasse Socratem febrientem et Platonem et multos alios singulares homines: cum autem sua consideratio ad hoc ascendit, quod talis species herbae sanat febrientem simpliciter, hoc accipitur ut quaedam regula artis medicinae »; *Post. analyt.* l. 2, lect. 20.

B. Legitimus est ille processus:

2) Quum enim videat intellectus, lumine principiorum immediate cognitorum, facta observata non esse intelligibilia nisi ex certa proprietate naturali profluere agnoscantur, seu, quod idem est, rationem sufficientem illorum factorum in certa proprietate naturali reponendam esse, legitimitas inductionis ope sequentis ratiocinii declarari potest:

Facta observata habent rationem sui sufficientem aut in certa proprietate naturali aut in accidentali concursu circumstantiarum. Atqui haec facta non habent rationem sufficientem in accidentali concursu circumstantiarum (quod saepe saepius ex constantia quam praebent agnoscitur sed etiam ex ordine, ex intelligibilitate, et ex convenientia cum essentia agnosci potest). Ergo habent rationem sufficientem in certa proprietate naturali (1).

Nota tamen ibi non esse meram deductionem. (Cf. *Corollarium* II, *A*), nam minor continet totam inductionem.

Et sic ad aliquod universale complexum *directum* perventum est. Ut fiat *reflexum*, i. e. ut sit lex, sufficit ut dicas. Id quod pertinet ad naturam, invenitur in omnibus subiectis huius naturae. Atqui talis proprietas pertinet ad naturam. Ergo invenitur in omnibus subiecti huius naturae.

Corollaria. I. De conditionibus inductionis. Factum inductionis manifestat tum existentiam, tum modum operandi vis nostrae abstractivae:

A. Existentiam. Ad causandam enim intelligibilem cognitionem principiorum, « cum sensu oportet praesupponere talem naturam animae, quae posset pati hoc, id est sit susceptiva cognitionis universalis, quod quidem fit per intellectum pos-

(1) Cf. *Ver.* q. XI. a. 2.

sibilem; et iterum quod possit agere hoc per intellectum agentem, qui facit intelligibilia in actu per abstractionem universalium a singularibus » (1). Quo maior est vis intellectiva, eo pauciora requiruntur experimenta ut ad leges maxime universales ascendatur (2).

B. Modum operandi. Necessitas experimentorum ostendit quod aliquando « non pervenitur ad intima nisi per circumposita quasi per quaedam ostia; et hic est modus apprehendendi in hominibus, qui ex effectibus et proprietatibus procedunt ad cognitionem essentiae rei » (3).

Aptiora autem « ostia » pro sagacitate inquirentis eliguntur. Regulas quasdam generales dederunt Baco et S. Mill, quae non sunt nisi explicationes harum normarum Veterum: Posita causa, ponitur effectus; sublata causa, tollitur effectus; variata causa, variatur effectus. Sanctus Thomas indicat nos inductione procedere « ad intelligendum effectus per causas, et causas per effectus, et similia per similia, et contraria per contraria » (4).

II. De inductione relate ad deductionem.

A. Inductio nequit totaliter reduci ad syllogismum. Est enim processus sui generis, ab omni alio diversus. Si eam reducere tentaveris ad hunc syllogismum: Quod convenit naturae convenit omnibus subiectis naturae; atqui talis proprietas convenit tali naturae, ergo..., obiiciam minorem huius argumenti esse ipsam inductionem.

Si autem dixeris hanc minorem probari per syllogismum hoc modo: Proprietas constans convenit naturae; atqui talis proprietas est constans, ergo talis proprietas convenit naturae: respondebo in hac secunda minore adhuc totam latere inductionem; non enim constantia observatur, nisi in quibusdam casibus. Proinde pertinet ad sagacitatem consulentis experientiam, discernere quinam casus sufficiant ad proprietatem naturae significandam. Insuper constantia non requiritur.

---

(1) *Post. Analyt.* l. 2. lect. 20.
(2) Cf. S. Th. 3ª q. 12. a. 1.
(3) 3. d. 35. q. 2. a. 2. sol. 1ª.
(4) 3ª q. 12. a. 1. ad 1.

B. Inductio est principium syllogismi. « Ex universalibus principiis praedicto modo praecognitis procedit syllogismus » (1).

277. **Obiectio.** Aeque ac praemissae extendat conclusio voces. Atqui in inductione, conclusio latius patet quam praemissae, nam ex particularibus casibus ad omnes casus concluditur.

Resp. 1°. *Nego suppositum,* i. e. inductionem esse syllogismum, et proinde legibus syllogismi subiici.

2°. *Nego minorem,* et ad rationem additam. *distinguo:* concluditur ex casibus particularibus prout sunt particulares, *nego;* prout in illis percipitur natura universalis, *concedo.* Principium igitur inductionis est: id quod convenit alicui propter eius naturam, convenit omnibus eamdem naturam habentibus.

Thesis XXXIII. — Ratiocinio deductivo novae veritates acquiruntur.

278. **Status quaestionis.** Ratiocinum deductivum illud est in quo ab antecedenti magis universali ad consequens minus universale fit transitus. In sua forma perfecta est syllogismus, et quidem primae figurae. Multi praesertim inter modernos (2), quum naturam syllogismi perverterint, syllogismum sterilem esse nec ad quidquam novi inveniendum valere dixerunt. Prae caeteris notus est Stuart Mill qui contendit: 1) syllogismum nullo quidem modo esse aptum ad novas veritates obtinendas, quia, iuxta illum, certitudo maioris a conclusionis certitudine pendet. 2) sed syllogismum esse tantum utilem ad cognitiones iam possessas declarandas, exponendas, ordinandas. Brevi, putat ille maiorem syllogismi continere iam actu, quamquam implicite, ipsam conclusionem.

Nos vero contendimus demonstrationem deductivam medium esse aptissimum ad cognitionem non tantum exponendam, sed praesertim ampliandam.

---

(1) S. Th. In Ethic. l. 6. lect. 3.

PROBATUR THESIS.

I. *Ex natura ratiocinii deductivi.* Operatio qua fit actu cognitio, quae prius tantum virtualiter existebat, est apta ad novas veritates inveniendas. Atqui ratiocinium deductivum talis est operatio. Ergo ratiocinio deductivo novae veritates acquiri possunt.

Ad declarationem minoris, exemplo sit syllogismus perfectus, ad quem scimus, ex Logica minori, omne ratiocinium deductivum reduci posse. In hoc autem syllogismo dicitur in maiori aliquod praedicatum convenire vel non convenire alicui naturae; in minori vero affirmatur hanc naturam ab aliquo subiecto possideri; et concluditur huic subiecto praedicatum in maiore positum convenire. Atqui talis processus: 1) ducit de noto ad ignotum, et quidem 2) in virtute praemissarum.

2) Ducit de noto ad ignotum. Etenim, ut aliquam essentiam cognoscam, non est necesse ut sciam quibus in subiectis haec essentia inveniatur; nam cognitio essentiae non ex comparatione omnium inferiorum, sed ex abstractione ab uno vel aliquibus acquiritur. Proinde, dicendo, — ut dicitur in conclusione syllogismi —, praedicatum maioris convenire alicui subiecto determinato, aliquid antea ignotum fit notum. Ergo conclusio non continetur actu in praemissis.

2) Nova cognitio obtinetur virtute praemissarum. Ostenditur enim in praemissis praedicatum maioris convenire (vel non convenire) alicui naturae, quae ipsa in subiecto minoris invenitur. Atqui haec est ratio cur in conclusione dicatur praedicatum maioris subiecto minoris convenire vel non convenire, vi principii evidentis: quod convenit (vel non convenit) naturae, similiter convenit (vel non convenit) subiectis huius naturae, (dictum de omni, dictum de nullo). Ergo praemissae sunt ratio et causa conclusionis, quae in eis, ut effectus in causa, virtualiter continetur.

II. *Ex experientia.* Ab actu ad posse valet illatio. Sed per ratiocinium deductivum novae veritates acquisitae sunt. Ergo

ratiocinium deductivum est instrumentum veritatis inveniendae (1).

Probatur minor. 1°. In philosophia, in mathesi, multa evidenter ope syllogismi inveniuntur et demonstrantur; v. g. existentia Dei, animae spiritualis etc...

2°. In ipsis scientiis naturalibus, multum valet deductio. Sit exemplo inventio Neptuni. Dicebat LE VERRIER: Illud astrum existit, cuius praesentia ad motum alterius astri explicandum requiritur. Atqui aliquod astrum requiritur ad motum Urani explicandum. Ergo aliquod astrum illic existit. — Et revera, loco indicato, inventum est astrum a GALLE (1846).

279. **Obiectio.** Vel ponendo maiorem, scimus iam conclusionem vel non. Si scimus, syllogismus nil novi affert. Si nescimus, illegitime ponitur maior. — *Respondeo*: Eligo primum membrum, et illud *distinguo*: scimus actu, etiam implicite, *nego*; scimus virtualiter, *concedo*.

Instantia. Positis praemissis, cognoscitur conclusio. Ergo conclusio est actu in praemissis.

Resp. *Dist. mai.* Cognoscitur conclusio, si attenditur ad relationem quae viget inter praemissas, *concedo*; sed hoc est conclusionem eruere. Secus, *nego. Pariter dsitinguo consequens.*

---

(1) Cf. FOLGHERA: *La déduction dans les sciences inductives.* — *Rev. Thomiste*, 1899, pag. 5 sqq.

QUAESTIO XIV.

DE METHODIS PARTICULARIBUS SCIENTIARUM

CAPUT I.

DE MATHESI ET DE SCIENTIIS NATURAE.

PRAENOTANDA.

279 bis. I. - **Notiones.** A. Mathesis (a graeco **Μάθησις**, doctrina) hodie significat scientiam quantitatis. Partes eius fundamentales sunt: arithmetica, quae de quantitate discreta seu de numero agit, et geometria quae de quantitate continua tractat. Ope generalisationis semper maioris creatae sunt in decursu temporis: algebra, analysis, mechanica, calculus differentialis... Principia matheseos vocantur axiomata: vg. duae quantitates aequales eidem tertiae sunt aequales inter se: sunt immediate evidentia. De evidentia autem postulatorum (vg. Euclidis: ex puncto, extra lineam sumpto, duci potest una parallela ad hanc lineam, sed una sola) immediata controvertitur. Sed dicendum videtur ea esse revera immediate evidentia; de quo, plura in Cosmologia.

B. Physico-chimicae scientiae agunt de proprietatibus corporum praeter nudam quantitatem. Physica generalis, seu communiter Physica, studet proprietatibus omnibus corporibus communibus, ut de calore, electricitate, gravitate; Chimica autem studet qualitatibus unicuique speciei corporum propriis.

C. Scientiae naturales, vel biologicae de corporum viventium constitutione, operationibusque vegetalibus agere debent. In multas scientias particulares dividuntur, de quibus tractare ad nos non pertinet.

Antequam ad particularia descendamus, aliquid dicendum occurrit de operatione quae in omnibus usu venit, scilicet de hypothesi.

II. **De Hypothesi.** I. *Natura.* Hypothesis est suppositio alicuius solutionis ad inquisitionem scientificam dirigendam, vel ad provisoriam explicationem factorum praebendam. Si consistit in provisoria explicatione multorum factorum in aliqua scientia, vg. hypothesis emissionis, vel hypothesis vibrationum aetheris ad phaenomena luminosa explicanda, appellatur, *theoria* scientifica.

De utilitate hypothesis, non est cur disseramus; est enim manifestissima.

II. De *Valore* autem alicuius hypothesis, haec sedulo sunt notanda:

A. Hypothesis est certo falsa si aliquod factum vel aliqua veritas cuiuscumque ordinis ei contradicit: exemplo sit hypothesis darwiniana evolutionis specierum omnium per meram selectionem naturalem.

B. Hypothesis non demonstratur vera ex hoc solum quod omnia facta cognita bene explicat; nam verum potest sequi tum ex vero, tum ex falso. Ostendendum est insuper quod hypothesis de qua agitur sola est quae facta explicare possit.

Nota. Hypothesis, quae agnoscitur ut falsa, quandoque servatur et usui esse pergit in inquisitionibus, tum quia iuvat ad unitatem scientiae, tum quia non est falsa ex toto, sed analogiam praebet cum veritate. Sed de hoc alibi (in Cosmol.).

Nunc ad methodos particulares deveniamus.

§ 1. — *DE MATHESI.*

Thesis XXXIII *bis*. — Mathematici neque solis sensibus neque solo intellectu notiones matheseos formant, sed abstractione secundi gradus: nec demonstrationes suas perficiunt mera combinatione signorum, sed ascendendo de particulari ad universale, et descendendo de universali ad particulare.

Status Quaestionis. Duae partes sunt in thesi. Prima dirigitur contra empiristas, qui obiectum matheseos faculta-

tibus sensibilibus tribuunt (Comte, S. Mill, Spencer, Taine): et contra idealistas, qui notiones mathematicas nullo modo ab experientia derivant (Plato, Cartesius, Kant, Henricus Poincaré). Abstractio secundi gradus est operatio qua intellectus considerat obiectum sensibile, non solum sine materia sensibili individuali (hominem sine *his* ossibus), sed etiam sine materia sensibili communi (quantitatem sine ulla qualitate sensibili). Cf. S. Th. I., qu. 85, art. 1, ad 2.um Secunda pars est contra Logisticos recentes (Russel, Couturat, Hibbert), contra quos vg. H. Poincaré dimicavit.

Probatur Prima Pars. I. *Quoad primum*: Obiectum matheseos sunt puncta sine extensione, lineae sine superficie, superficies sine volumine, circuli perfecti, etc. Atqui sensus non percipiunt talia obiecta, quae non existunt in rerum natura. Ergo...

II. *Quoad secundum*: Id quod verificatur in rebus sensibilibus, et potest et debet aliquo modo ex experientia provenire. Sed notiones matheseos, et leges ex his notionibus deductae, rebus sensibilibus applicantur, et in eis verificantur, ut patet ex usu matheseos in physica. Ergo... Maiorem habes ex iam dictis in quaestione de universalibus, meliusque intelliges ex dicendis in Psychologia de origine idearum.

III. *Quoad tertium*: Quantitates, numeri, dimensiones, figurae inveniuntur in rerum natura, sed individuatae et cum qualitatibus sensibilibus; dum in mathesi considerantur sine materia individuali, et sine qualitatibus sensibilibus. Sed haec est abstractio secundi gradus. Ergo...

Probatur Secunda Pars. I. *Quoad primum* (mathematici non mera combinatione signorum procedunt). Etenim, ubi est mera combinatio elementorum, habetur in fine id tantum quod iam in principio habebatur, quamquam alio modo dispositum. Atqui manifestum est quod matheses continuo progrediuntur et ad aliquid vere novum perveniunt. Ergo...

II. *Quoad secundum* (ad universale ascendunt): 1° formando ipsas notiones, ut tenemus ex 1ª parte. 2°, concludendo ex successu alicuius operationis circa quantitates determinatas ad successum circa omnes quantitates eiusdem speciei, secundum aliquem ordinem (hoc est « ratiocinium per recurrentiam ».

quae aliqua inductio est). Sic demonstratur, vg. quod si possum numerare $x + 1$, potero numerare $x + a$; nam: $x + a = x + a - 1 + 1$, seu $(x + a - 1) + 1$. Unde, si $a = 2$, habeo: $x + a = (x + 2 - 1) + 1 = (x + 1) + 1$.

Sed scio numerare x + 1 (ex hypothesi); ergo, possum numerare $(x + 1) + 1$.

Porro, eodem modo ostenderetur quod si scio numerare $x + 2$, potero numerare $x + 3$, deinde $x + 4$, et sic in infinitum. Ergo, si scio numerare $x + 1$, potero numerare $x + a$, quicumque numerus sit a.

III. *Quoad tertium* (ab universali ad particulare descendunt). Etenim, illa demonstratio procedit ex universali ad particulare, quae per substitutiones ostendit aliquod praedicatum convenire subiecto minoris extensionis, ope comparationis cum tertio medio. Atqui ita procedit demonstratio mathematica. Ut veritatem minoris perspicias considera, vg. demonstrationem aequalitatis angulorum trianguli cum duobus angulis rectis, et intelliges eam ad hunc genuinum syllogismum reduci: Omnes anguli quorum apex est aliquod idem punctum A lineae rectae, et qui in eodem plano et eodem latere eiusdem lineae inveniuntur, aequant duos rectos. Atqui, anguli trianguli aequant angulos in eodem latere lineae rectae in eodem plano positos, quorum apex est idem punctum A. Ergo, anguli trianguli aequant duos angulos rectos.

Quod autem ratiocinium deductivum ducat ad aliquid vere novum, demonstratur in thesi 33.

Scholion. Ex dictis in thesi, facile capis characteres matheseos, nempe: 1) quomodo definitiones eius sint geneticae, id est exprimentes modum quo a mente construuntur; 2) quomodo eius demonstrationes ex his definitionibus, sub lumine principiorum immediate evidentium (axiomatum), procedant, ope substitutionum; 3) quomodo tandem certitudinem perfectissimam praebeant.

Notandum iuvat in ipsa mathesi diversos gradus abstractionis inveniri: arithmetica considerat numeros definitos sine repraesentatione in spatio, et sic abstrahit magis quam geometria; algebra abstrahit a numeris definitis; analysis geometrica

a figuris definitis; calculus infinitesimalis, a quantitate definita, considerando tantum respectus quantitatum variabilium.

Obicies. 1° In rebus sensibilibus, inveniuntur lineae, circuli, sphaerae, etc. Ergo, sensus possunt talia percipere, nec alia facultas requiritur.

Resp. Haec inveniuntur singularia et cum qualitatibus sensibilibus quae liberam mentis constructionem notionum impedirent. *concedo:* inveniuntur ut in mathesi definiuntur, *nego.*

2° Demonstratio mathematica procedit mutando membra aequalitatis in membra prioribus identica. Sed hoc non supponit ullam intellectionem vere novam, sed tantum novam combinationem iam intellectorum.

Resp. Procedit per mutationem membrorum in membra mere identica, *nego;* per inventionem continuam terminorum mediorum ad construendos syllogismos, vel quandoque per transitum de particulari ad universale, ut in inductione, *concedo.*

§ 2. — *DE SCIENTIIS NATURAE IN GENERE.*

In scientiis naturae quaeruntur leges secundum quas facta particularia procedunt. Quum autem hae leges non cognoscantur a priori, quia essentiae determinatae rerum nec statim nec adaequate a nobis perspiciuntur, restat ut ex factis per inductionem inveniantur. Inductio praesupponit cognitionem factorum. Ut autem facta cognoscantur saepe non sufficit observatio factorum prout spontanee procedunt, sed requiritur ut provocentur, ordinentur, varientur. Porro, series operationum, quibus vir scientificus modificat spontaneam productionem factorum, quo facilius eorum legem inveniat, vocatur *experimentatio.* Tum physica et chimica, tum scientiae biologicae, experimentatione utuntur. Igitur, primum methodos experimentationis describemus; deinde ea quae scientiis biologicis magis propria sunt dicemus.

Methodi experimentationis. Duae autem sunt methodi praecipuae experimentationis: Baconis scilicet et Stuart Mill.

I. Baco requirebat tres tabulas, quae sunt: 1° *Tabula praesentiae,* scilicet enumeratio casuum in quibus invenitur factum de quo quaeritur; 2° *Tabula absentiae,* seu enumeratio casuum

prioribus similium, in quibus tamen non invenitur factum de quo quaeritur; 3° *Tabula graduum*, seu enumeratio casuum in quibus factum de quo quaeritur adest secundum maius et minus. His sane tabulis mens adiuvatur, ut inveniat legem facti de quo quaeritur. (Novum Organum, lib. 2, XI-XV).

II. S. Mill. (A system of Logic, lib. 3, cap. 8) sequentes regulas, determinatiores quam tabulae Baconis, ita posuit:

I. *Methodus concordantiae*: Si duo casus in quibus invenitur factum de quo quaeritur unam tantum circumstantiam habent communem, haec circumstantia est causa vel effectus facti illius. (Vg.: si quis gladio feritur, haec circumstantia est evidenter causa mortis).

II. *Methodus differentiae*: Si unus casus in quo invenitur factum de quo quaeritur praebet easdem circumstantias quam alter casus in quo factum non invenitur, praeter unam, quam prior casus solus habet, haec circumstantia est causa vel effectus facti illius. (Vg.: si locus in quo canes moriuntur, per hoc tantum differt a loco in quo non moriuntur, quod oxydum carbonis continet, hoc oxydum est causa mortis animalium).

III. *Methodus residuorum*. Si aliquo facto separatur id cuius causa iam cognoscitur, residuum facti est effectus ceterorum antecedentium. (Vg.: Si in oscillationibus penduli separo id quod ab aliquibus circumstantiis pendet, alii characteres harum oscillationum ceteris circumstantiis tribuentur).

IV. *Methodus variationum concomitantium*. Si aliquod factum variatur certo modo quotiescumque aliud factum eodem modo variatur, hoc factum est causa vel effectus alterius, vel ambo sunt effectus eiusdem causae. (Vg.: si morbus minuitur vel crescit secundum comestionem talis alimenti).

Nota. I. Illae methodi possunt saepe simul plures adhiberi. Successus earum plerumque pendet ab usu *mensurarum*, ut cuique attendenti facile clarebit.

II. Methodi praeparant inductionem, quae non consistit in sola consideratione factorum, sed specialem activitatem mentis requirit, ut in thesi 32 dicitur.

§ 3. — *DE SCIENTIIS BIOLOGICIS.*

Haec tantum notanda videntur:

I. Praeter methodos et finem ceterarum scientiarum naturae, scientiae biologicae modo peculiari incumbunt in determinandis speciebus specierumque relationibus; id est in classificatione entium perficienda. Classificatio autem haec principia supponit:

A) Characteres corporum viventium uniuntur affinitate quadam naturali, ita ut alii alios determinatos secum trahant. (Sic praesentia pulmonis multa alia exigit). Unde dantur typi seu formae specificae, genericae, per praesentiam simultaneam characterum inter se connexorum. (Cuvier, Hahn, etc., hoc principium illustrarunt).

B) Dantur characteres *dominantes* et characteres *subordinati*, in quantum quidam characteres (dominantes) necessarii sunt ut alii (subordinati) esse possint; priores agnoscuntur ex eorum maiori universalitate — (sic « vertebratum » magis se extendit quam « mammiferum ») — et ex eorum momento in organismo — (sic « mammiferum » maioris momenti est quam tali vel tali modo « dentatum ») — Haec distinctio iuvat ad subordinationem generum rite describendam.

C) Characteres corporum viventium sunt alii aliis perfectiores. Sic mammiferi perfectiores sunt piscibus. Ope huius principii, ordo determinatur inter characteres non subordinatos.

Nota. I. Evolutionistae, qui multi sunt inter cultores scientiarum naturalium, contendunt ordinem classificationis esse ordinem generationis, de imperfectiori ad magis perfectum; imo, non raro dicunt similitudines viventium non posse explicari, nisi per originem ab iisdem parentibus. Sed manifestum est, ut in Psychologia dicetur, similitudines viventium optime explicari per ordinem a Creatore conceptum secundum fines in multis similes diversarum specierum.

II. In scientiis biologicis, plurimum valet principium *finalitatis*, quum in organismo pars sit ad bonum totius, et totum ad bonum partis. Hoc est ita manifestum, ut illi ipsi qui ver-

bis negant finalitatem in viventibus. continuo eam supponant in suis inquisitionibus.

De methodis aliarum scientiarum, moralis, psychologiae, nihil hic dicemus, quum de his initio tractatuum specialium sufficienter quaestio sit.

CAPUT II.

DE HISTORIA

Thesis XXXIV. — De credibilitate rei testificatae constare potest, quandoque immediate vel post brevem considerationem : saepe autem solum post methodicam inquisitionem.

280. **Status quaestionis.** Testis est ille qui rem a se cognitam alteri manifestat. Tum ipsa manifestatio, tum id quod manifestatur dicitur *testimonium*. Est divinum vel humanum, prout testans est Deus vel homo quidam. Est historicum vel dogmaticum prout facta vel doctrinam refert. Est orale vel scriptum... etc.

Testis est mediatus, si ipse alius testimonium profert; secus, est immediatus (oculatus). Est coaevus vel remotus prout tempore facti relati, vel postea tantum, vivebat.

Fides est assensus mentis, qui alicui enunciabili propter auctoritatem testantis praestatur. Si assensus ille est certus, fides est certa. Ille qui fidem praestat dicitur credens. Res quae creditur est obiectum fidei materiale; motivum propter quod creditur est obiectum fidei formale, seu credibilitas.

Credibilitas rei testificatae est igitur id quod rem facit credendam. Evidens est, si nata est omne dubium prudens removere: ad hoc autem requiruntur duo: evidentia scilicet realitatis testimonii, et evidentia auctoritatis testis. *Auctoritas* testis est qualitas qua testis movet alios ad credendum. Exurgit ex duobus, nempe ex scientia testis, qua non fallitur ipse, et ex eius veracitate, qua non fallit alterum.

Ad Logicum non pertinet singulos casus in quibus evidentia credibilitatis adsit detegere; sed illi sufficit ostendere possibilitatem perspiciendae credibilitatis atque methodum qua

ad credibilitatem perspiciendam utendum sit. Ex veritate thesis pendet valor historiae, quae omnino necessaria est cum in multis naturalibus cognoscendis, tum in credibilitate Revelationis manifestanda. Contra illos qui se in re historica scepticos saltem verbis ostentant (v. g. quandoque RENAN) procedimus (1).

PROBATUR PRIMA PARS.

A - Directe.... Res testificata est credibilis si constat de realitate testimonii atque de scientia et de veracitate testis. Atqui de his tribus constare potest. Ergo.

Probatur minor. 1°. Ex natura conditionum requisitarum. Facile enim excogitantur conditiones evidenter possibiles, in quibus habeatur 1) tum evidentia existentiae testimonii: v. g. si mihi clara voce exprimitur, — si in libro evidenter authentico legitur, — si ex existentia alicuius monumenti exurgit etc...

2) tum scientia testis: v. g. si satis sint sensus vel iudicium vulgare, — si testis sit eruditus et prudens etc...

3) tum veracitas testis: v. g. si eius honestas est indubia, si contra sua commoda testatur, si a ceteris testimoniis confirmatur etc...

2°. Ex natura hominis. Quum homo ex ipsa natura ducatur ad veritatis inquisitionem, atque ad mendacii fugam, ita ut nunquam inducatur ad mentiendum nisi vel timore alicuius mali vel cupiditate alicuius boni; possumus in aliquibus adiunctis, etiam unici testis veracitati ita fidere, ut omnis prudens formido deceptionis cesset. Attamen, quum agitur de multis testibus, aetate, natione, ingenio, moribus diversis, qui in variis omnino adiunctis affirmant existentiam alicuius rei perspicuae et illustris: impossibile est dubium de rei testificatae veritate. Etenim impossibile est ut id, quod fundatur in ipsa natura, *per se* seu *in pluribus* deficiat: sed potest deficere tantum *per accidens*, seu in aliquo individuo et posita proportionata causa. Iamvero, si plures testes, qui in adiunctis omnino diversis de eadem re perspicua et illustri testanda

(1) Cfr. GÉNY. *Critica.* n. 431.

conveniunt, nos decipere possent; lex universalis, *proxime* fundata in ipsa natura, *remote* vero in ipso Deo Creatore et Provisore Naturae, non solum deficeret *per se*, sed etiam absque ea proportionata causa, sine qua ne quidem *per accidens* deficere posset. Est enim natura humana essentialiter ordinata ad bonum. Haec est ratio, cur certi sumus de existentia urbium, quas numquam vidimus, puta Pekini vel Ierusalem, quasi eas oculis nostris intuiti fuerimus. Similiter nullus, nisi insanus, dubitare potest, an Iulius Caesar, M. T. Cicero et alii innumeri de quibus historiae loquuntur, reapse extiterint.

B - Indirecte. Secus, vita humana cum naturalis, tum supernaturalis, impossibilis evaderet (1).

SECUNDA PARS DECLARATUR.

Immediate vel post brevem considerationem quandoque certum esse potest testem testificari quin fallatur nec fallat, ut est, v. g. si amicus, cuius integritatem novi, serio mihi se Basilicam S. Petri vidisse affirmat, et sexcenta similia.

PROBATUR TERTIA PARS.

Nonnisi post methodicam inquisitionem assentiendum est testimoniis quorum credibilitas non statim apparet. Atqui saepissime testimonia sunt huiusmodi, ita ut multae possibilitates errandi sint excludendae, antequam illis assentiatur.

Dices. Unisquisque testis mentiri potest, quum fruatur libero arbitrio. Ergo omnes simul possunt mentiri. *Resp. Dist. antec.* posita proportionata causa, et agendo contra conscientiam et naturalem tendentiam ad verum, *Conc.* Secus, *Nego. Nego cons.* propter rationes in Thesi allatas.

---

(1) Cfr. S. Augustin. *Confess.* l. 6. c. 5. — Cfr. epist. 101 n. 2.

Thesis XXXV. — Ad hanc inquisitionem iuvandam exsistunt regulae ex natura rerum et praesertim ex natura hominis desumptae, quae pro diversitate casuum ab inquirente sunt applicandae (1).

281. **Status quaestionis.** Regulae de quibus agitur in thesi methodum historiae seu criticam historicam constituunt. Quarum si praecipuas hic enunciaverimus, haec tria facile patebunt, quae in enunciatione theseos asseruntur, scilicet 1°) illas regulas ad inquisitionem de credibilitate testimonii iuvare: nam ordinem et materiam inquisitionis praefiniunt — 2°) eas ex natura rerum et praesertim hominis desumi — 3°) eas tamen non ita determinari ut omnes casus particulares mechanice solvere possint, quum potius sagacitati inquirentis multa componenda atque complenda saepe relinquant. Unde sequitur bonum inquisitionis exitum non tantum a notitia regularum criticae pendere, sed etiam ab ingenio naturali viri historici, ab eius notitia materiae tractandae et rerum affinium, ab eius experientia atque peritia. Satis sit igitur ad intentum nostrum ordine describere: primum, regulas quae historicum certiorem faciunt de realitate testimonii; deinde regulas quae scientiam testantis manifestant; denique, regulas quibus apparet veracitas testantis.

I. *De inquisitione circa realitatem testimonii.*

Regulae, quae in hac inquisitione adhibentur, heuristicam, seu scientiam de inventione fontium, constituunt. Huius scientiae est quaerere quis testificatus sit, et quid testificatus sit. Regulae variantur, prout agitur de testimonio orali, vel scripto seu documento, vel materiali seu monumento. Nota tamen quod in praxi hi fontes saepe miscentur: v. g. monumenta saepe scriptis explicantur...

A - Si testimonium est orale:

1°. Si est immediatum, vel saltem coaevum, vix difficultas esse potest in eius realitate dignoscenda, scil. in cognoscendo utrum talis homo hoc testimonium praebuerit an non.

(1) Cf. Tongiorgi, nn. 623-665 — Pesch-Frick, nn. 708-744 — De Smedt, *Principes de la critique historique*. Gény, *Critica*, nn. 433-437.

2°. Si autem est mediatum et non coaevum, vocatur traditio oralis, de qua haec duo sedulo sunt distinguenda: 1) utrum aliquid oraliter sit traditum. — 2) utrum id quod est traditum sit verum. Hic de priori tantum quaestione agimus, hoc est, de authentia traditionis, quae adest si traditio revera inceperit tempore quo dicitur incepisse, tempore scilicet facti relati. Dicendum est quod:

a) Pro authentia traditionis militant;
Propinquitas ad tempus facti;
Monumentum et conspicuitas facti;
Facilitas explicandi alius testimonii absentiam;
Praesentia aliquorum vestigiorum...

b) Contra authentiam traditionis militant:
Distantia nimia a tempore facti;
Facilitas intelligendi originem posteriorem;
Difficultas explicandi absentiam alius testimonii (argumentum silentii, seu negativum);
Discordantia cum testimoniis magis determinatis.

— Rationes pro et contra ponderando, iudicium suum feret vir historicus.

B - Si testimonium est scriptum:

Tunc, tria illustranda veniunt, scriptorum scilicet authentia, integritas, genuina interpretatio.

1) *Authentia*, qua scripta ad auctorem cui adscribuntur re vera pertinent, signis tum externis, tum internis dignoscitur.

Signa externa authentiae adsunt: *a*) Si codices, praesertim vetustiores, nomen auctoris ferunt; — *b*) Si scriptores praesertim coaevi vel suppares, librum auctori attribuunt, locos citant...

Adsunt autem signa interna: *a*) Si lingua, stylus, scriptura (si agitur de autographo), conveniunt saeculo assignato; — *b*) Si concordant cum lingua et stylo auctoris cui liber adscribitur; — *c*) Si homines, facta, mores, artes, in documento descripta, sunt temporis indicati; — *d*) Si opiniones cohaerent cum ingenio et doctrinis auctoris...

2) *Integritas*, qua textus auctoris sine additione seu interpolatione et sine suppressione possidetur, eodem fere modo atque authentia demonstratur. Speciatim vero: *a*) Ad id quod vetustiores codices continent attendatur. — *b*) Utrum discrepantia styli vel doctrinae appareat, perspiciatur. — *c*) Videatur utrum textus citetur ab auctoribus quibus maxime utilis fuisset...

3) *Genuina interpretatio exigit*: *a*) Ut lingua, abbreviationes, eventus, temporis documento assignati probe cognoscantur, necnon stylus auctoris: — *b*) Ut determinetur genus litterarium scripti, atque modus scribendi historiam diversus pro diversis temporibus et locis; — *c*) Ut ad evolutionem sensus verborum attendatur.

C - Si testimonium est materiale:

Testimonia huius generis, seu monumenta esse possunt: opera picturae, architecturae, vestes, arma, nummi, numismata, sigilla, instrumenta laboris, etc.

Eorum authentia et integritas indiciis tum externis tum internis dignoscuntur.

Eorum autem interpretatio peculiaribus scientiis adiuvatur: sphragistica, numismatica, historia artium etc...

II. *De inquisitione circa scientiam testantis.*

Duo perscrutanda veniunt:

A - Utrum testis intellectum et sensus ad factum recte percipiendum aptos habuerit. In multis casibus nulla specialis scientia requiritur; sufficit usus normalis sensuum et rationis naturalis. In aliis, vel peculiares cognitiones, vel maius mentis acumen requiruntur: v. g. ad aliquem morbum dignoscendum, ad naturam alicuius corporis discernendam, ad aliquam fraudem devitandam...

B - Utrum facultates morales ad rite percipiendum necessarias habuerit, hoc est, utrum liber fuerit ab omni passione quae mentem perturbasset vel excaecavisset, vel utrum indolis nimis simplicis et credulae non fuerit. Memento ho-

mines amore sciendi, qui omnibus inest, ad aliquam attentionem, quae saepe sufficiat, naturaliter excitari.

Notandum est insuper: 1) quod si plures sint testes, et concordes, facilius de recta rei perceptione constabit. — 2) quod specialis scientia saepius requiritur ad facta interpretanda quam ad facta perspicienda. — 3) quod si quaedam narratio exacta apparet atque ad minuta se extendit, in hoc indicium scientis scriptoris videbitur.

III. *De inquisitione circa veracitatem testantis.*

Principii instar illud esse debet: nemo gratis mendax. Quum enim homo nonnisi ob amorem alicuius boni agere possit, quum autem veritatem dicere sit bonum naturae humanae valde consentaneum, nemo mentiri potest nisi propter amorem alius boni, praesertim propter aliquod proprium commodum. Unde:

A - Fidem meretur testis qui ante et post suam testificationem, talem se exhibuit, qui de proprio commodo honestati anteponendo ne unquam quidem deliberasse censendus sit.

B - Fide dignus est testis qui nullum commodum proprium in fallendo invenire potuisset, et maxime si contra proprium commodum locutus est, cum periculo fortunae, famae, libertatis, vitae...

C - Si plures sunt, vel se unanimes exhibent vel non. Si sunt concordes, haec harmonia novum veracitatis argumentum praebet, et quidem eo validius quo plures sunt testes, quo magis independentes, quo magis in caeteris discordes. Si autem testimonia non concordare videntur, ante omnia definiatur utrum discordia realis an tantum apparens sit. Si autem est realis, tunc valor uniuscuiusque partis est determinandus, attendendo ad veracitatem, ad scientiam, ad authentiam, etc.

Notandum restat quod: 1) Si quis, nemine contradicente, quoddam factum publice narrat, quod multi eodem tempore viventes cognoscere debuerunt, in hoc est signum veritatis.

2) Rationes quibus homines sive ad mentiendum, sive ad

veritatem quoquomodo alterandam alliciuntur, hae fere sunt; amor lucri, ambitus, amor propriae partis odiumque alterius, amor propriae opinionis, studium adulationis, praeiudicia, cura immoderata pulchre dicendi...

282. **Obiectiones.** 1ª. Testimonium unius non gignit certitudinem. Ergo nec plurium.

Resp. Primum, *nego consequentiam*, nam ex eo quod plures idem dicant, novum concordiae argumentum exsurgit. Deinde, *distinguo antecedens*: rarius testimonium unius certitudinem gignit, *concedo*; nunquam, *nego*.

2ª. Omnis homo est liber, ita ut mentiri possit. Ergo nequit demonstrari aliquem hominem non esse mentitum.

Resp. *Nego consequentiam*, nam constare potest illum libere non esse mentitum.

3ª. Quo magis critica adhibetur, eo pauciora facta certa remanent. Ergo perfecta critica nihil certum relinqueret.

Resp. *Distinguo antecedens.* Facta quaedam, leviter admissa, incerta fiunt, *concedo*. — Facta omnia, etiam si acutissimae criticae subiiciantur, incerta fiunt, nec potius per hanc criticam nova facta in lucem quotidie veniunt, *nego*, vel *subdistinguo*: si critica a viro temerario et obcaecato adhibetur, *concedo;* si critica a sapiente adhibetur, *nego.*

THESIS XXXVI. — Saepissime, in re historica, certitudo nonnisi ex convergentia probabilitatum vel indiciorum exsurgit.

283. Duplex est huius theseos finis: prior ut appareat character certitudinis historicae; alter, ut, reddatur ratio cur, exstantibus tot regulis in Critica historica servandis, tam multa tamen in historia omnino certa sint.

PROBATUR THESIS

Ibi certitudo ex convergentia probabilitatum exsurgit, ubi sufficiens huius convergentiae ratio esse non potest nisi alicuius facti realitas. Atqui saepissime in historia contingit aliqua probabilitatum convergentia cuius non potest dari alia ratio sufficiens nisi realitas facti pro quo probabilitates militant. Ergo.

Probatur minor. 1°. Quum factum historicum se tum in loco, tum in tempore extendere soleat — (cogita aliquod bellum vel pugnam, vel facinus...) —, dispersa vestigia relinquit, quae, seorsim sumpta, ut vestigia aliorum factorum intelligi possent. Unde, multa inveniet vir historicus, quae, si seorsim considerentur, non erunt nisi probabilia indicia alicuius facti.

2°. Sed si simul considerentur, numerus factorum quorum vestigia simul esse possent, statim minor fiet; et facile eveniet, praesertim si indicia multa sint, ut factum quoddam unica appareat ratio omnium indiciorum concordantium.

284. **Obiectiones.** 1ª. Additio probabilitatum certitudinem efficere nequit.

Respondeo. *Distinguo.* Factum non fit certum, si fit mera probabilitatum additio. *concedo*: si novum argumentum ex concordia probabilitatum desumitur, *nego.*

2ª. Factum non fit certum ex eo quod aliquid explicat, nam hypothesis quae aliquid explicat potest esse falsa.

Respondeo. *Distinguo.* Factum non fit certum, si non est sola explicatio possibilis, *concedo*; si solum explicat, *nego.* Facilius in re historica continget ut unica explicatio possibilis appareat. Quum enim in historia de aliquo singulari agatur, saepius unum ex indiciis — (v. g. aliqua scriptura) — nonnisi unam determinatam causam arguet.

Thesis XXXVII. — Quamquam historia non est scientia stricte dicta, in multis tamen scientiae affinis est.

285. **Status quaestionis.** Historia definiri potest: narratio praeteriti, praesertim humani. Celebris est controversia utrum historia sit scientia vel non. Apud scholasticos philosophos, quaestio non potest esse nisi de aptiori modi loquendi (1) quod tamen suum momentum habet. Inter quos, v. g. P. Pesch historiam esse scientiam proprie dictam dicit, dum A. Franchi (2) hoc negat. Sed apud caeteros, saepe alterutra pars propter aliquem errorem eligitur. Alii enim nimis historiam et scientiam opponunt, quia contingentiam et libertatem nimis

(1) Cf. Pesch, n. 743, resp. 2.

(2) *Ultima critica*, t. 2, p. 373 et pp. 469 sqq.

extendunt, atque evolutionem universalem et nominalismum propugnant. (Sic, Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, Bergsonistae...). Alii autem exaggerant affinitatem historiae cum scientiis, quia libertatem humanam nimis extenuant, determinismo vel pantheismo adhaerentes (Sic, Hegeliani, Taine, schola sociologica...). Igitur via media eundum nobis est.

Extra praesentem controversiam est utrum historia sit scientia sensu latiori, id est, in quantum dat cognitionem certam et evidentem. Hoc enim ex praecedentibus thesibus iam tenemus.

PROBATUR PRIMA PARS.

Scientia proprie dicta: 1° dat evidentiam intrinsecam veritatis; 2° inquirit in causas necessarias; 3° est de universalibus. Atqui nullum ex his praebet historia. Ergo non est scientia proprie dicta. Et quidem:

1°. Obiectum scientiae est *scitum*, visum; obiectum historiae est *creditum*.

2°. Scientia est cognitio per causas necessarias, quas scilicet, extra casum miraculi necessario sequitur effectus. Sed historia de actibus humanis agit, qui, utpote liberi, nullam causam necessario sequuntur. Unde historia dici quidem potest scientia causarum, sed non scientia per causas.

3°. Scientia est de universalibus, tum quia singularia sunt infinita, tum quia demonstratio per causas necessarias (per naturas) non fit a nobis nisi per conceptus universales. Sed historia agit de singularibus; narrat v. g. quid fecerit hic homo, hoc die, hoc loco...

PROBATUR SECUNDA PARS.

Illa disciplina est scientiae affinis quae: 1° methodice procedit; 2° auxilio scientiarum utitur; 3° causas inquirit, quamquam particulares et liberas, necnon leges statuit, quamquam conditionales; 4° illustrat leges immutabiles naturae humanae. Atqui talis est historia.

Etenim, 1) methodice et ordinate procedit, tum in inquirendis, tum in iudicandis factis: cf. Thesim XXXV.

2) utitur logica, psychologia, philologia, palaeographia, diplomatica, numismatica, et aliis scientiis, ut ex eadem thesi patet.

3) causas inquirit. Etenim eventus explicat, ostendendo quaenam conditiones et rationes humanas voluntates impulerint, et quomodo in his conditionibus voluntates humanae se habuerint. Unde si homines, in similibus conditionibus similiter se habere consueverint, leges praefinientur, quae quidem non necessitatem inferre, sed id quod fieri solet exprimere valebunt. Imo, de intentione Providentiae, quae rerum omnium suprema lex exsistit, aliquid, pro praeteritis praesertim et cum lumine theologiae, manifestabitur, ut videre est apud S. Augustinum, Bossuetium...

4) Libertas hominis non impedit quominus activitas hominis a quibusdam legibus, sive physice necessariis, sive moraliter necessariis, quae ex natura humana sequuntur, ordinate regatur. Quae leges invenire, philosophiae quidem est, non historiae; sed historia eas exemplis clarissime illustrat atque confirmat.

Nota quod ex his ultimis duobus punctis historiae venit praesertim tum eius utilitas, tum eius pulchritudo.

286. **Obiectiones.** I. *Contra 1am partem* 1ª Scientia stricte dicta est cognitio per causas. Atqui historia est cognitio per causas.

Respondeo. *Distinguo maiorem*: est cognitio per causas, i. e., cognitio existentiae nexus causalis cuiuscumque, *nego*; cognitio nexus necessarii inter causam et effectum, *concedo*. *Contradistinguitur minor.*

2ª Multa sive in methodo, sive in inquisitione et expositione historica continentur, quae ad scientiam stricte dictam pertinent.

R. — *Distinguo*: et haec ad historiam qua talem pertinent, *nego*; pertinent ad aliquam scientiam auxiliarem historiae, *concedo*.

II. — *Contra 2am partem*. In quantum historiam dicis scientiae affinem, in tantum contra libertatem procedis.

R. — *Dist.* contra falsum conceptum libertatis omnino inconditionate, *concedo*; contra libertatem eligendi inter bona ab intellectu praesentata, *nego*. « Ex diversis visis diversus appetitus animarum est, ex diverso appetitu diversus adipiscendi successus, ex diverso successu diversa consuetudo, ex diversa consuetudine diversa est voluntas. Diversa autem visa ordo rerum facit: occultus quidem, sed sub divina providentia certus tamen ». (S. August. qq. 83, q. 40).

QUAESTIO XV.

DE EFFECTU DEMONSTRATIONIS SEU DE SCIENTIA

CAPUT I.

SCIENTIAE DEFINITIO.

287. **Scientia,** quatenus contradistinguitur ab intellectu principiorum, et est effectus demonstrationis causantis certitudinem, definiri potest *cognitio certa et evidens alicuius veritatis per demonstrationem acquisita.*

Scientia dividitur in *perfectam* et *imperfectam.*

a) Scientia perfecta est *cognitio rei acquisita per causam propriam* et *immediatam,* et est proprius effectus demonstrationis *propter quid.*

b) Scientia imperfecta est *cognitio rei acquisita* vel *per causam remotam* vel *per effectum;* atque est proprius effectus demonstrationis *quia* (cfr. n. 266, *d*).

Sapientia est *cognitio rerum per altissimam causam.* « Quia ergo nomen scientiae importat quamdam certitudinem « iudicii, ut dictum est (art. praec.); siquidem certitudo iudicii « fit per altissimam causam, habet speciale nomen, *quod est « sapientia:* dicitur enim sapiens in unuquoque genere, qui « novit altissimam causam illus generis, per quam potest de « omnibus iudicare (quae sunt illius generis); *simpliciter autem sapiens* dicitur, qui novit altissimam causam simpliciter, « scilicet Deum. Et ideo cognitio divinarum rerum vocatur « *sapientia*; cognitio vero humanarum vocatur *scientia,* quasi

« communi nomine importante certitudinem iudicii appropriato « ad iudicium, quod fit per causas secundas » (1).

Thesis XXXVIII. — Scientiae specificantur ab obiecto formali, quod complectitur non solum rationem, secundum quam obiectum materiale attingitur a determinata scientia, sed etiam principia demonstrativa propria eiusdem scientiae.

PRAENOTIONES.

288. *a*) *Obiectum materiale* alicuius scientiae sunt res, quae sub eius consideratione cadunt, ex. gr. corpora.

b) *Obiectum formale*, vi cuius scientiae specificantur, dividitur a modernis *in obiectum formale quod* et *obiectum formale quo* vel *sub quo*.

c) *Obiectum formale quod* dicitur ipsa formalitas seu ratio obiectiva, secundum quam res seu obiectum materiale attingitur ab aliqua scientia. Sic *obiectum formale quod* metaphysicae est ipsa ratio entis; *obiectum formale quod* matheseos est ipsa ratio quanti.

d) *Obiectum formale quo* vel *sub quo* dicuntur ipsa principia demonstrativa propria alicuius scientiae; ita ut sub horum specialium principiorum lumine eorumque virtute suas conclusiones scientia demonstret. Hinc fit ut quaedam scientiae, licet aliquando conveniant *in eodem obiecto formali quod*, differant ratione principiorum, per quae demonstrant easdem conclusiones. Sic tum physica tum astronomia demonstrant rotunditatem terrae, sed per diversa media demonstrativa et ideo etiam in hac et similibus conclusionibus, remanent specifice diversae. De hac re ita S. Thomas loquitur (2): « Di- « cendum quod terram esse rotundam, per aliud medium de- « monstrat naturalis (physicus), et per aliud astrologus (astro- « nomus). Astrologus enim hoc demonstrat per media mathe- « matica, sicut per figuras eclypsium, vel per aliud huiusmodi. « Naturalis autem hoc demonstrat per medium naturale, sicut

(1) 2. 2. q. 9. a. 2.

(2) 1. 2. q. 54. a. 2. ad 2.

« per motum gravium ad medium, vel per aliud huiusmodi. « Tota autem virtus demonstrationis, quae est syllogismus « faciens scire (ut dicitur Poster. 1. text. 5) dependet ex me- « dio, et ideo diversa media sunt sicut diversa principia activa, « secundum quae habitus scientiarum diversificantur ». Quapropter:

e) Obiectum formale adaequatum uniuscuiusque scientiae integratur ex *obiecto formali quod* et *ex obiecto formali quo vel sub quo,* idest ex termino obiectivo proprio alicuius scientiae et ex principiis demonstrativis eiusdem.

f) Obiectum attributionis alicuius scientiae dicitur a recentioribus illud, in ordine ad quod haec scientia etiam caetera obiecta considerat. Sic « obiectum (attributionis) medici- « nae est sanitas, quia nihil medicina considerat nisi in ordine « ad sanitatem » (1).

PROBATUR THESIS.

289. I. Unaquaeque scientia specificatur per id, per quod ab omni alia scientia distinguitur. Atqui tale specificativum est obiectum formale adaequate acceptum, quod integratur ex *obiecto formali quod* et *quo.* Etenim quaedam scientiae in pluribus conclusionibus conveniunt non solum in obiecto materiali, sed etiam in ratione formali obiectiva; sic physica et astronomia conveniunt in demonstranda rotunditate terrae; et theologia naturalis cum theologia dogmatica convenit in demonstranda existentia et perfectionibus Dei. Ergo nisi addantur principia propria demonstrativa uniuscuiusque scientiae adhuc remanerent indistinctae. Recte igitur assignatum est in thesi obiectum formale uniuscuiusque scientiae.

II. Actus sciendi est quidam rationis motus, quo ex principiis propriis uniuscuiusque scientiae procedimus in conclusionem, in qua aliquam passionem idest proprietatem de subiecto proprio illius scientiae affirmamus. Iamvero motus quilibet adaequate specificatur a termino prouti respondet initio; sic motus Romam Neapoli est specie diversus a motu Romam Florentia. Ergo actus, et, eo mediante, habitus scien-

(1) 2. 2. q. 1. a. 1.

tiae, specificantur ab obiecto (seu subiecto proprio scientiae) prout respondet principiis propriis eiusdem scientiae (1).

III. Scientia est *habitus intellectivus*. Sed habitus distinguuntur ab invicem non solum secundum principia activa (causantia dispositiones stabiles, quas habitus vocamus); sed etiam secundum obiecta specie differentia, et secundum naturam, in qua habitus subiectantur; ita ut si in uno ex his differant, sint habitus specie diversi. Ergo scientiae humanae, quae sunt habitus intellectivi, quum conveniant ex parte naturae in qua subiectantur (quia intellectus humanus est earum subiectum); differunt ad invicem ex parte principiorum et ex parte termini; quatenus ex his *obiectum formale diversum* resultat (2).

CAPUT II.

DIVISIO SCIENTIARUM.

290. I. *Scientia dividitur tamquam in duo suprema genera in speculativam et practicam*. Quum enim intellectus noster possit vel sistere *in mera speculatione* obiectivae rerum veritatis, vel ex speculatione extendi ad *praxim*, ita ut ex rerum relationibus et proprietatibus speculatis procedat ad ordinandum opus aliquod exequendum; recte dividitur scientia ex duplici hoc fine, formaliter diverso et sub se adunante caeteras divisiones scientiarum, in *speculativam* et *practicam*, tamquam in duo suprema genera scientiarum.

II. *Scientia speculativa*, subdividitur in *physicam, mathematicam* et *metaphysicam*. Etenim scientia speculativa recte dividitur per differentias speculabilium in quantum sunt speculabilia, idest quatenus respiciunt scientiam speculativam. Iamvero sub vario respectu speculabilitatis cadunt diversi gradus necessitatis et immaterialitatis obiectorum, quae considerantur a scientia. Ergo pro diversa ratione abstractionis a materialitate et a contingentia, idest a materia et a motu,

(1) Cfr. S. Thom. in I. Poster. Lect. 41.
(2) Cfr. S. Th. 1. 2. q. 54. a. 2.

resultabunt diversae rationes formales speculabilium in quantum speculabilium.

Porro triplex est gradus abstractionis huiusmodi. Quaedam enim speculabilia abstrahunt solum a materia individuali, sed non a materia sensibili, sine qua intelligi nequeunt, eo quod materia sensibilis in eorum definitione ponatur; et id contingit in definitione cuiuscumque corporis naturalis ex. gr. lapidis, arboris, equi, hominis; de his est *physica* seu *scientia naturalis*.

Quaedam autem speculabilia abstrahunt etiam a materia sensibili, non autem a materia intelligibili, quia in eorum definitionibus non ponitur materia sensibilis: talia sunt linea superficies, numerus et omnia quae pertinent ad corpus mathematicum, in cuius definitione non ponitur materia sensibilis, puta aurum vel argentum; licet ponatur materia intelligibilis, idest aliquid longum, latum, profundum, ut contingit in definitione circuli, sphaerae, pyramidis etc. De his est *mathematica*.

Quaedam tandem speculabilia abstrahunt ab omni materia, vel quia eam *positive excludunt*, ut Deus et angeli; vel quia ab ea *praescindunt*, ut substantia, qualitas, potentia et actus, unum et multa, ens, bonum et omnia transcendentalia. De his est *Metaphysica* (1).

III. Tres supradictae scientiae speculativae propter diversitatem obiecti formalis adaequati sunt ab invicem primo diversae, quia et principiis propriis utuntur et obiectum *formale quod* specifice diversum habent. Ab unaquaque autem earum aliae scientiae derivantur ab eaque dependent vel ut *species* a *genere*, sicuti zoologia pendet a naturali scientia; vel ut *materiale* a *formali*, sicuti perspectiva pendet a geometria, qui secundus modus dependentiae unius scientiae ab alia vocatur subalternatio stricte dicta. Id autem quomodo contingat, apparebit ex sequenti capite.

(1) Conf. S. Th. in Boetium, *De Trinit.* q. 5. art. 1. 3. et seqq.

CAPUT III.

SUBALTERNATIO SCIENTIARUM.

291. Non quaecumque dependentia unius scientiae ab alia ad aliquem influxum vel iuvamen ab ea recipiendum constituit illius subalternationem ad istam, quia sic omnes scientiae subalternarentur *logicae* et *metaphysicae;* neque sufficit sola dependentia quoad principia, ita ut scientia subalternata habeat pro principiis immediatis non veritates per se immediate notas, sed conclusiones aliquas scientiae superioris: sed requiritur insuper ut obiectum scientiae subalternae, non se habeat ad obiectum scientiae subalternantis ut *species* ad *genus*, sicuti contingit, quando obiectum formale scientiae inferioris est aliqua species relate ad obiectum formale scientiae superioris, puta *animal* relate ad *corpus naturale*, quomodo zoologia dependet a physica; sed habere se debet ut *materiale* ad *formale*, videlicet scientia subalternata considerat in determinata materia applicatum id quod scientia subalternans considerat absolute; atque eius principia evidentiam accipiunt a principiis propriis scientiae subalternantis, ad quae se habent ut conclusiones ad principia. Hoc modo ex. gr. perspectiva subditur geometriae. « *Geometria* enim (ut ait S. Thomas) (1) est « de linea et aliis magnitudinibus, *Perspectiva* autem est circa « lineam determinatam ad materiam, idest circa lineam, visua- « lem. Linea autem visualis non est species lineae simplici- « ter, sicut nec triangulus ligneus est species trianguli. Non « enim ligneum est differentia trianguli. Et similiter *machi-* « *nativa*, idest scientia de faciendis machinis, se habet ad « *stereometriam*, idest ad scientiam quae est de mensuratio- « nibus corporum. Et haec scientia dicitur esse sub scientia « per applicationem formalis ad materiale. Nam mensurae cor- « porum simpliciter (sumptae) comparantur ad mensuras li- « gnorum et aliarum materiarum, quae requiruntur ad machi- « nas, per applicationem formalis ad materiale. Et similiter « se habet *harmonica*, idest *musica*, ad *arithmeticam*. Nam

(1) In I. Poster. lect. 25.

« musica applicat numerum formalem, quem considerat arith-« meticus, ad materiam, idest ad sonos. Et similiter se habet « *apparentia*, idest *scientia navalis* (quam nos potius *meteoro-« logiam* vocaremus), quae considerat signa apparentia sere-« nitatis vel tempestatis, ad *astrologiam*, quae considerat mo-« tus et situs astrorum ». Cfr. etiam in Boet. de Trin. q. 5. a. 1. ad 5. Haec est subalternatio proprie dicta.

292. **Subalternatio proprie dicta,** describi potest: talis dependentia unius scientiae ab alia, ut scientiae subalternatae principia sint conclusiones scientiae subalternantis, atque obiectum proprium subalternatae se habeat ad obiectum proprium subalternantis ut *materiale* ad *formale*. Confer exempla superius allata ex S. Thoma.

Subalternatio minus proprie dicta est talis dependentia unius scientiae ab alia, ut scientiae inferioris principia sint conclusiones scientiae superioris; obiectum autem proprium scientiae inferioris se habeat ad obiectum proprium scientiae superioris, non ut materiale ad formale, sed *ut species ad genus*. Sic se habent ad *Physicam*, quae est scientia de corpore naturali, atque vocari solet Philosophia naturalis, *zoologia*, *botanica*, *mineralogia*, etc. Quae ratio dependentiae unius scientiae ab alia, quamvis non sit proprie dicta *subalternatio*, tamen est proprie et stricte dicta *subordinatio*.

CAPUT IV.

VARIAE HABITUDINES SCIENTIARUM AD INVICEM.

293. *a*) **Scientiae quae nulli subalternantur,** neque subordinantur subordinatione stricte dicta, sunt e *practicis* Logica et Moralis; e *speculativis* autem sunt Metaphysica, Mathematica et Philosophia Naturalis seu Physica; quia et principiis propriis a nulla alia scientia deductis utuntur, et obiectum formaliter diversum habent, ut ex singularum tractationibus apparet.

b) **Scientiae subordinatae.** Sub quinque Supremis Scientiis, reliquae omnes scientiae subordinatione stricte dicta sub-

ordinantur, vel subalternatione proprie dicta subalternantur sive immediate, sive mediate.

Nota. Si de latiori quadam subordinatione sermo sit, videlicet de aliquo adiumento quod una scientia ab alia recipit, ipsae quinque Supremae Scientiae *sub variis respectibus* consideratae subordinantur ad invicem. Etenim Metaphysica, Mathematica, Physica et Moralis indigent Logica ut rite procedant ad acquisitionem suarum veritatum. Logica similiter in pluribus indiget auxilio Metaphysicae, quae habet obiectum transcendens, nempe ens in quantum ens. Mathematica, Physica et Moralis ut recte procedant, indigent non solum Logica sed etiam Metaphysica. Insuper Philosophia Moralis, quum habeat pro obiecto ultimum hominis finem, omnes scientias ad hunc finem dirigere debet.

c) **Simpliciter et absolute loquendo, Metaphysica est suprema** omnium scientiarum, quae puro rationis lumine acquiri possunt. Etenim caeteris praestat tum ratione principiorum suorum, quae sunt universalissima et absolute prima, tum ratione sui obiecti, quod complectitur ens et principia entis, ac praesertim ipsum supremum principium effectivum entis in quantum entis, nempe Deum; quapropter et *divina* vocatur et sub hoc respectu *sapientiae* nomen sibi vindicat (1).

(1) Cfr. S. Th. in Boeth. *De Trin.* q. 6. a. 1. ad 3. q. et ad 2. q. ad 3.

EXPLICIT LOGICA MAIOR.

PHILOSOPHIA PRIMA

SEU

ONTOLOGIA

PROLEGOMENA

1. **Metaphysicae definitio et obiectum.** Methaphysica est scientia de ente in quantum est ens, et de his quae consequuntur ipsum. Eius *obiectum formale* complectitur *ens* et *principia entis*, videlicet principia communia omnium entium. Etenim (ut in Logica mai. n. 288 demonstravimus) obiectum formale specificans scientiam, eamque distinguens a qualibet alia, resultat ex subiecto seu termino, quem respicit (quod moderni vocant *obiectum formale quod*) et ex principiis et causis eius propriis sive extrinsecis. Tunc enim perficitur cognitio scientifica alicuius subiecti, quum eius causas cognoscimus et per eius causas eius passiones seu proprietates demonstramus.

2. **Principia communia omnium entium.** Quaedam sunt communia *per praedicationem* (analogicam), ut *esse* et *essentia*, *actus* et *potentia* et similia, quaedam sunt communia *per causalitatem*, inter quae potissimum est Deus, qui est causa entis quatenus entis, quum sit principium effectivum essendi omnibus, quae habent esse. Principia per causalitatem entibus communia, nempe Deus et substantiae spirituales separatae petractantur a Metaphysica non quasi essent termini seu obiecta scientificae demonstrationis *a priori* seu *propter quid*,

sed unice quia sunt principia causalia entium. Etenim substantiae separatae transcendunt obiectum intensive proprium nostri intellectus, quod est quidditas rei materialis. Deus autem non solum hoc transcendit, sed ne quidem habet causam sui esse. Haec S. Thomas docet (1). Postquam enim declaraverit, quomodo in scientiis particularibus naturae quaedam completae considerari possint ab una scientia ut *principia sui subiecti* (i. e. obiecti); ab alia autem scientia ut suum *proprium subiectum* (seu obiectum); accedit ad principia communia entis, quod est terminus seu obiectum Metaphysicae et distinguit principia omni enti communia *per causalitatem*.

3. **Metaphysicae dotes et extensio.** *a*) Metaphysica *est suprema inter scientias speculativas*, quia in contemplatione obiectivae rerum veritatis in supremo abstractionis gradu versatur, quum eius obiectum sit ab omni materia et motu separatum *vel secundum ipsum esse*, ut *substantiae spirituales separatae* et maxime Deus, qui est in summo gradu immaterialitatis; *vel secundum rationem*, ut *ens* et *substantia, actus et potentia* et similia, de quorum ratione non est ut sint in materia et in motu, quamvis quandoque inveniantur in materia et in motu. Metaphysica enim versatur circa ea speculabilia, de quibus S. Thomas (2) haec habet: « Quaedam sunt « speculabilia, quae non dependent a materia secundum esse, « quia sine materia esse possunt sive numquam sint in materia, « sicut *Deus* et *angelus*, sive in quibusdam sint in materia, et « in quibusdam non, ut *substantia, qualitas, potentia* et *actus*, « *unum* et *multa* et huiusmodi; de quibus omnibus est theo- « logia, idest divina scientia etc. ».

b) *Metaphysica est caeterarum scientiarum et artium regulatrix.* Nam scientia, quae est maxime intellectiva et quae primas rerum causas, sive intrinsecas, sive extrinsecas considerat, est caeterarum regulatrix, quia certitudo scientiae ab intellectu acquiritur ex causis. Porro huiusmodi est Metaphysica, quae, in supremo abstractionis gradu a materia consistens, cognoscit ens in quantum ens per supremas et proprias

(1) In Boet. *De Trin.* q. 5. a. 4.
(2) Ibidem q. 5. a. 1.

causas entis, quod in sua transcendentali universalitate ad omnia extenditur (1).

Ex hoc sequitur *Metaphysicam* esse *sapientiam*, tum quia *sapientis* est alios ordinare; tum quia *sapientia* est cognitio rerum per altissimas causas.

c) *Metaphysica ratione sui obiecti formalis, extenditur ad omnes et singulas res et ad earum partes et elementa*, non exclusa ipsa materia et motu: quia quidquid quocumque modo habet rationem entis cadit sub extensione obiecti Metaphysicae. « Dicendum quod Metaphysica considerat etiam de sin- « gulis entibus, non secundum proprias rationes, per quas sunt « tale vel tale ens, sed secundum quod participant commu- « nem entis rationem; et sic pertinet etiam ad eius conside- « rationem materia et motus » (2).

Nota. Caeteras dotes huius scientiae, nempe quod sit libera, non humana possessio, sed divina, demonstrat S. Thomas (3).

4. **Metaphysica est una scientia** sive consideret ens in commune, quod est eius subiectum, sive consideret eius principia per praedicationem, sive eius principia per causalitatem, inter quae potissimum est Deus. Etenim « eiusdem « scientiae est considerare causas proprias alicuius generis (lato « sensu accepti) et genus ipsum: sicut naturalis (philosophus) « considerat principia corporis naturalis. Unde oportet quod « ad eamdem scientiam pertineat considerare substantias sepa- « ratas, et ens commune, quod est genus, cuius sunt prae- « dictae substantiae communes et universales causae. Ex quo « apparet, quod quamvis ista scientia praedicta tria consideret « (nempe Deum, intelligentias separatas creatas, et ens com- « mune), non tamen considerat quodlibet eorum ut subiectum, « sed ipsum solum ens commune. *Hoc enim est subiectum in « scientia*, cuius causas et passiones quaerimus, non autem « ipsae causae alicuius generis quaesiti. Nam cognitio cau- « sarum alicuius generis est finis ad quem consideratio scien-

(1) Cfr. S. Th. in Proemio in libros *Metaph. Aristotelis.*

(2) S. Th. in Boeth. *De Trin.* q. 5. a. 4. ad. 6.

(3) In I. *Met.* lect. 3.

« tiae pertingit (quia per ipsas pervenit ad suas conclusiones « de proprio subiecto seu termino demonstrandas) » etc. (1).

5. **Metaphysicae partitio materialis non formalis.** Quamvis (ut ex supradictis patet) ratione sui obiecti formalis, a quo unaquaeque scientia suam desumit unitatem, Metaphysica in plures scientias dividi nequeat, tamen ratione partium, quae *integrant* eius formale obiectum, quaeque quatenus partes se habent ad totum ut materia ad formam, apte dividi poterit in duas partes, non exclusa adhuc ulteriori subdivisione. Etenim in prima parte sermo esse poterit de ente in communi deque passionibus eius; in altera vero parte de substantiis immaterialibus ac potissimum de Deo, qui est prima causa omnium entium. Prima itaque Metaphysicae pars, quatenus agit de ente in communi deque eius proprietatibus, vocatur *Ontologia;* quatenus autem ex ea caeterae scientiae principia suprema mutuantur, vocatur *Philosophia Prima.* Altera autem Metaphysicae pars ratione sui obiecti primarii *Theologia naturalis* nuncupatur. Quam si subdividere malumus ita ut separatim de substantiis immaterialibus creatis agamus: poterimus tertiam addere partem, quin imo et quartam, ratione animae humanae, quae est in confinio rerum physicarum et metaphysicarum, seu sensibilium et suprasensibilium; quia anima humana ita est forma corporis, ut sit substantia spiritualis per se subsistens, licet incompleta in linea essentiae. Pars itaque Metaphysicae quae de creatis substantiis spiritualibus completis sermonem haberet, vocari posset *Angelologia,* quae vero de anima humana *Psychologia.*

Nota. Moderni qui *Ontologiae* nomine *Philosophiam Primam* designare solent, eam etiam *Metaphysicam Generalem* appellant, reliquas autem Philosophiae speculativae partes nomine *Metaphysicae specialis* cohonestant.

6. **Nomen genericum Philosophiae,** quod idem est atque *amor sapientiae,* coepit applicari scientiis speculativis tantum, quia hae diliguntur tantum propter seipsas, idest unice ad repellendam ignorantiam per veritatis contemplationem. A Pythagora invectum est: « cum enim (ut S. Thomas

(1) S. Th. in Prooem. in Lib. *Met.*

« in I. Met. lec. 3. refert) antiqui studio sapientiae insistentes, « *sophistae* (non malo sed bono sensu), idest *sapientes* vocaren- « tur. Pythagoras interrogatus quid se esse profiteretur, no- « luit se sapientem nominare, sicut sui antecessores, quia hoc « praesumptuosum videbatur esse: sed vocavit se *philosophum*, « idest amatorem sapientiae. Et exinde nomen sapientis mu- « tatum est in nomen philosophi, et nomen *sapientiae* in no- « men *philosophiae* ». (Cfr. integram lectionem). Attamen latiori sensu nomen *Philosophiae* extenditur etiam ad Logicam et ad Moralem propter earum excellentiam et quia ex primis rationis principiis suas conclusiones et praecepta immediate derivant. De divisione scientiarum, quibus tota Philosophia integratur, satis loquuti sumus in Logica nn. 290 et seqq.

7. **Tria nomina, quibus metaphysica a veteribus appellatur** non designant diversas scientias, sed unius eiusdemque scientiae diversos respectus. Dicitur enim *scientia divina* sive *Theologia*, inquantum substantias immateriales, quarum potissima est Deus, considerat. Dicitur *Metaphysica*, inquantum considerat ea, quae abstrahunt ab omni materia et motu, nempe ens inquantum ens et ea quae consequuntur ipsum. Dicitur autem *Philosophia Prima*, inquantum primas rerum causas, sive intrinsecas considerando, praecedit caeteras scientias, quae ab ea recipere debent principia ipsis communia. Cfr. S. Th. in Prooem. ad Met. et in Boeth. de Trin. Q. 5 a. 1.

PARS PRIMA
DE IPSO ENTE IN COMMUNI CONSIDERATO

QUAESTIO I.

DE ENTIS SIGNIFICATIONE ET CONCEPTU

PRAENOTIONES.

§ I.

DE FORMA A QUA DENOMINATUR NOMEN CONCRETUM ENS.

8. Nomen concretum ens denominatur ab esse, et latissime acceptum significat id quod aliquod esse habet sive intentionale sive reale.

Vocabulum *esse*, a quo denominatur ens, tripliciter accipi potest: vel *a*) pro ipso *actu essendi*, quo extra intellectum aliquid realiter existit; qui actus vocatur *esse existentiae*; vel *b*) pro *veritate* compositionis vel divisionis in iudiciis, quibus intellectus affirmat vel negat aliquod praedicatum convenire alicui subiecto, quaeque exprimitur per *copulam verbalem est*, vel *c*) pro ipsa *essentia*, secundum quam aliquid realiter existit, quaeque vocatur *esse essentiae*. « Dicendum « (ait S. Th. 3. Sent. Dist. 6. q. 2. a. 2.) quod *esse* duobus mo« dis dicitur. Uno modo, secundum quod significat veritatem « propositionis, secundum quod est *copula;* et sic ens (quod « a tali esse denominatur) est praedicatum accidentale; et hoc

« *esse* non est in re, sed in mente quae coniungit praedicatum « cum subiecto... Alio modo dicitur *esse* quod pertinet ad na- « turam rei, secundum quod dividitur secundum decem ge- « nera : et hoc quidem *esse* est in re et est *actus entis* resul- « tans ex principiis rei, sicut lucere est actus lucentis. Ali- « quando tamen sumitur esse pro *essentia, secundum quam* « res est, quia per actus consueverunt significari eorum prin- « cipia, ut potentiae vel habitus ».

9. **Ens reale — Ens intentionale — Ens rationis.** — Nomen concretum *ens* quando denominatur ab *esse* accepto pro ipso *actu essendi*, significat *ens reale*, quod extra intellectum existit atque resultat ex essentia et existentia, vel identificatis, ut in Deo, qui est ipsum esse subsistens, vel realiter distinctis. Quando autem denominatur ab *esse* accepto pro *copula* verbali significante convenientiam praedicati cum subiecto, significat illud *ens intentionale*, quod est terminus intrinsecus intellectus iudicantis, atque oraliter *enuntiatione* profertur. Porro huiusmodi *ens intentionale* aliquando habet terminum realem extra intellectum, ut quum dico *solem esse;* aliquando non habet, ut quum dico *caecitatem* esse, quia huiusmodi iudiciorum subiecta non habent ullam essentiam secundum quam sint actuata vel actuabilia extra intellectum. Huiusmodi sunt non solum negationes et privationes, sed etiam genera, species et similia quae *sub ea ratione* sub qua concipiuntur non sunt actuabilia extra intellectum et vocantur *entia rationis*. Ratio autem, cur intellectus ipsas negationes et privationes concipiat ad modum entium, est quia obiectum extensive proprium nostri intellectus est *ens* (1).

10. Variae acceptiones nominis entis.

a) Vocabulum *ens*, utpote *concretum*, debet quemadmodum omnia nomina concreta aliquid significare *formaliter* et aliquid *materialiter* seu *connotative;* sicut nomen concretum *album*, formaliter significat formam albedinis, materialiter vero connotat subiectum in quo haec forma invenitur, puta hominem.

(1) Cfr. S. Th. in 2. Sent. Dist. 34. q. 1. a. 1. et *Summ.* 1. p. q. 48. a. 2 ad 2

b) Vocabulum *ens* sumi potest vel *participialiter* vel *nominaliter*. Participialiter sumptum significat *actu existens* seu dicit esse in *actu exercito*: et cum sit vocabulum concretum significat formaliter esse actuale seu exercitum, connotative autem essentiam in qua esse exercitum verificatur.

Nominaliter sumptum dicit esse in *actu signato*, id est in consideratione intellectus, prescindendo ab actuali exercitio in ordine rerum.

c) Attamen etiam in hac acceptione vocabulum ens non semper eodem modo actum essendi signatum significat. Aliquando enim significat *formaliter* existentiam et connotative essentiam, ut cum dico: *existens est ens;* aliquando significat formaliter essentiam et connotative existentiam ut cum dico: *essentia est ens*. Etenim ens nominaliter sumptum potest ab esse dupliciter denominari: vel 1° quatenus consideratur ut concretum huius formae quae est *esse* vel *existentia* signate sumpta, et tunc idem valet ac existens signate; vel 2° quatenus consideratur ut aliquid actuabile ab esse ac proinde dicens *quemdam ordinem ad esse*, et tunc idem valet ac essentia seu quidditas, quae ideo dici potest ens, quia dicit ordinem ad actum essendi, tamquam id in quo esse exercet vel exercere potest suum formalem effectum; esse autem tantummodo connotatur, quia vocabulum ens semper adsignificat esse tamquam terminum ad quem essentia ordinem dicit, et ratione cuius concipitur ut actuabilis.

d) Quando vocabulum ens sumitur formaliter pro essentia, prout haec dicit aliquem ordinem ad esse, habet duplicem connotationem materialem, unam qua connotat *esse* ad quod essentia ordinem dicit, alteram qua connotat subiectum vel suppositum in quo intelligitur essentia tamquam forma secundum quam subiectum potest esse vel simpliciter vel secundum quid. Ratio est iam indicata superius, quia ens nempe est nomen concretum, et nomina concreta significant semper formam in aliquo subiecto. Et sane nomina abstracta v. g. humanitas, albedo, virtus non significant nisi formam; ac proinde non habent duplicem suppositionem, unam formalem, aliam materialem, sed suppositionem formalem tantum. Nomina autem concreta v. g. homo, album, virtuosum significant formam in aliquo

subiecto indeterminato, et proinde habent duplicem suppositionem, formalem qua significant formam, et materialem, qua connotant indeterminate subiectum in quo intelliguntur illae formae: nam secundum istas formas (metaphysicas) subiectum aliquod esse potest vel simpliciter ut homo individuus existit simpliciter secundum humanitatem, vel secundum quid, ut homo individuus, iam simpliciter existens secundum humanitatem, potest secundum quid seu accidentaliter esse secundum albedinem vel virtutem, et per haec dici albus vel virtuosus.

§ II

DE SIGNIFICATIONE NOMINIS ESSENTIA.

11. *Essentia* dicitur id *quo* vel *secundum quod* aliquid habet esse. Sic essentia humana est id quo homo est homo: essentia albedinis id quo album est album. Quapropter nomen *essentia* significat aliquid *analogice* commune omnibus naturis, quum per diversas essentias sive naturas diversa entia in diversis generibus et diversis speciebus collocentur. Essentia vocatur etiam *quidditas*, quia *illud*, per quod res constituitur in proprio genere et specie est quod significamus per definitionem indicantem *quid est res*. Vocatur etiam *natura*, *quae* vox significat essentiam rei sub eo respectu, sub quo est *principium quo remotum* operationis propriae illius entis cuius est essentia (1).

§ III.

DE ENTIS REALIS PRIMARIA ET SECUNDARIA SIGNIFICATIONE.

12. *Ens reale*, quod resultat ex essentia et existentia, *primario* dicitur de supposito formali, idest de subiecto singulari existente, quia suppositum est id quod est. Secundario et *ut quo* dicitur tum de essentia substantiali, secundum quam suppositum simpliciter existit, quia essentia concipitur ad modum partis; tum de partibus essentiae, ut de materia et forma, tum de accidentibus, secundum quae suppositum existit

(1) Confer. S. Th. Opusc. *De Ente et Ess.* c. 1.

secundum quid per varia esse accidentalia. Sic Petrus humanitate est homo, albedine est albus, fortitudine est fortis etc. Ad rem S. Thomas (in 3. Sent. Dist. 6. q. 2. a. 2.) ait: « Ens « subsistens (videlicet suppositum), est quod habet esse tam- « quam eius *quod est*, quamvis sit naturae vel formae tam- « quam eius *quo est*: unde nec natura rei nec partes eius « proprie dicuntur esse, si esse praedicto modo accipitur « (nempe secundum quod est actus entis), similiter autem nec « accidentia, sed suppositum completum, quod est secundum « omnia illa. Unde etiam Philosophus dicit in 2. Metaph. « (cap. 3) quod accidens magis proprie est entis, quam ens ». Et in Summa 3. p. q. 17. a. 2: « Esse pertinet ad naturam « (seu essentiam) et ad hypostasim (seu suppositum); ad hy- « postasim quidem, sicut *ad id quod habet esse*: ad naturam « autem sicut *ad id quo aliquid habet esse*. Natura enim signi- « ficatur ad modum formae, quae dicitur *ens* ex eo quod ea « aliquid est: sicut albedine est aliquid album; et humanitate « est aliquid homo ».

Nomen ens universalissime acceptum recte describitur Thesis I. — *id cui suo modo competit esse.*

PROBATUR.

13. Descriptio, qua ens vocatur id cui suo modo competit esse, recta est, si convenit omnibus, quae qualicumque modo possunt vocari entia. Atqui ita est. Ergo, etc.

Prob. min. Quidquid aliquo modo concipitur aut existit, vel habet esse tantum intentionale, vel habet etiam esse reale. Quod si habeat tantum esse intentionale, vel est actuabile sub ea ratione sub qua concipitur, vel sub hac ratione non est actuabile; si primum, est *ens possibile*, seu *ens in potentia obiectiva;* si secundum, est *ens rationis*. Si autem habeat *esse reale*, vel habet esse prorsus identificatum cum essentia, et est ens increatum sive Deus, qui est ipsum esse subsistens; vel habet esse realiter distinctum ab essentia, tamquam actus a potentia subiectiva; et huiusmodi est ens creatum; hoc

autem vel habet esse ut id quod existit, et est suppositum, vel habet esse ut id quo suppositum simpliciter existit; et id quidem vel ad modum partis metaphysicae, cuiusmodi est essentia substantialis; vel ad modum partis physicae substantialis, cuiusmodi sunt materia prima et forma substantialis, vel ad modum partis integralis, cuiusmodi est ex. gr. manus vel pes; vel ad modum partis accidentalis, cuiusmodi sunt omnia accidentalia realia. Iamvero hucusque enumerata complectuntur omnia quae quocumque modo concipiuntur aut existunt. Ergo ens universalissime acceptum pro eo *quod suo modo habet esse*, praedicari potest de omnibus quae quocumque modo concipiuntur aut existunt.

14. **Corollarium.** Ex dictis apparet vocabulum ens, quod universalissime accipitur, sumi nominaliter in formali significatione essentiae cum connotatione actus essendi et subiecti.

Etenim alii modi sumendi nomen ens non possunt habere nisi acceptionem limitatam. Siquidem ens participialiter sumptum limitatur ad entia, quae habent existentiam, ens nominaliter sumptum in formali significatione *existentiae signatae* et in connotatione essentiae limitatur ad entia, quae considerantur ut existentia signate. Ens autem nominaliter sumptum in formali significatione essentiae cum connotatione essendi et subiecti non limitatur ad entia vel exercite vel signate existentia, sed recte extenditur ad omnia, quae quovis modo sunt vel esse possunt. Quidquid enim quocumque modo est vel esse potest, necesse est ut habeat aliquam essentiam secundum quam ei competat esse vel simpliciter vel secundum quid (1).

OBIECTIONES.

15. **Obiect. 1ª.** Suppositum est maxime ens, quia est *id quod est*. Atqui si ens sumitur nominaliter in formali significatione essentiae etc., limitatur ad essentias ut sic. Ergo descriptio data non exhibet ens generalissime sumptum.

Resp. *Conc. mai.*

---

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 48. a. 2. ad 2. et qq. dd. *De Pot.* q. 7. a. 2. ad 1

Dist. min. Si vocabulo ens significaretur tantummodo essentia, *Conc.* Si significatur formaliter essentia cum duplici connotatione actus essendi et subiecti seu suppositi, ut dictum est in praenotandis. *Nego.*

Obiect. 2.ª Omne concretum proprie et principaliter significat formam et solum per connotationem importat subiectum. Sed ens est quoddam concretum, quod exhibet *esse* ut exercens formalem effectum in aliquo subiecto. Ergo ens proprie dici non debet id cui competit esse, sed significat hoc ipsum quod est *esse;* licet illud exhibeat concrete et non abstracte.

Resp. *Dist. mai.* Si sit nomen suppositi, sive proprium ut *Petrus,* sive commune ut hypostasis vel persona, *Nego.* Si non sit nomen suppositi, *Subdist.* In formis specialibus seu non transcendentibus, *Conc.* In formis generalibus seu transcendentibus, *Nego* (1). *Contrad. min.* Ens est quoddam concretum transcendentale, *Conc.* Non transcendentale, *Nego.* Concreta non transcendentalia habent tantum unam significationem formalem, quae est significatio formae expressae per nomen. V. g. album, cum sit concretum non transcendentale, significat formaliter tantum albedinem. Concreta autem transcendentalia, quae propter suam transcendentem universalitatem de quolibet apprehenso dicuntur, possunt habere multiplicem suppositionem formalem, modo secundum unam rationem formalem, modo secundum aliam, quia istae mutuo non excluduntur.

Nota. Hanc universalitatem praedicationis esse analogicam apparet consideranti hos modos essendi esse *simpliciter diversos* et *secundum* quid eosdem tum ratione proportionalitatis, quia unumquodque se habet ad sibi respondens esse, sicut aliud ad suum; tum ratione dependentiae unius entis ab alio, quae dependentia et ordo unius ad aliud fundant analogiam attributionis; sed de his agemus inferius.

Thesis II. — Ens est transcendens relate ad sua inferiora.

PRAENOTIONES.

16. Transcendens relate ad aliquam rem dicitur « id cuius intellectus includitur in omnibus quaecumque quis de re apprehendit » (2). Unde si res habeat differentias, sive specifi-

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Verit.* q. 21. a. 4. ad 4.
(2) 1. p. q. 94. a. 2.

cas sive individuales, quibus ab aliis rebus secernitur, in his quoque includi debet conceptus obiectivus illius quod est transcendens respectu talis rei. Tale autem poterit esse tantum id quod denominatur *ab ea formalitate*, quae est *formalis respectu omnium quae in re sunt;* cuiusmodi est tantum *ultima rei actualitas*, nempe *esse* a quo aliquis denominatur *ens*. Idcirco S. Thomas (1) ait « Ipsum esse est perfectissimum omnium, comparatur enim ad omnia ut actus, nihil enim habet actualitatem, nisi in quantum est; unde ipsum esse est actualitas omnium rerum atque etiam ipsarum formarum. Unde non comparatur ad alia sicut recipiens ad receptum (i. e. ut potentia ad actum), sed magis sicut receptum ad recipiens (i. e. ut actus ad potentiam). Cum enim dico esse hominis, vel equi, vel cuiusque alterius, ipsum esse consideratur ut formale et receptum, non autem ut illud cui competit esse » (2). Quum igitur esse sit formalissimum respectu omnium quae in re sunt, quum sit ultima actualitas rei et omnium partium eius, sequitur rationem ab esse denominatam, videlicet rationem entis, esse rationem *transcendentem*. Quidquid enim quis apprehendit de re includit intellectum *entis*, nempe quod sit *aliquid cui competit esse*. Ex. gr. quidquid de aliquo homine apprehendat, in hac apprehensione includitur intellectus entis. Nam et supposito, id est personae humanae competit esse *ut ei quod est* homo, et essentiae humanae competit esse *ut ei quo* homo est homo tamquam per formam metaphysicam, et animae humanae competit esse *ut ei qua* homo est homo tamquam per formam physicam, etc.

17. Inferiora entis sunt quae se habent ad rationem entis ut partes subiectivae ad totum universale improprie dictum. Sicut enim in Log. min. n. 93. diximus, totum *universale* dividitur in *proprie* et *improprie* dictum; ita ut totum universale *improprie* dictum habeatur quando *forma* seu *ratio* totius invenitur *per se* sed non *univoce* in partibus subiectivis. Iam vero huiusmodi est ratio entis quae de suis inferioribus prae-

(1) In 1. p. q. 4. ad 3um.

(2) Cfr. 1. p. q. 3. a. 1. « Esse autem est illud quod est magis intimum etc... ».

dicatur quidem *per se* et *essentialiter;* sed secundum rationem proportionalem, ut in seq. Quaest. demonstrabimus. Quare divisio entis in sua inferiora est *essentialis* et *analogica* id est *analogi secundum proportionalitatem in sua analogata;* ad quae ens se habet *ad modum totius potentialis universalis* (Log. n. 92).

PROBATUR.

18. Illud est transcendens relate ad aliquam rem, cuius intellectus includitur in omnibus quaecumque quis de re apprehendit. Atqui intellectus entis includitur in unoquoque ex inferioribus eius et in qualibet eorum parte. Ergo ens est transcendens relate ad sua inferiora.

Prob. min. Ratio significata per nomen *ens* generalissime acceptum est *id cui suo modo competit esse.* Atqui omnia inferiora divisim accepta, eorumque constitutiva sunt id cui suo modo competit esse vel in intellectu tantum, vel etiam a parte rei; vel per identitatem, vel per receptionem; vel tamquam id quod est, vel tamquam id quo aliquid est, atque id quidem vel substantialiter, vel secundum aliquem essendi modum accidentalem etc... Ergo ens est transcendens relate ad sua inferiora.

19. **Corollarium 1.** *Notio entis est extensione maxima, comprehensione minima, ac proinde imperfectissima in repraesentando.*

Est quidem extensione maxima, quia eius praedicatio extenditur ad omnia, quae quocumque modo aliquod esse habent sive intentionale, sive reale. Est comprehensione minima, quia nulla notio pauciores notas de re exhibet, quam notio entis, quae importat *id quod est.* Est igitur imperfectissima in repraesentando et confusissima, quia qui tantum cognoscit de aliqua re eam esse ens, minimum de re novit, nec valet eam a qualicumque alia re discernere.

Corollarium 2. *Simplicitas notionis entis non est simplicitas perfectionis, totius, et actus, sed est simplicitas imperfectionis, partis, et potentialitatis.*

Etenim, quum notio entis sit maxime abstracta *abstractione secundum quid dicta* a suis inferioribus, exhibet minimum quod de re aliqua concipi potest, et est in potentia ut *per additiones improprie dictas* descendat ad sua inferiora. De quo descensu loquemur in quaestione sequenti. Interim appareret infinitum discrimen, quod intercedit inter ens simplicissimum simplicitate perfectionis, totius et actus subsistentis, quod est actus purissimus subsistens, nempe Deus, et inter ens simplicissimum simplicitate imperfectionis et potentialitatis, quod est *ens transcendens*, quod importat notionem analogicam universalissimam et confusissimam, quae propter paucitatem notarum, quibus constat, extenditur praedicabilitate sua ad omnia, quae quocumque modo aliquod esse habent sive reale sive intentionale.

Thesis III. — Conceptus obiectivus entis, quatenus importat *id cui suo modo competit esse*, licet aliquam compositionem praeseferat; tamen est simplicissimus omnium conceptuum nostrae mentis, ea simplicitate quam superius in Corollario 2 diximus importare imperfectionem potentialitatis.

PROBATUR.

20. Quum intellectus noster suum obiectum a re sensibili desumat, in qua subsistens est ens compositum, partes autem subsistentis se habeant ad invicem et ad totum ut potentia ad actum; nequimus quidquam concipere nisi vel ad modum subsistentis compositi ex potentia subiectiva et actu, vel ad modum partis sive materialis, sive formalis; ita quidem ut ipsam potentiam subiectivam nequeamus concipere nisi per ordinem ad actum, neque actum, nisi per ordinem ad potentiam. Hinc fit ut nequeamus concipere rationem essentiae nisi per ordinem ad existentiam. Ergo quoties concipimus ipsam rationem essentiae, eius conceptus non est simplicior conceptu entis, quum includat ordinem ad existentiam; neque conceptus existentiae est simplicior conceptu entis, quum includat ordinem ad essentiam. Et ideo recte dicimus essentia est *ens ut quo*

aliquid existit tamquam per potentiam receptivam actus essendi; *existentia* est *ens ut quo* aliquid existit tamquam per actum ab essentia receptum.

Atque id valet non solum pro conceptibus abstractis abstractione praecisiva totali; sed etiam pro abstractis abstractione praecisiva formali seu partiali, quas abstractiones esse secundum considerationem diximus in Logica Mai. (167 et seqq.). Etenim quidquid intellectus noster concipit ad modum formae abstractae, concipit ut id *quo aliquid est*. Quod autem ita concipitur, semper concipitur cum aliqua connotatione subiecti, quod per ipsum est. Sic nequimus concipere *humanitatem*, nisi tamquam formam metaphysicam qua homo est homo; neque *entitatem*, nisi ad modum formae metaphysicae qua ens est ens; neque ipsam rationem abstractam *existentiae*, nisi sicut id *quo* aliquid existit etc. Quum igitur hi simplicissimi conceptus nequeant quidquam repraesentare, *nisi habita ratione subiecti;* pronum est inferre eos non esse simpliciores conceptu entis, quinimmo universalissimam rationem entis etiam de eis praedicari, ut ex Praenotionibus et ex Thesi 1. manifestum est.

Thesis IV. — Facta distinctione inter modum significandi et perfectionem significatam; nomen concretum *ens*, non quoad modum significandi, sed quoad perfectionem significatam potest *proprie* (idest *non metaphorice*) dici de Deo.

PRAENOTIONES.

21. *a*) Ea quae sunt simplicissima, quando concipiuntur a nobis ut subsistentia, semper concipiuntur in aliqua concretione seu compositione. Eo autem modo, quo concipiuntur, etiam vocabulis significantur; quamvis per reflexionem iudicii hunc defectum corrigamus. Cuius ratio est, quia obiectum intensive proprium nostri intellectus est quidditas rei materialis a rebus sensibilibus abstracta, quae est essentialiter composita. « Quantum ad modum significandi (ait S. Thomas) (1) omne

(1) *C. G. L.* 1. c. 30.

« nomen cum defectu est. Nam nomine rem exprimimus eo « modo, quo intellectu concipimus. Intellectus autem noster « a sensibilibus cognoscendi initium sumens, illum modum « non transcendit, qui in rebus sensibilibus invenitur, in qui- « bus aliud est *forma* et *habens formam* propter formae et « materiae compositionem. *Forma* vero in his rebus invenitur « quidem simplex, sed non perfecta, utpote non subsistens. « *Habens* autem *formam* invenitur quidem subsistens, sed non « simplex, imo concretionem habens. Unde intellectus noster « quidquid significat ut subsistens, in concretione significat; « quod autem ut simplex, non ut *quod est*, sed ut *quo est* ».

b) Nos accipimus adverbium *proprie* non quatenus opponitur *communi*, sed quatenus opponitur *metaphorico*. Etenim nomen ens habet communitatem analogiae proportionalitatis propriae, non metaphoricae.

PROBATUR PRIMA PARS.

22. Nomen ens, quum importet id quod denominatur ab *esse* utpote *habens esse*, exhibet quoad modum significandi aliquod concretum, in quo *esse* apparet distinctum realiter ab essentia sicut actus a potentia subiectiva. Atqui in Deo actu purissimo, esse non est realiter distinctum ab essentia, sed re sunt prorsus unum et idem. Ergo quoad modum significandi nomen *ens* proprie non competit Deo; sed Deus deberet potius dici *supra omne ens*, vel *ipsum esse subsistens*.

PROBATUR SECUNDA PARS.

23. Nomen ens quoad perfectionem significatam designat aliquid quod habet perfectionem essendi, praescindendo a modo quo eam habet, nempe sive per participationem sive per identitatem. Atqui Deus est actus purissimus qui identificatur cum ipsa perfectione essendi per se subsistente. Ergo nomen ens quoad perfectionem significatam potest cum veritate et proprie dici de Deo.

Obiicies. Omnis intellectus intelligens rem aliter ac est, est falsus. Sed intellectus intelligens Deum concrete ut ens ad modum alicuius compositi, intelligit eum aliter ac est. Ergo Deus neque concipi neque vocari potest ens.

Resp. *Dist. mai.* Si illud *aliter* referatur ad rem intellectam. *Conc.;* si ad modum intelligendi, *Nego. Contrad. mai.* si intellectus iudicaret Deum in se esse compositum, *Conc.;* si per iudicium corrigit imperfectionem sui conceptus, *Nego* (1).

THESIS V. — **Nomen concretum *ens*, quatenus primaria significatione accipitur pro *existente*, non est praedicatum stricto sensu essentiale rerum contingentium; sed lato sensu tantum. Quatenus autem secundaria significatione accipitur pro sola *essentia* in praecisione ab existentia, est praedicatum stricto sensu essentiale omnium.**

PRAENOTIONES.

24. *a*) Praedicatum *stricto sensu essentiale* dicitur illud nomen, quod denominatur a tali forma, quae negari de aliqua re, salvo conceptu essentiae rei, nequit. Sic *rationalis* praedicatur de *homine.*

b) Praedicatum *lato sensu essentiale* dicitur illud nomen, quod denominatur a tali forma, quae licet negari de aliqua re, salvo conceptu essentiae rei, possit, quum contingenter tali essentiae adveniat; eam tamen non trahit ad aliud praedicamentum. Talis forma est in ente contingente *esse existentiae* relate ad essentiam cuius est ultima actualitas.

PROBATUR PRIMA PARS.

25. Praedicatum stricto sensu essentiale dicitur illud nomen, quod denominatur a tali forma, quae negari de aliqua re, salvo conceptu essentiae rei, nequit. Atqui, salvo conceptu essentiae rei contingentis, negari potest de ea quod sit exi-

(1) Cfr. 1. p. q. 13. a. 12. ad 3.

stens; quia res contingentes, de quarum essentia non est existere, non necessario existunt. Ergo nomen concretum ens, quatenus primaria significatione accipitur pro *existente*, non est praedicatum stricto sensu essentiale rerum contingentium.

PROBATUR SECUNDA PARS.

Praedicatum lato sensu essentiale dicitur illud nomen, quod denominatur a tali forma, quae licet negari de aliqua re, salvo conceptu essentiae rei, possit, quum contingenter tali rei adveniat, eam tamen non trahit ad aliud praedicamentum. Atqui ita se habet nomen *ens* primaria significatione acceptum pro *existente* relate ad rem contingenter existentem. Etenim denominatur ab actu essendi, qui licet contingenter rei creatae adveniat et ideo, salvo conceptu essentiae rei, negari de ea possit; tamen rem creatam actuando, eam non trahit ad aliud praedicamentum. Unde *esse* quo existit substantia dicitur substantiale; *esse* autem quo existit accidens dicitur accidentale. Ergo nomen *ens* quatenus importat existens, seu ipsum compositum ex essentia et existentia, est praedicatum lato sensu essentiale uniuscuiusque rei.

PROBATUR TERTIA PARS.

Praedicatum stricto sensu essentiale dicitur illud nomen, quod denominatur a tali forma, quae negari de aliqua re, salvo conceptu essentiae rei, nequit. Atqui nomen *ens*, quatenus secundaria significatione accipitur pro sola *essentia*, in praecisione ab existentia, est huiusmodi ut negari nequeat de re creata, salvo conceptu eius essentiae; quia quod nullam habet essentiam, neque esse neque concipi potest. Ergo nomen ens, quatenus importat solam essentiam, in praecisione ab existentia, est praedicatum stricto sensu essentiale omnium.

Corollarium. Non quoad modum significandi, sed quoad perfectionem significatam, nomen *ens*, primaria significatione acceptum pro *existente*, est praedicatum stricto sensu essen-

tiale solius entis necessarii, de cuius essentia est existere, nempe Dei, qui est ipsum esse subsistens.

OBIECTIONES CONTRA THESES PRAECEDENTES.

26. *a*) **Obiicientibus** *contra simplicitatem entis transcendentis*: Ens simplicissimum est actus purus. Sed ens transcendens non est actus purus. Ergo ens transcendens non est simplicissimum.

Respondebis: *Dist. mai.* Ens simplicissimum simplicitate importante perfectionem actus et completionis, est actus purus, *Conc.*; ens simplicissimus simplicitate importante imperfectionem potentialitatis et indeterminationis. *Nego. Contrad. min. et nego conseq.* Solutio patet ex dictis sub n. 19.

b) **Obiicientibus** *contra entis transcendentis universalitatem*: Notio universalis est univoca. Atqui notio entis non est univoca. Ergo ens transcendens non est universale.

Respondebis *Dist. mai.* Notio universalis stricte dicta est notio univoca, *Conc.* Notio universalis late dicta, *Nego. Dist. min.* Notio entis ita non est univoca, ut sit aequivoca a casu, *Nego*; ut sit aequivoca a consilio seu analogia proportionalitatis propriae, *Conc. dist. conseq.* Ens transcendens non est universale stricte dictum, *Conc.*; late dictum, *Nego.* Haec fient clariora ex dicendis de analogia entis. Interim cfr. Logic. nn. 39 et 93.

Instantibus: Ens importat talem notionem, cui nulla fit additio. Atqui ens, cui nulla fit additio, est ipsum ens perfectissimum, nempe Deus. Ergo notio entis nullo pacto est universalis, sed competit soli Deo.

Resp. Ens importat talem notionem, cui nulla fiat additio, quatenus *positive* excludat omnem additionem, *Nego*; quatenus eas neque includat neque excludat, quum ad modum totius potentialis analogici praecisione improprie dicta ab omnibus additionibus praescindat, *Conc. Contrad. min.* ens, quod *positive* excludit a se omnem additionem, est ipsum ens perfectissimum, nempe Deus, *Conc.*; ens quod *negative* se habet ad omnes additiones, quatenus ab eis praescindit, *Nego. Nego conseq.* Solutio plene patebit ex dicendis in quaestione sequenti (1).

c) **Obiicientibus** *contra essentialem praedicationem entis de omni re*: Nomen quod denominatur a forma extrinseca essentiae non est praedicatum essentiale. Atqui nomen concretum *ens* denominatur

(1) Cfr. S. Th. in 1. sent. Dist. 8. q. 4. a. 1. ad. 1.

ab actu essendi, qui est extrinsecus essentiae rei creatae. Ergo nomen *ens* non est praedicatum essentiale omnium.

Respondebis. *Dist. mai.* Nomen quod denominatur a forma extrinseca essentiae non est praedicatum essentiale *stricto sensu* dictum, *Conc.; lato sensu; subdist.* Si forma denominans trahat rem ad aliud praedicamentum, ut quantitas, qualitas et similia, *Conc.* Secus. *Nego. Contrad. min.* Actus essendi, a quo denominatur ens, ita est extrinsecus essentiae, ut eam non trahat ad aliud praedicamentum, quum se habeat ad essentiam ut proprius actus ad propriam potentiam in ordine existentiae, *Conc.;* ita est extrinsecus essentiae, ut eam trahat ad aliud praedicamentum, *Nego.*

QUAESTIO II.

DE DESCENSU NOTIONIS ENTIS AD SUA INFERIORA

PRAENOTIONES.

27. **Quid sit descensus ad inferiora.** Notio aliqua communis dicitur descendere ad sua inferiora, quum per intellectuales additiones ulteriorum notarum determinatur ad aliquod ex suis inferioribus adaequate et distincte repraesentandum, ita ut ei soli conveniat. Et ideo conceptus novus, ex additionibus priori conceptui factis resultans, differt a primo in comprehensione et extensione.

Quum autem notio aliqua communis possit esse universalis vel universalitate proprie dicta, vel universalitate improprie dicta, prouti est vel univoca vel analoga, etiam *additiones*, quas suscipit, et *inferiora*, ad quae descendit, erunt vel *proprie* vel *improprie* dicta.

Additiones proprie dictae habentur, quum ulteriores notae sunt extra rationem formalem conceptus, cui adduntur. Sic differentiae specificae sunt additiones proprie dictae, per quas notio generica descendit ad sua inferiora, quum earum ratio formalis sit extra rationem formalem generis, cui adduntur ad constituendas notiones specificas. Similiter notae seu differentiae individuales sunt extra rationem formalem naturae specificae, cui adduntur, ad constituendum conceptum repraesentativum alicuius individui singularis.

Additiones improprie dictae habentur, quum ulteriores notae non sunt extra rationem formalem conceptus cui

adduntur, sed important *distincte totum id*, quod *confuse* importabat *in sua formali ratione* notio, cui adduntur; videlicet sunt modi magis expliciti significandi totum id, quod formaliter, sed confuse significabat conceptus, quibus additae fuerunt.

Sic quum nomen *ens* denominetur ab actu essendi, qui est maxime determinatus, (ens enim significat id *quod habet suum esse*); impossibile est invenire aliquod determinans extra formalem rationem entis; et ideo notio entis non contrahitur ad inferiora per *additionem proprie dictam*, sed per additionem *improprie* dictam; videlicet non contrahitur per aliquam differentiam sive specificam, sive individualem, quae sit extranea formali rationi entis; sed contrahitur seu descendit ad inferiora *per determinatiorem expressionem* eiusdem conceptus entis, qui se habet ad eam ut conceptus confusus ad conceptum distinctum.

Et sane, *ens* importat id quod *suo modo* habet esse. Donec igitur remanet indeterminatum, quinam sit *ille modus essendi;* conceptus entis remanet in sua analogica universalitate: et potest unicuique convenire eorum, quibus *aliquo modo* competit esse, atque exprimitur tantum nomine *entis, cuius* obiectiva unitas *non est unitas simpliciter* dicta, sed est *unitas proportionalitatis* (ut ex Quaest. seq. patebit). Quando autem determinatur cuinam referendus sit modus essendi; conceptus cessat esse analogice universalis, et potest tantum convenire ei, cui *determinato modo* competit esse; atque non amplius exprimitur nomine *entis*, sed determinato nomine respondente determinato modo essendi, puta *nomine substantiae*, vel cuiuscumque ex inferioribus entis.

Attamen quum haec determinatio non sit facta per additionem proprie dictam alicuius differentiae, quae sit extranea rationi entis; sed solum distincte exprimendo totum id, quod iam in confuso per nomen *ens* designabatur; hinc fit ut idem nomen *ens* tum de *substantia*, tum de *quantitate*, tum de aliis possit praedicari in suppositione *secundum quid eadem, sed simpliciter diversa*. Nam quum dico: substantia est ens, dico substantiam esse id cui *suo modo* competit esse, videlicet *in se et non in alio;* quum dico: quantitas est ens, dico quan-

titatem esse id cui *suo modo* competit esse, videlicet *in substantia* tamquam eius *mensurativum* seu extensivum etc.

Hinc recte ait Caietanus (1) rationi entis respondere conceptum imperfectum et perfectum; *conceptum imperfectum* esse *unum* non quidem unitate simpliciter dicta, sed *unitate proportionalitatis;* conceptus autem *perfectos esse totidem* quot sunt ea, quibus *suo modo* competere potest esse, nempe possibsque limite multiplicari, atque designari nominibus alicui ex inferioribus entis propriis, puta nomine substantiae, quanti, qualis etc.

Abstractio proprie et improprie dicta. Descensui seu contractioni notionis communis ad sua inferiora opponitur eius abstractio ab inferioribus. Itaque *abstractio proprie dicta* habetur, quum formalitas notionis abstractae est diversa a formalitate eius, a quo fuit abstracta. Id contingit quum genus abstrahitur a specie, vel species ab individuo; ex. gr. quum abstraho animal ab homine, vel hominem a Petro. Differentia enim *rationale* est formaliter diversa a genere *animal*; et principia individualia Petri sunt formaliter diversa a natura specifica hominis.

Abstractio improprie dicta habetur, quum formalitas notionis abstractae non est diversa a formalitate eius a quo fuit abstracta, sed se habet ad hoc, ut conceptus confusus ad conceptum distinctum eiusdem omnino rei et perfectionis. Id contingit quum notio entis abstrahitur ab aliquo ex inferioribus eius, puta a substantia. Etenim *ens,* seu *id quod habet suum esse,* importat in confuso totum id quod distincte importat ex. gr. substantia, cuius esse est *esse in se* et *non in alio.* Recole dicta sub num. praeced.

Descensus mediatus et immediatus. Ex hucusque dictis apparet quid sit descensus mediatus vel immediatus alicuius notionis ad sua inferiora. Etenim *descensus mediatus* habetur quum notio aliqua communis applicatur alicui ex suis inferioribus mediante differentia, quae est extra rationem formalem eius. Sic animal descendit ad hominem mediante differentia *rationalis.* Quo in casu passiones propriae supe-

(1) Opusc. *De Nominum Analogia,* cap. 4.

rioris non sunt eaedem atque passiones propriae notionis inferioris. Sic passiones propriae animalis, puta esse dormitivum et vigilativum, non sunt passiones propriae rationalis in quantum huiusmodi, quia pertinent ad vitam sensitivam in quantum sensitivam.

Descensus immediatus habetur quum notio aliqua applicatur alicui rei, nulla mediante differentia, quae sit extra formalem rationem eius; et hoc ideo, quia formaliter sed confuse importat totum id quod distincte importat res cui applicatur. Quo in casu passiones propriae notionis descendentis sunt propriae passiones rei cui applicatur. Sic descendit notio entis ad sua inferiora, ut ex superius dictis iam satis est manifestum atque ex dicendis ulterius patebit. Et ideo passiones propriae entis, quae sunt *unum*, *verum*, *bonum*, inveniuntur in omnibus inferioribus eius, ut eorum propriae.

Nota. Nomen importans notionem, quae mediate descendit ad inferiora, dicitur *significare mediate inferiora*. Sic nomen *animal* significat mediate hominem et equum, nempe mediantibus differentiis *rationalis* et *irrationalis hinnibilis*.

Nomen autem importans notionem, quae immediate descendit ad inferiora, dicitur significare haec immediate. Sic nomen *ens* significat immediate substantiam et accidens. Nam tum substantia, tum accidens sunt *id quod habet suum esse*.

Thesis VI. — Notio transcendens entis per additiones improprie dictas descendit ad praedicamenta.

PROBATUR.

28. Ut aliqua notio communis descendat ad inferiora per additiones proprie dictas, necesse est ut in sui formali ratione non includat formalitatem differentiae additae. Atqui ens, quum importet id quod habet suum esse, includit in sua formali ratione omnem modum essendi. Ergo impossibile est ut ens descendat ad inferiora per additiones proprie dictas.

Insuper, ut ex Corollario 1. Thesis II. constat, ens est transcendens, quia quidquid, quocumque modo habet esse, est ens. Iamvero extra formalem rationem habentis esse, nihil inve-

niri potest. Ergo notio entis nequit contrahi ad inferiora per additiones, quae sint extra formalem rationem entis.

Attamen descendit ens ad decem praedicamenta per additiones improprie dictas. Nam ea notio descendit ad inferiora per additiones improprie dictas, quae in sua formalitate important confuse totum id quod inferiora important in eorum formalitate distincte. Atqui notio entis, quae importat id quod habet suum esse, importat confuse et formaliter totum id quod important formaliter inferiora eius. Nam substantia est res quae habet suum esse, idest *in se;* quantitas est res, quae habet suum esse, idest *in alio* ut eius mensurativum; qualitas est res, quae habet suum esse, idest *in alio* ut eius dispositivum etc. Ergo ens descendit ad decem praedicamenta per additiones improprie dictas.

Id autem ideo contingere potest notioni entis, quia est notio analogica secundum proportionalitatem propriam, ut ex dicendis in Quaestione sequenti apparebit et iam satis constat ex dictis sub. n. 27. Unde conceptus entis est unus non unitate simpliciter dicta seu definitionis, *sed unitate proportionalitatis.*

29. **Corollarium 1.** Ex modo dictis apparet nomen ens significare immediate sua inferiora, quia non descendit ad ea mediante aliqua differentia, quae sit extra suam formalem rationem, sed per explicitam designationem formae a qua denominatur, nempe τοῦ actus essendi. Hanc ob causam passiones propriae entis, nempe quod sit unum, verum, bonum, sunt passiones propriae inferiorum eius. Nam quidquid quocumque modo existit est suo modo unum, verum et bonum, nempe vel *ut quod,* vel ut *quo,* vel ut *actus,* vel ut *potentia,* vel ut *totum,* vel ut *pars.*

30. **Corollarium 2.** Ens quod descendit ad praedicamenta importare ens reale creatum patet ex eo, quod nihil potest esse in praedicamento, nisi sit compositum ex potentia et actu vel in utroque ordine tum essentiae tum existentiae, vel saltem in ordine existentiae, ut demonstravimus in Logica Maiori Thesi 5ª et Corollariis. Iamvero ens increatum, seu Deus, est ipsum esse subsistens seu actus purissimus subsistens absque ulla compositione sive in ordine essentiae sive in or-

dine existentiae. Ergo ens quod descendit ad praedicamenta est ens reale creatum. Hinc fit ut ens simplicissimum subsistens, nempe Deus (cuius simplicitas est perfectionis et actus) distinguatur ab omni alio *per puritatem sui esse*, nempe quia est ipsum esse subsistens quod importat plenitudinem omnis purae perfectionis subsistentis, ut patebit ex dicendis in Theologia.

OBIECTIONES.

31. Scotus eiusque schola, quum profiteantur univocitatem entis, multa obiiciunt contra doctrinam S. Thomae, quae sola salvat discrimen inter creaturam et creatorem. Scoti argumenta Cardinalis Caietanus (Opusc. De Ente et Essentia cap. I. et II) fideliter retulit atque disiecit. Nos praecipuas scholae scotisticae obiectiones, quas post Caietanum auctores recentiores afferunt atque solvunt, suis locis afferemus et paucis in forma dissolvemus. Earum enim solutio facile patebit, si prae oculis habeantur ea quae in praenotionibus atque demonstrationibus gradatim declaravimus.

32. **Obiect. 1ª.** Notio universalis descendit ad inferiora per additiones proprie dictas. Atqui notio entis est universalis, quia de pluribus praedicatur. Ergo descendit ad inferiora per additiones proprie dictas.

Resp. *Dist. mai.* Notio stricte dicta universalis, seu univoca, *Conc.*; notio late dicta universalis, seu analogica, *Nego; Contrad. min.* Notio entis est *analogica*, *Conc.* est *univoca*, *Nego. Dist. rat. addit.* Notio entis praedicatur de pluribus, tamquam convenientibus in unitate aliqua simpliciter dicta seu *definitionis*. *Nego*; tamquam convenientibus in unitate aliqua secundum quid dicta seu *proportionalitatis Conc.* Cfr. n. 27.

Obiect. 2ª. Ens descendit ad substantiam, quae est *ens per se*, addendo *per se* seu *in se;* descendit ad accidens, quod est *ens in alio*, addendo *in alio*. Atqui *per se* et *in alio* sunt extra conceptum formalem entis communis. Ergo ens descendit ad inferiora per additiones proprie dictas.

Resp. *Dist. mai.* ita ut τὸ *in se* et *in alio* sint modi essendi implicite contenti in ipsa formali ratione entis ut confusum in distincto, *Conc.*; ita ut sint extra ipsam formalem rationem entis. *Nego; Nego min.* et *conseq.* Conceptus entis quum sit unus unitate proportionalitatis, quae importat aptam commensurationem essentiae ad suum esse, potest in sua formali ratione confuse repraesentare quidquid

quocumque modo habet esse. Quapropter, ideo in sua formali ratione applicari potest immediate omnibus quae habent aliquod esse, quia non habet unitatem simpliciter dictam seu definitionis, sed unitatem secundum quid dictam seu proportionalitatis. Quare sapienter dixit Caietanus conceptum confusum entis esse unicum, conceptus autem distinctos esse totidem quot sunt entia realia per proprium esse ab invicem diversa.

Obiect. 3ª. In omni composito determinans et determinabile reducuntur ad diversa principia. Atqui in conceptu substantiae notio entis se habet ut determinabile, notio autem *per se* seu *in se* se habet ut determinans. Ergo additio, qua contrahitur ens ad substantiam, est extra formalem rationem entis, et ideo est additio proprie dicta.

Resp. *Dist. mai.* In composito reali, *Conc.*; In composito logico, *subdist.* Si determinans in sua formali ratione importat distincte totum id quod determinabile in sua formali ratione importat confuse, *Nego;* si determinans in sua formali ratione importat id quod determinabile in sua formali ratione nullo modo importat. *Conc. Contrad. min.* In conceptu substantiae *id habens esse per se* importat distincte totum id quod confuse et formaliter importat conceptus *entis*, nempe *habens suum esse*. *Conc.*; importat aliquid formaliter diversum, *Nego; Nego conseq.*

Solutio facile patet habenti prae oculis discrimen inter modum, quo intentio generis se habet ad intentionem differentiae, et modum quo intentio entis se habet ad intentionem substantiae vel alterius ex inferioribus eius (cfr. Logicam n. 182). Forma, a qua denominatur nomen genericum, et forma, a qua denominatur nomen differentiale, importat rationes seu definitiones omnino diversas, et ideo non possunt praedicari ed invicem nisi ratione subiecti seu in suppositione materiali, secus animal inquantum sensitivum esset rationale, quod est falsum. Forma autem, a qua denominatur ens, quum sit actus essendi qui est maxime determinatus, importat formaliter, licet confuse, totum id quod importat aliquod ex inferioribus entis. Et ideo, ut saepe diximus, nomen et conceptus entis non habent aliam unitatem nisi proportionalitatis, quae consistit in *apta commensuratione essentiae ad suum esse*. Hoc autem esse cuinam pertineat non dicit nomen et conceptus entis; sed nomen et conceptus alicuius ex inferioribus entis, cui in enuntiatione copulatur praedicatum *ens*. Sic, quum dico *substantia est ens*, significo; substantia est id quod habet suum esse, nempe *in se* et non *in alio;* quum dico *accidens est ens*, significo: accidens est id quod habet suum esse, nempe *in alio* etc.

Obiect. 4ª. Notio entis est potentialis. Sed notio potentialis suscipit additiones proprie dictas. Ergo notio entis suscipit additiones proprie dictas.

Resp. *Dist. mai.* Est potentialis univoca, quae inferiora continet in potentia, *Nego*; Est potentialis analogica, quae inferiora continet actu, sed confuse, eo modo quem superius explicavimus. *Conc. Contrad. min.* Notio potentialis univoca, quae inferiora continet in potentia, recipit additiones proprie dictas, *Conc.*; Notio potentialis analogica, quae inferiora continet actu, sed confuse, *Nego*, *Nego conseq.*

Obiect. 5ª. Praedicatum quidditativum excedens subiectum suscipit additiones proprie dictas, per quas coarctatur. Atqui ens est praedicatum quidditativum excedens subiectum. Ergo etc.

Resp. *Dist. mai.* Praedicatum quidditativum, quod importat formaliter gradum perfectionis diversum a gradu perfectionis subiecti. *Conc.* Praedicatum quidditativum, quod non importat gradum perfectionis diversum a gradu perfectionis subiecti, *Nego. Contrad. min.* Ens est praedicatum quidditativum importans gradum perfectionis diversum a gradu perfectionis subiecti, *Nego;* quod importat eumdem gradum, licet in confuso, quum importet *id quod habet suum esse*, *Conc. Nego. conseq.*

Obiect. 6ª. Quando aliqua notio est diversa ab alia, nequit immediate significare idem. Atqui notio entis est diversa a notione substantiae, quantitatis, qualitatis etc. Ergo nequit immediate significare sua inferiora.

Resp. *Dist. mai.* Nequit immediate significare idem eodem modo, idest cum eadem distinctione, *Conc.*; nequit immediate significare idem diverso modo distinctionis. *Subdist.* Si importaret formalitatem diversam, *Conc.* Si importat eamdem formalitatem, licet sub quadam confusione, *Nego. Contrad. min.* notio entis importat formalitatem diversam a formalitate denominante substantiam vel quantitatem vel qualitatem etc., *Nego*; importat eamdem formalitatem sub quadam confusione, vi cuius notio entis non apparet determinata sive uni sive alteri, *Conc. Nego conseq.*

Obiect. 7ª. Notio, quae importat rationem simpliciter eamdem, abstrahitur abstractione proprie dicta. Atqui notio entis importat rationem simpliciter eamdem quia omnia entia, in quantum entia, dicunt meram oppositionem nihilo. Ergo notio entis abstrahit ab inferioribus abstractione proprie dicta.

Resp. *Conc. mai. Nego min. Dist. rat. addit.* Omnia entia dicunt nihilo absoluto oppositionem *proportionaliter eamdem, Conc.; simpliciter eamdem. Nego.* Etenim unumquodque ens opponitur nihilo per positivam suam realitatem, quae est diversa a positiva realitate alterius entis.

Thesis VII. — Notio entis non est generica, seu ens non est genus.

PRAENOTIONES.

33. In hac thesi, quae est corollarium praecedentium, accipimus vocem genus et genericum stricto sensu, nempe pro ratione univoca quae descendit ad inferiora per differentias positas extra formalem rationem eius. Thesis multiplici argumento probatur a S. Thoma variis in locis, quae colligit Alamannus (1). Eorum summam in nostra demonstratione ponemus.

PROBATUR THESIS

34. I. Genus descendit ad inferiora per differentias, quae sunt extra formalem rationem eius. Atqui nulla differentia inveniri potest extra formalem rationem entis, quod denominatur ab esse, quod est ultima actualitas omnis rei et omnis perfectionis. Ergo ens non est genus.

II. Si ens esset genus deberet inveniri aliqua differentia, quae non esset id cui suo modo competit esse. Atqui hoc est impossibile, quia talis differentia esset merum nihilum. Ergo ens non est genus.

III. Cum genus ingrediatur definitionem rei, si ens esset genus deberet poni in omnium rerum definitione. Atqui id nequit fieri; quum enim ipsa differentia sit ens, bis poneretur ens in definitione, quod naturae definitionis repugnat. Ergo ens non est genus.

IV. Notio generica importat rationem simpliciter eamdem, in qua formaliter conveniunt omnia inferiora eius. Atqui notio entis importat rationem simpliciter diversam et tantum *secundum quid* seu *proportionaliter* eamdem. Nam ea, quae conveniunt in ratione entis, conveniunt in hoc quod unumquodque existat per suum esse, quod est simpliciter diversum ab esse

(1) *Sum. Phil.* 1. p. q. 9. art. 2.

alterius, quae convenientia non est in unitate formali sed in unitate tantum proportionali. Ergo notio entis non est generica, neque alio quocumque modo univoca, sed analogica.

V. Genus aequaliter dicitur de suis speciebus. Sed ens dicitur per prius de substantia, quam de accidente. Nam de accidente praedicatur per ordinem ad substantiam, a qua dependet in esse, et cuius a Philosopho (1) dicitur passio. Ergo ens non est genus.

OBIECTIONES.

35. Sequentes obiectiones desumptae sunt partim ex Alamanno, partim ex Caietano (in locis supra citatis).

Obiect. 1ª. Illud est genus, quod est naturaliter primum, quo scilicet interempto (idest dectructo eius conceptu), caetera interimuntur. Sed interempto ente interimuntur omnes naturae rerum. Ergo ens est genus.

Resp. *Dist. mai.* Est genus lato sensu, *Conc.* Est. genus stricto sensu, *subdist.*; si caetera ab ea resultent per differentias seu additiones proprie dictas, *Conc.*; si per additiones improprie dictas, idest per expressiorem significationem eiusdem rei. *Nego. Conc. min. Dist. conseq.* Ens est genus late dictum, nempe est aliqua ratio *secundum quid* seu *proportionaliter* communis, *Conc.*; est genus stricte dictum, nempe est aliqua ratio *simpliciter* communis, *Nego.*

Obiect. 2ª. Philosophus (IV. Metaph. text. 3.) dicit omnia entia esse unius generis. Ergo ens est genus.

Resp. *Dist. ant.* Dicit ea esse unius generis late dicti, quatenus conveniunt in ratione analogice communi habentis esse, *Conc.*; unius generis stricte dicti, *Nego. Nego conseq.* Solutio patet legenti integrum contextum Philosophi.

Obiect. 3ª. Scientia est circa res unius generis. Sed metaphysica est scientia de ente. Ergo ens est genus.

Resp. Scientia est circa res unius *generis* scibilis, quod est genus *late* dictum, *Conc.* est circa res unius generis *praedicabilis*, quod est genus stricte dictum, *Nego. Conc. min. Nego conseq.*

Obiect. 4ª. Quod praedicatur de pluribus differentibus specie, *in quid*, est genus. Atqui ens praedicatur de pluribus differentibus specie, *in quid*. Ergo ens est genus.

Resp. *Dist. mai.* Si praedicatur tantum de illis, *Conc.*; si praedicetur etiam de rebus aliorum praedicamentorum, *Nego. Contrad. min.*

---

(1) IV *Metaph.* text. 2.

Ens praedicatur trascendentaliter de rebus etiam aliorum praedicamentorum, *Conc.*; praedicatur tantum de pluribus differentibus specie, *in quid, Nego. Nego conseq.*

Obiect. 5ª. Omnes conceptus entium resolvuntur in ens in communi, et ab eo per additiones descendendo resultant. Atqui notio, in qua caeterae conceptiones resolvuntur, et a qua per additiones descendendo resultant, est notio generica vel univoca, Ergo ens est notio generica vel univoca.

Resp. *Dist. mai.* Si resolvantur per abstractionem proprie dictam, et resultent per additiones proprie dictas, *Conc.* Si per abstractionem et additiones improprie dictas, *Nego. Contrad. min.* Notio entis abstrahitur et contrahitur per abstractionem et additiones improprie dictas, *Conc.*; proprie dictas, *Nego conseq.* Solutio patet ex Thesi VI.

QUAESTIO III.

DE ANALOGIA ENTIS.

PRAENOTIONES.

36. Ne bis idem agamus, notiones supponimus, quas de variis analogiis in Logica tradidimus. Huc itaque sunt referenda quae ibi diximus a num. 29. ad 40. Addimus tantum ea, quae discrimen spectant inter univoca et analoga logica et univoca atque analoga physica.

37. **Discrimen inter univoca atque analoga logica et univoca atque analoga physica.**

a) Logice univoca dicuntur ea, quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata est *simpliciter* eadem *secundum intentionem,* etiamsi *secundum esse reale* sit in diverso gradu perfectionis. Sic ratio animalis abstracta ab *homine* et a *formica* est *simpliciter* eadem secundum intentionem, quia importat substantiam corpoream, viventem, sensitivam, sed a parte rei, idest secundum esse reale, perfectius participatur ab *homine* quam a *formica.*

b) Physice univoca dicuntur ea, quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata, est simpliciter *eadem* tum *secundum intentionem,* tum *secundum esse reale.* Ideo animal dictum de homine et formica, quamvis sit logice univocum, est physice analogum.

Ratio huius discriminis est, quia Logica considerat res tantum quatenus sunt in intellectu; quum versetur circa secundas intentiones, Physica autem considerat res quatenus sunt in suo esse reali existentes.

c) Logice analoga sunt ea, quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata est *simpliciter diversa* non solum secundum esse, sed etiam secundum intentionem; attamen est *eadem secundum quid* vel tantum secundum intentionem (ut contingit in analogia attributionis); vel *tum secundum esse* tum *secundum intentionem* (ut contingit in analogia proportionalitatis propriae).

38. **Corollarium 1.** Physice analoga sunt non solum ea omnia quae sunt logice analoga, sed etiam ea, quae licet sint simpliciter eadem secundum intentionem, sunt tamen diversa secundum esse.

Corollarium 2. Analogia physica latius patet, quam analogia logica; et ideo omnia ea, quae sunt logice analoga sunt etiam analoga physice, sed non viceversa; quare *ens* quod est logice analogum est etiam physice analogum.

39. Haec ita S. Thomas proponit (1): « Dicendum quod « aliquid dicitur secundum analogiam tripliciter: *vel secun-* « *dum intentionem tantum et non secundum esse;* et hoc est « quando una intentio refertur ad plura per prius et poste- « rius, quae tamen non habet esse nisi in uno, sicut intentio « sanitatis refertur ad animal, colorem et diaetam diversi- « mode, secundum prius et posterius; non tamen secundum « diversum esse, quia esse sanitatis non est nisi in animali. « Vel *secundum esse et non secundum intentionem;* et hoc con- « tingit quando plura parificantur in intentione alicuius com- « munis, sed illud commune non habet esse unius rationis in « omnibus, sicut omnia corpora parificantur in intentione cor- « poreitatis. Unde *Logicus,* qui considerat intentiones tantum « dicit hoc nomen *corpus* de omnibus corporibus univoce prae- « dicari: sed esse huius naturae non est eiusdem rationis in « corporibus corruptibilibus et incorruptibilibus. Unde quantum « ad *Metaphysicum* et *Naturalem,* qui considerant res secun- « dum suum esse, nec hoc nomen *corpus* nec aliquid aliud di- « citur univoce de corruptibilibus et incorruptibilibus, ut patet « 10. Metaph. (text. 5) ex Philosopho et Commentatore. *Vel* « *secundum intentionem et secundum esse*; et hoc est quando

(1) In I. Sent. Dist. 15. q. 5. a. 2. ad. 1.

« neque parificantur in intentione communi neque in esse, « sicut ens dicitur de substantia et accidente etc. ».

THESIS VIII. — Ens non est pure aequivocum, neque univocum ; sed quatenus *sensu communissimo* absolute accipitur pro *habente suum esse*, est analogum secundum proportionalitatem proprie dictam.

PROBATUR PRIMA PARS.

(Ens non est pure aequivocum).

40. I. Nam pure aequivoca sunt ea, quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata est omnino diversa. Atqui ratio significata per nomen ens, quamvis sit simpliciter diversa in entibus, tamen est secundum quid eadem, nempe proportionaliter (ut ex inferius dicendis patebit). Ergo ens non est pure aequivocum.

II. Ex pure aequivoco assumpto ut medio termino syllogismi, nequit illatio recte inferri. Atqui ex nomine et notione entis assumptis tamquam medio termino, recte conclusio infertur: Ex. gr. quum arguo: Omne ens est bonum. Sed substantia est ens. Ergo substantia est bona, recte argumentor. Ergo ens non est aequivocum.

III. Ubi est pura aequivocatio, nomen aequivocum non imponitur ad significandam ullam habitudinem vel similitudinem inter aequivocata. Sic nomen canis dictum de constellatione caelesti et de animali latrabili non imponitur ad significandam ullam habitudinem vel similitudinem inter stellas et canem terrestrem. Atqui nomen ens imponitur ad significandam habitudinem et similitudinem quamdam, quae intercedit inter entia. Ergo nomen ens non est pure aequivocum.

PROBATUR SECUNDA PARS

(Ens non est univocum).

41. I. Univoca sunt ea quorum nomen commune est, ratio autem per nomen significata est *simpliciter eadem*. Atqui ra-

tio significata per nomen ens, nempe habens esse, est simpliciter diversa in entibus, quum esse sit ultima actualitas uniuscuiusque, per quam unum differt ab alio. Ergo ens non est univocum.

II. Univoca sunt ea, quae habent eamdem habitudinem ad esse. Sic ea, quae conveniunt in eodem genere vel specie, quatenus ita conveniunt, univocam praedicationem suscipiunt; ex. gr. Petrus in quantum homo, suscipit univocam praedicationem *hominis cum* caeteris hominibus; in quantum animal, suscipit univocam praedicationem *animalis cum* caeteris animantibus etc., non autem in quantum est *hic homo* seu in quantum est *Petrus*, quia per sua principia individualia distinguitur ab omni alia re. Iamvero habitudo Dei ad suum esse, quae est habitudo identitatis, est diversa ab habitudine creaturae ad suum, quae est habitudo participationis; similiter habitudo substantiae ad esse, quae est *habentis* esse *per se* seu *in se*, est alia ab habitudine accidentis ad esse, quae est *habentis* esse *in alio;* tandem habitudo uniuscuiusque individui ad suum esse, quae est habentis esse correspondens principiis individualibus est diversa ab habitudine alterius individui ad suum esse individuale. Ergo impossibile est ut nomen *ens* quod significat has diversas habitudines sit nomen univocum.

III. Tandem argumenta allata in Thesi VII. ad demonstrandum *ens non esse genus*, facile aptari possunt ad demonstrandam hanc partem huius Thesis, nempe ens non esse univocum.

PROBATUR TERTIA PARS.

(*Ens quatenus sensu communissimo absolute accipitur pro habente suum esse est analogum secundum proportionalitatem proprie dictam*).

42. I. Notio, quae importat convenientiam plurium in *unitate similitudinis habitudinum* uniuscuiusque ad formam sibi intrinsecam, sed simpliciter diversam a forma alterius, non est notio univoca sed analogica secundum proportionalitatem proprie dictam (ut constat ex dictis de hac analogia in Log.

min. n. 35). Atqui talis est notio entis, quatenus importat id quod habet suo modo esse, idest vel *in se* vel *in alio*, vel *ut quod* vel *ut quo*, vel *per essentiam* vel *per participationem* etc. Esse enim unius rei, quum sit maxime determinatum differt ab esse alterius, et est maxime intrinsecum unicuique, utpote ultima actualitas omnis realitatis, quae est in re. Ergo notio entis est analoga secundum proportionalitatem propriam.

II. Nomen analogum secundum proportionalitatem propriam est huiusmodi, ut importet notionem simpliciter diversam sed proportionaliter eamdem. Tale est ex. gr. nomen *principium* dictum de corde et de fundamento. Quamvis enim alio modo sit cor principium vitae, quam fundamentum principium domus; tamen recipiunt hoc nomen, quatenus conveniunt in quadam proportionali aequalitate; videlicet quemadmodum fundamentum sustentat domum, quae mediante resistentia fundamenti stat, similiter cor sustentat vitam animalis, quod mediante motu cordis moveri potest organice vitaliter. Unde haec aequalitas non est simpliciter dicta duorum terminorum, sed est aequalitas secundum quid dicta seu duarum proportionum habentium terminos vel re vel ratione diversos. Atqui id contingit in significatione nominis *ens* quatenus importat *id quod habet suo modo esse*. Ideo enim Deus et creatura, substantia et accidens dicuntur entia, quia, quemadmodum Deus per esse identificatum cum sua essentia suo modo existit; similiter creatura per esse receptum in sua essentia, suo modo existit; et quemadmodum substantia habendo *esse in se*, suo modo existit; similiter accidens habendo *esse in alio*, suo modo existit. Quae convenientia, ut patet, non est in eadem forma, sed in eadem habitudine proportionali, non quantitativa sed transcendentali. Ergo nomen ens est nomen analogum secundum proportionalitatem propriam, non metaphoricam, quia nomen, a quo denominatur ens, desumitur a forma intrinseca unicuique analogato, nempe ab actu essendi (cfr. Log. min. n. 37).

OBIECTIONES CONTRA PRIMAM PARTEM.

43. **Obiect. 1ª.** Ubi nulla est similitudo, nihil potest praedicari, nisi pure aequivoce. Sed inter substantiam et accidens nulla

est similitudo, cum similitudo sit rerum differentium eadem qualitas. Ergo ens dicitur pure aequivoce de substantia et de accidente.

Resp. *Dist. mai.* Ubi nulla est similitudo, neque secundum formam eiusdem rationis, neque proportionalitatis, neque ordinis, *Conc.*; ubi est aliqua ex hisce similitudinibus, *Nego. Contrad. min.* Inter substantiam et accidens nulla est similitudo secundum formam eiusdem rationis, *Conc.*; nulla est similitudo proportionalitatis et ordinis, *Nego. Dist. rat. addit.* Similitudo stricte dicta seu secundum formam eiusdem rationis, est eadem qualitas idest convenientia in eodem gradu perfectionis, *Conc.*; similitudo latius dicta, seu proportionalitatis vel ordinis, *Nego. Nego Conseq.* (1).

Obiect. 2ª. Plus differunt substantia et accidens, quae in nullo genere conveniunt, quam canis latrabilis et marinus, qui conveniunt in eodem genere. Sed canis latrabilis et marinus, pure aequivocantur, in nomine canis. Ergo a fortiori substantia et accidens pure aequivoce dicuntur entia.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* Canis latrabilis et marinus aequivocantur in nomine canis, quia hoc nomen non est impositum ad significandam aliquam rationem, in qua conveniunt, *Conc.*; quia nulla ratio communis in eis dari possit, quae alio nomine significetur. *Nego. Nego conseq.* Etenim, nomen ens imponitur ad significandam aliquam rationem secundum quid communem, in qua substantia et accidens conveniunt.

Obiect. 3ª. Dicit Porphyrius (Isagoge c. 3): Si quis omnia *entia* vocet, aequivoce nuncupabit et non univoce. Ergo ens dicitur aequivoce de substantia et accidente.

Resp. *Dist. antec.* Si quis omnia vocet *entia*, nuncupabit *aequivoce a consilio*, idest analogice, *Conc. aequivoce a casu*, idest pure aequivoce, *Nego.*

Obiect. 4ª. Proprium est nominis pure aequivoci nullam dicere unitatem conceptus. Atqui ens nequit importare unitatem conceptus; secus praedicamenta non essent primo diversa. Ergo ens est pure aequivocum.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* Ens nequit importare *unitatem absolutam* conceptus. *Conc. unitatem proportionalem, Nego. Dist. rat. addit.* Praedicamenta non essent primo diversa si unitas conceptus entis esset *absoluta* seu *simpliciter dicta, Conc.* si est *proportionalis*, seu *secundum quid dicta, Nego.*

---

(1) Cfr. ALAMANN. *Sum. Phil.* 4. p. q. 3. a. 1. 2.

OBIECTIONES CONTRA SECUNDAM PARTEM.

(Etiam quoad has obiectiones conferantur Alamannus et Caietanus locis citatis et S. Thomas) (1).

44. **Obiect. 1ª.** Mensura et mensuratum sunt eiusdem rationis. Sed Deus est mensura creaturarum, in quantum creaturae sunt entia. Ergo ens importat rationem eamdem, et ideo est univocum.

Resp. *Dist. mai.* Mensura proprie dicta, *Conc.* Mensura improprie dicta, *subdist.:* debent esse rationis *proportionaliter* eiusdem, *Conc. simpliciter* eiusdem, *Nego. Contrad. min.* Est mensura improprie dicta, *Conc.* est mensura proprie dicta, quae invenitur in praedicamento *quantitatis*, *Nego. Nego conseq.* Quum id, quod est primum vel minimum in genere quantitatis, ut unitas vel palmus, assumpta sint ad mensurandos numeros, vel extensiones, nomen mensura translatum est ad significandum id, quod est primum, vel perfectissimum vel causa in quolibet genere ut in qualibet perfectione. Qui secundus sensus est translatitius et improprius vocis *mensura*. Quum igitur Deus sit suprema causa omnium entium, continens eminenter perfectiones suorum effectuum dicitur improprio sensu mensura entium (1).

Obiect. 2ª. Quae communicant in forma, sunt univoca. Sed Deus et creatura communicant in forma entis, nempe in entitate. Ergo sunt univoca.

Resp. *Dist. mai.* Quae communicant in forma eiusdem simpliciter rationis, *Conc.* rationis non simpliciter eiusdem, *Nego. Contrad. min. Nego conseq.*

Obiect. 3ª. Similia dicuntur ea, quae conveniunt in forma eiusdem simpliciter rationis. Sed creaturae dicuntur assimilari Deo. Ergo communicant in forma eiusdem simpliciter rationis.

Resp. *Dist. mai.* Quae conveniunt in forma eiusdem simpliciter rationis dicuntur similia *stricto sensu*, *Conc. lato* tantum *sensu*, *Nego. Contrad. min.* Creaturae dicuntur lato sensu assimilari Deo, *Conc.* stricto sensu, *Nego.*

Obiect. 4ª. Nihil cognoscitur nisi per speciem unius rationis. Sed Deus per suum esse cognoscit omnia entia. Ergo Deus est eius eiusdem rationis cum caeteris, et idcirco ens dicitur univoce de Deo et creaturis.

---

(1) 1. p. q. 13, a. 5. et qq. dd. *De Pot.* q. 7. a. 7.

Resp. *Dist. mai.* Per speciem unius rationis, *in essendo*, *Nego*. Per speciem unius rationis *in repraesentando*, *subdist.* quatenus debeat repraesentare rem sicuti est. *Conc.* quatenus limitari debeat ad eam rem tantum repraesentandam, *Nego. Dist. min.* Deus cognoscit res per suum esse, tamquam per speciem superexcedentem perfectione et comprehensione sua omnes res cognitas, *Conc.* tamquam per speciem limitatam ad aliquod genus rerum cognoscendum. *Nego.*

Obiect. 5ª. Intellectus potest esse certus de aliquo quod sit ens, et potest dubitare utrum sit substantia vel accidens. Atqui conceptus certus nequit esse idem ac conceptus dubius. Ergo conecptus entis est diversus a conceptibus substantiae et accidentis, ac proinde est univocus (1).

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* nequit esse idem, eo quod diverso modo repraesentat eamdem rem, *Conc.* eo quod conceptus dubius debeat semper se habere ad conceptum certum ut ratio simpliciter abstracta, et non aliquando, ut in casu nostro, tamquam conceptus confusus ad conceptum distinctum eiusdem realitatis et formae, videlicet ut ratio abstracta abstractione improprie dicta, *Nego.* Solutio patet ex dictis in Quaest. II. de descensu entis ad sua inferiora. Ceterum ad hanc et similes obiectiones solvendas, prae oculis habeant inferiora univocorum contineri in suis superioribus tantum *in potentia*, sic species continetur in suis generibus; inferiora autem entis contineri in ratione analogice communi entis *in actu* sed *confuse*. Id autem contingit, quia ratio entis non est *simpliciter* una sed tantum *proportionaliter*. Unde *conceptus distincti* entis sunt tot, quot sunt inferiora eius.

OBIECTIONES CONTRA TERTIAM PARTEM.

45. **Obiect. 1ª.** S. Thomas passim docet ens dici de accidente secundum ordinem dependentiae a substantia, et de creatura secundum ordinem dependentiae a Creatore. Atqui sub hoc respectu ens esset analogum secundum attributionem. Ergo ens non est analogum secundum proportionalitatem.

Resp. *Dist. mai.* S. Thomas haec docet quando accipit *ens* vel *in sensu primario pro eo, quod habet esse ut quod*, vel *in sensu formali eminenti pro habente ipsam plenitudinem essendi*, *Conc.* quando accipit ens absolute *in sensu communissimo pro habente suo modo esse*, *Nego. Contrad. min. Nego conseq.* Solutio melius patebit ex di-

(1) Scotus in 1. Sent. Dist. 8. q. 2.

cendis in thesi IX et X. Ad S. Thomam quod attinet, in diversis locis diversimode loquitur pro diversa acceptione nominis ens (1).

Obiect. 2°. Si ens diceretur proportionaliter de Deo et creatura, deberet intercedere inter esse divinum et esse creatum determinata proportio. Atqui inter infinitum et finitum nulla intercedit determinata proportio. Ergo ens nequit dici proportionaliter de Deo et creatura.

Resp. *Dist. mai.* Si esse divinum et esse creatum essent termini eiusdem proportionis, *Conc.* Si sunt termini diversarum proportionum, *Nego. Conc. min. Dist. conseq.* Ens nequit dici proportionaliter de Deo et creatura per modum simplicis proportionis, quae nempe viget inter duos terminos eiusdem proportionis et importat determinatum excessum unius termini super alium, *Conc.* nequit dici proportionaliter per modum proportionalitatis, quae viget inter duas proportiones diversas, habentes terminos omnino diversos, *Nego.*

Simili cuidam obiectioni ita occurrit S. Thomas (2). « Ad quartum « dicendum, quod aliquid dicitur proportionatum alicui dupliciter. « Uno modo quia inter ea attenditur *proportio;* sicut dicimus quatuor « proportionari duobus, quia se habet in dupla proportione ad duo. « Alio modo *per modum proportionalitatis;* ut si dicamus sex et octo « esse proportionata; quia sicut sex est duplex ad tria, ita et octo ad « quatuor; *est enim proportionalitas similitudo proportionum.* Et quia « in omni proportione attenditur habitudo ad invicem eorum, quae « proportionari dicuntur secundum aliquem determinatum excessum « unius super alterum; ideo impossibile est infinitum aliquod propor- « tionari finito *per modum proportionis.* Sed in his, quae proportiona- « ta dicuntur *per modum proportionalitatis,* non attenditur habitudo « eorum ad invicem, sed similis habitudo aliquorum duorum ad alia « duo; et sic nihil prohibet proportionatum esse infinitum finito; quia « sicut quoddam finitum est aequale cuidam finito; ita infinitum est « aequale alteri infinito; et secundum hunc modum oportet esse pro- « portionatum medium ei, quod per ipsum cognoscitur etc. ». Revocentur in mentem quae diximus in Logica n. 35.

Obiect. 3ª. Si ens diceretur secundum proportionalitatem de Deo et creatura, ens esset superius Deo. Sed nihil potest esse superius Deo. Ergo ens non dicitur de Deo et creatura secundum proportionalitatem.

Resp. *Dist. sequel. maioris.* Esset aliqua natura superior Natura Divina, *Nego.* Esset notio universalis improprie dicta, quae

---

(1) Cfr. qq. dd. *De Veritate* quaest. 2. art. 11.

(2) QQ. dd. *De Verit.* q. 2, art. 3. ad 4.

extenderetur analogica praedicatione proportionalitatis propriae ad ipsum Deum. *Conc. Contrad. min.* Nihil potest esse naturâ superius Deo, *Conc.* notione, *subdist. simpliciter* idest tamquam notio universalis proprie dicta, *Conc. secundum quid, adhuc subdist.* secundum analogiam attributionis, *Conc.* secundum analogiam proportionalitatis, *Nego.* Hanc enim analogiam nullam importare *superioritatem* proprie dictam in conceptu analogico ex antedictis patet.

Obiect. 4ª. Analogia proportionalitatis importat aliquid metaphorae. Sed ens non dicitur metaphorice de suis inferioribus. Ergo ens non dicitur secundum analogiam proportionalitatis.

Resp. *Dist. mai.* Analogia proportionalitatis impropriae, *Conc.* propriae, *Nego. Conc. min. Dist. conseq.* Ens dicitur secundum analogiam proportionalitatis propriae, *Conc.* impropriae, *Nego.* Solutio patet ex dictis in Logica nn. 36 et 37.

Thesis IX. — Nomen ens dicitur etiam secundum analogiam attributionis de substantia et de accidentibus, quatenus haec in linea entis dicunt ordinem dependentiae ad substantiam.

PROBATUR.

46. Nomen analogum secundum attributionem est, quod convenit pluribus propter ordinem ad unum, cui principaliter competit. Atqui nomen ens competit accidentibus propter ordinem eorum ad substantiam, cui per se et absolute competit. Etenim substantia habet essentiam, cui competit esse per se et in se, tamquam proprium subiectum actus essendi; accidentia autem habent essentiam cui non competit esse per se et in se, sed in alio idest in substantia tamquam in subiecto, ita ut dicantur potius entis entia, quam entia. Ergo nomen ens dictum de substantia et de accidentibus est analogum secundum attributionem, ita ut substantia sit princeps analogatum, accidentia autem sint analogata secundaria. Hanc autem analogiam attributionis inter substantiam et accidentia esse unius ad alterum patet ex eo, quod accidentia dicuntur entia dependenter a substantia, haec autem dicitur ens absque tali dependentia (1).

(1) Cfr. S. Th. in IV. *Metaph.* Lect. 1.

OBIECTIONES.

47. **Obiect. 1ª.** Si nomen ens non solum esset analogum secundum proportionalitatem propriam, sed etiam secundum attributionem haberet diversas significationes. Sed nomen habens diversas significationes est mere aequivocum. Ergo nomen ens nequit dici analogum secundum utramque analogiam.

Resp. *Dist. sequel. mai.* haberet significationes omnino diversas, *Nego;* haberet significationes partialiter diversas, quae fundare valeant diversas analogias, *Conc. Contrad. min. Nego conseq.* Nomen ens denominatur ab actu essendi. Quae autem habent actum essendi, non solum possident eum diversimode, sed etiam cum quadam subordinatione unius ad aliud. Quatenus igitur praescindimus ab hac subordinatione, nomen ens fundat analogiam proportionalitatis propriae. Quatenus non praescindimus ab hac subordinatione, nomen ens fundat analogiam attributionis tum inter substantiam et accidentia, tum inter Creatorem et creaturas, ut in sequenti thesi videbimus.

Obiect. 2ª. Si ens dictum de substantia et accidentibus esset analogum secundum attributionem, forma a qua denominatur ens, nempe actus essendi, deberet esse extrinseca accidentibus et intrinseca tantum substantiae. Atqui actus essendi est intrinsecus omni enti reali. Ergo nequit dici de substantia et accidentibus secundum analogiam attributionis.

Resp. *Dist. sequel. mai.* Deberet esse omnino extrinseca accidentibus. *Nego;* deberet esse extrinseca secundum eum gradum perfectionis, quem importat primaria significatio entis, *Conc. Contrad. min.* Esse est intrinsecum accidenti in eo gradu perfectionis, quem requirit secundaria significatio entis, *Conc.* quem requirit eius primaria significatio, *Nego. Nego cons.* Ad habendam analogiam attributionis non requiritur ut forma denominans nomen analogum sit prorsus extrinseca (n. 34) omni analogato secundario; sed sufficit, ut non sit in eo gradu perfectionis, in quo est in principe analogato, et ut conveniat secundariis analogatis in ordine ad analogum princeps.

Thesis X. — Nomen ens dicitur etiam secundum analogiam attributionis de Deo et creaturis quatenus hae in linea entis dicunt ordinem dependentiae a Deo.

48. *Ens, bonum, sapiens* et alia nomina importantia in *suppositione formali* perfectiones, quae dicuntur *purae* seu

simplices, eo quod in sua formali ratione nullam imperfectionis admixtionem includunt; accipi possunt vel *in sensu formali eminenti,* quatenus nempe important absolute ipsam plenitudinem perfectionis subsistentis tali nomine designatae (sub quo respectu melius exhiberentur, si vocarentur ipsum esse subsistens, ipsa bonitas subsistens, ipsa sapientia subsistens etc.); vel *in sensu formali communi* communitate analogiae proportionalitatis propriae, quatenus *praecisione secundum quid dicta* praescindunt a modo, quo hisce nominibus designata perfectio a pluribus possidetur. Quum accipiuntur *in sensu formali eminenti,* nequeunt convenire nisi Deo, qui est ipsum esse subsistens, quod importat plenitudinem subsistentem omnis purae perfectionis. Creaturis autem in tantum convenire possunt in quantum considerantur in ordine dependentiae a Creatore, a quo secundum deficientem aliquem gradum maioris vel minoris participationis has perfectiones receperunt. Et ideo talia nomina sub hoc respectu dicta de Deo et de creaturis dicuntur secundum analogiam attributionis unius ad alterum, ita ut Deus sit princeps analogatum, creaturae autem sint analogata secundaria.

PROBATUR THESIS.

49. Nomen analogum secundum attributionem est, quod convenit pluribus propter aliquem ordinem ad unum, cui principaliter competit. Atqui nomen *ens,* quum in sensu formali eminenti importet habentem ipsam plenitudinem perfectionis essendi a quo *omne esse* derivatur in entia per participationem seu in creaturas, dicitur primario et absolute de Deo, secundario autem secundum ordinem dependentiae et participationis dicitur de creaturis. Ergo ens sub hoc respectu consideratum dicitur analogice secundum attributionem unius ad alterum de Deo et creaturis, ita ut Deus sit princeps analogatum, creaturae autem sint analogata secundaria.

50. **Corollarium.** *In tantum* ENS *acceptum* PRO HABENTE IPSAM PLENITUDINEM ESSENDI *praedicari potest secundum analogiam attributionis unius ad alterum de Deo et creaturis, in*

quantum ENS *acceptum pro* EO QUOD SUO MODO HABET ESSE, *praedicari potest de Deo et creaturis secundum analogiam proportionalitatis propriae.* Etenim ideo ens potest proportionaliter praedicari de Deo et creaturis, quia *esse existentiae* est perfectio intrinseca cuilibet enti actuali sive creato sive increato. Tandem ideo *esse existentiae creaturae* causari potuit ab ente increato, quia hoc est *ipsa plenitudo essendi subsistens.*

OBIECTIONES.

51. **Obiect. 1ª.** Si ens diceretur secundum attributionem de Deo et creaturis, deberet dici per prius de Deo quam de creaturis. Sed nomen ens dicitur per prius de creaturis, quia ab his desumitur. Ergo nomen ens nequit dici per attributionem de Deo et creaturis.

Resp. *Dist. sequel. mai.* Ens dici deberet per prius de Deo quoad rem significatam, *Conc.* quoad modum significandi, idest nominis impositionem, *Nego. Contrad. min.* (1).

Obiect. 2ª. Nomina quae dicuntur de aliquo tamquam de causa alterius, dicuntur de eo per posterius; sicut sanum dicitur de medicina quatenus est causa sanitatis. Atqui ens dicitur de Deo, quatenus est creaturis causa essendi. Ergo ens nequit dici per attributionem de Deo et creaturis, ita ut Deus sit princeps analogatum.

Resp. *Dist. mai.* Nomina, quae denominantur a tali forma, quae neque in eodem gradu neque eminenter est intrinseca causae, *Conc.*, quae vel in eodem gradu vel eminenter est intrinseca causae, *Nego. Contrad. min.* Deus est talis causa essendi creaturae, quae contineat eminenter ipsam perfectionem essendi, *Conc.*, quae eam nullo modo contineat, *Nego.*

Obiect. 3ª. Quando forma est in diverso gradu intrinseca omnibus analogatis, nomen denominatum a tali forma est analogum secundum proportionalitatem propriam. Atqui ex concessis actus essendi est in diverso gradu intrinsecus Deo et creaturis. Ergo ens dici debet de Deo et de creaturis tantum secundum analogiam proportionalitatis propriae.

Resp. *Dist. mai.* Si analogata considerantur *absolute*, *Conc.* si considerantur *relative* idest secundum varios gradus subordinationis ad invicem, *Nego. Conc. min. Nego conseq.* Solutio patet ex dictis in thesi et in Corollario. Distinctio data huic obiectioni habeatur prae

(1) Cfr. S. TH. 1. p. q. 13. a. 6.

oculis ad solvendas similes obiectiones, ex. gr. quod in nostra sententia creaturae potius quam entia, dici deberent entis entia, nempe Dei; quod non possemus intelligere creaturas nisi prius intelligeremus Deum etc.

Etenim quum ens considerari possit vel absolute, sub qua consideratione praedicatur de inferioribus secundum analogiam proportionalitatis propriae, vel relative, sub qua consideratione praedicatur de inferioribus secundum analogiam attributionis; creaturae quatenus considerantur *absolute* tamquam *habentes suum esse*, dici debent simpliciter entia; et cognosci possunt in seipsis independenter a praevia cognitione Creatoris. Quatenus autem considerantur *relative* seu in ordine ad ipsum ens per essentiam, quod eminenter possidet perfectionem essendi, et a quo aliquam essendi partecipationem recipiunt; recte dicuntur potius entis entia, quam entia, et ideo nomen proprium Dei est ὁ ὤν *qui est*, et sub hoc respectu nequeunt cognosci sub formali relatione creaturae nisi simul cognoscatur Creator. Sed de his uberior sermo erit in Theologia Naturali.

QUAESTIO IV.

DE ACTU ET POTENTIA

INTRODUCTIO.

52. Divisio entis in actum et potentiam non est divisio entis in ens in actu et ens in potentia obiectiva seu ens possibile; sed attingit principia intrinsece constitutiva entis, atque discrimen fundamentale designat inter ens compositum seu creatum et supremam causam effectivam entis in quantum entis. Haec enim sola, quum sit expers omnis compositionis et imperfectionis, est actus subsistens non solum in ordine essentiae, sed etiam in ordine existentiae, nempe est ipsum esse subsistens. Entia autem quae participant existentiam, nempe creaturae, in quocumque gradu limitatae perfectionis consistant, aliqua compositione vel in ordine tantum existentiae, ut creaturae spirituales, vel etiam in ordine essentiae, ut creaturae corporales, afficiantur necesse est. Nos, qua maiori poterimus brevitate, fideliter doctrinam S. Thomae proponere studebimus, quam optime ex variis locis collegit P. Cosmus Alamannus S. I. in Summa Philosophiae, Quarta parte, Quaestionibus 27, 28, 29.

CAPUT I.

DE ACTUS ET POTENTIAE SIGNIFICATIONE.

53. *Etymon* nominis *actus,* quod significat *perfectionem,* ab agendo venit. Quum enim perfectio uniuscuiusque rei ma-

xime in eius operatione seu actione manifestetur; nomen *actus* transumptum est ad significandam perfectionem.

Similiter *etymon* nominis *potentiae subiectivae*, quod *receptibile perfectionis* importat, a potentia operativa venit. Quum enim potentia operativa non semper operetur, quando autem operatur, perfectionem agendi suscipiat, et ad eam se habeat ut subiectum ipsam sustentans et ab ipsa formaliter perfectum; nomen *potentia* transumptum est ad designandum subiectum quodcumque alicuius perfectionis mere receptivum. Et ideo quemadmodum ex potentia operativa et ex operatione resultat unum compositum actu operans; similiter ex aliqua potentia subiectiva et ex actu eam perficiente resultat compositum aliquod actuatum seu perfectum sive perfectione prima seu substantiali, quae facit *unum per se*, sive perfectione quadam secunda seu accidentali, quae facit *unum per accidens* (1).

CAPUT II.

CONSECTARIA QUAEDAM EX NOTIONIBUS ACTUS ET POTENTIAE RESULTANTIA.

54. 1° *Actus* in sua absoluta ratione dicit meram perfectionem.

2° *Potentia subiectiva* in sua absoluta ratione dicit imperfectionem determinabilitatis et indigentiae alicuius actus eam formaliter perficientis.

3° *Actus irreceptus* est actus purus, seu pura perfectio; actus *receptus* in aliqua potentia est actus non purus sed limitatus a potentia eum recipiente.

4° *Potentia subiectiva quemadmodum limitat, ita etiam multiplicat actus.* Sic multiplicando subiecta receptiva albedinis, multiplicantur albedines.

---

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 1. a. 1. « Potentia dicitur ab actu » etc.

5° *Subiectum actuatum* seu perfectum vel est *simplex* vel est *compositum*.

Si sit *simplex a) vel est perfectissime simplex*, idest, tum in ordine essentiae tum in ordine existentiae; et tale importat actum seu perfectionem absolute puram subsistentem, nempe *ipsum esse subsistens*.

b) Si sit *simplex tantum in ordine suae essentiae*, non autem in ordine existentiae, eo quod sit essentia quaedam non composita ex potentia subiectiva et actu, quae tamen in aliquo gradu limitationis participat de perfectione essendi; talis essentia est actus quidem seu perfectio subsistens non tamen absolute pura sed tantum relative pura. Diximus eam esse actum non absolute sed tantum relative purum subsistentem, quia licet relate ad ordinem suae essentiae specificae sit ipsa perfectio subsistens sui ordinis; tamen quum se habeat ad perfectionem puram essendi ut receptivum ad receptum, quam proinde in aliquo limitato gradu possidet; reapse se habet ad hanc ut potentia ad actum et ideo in ordine existentiae subsistit tamquam actus non absolute purus. Tales sunt substantiae spirituales creatae (seu angeli), quae participant de esse in essentia simplici subsistente, et convenientes simul generice in immaterialitate seu intellectivitate, differunt ab invicem secundum maiorem vel minorem participationem perfectionis essendi, quae in tota sua plenitudine est propria solius Dei, qui est ipsa plenitudo essendi subsistens, seu purissimus actus subsistens (cfr. Log. n. 186).

c) Si subiectum actuatum, seu perfectum, sit *compositum in ipso* ordine suae essentiae, dicit perfectionem receptam in aliqua potentia subiectiva intrinseca ipsi eius essentiae, ita ut haec resultet ex duobus principiis intrinsecis, quorum unum sit potentiale seu determinabile, aliud sit actuans seu determinans. Qui actus formalis, ut patet, neque absolute neque relative est purus, quum in ipsa linea essentiae sit receptus in aliqua potentia.

THESIS XI. — **Principia intrinsece constitutiva alicuius compositi habere se debent vel ad invicem vel relate ad formam totius ut potentia ad actum.**

PROBATUR.

55. *Compositum* ex componentibus resultans *ut quod,* vel est *unum simpliciter* seu *primo et per se,* vel est *unum secundum quid* seu *secundario* et *per accidens;* nempe vel est aliquod compositum substantiale, vel est aliquod compositum accidentale.

Si primum, nempe si sit aliquod compositum substantiale, necesse est, ut principia intrinseca ipsum constituentia conveniant in esse primum seu substantiale. Iamvero in hac hypothesi, eius componentia esse deberent pura potentia subiectiva et actus primus, quae vocantur materia prima et forma substantialis. Etenim si eius componentia non essent huiusmodi, ea deberent esse vel duo actus subsistentes, vel duo composita subsistentia, vel unum compositum subsistens et actus aliquis secundus superveniens. Atqui nullum ex his admitti potest. Nam, si essent duo actus subsistentes, compositum resultans esset mera concomitantia duorum entium simplicium subsistentium, qui insuper ut suo loco demonstratur, esse deberent substantiae spirituales seu intellectivae completae in linea essentiae, nempe duo angeli. Si essent duo composita subsistentia, ens compositum resultans esset unum per accidens *unitate aggregationis* vel artificialis ut *domus,* vel non artificialis ut *acervus lapidum.* Si unum esset compositum subsistens et aliud esset actus secundarius seu accidens superveniens, compositum resultans esset unum per accidens seu secundum quid *unitate aliqua accidentali naturali,* ut *homo albus.* Ergo ad habendum ens compositum subsistens quod sit simpliciter unum necesse est ut partes essentiae se habeant ad invicem ut *pura potentia subiectiva* et *actus primus.*

Si secundum, nempe si sit aliquod compositum accidentale; componentia vel ita se habent ad invicem ut utrumque sit iam aliquid subsistens, vel non. Si primum, necesse est ut se habeant ad perfectionem propriam totius ex eorum coniunc-

tione resultantis, ut potentia ad actum; sic partes domus se habent ad formam domus et partes navis ad formam navis. Si secundum, nempe si unum ex componentibus tantum sit aliquid subsistens; necesse est ut hoc se habeat ad perfectionem supervenientem, puta ad albedinem vel calorem, ut perfectibile perfectioni ipsum informanti, nempe ut potentia subiectiva ad actum; sic se habet intellectus ad scientiam et corpus ad lucem.

Ergo in omni ente composito, necesse est ut componentia se habeant ad invicem vel ad formam totius ut potentia subiectiva ad actum.

Thesis XII. — Actus limitatur tantum per potentiam subiectivam in eo ordine in quo est actus.

PROBATUR

56. I. Id quod in sui ratione importat tantum perfectionem, nequit ex se ipso limitari in linea illius perfectionis quam importat; nam secus importaret simul perfectionem illius ordinis et non importaret, quod repugnat. Atqui de ratione actus est importare meram perfectionem. Actus enim idem est ac perfectio. Ergo impossibile est, ut actus sit ex se ipso limitatus in eo ordine in quo habet puram rationem actus

Attamen non repugnat, quinimmo ipsa experientia constat in ente composito perfectiones recipi, limitari et numerice multiplicari ratione subiecti eas recipientis; ita ut non subsistant ipsae purae perfectiones seu actus, sed aliquod compositum actuatum seu perfectum secundum has perfectiones in aliquo maiori vel minori gradu participationis earum. Ergo necesse est asserere, actum limitari tantum per potentiam subiectivam in eo ordine in quo est actus.

II. Quum actus importet perfectionem, limitatio autem actus importet limitationem perfectionis; impossibile est ut actus in eo ordine, in quo est actus, limitetur nisi per aliquid quod in eodem ordine se habeat ut potentia. Etenim id, quod in eodem ordine se haberet ut actus, vel esset ipse actus qui

limitatur, vel aliquid diversum ab ipso. Atqui nequit esse idem actus qui limitatur, secus idem esset secundum idem limitans et limitatum, quod repugnat. Ergo est aliquid diversum ab ipso. Iamvero hoc diversum ab ipso non posset esse alius actus eiusdem ordinis; nam praeterquam quod in eodem ordine nequeunt dari plures actus seu perfectiones eiusdem rationis subsistentes (ut inferius demonstrabimus), actus subsistens additus actui subsistenti non faceret unum, sed duo: atque, etiam hoc permisso, repugnat ut perfectio in quantum huiusmodi limitetur per additionem perfectionis. Quod si actus limitans esset actus diversi ordinis; hic ordo vel esset superior vel inferior. Iamvero nequit esse actus superioris ordinis, quia per hunc actus inferior perficeretur, non limitaretur, atque se haberet ad eum ut potentia receptiva ad actum, quem limitaret. Si vero dicatur esse actus inferioris ordinis; haberemus quod contendimus. Etenim hic se haberet ad actum superiorem, *ut realitas limitans* ad *realitatem limitatam*, nempe ut *potentia* ad *actum*. Ergo necesse est dicere actum non limitari nisi per potentiam.

Thesis XIII. — Actus non multiplicatur nisi ratione potentiae subiectivae, in qua recipitur.

PROBATUR.

57. Quum actus in sui ratione perfectionem importet, ad hoc ut talis perfectio multiplicaretur, deberet inveniri in pluribus subsistentibus ab invicem distinctis. Iamvero haec distinctio vel esset per aliquid intrinsecum perfectioni unius et non alterius, vel per aliqua extrinseca receptiva eiusdem specificae perfectionis, ut albedines multiplicantur per subiecta alba. Atqui primus modus multiplicationis est impossibilis, salva natura eiusdem perfectionis in pluribus subsistentibus, differentia enim intrinseca uni perfectioni et non alteri eas efficit specifice diversas. Remanet ergo secundus modus multiplicationis, qui est ratione potentiae subiectivae, in qua actus recipiatur. Sic ad multiplicandam figuram pyramidalem requiruntur plura corpora, quae eam suscipiant.

58. **Corollarium 1.** *Actus irreceptus est in suo ordine unicus et infinitus.*

Est unicus. Etenim quum sola ratio multiplicandi actus in aliquo ordine sit, ut recipiantur in variis potentiis subiectivis; necesse est, ut actus in suo ordine purus seu irreceptus, sit in eodem ordine unicus.

Est infinitus. Dicitur enim infinitum in aliqua perfectione id quod eam possidet in tota sua plenitudine et non in aliquo tantum gradu limitationis. Atqui demonstravimus in Thesi XII actum seu perfectionem non limitari, nisi per potentiam, in qua recipiatur. Ergo necesse est, ut actus irreceptus seu purus sit in suo ordine ipsa plena perfectio subsistens sui ordinis, nempe sit infinitus in ordine suo.

Corollarium 2. *Actus irreceptus seu purus in ordine essendi, qui est supremus ordo entium, est absolute purus; actus autem irreceptus tantum in ordine alicuius essentiae creatae est tantum relative purus, seu relate ad ordinem talis essentiae, seque habet ad actum existentiae participatae, ut potentia subiectiva ad actum.*

Etenim, quum esse existentiae sit ultima actualitas omnis essentiae et omnis perfectionis, ita ut quo magis aliquid participat de esse, tanto magis habeat perfectionis sitque plenius ens (quapropter viventia sunt plenius et perfectius entia, quam vitâ carentia, quia magis participant de perfectione essendi); actus, qui est irreceptus seu purus in ordine existentiae, est ipsa plenitudo subsistens omnis purae perfectionis, neque potest se habere ut potentia relate ad actum superioris ordinis, quia non datur ordo superior ordini existentiae, quae est ultima actualitas omnis perfectionis.

Actus autem irreceptus in ordine alicuius essentiae simplicis, sed creatae, licet in ordine suae essentiae, sit ipsa perfectio subsistens sui ordinis, tamen quum se habeat ad actum essendi, ut participans esse in aliquo gradu limitationis, hoc ipso se habet in ordine existentiae ut potentia subiectiva ad actum. Tales sunt substantiae spirituales creatae, completae in linea sua essentiae, nempe angeli. Ad animam humanam quod attinet, res patebit quum de ea sermo erit in Psychologia.

Corollarium 3. *Actus essendi in tantum possunt multi-*

plicari, in quantum recipiuntur in quibusdam essentiis sive simplicibus sive compositis, quae se habent ad illos ut potentiae subiectivae ad actus; atque ita multiplicati limitantur magis vel minus pro maiori vel minori capacitate potentiae subiectivae, ad quam actuandam ordinantur. Quae potentia subiectiva esse debet aliquid iam perfectum in linea essentiae et individuatum.

Etenim esse existentiae est ultima actualitas cui respondere debet, ceu propria potentia, aliquid ultimo aptum ad existendum. Porro huiusmodi non est nisi individuum completum in linea essentiae. Quapropter pura potentia subiectiva, quum sit maxime incompleta et indeterminata in linea essentiae, non est ex se sola apta ad recipiendum esse existentiae, sed indiget determinari in ipsa linea essentiae ab actu primo seu a forma substantiali.

Nota. Hoc corollario probatur tum distinctio realis inter essentiam et existentiam creaturae, tum materiam primam non habere existentiam independenter a forma substantiali.

Thesis XIV. — Potentia et actus 1° ad invicem referuntur transcendentaliter immediate 2° et sunt primo opposita.

PROBATUR.

59. *Quoad primum.* Quae tota realitate sua referuntur ad invicem ut comprincipia intrinseca alicuius entis compositi, non indigent alia realitate superaddita, qua referantur. Atqui potentia et actus ei correspondens, quum sint principia intrinsece constitutiva entis compositi, referuntur ad invicem tota realitate sua. Ergo potentia et actus ei correspondens referuntur ad invicem immediate, idest non mediante realitate distincta alicuius relationis praedicamentalis, et ideo dicuntur referri *transcendentaliter* nempe ex tota entitate seu realitate sua.

Quoad secundum. Quae important rationes directe oppositas, seu quarum una excludit a seipsa rationem alterius, sunt primo opposita. Atqui potentia et actus ei correspondens im-

portant rationes directe oppositas. Etenim potentia habet rationem determinabilis, seu perfectibilis, et actus habet rationem determinantis seu perficientis; quae rationes mutuo excluduntur ab eodem respectu eiusdem. Ergo potentia et actus ei correspondens sunt primo opposita. Ex hac veritate procedit sequens corollarium.

60. **Corollarium.** *Quae in ordine aliquo se habent ad invicem ut potentia et actus, debent in eo ordine ab invicem distingui.*

Etenim impossibile est ut idem sit determinans et determinabile respectu eiusdem. Unde quae tantum in ordine logico ita se habent, distinguuntur tantum secundum intellectum, ut genus et differentia; licet fundamentum remotum huius distinctionis sit desumendum a reali aliqua compositione, ut demonstravimus in Logica Maiori (n. 188). Quae autem etiam in ordine reali se habent ad invicem ut actus et potentia, debent ab invicem realiter distingui. Haec autem realis distinctio non importat, ut ea quae ita distinguuntur, debeant esse duae res subsistentes ab invicem seiunctae; sed requirit, ut sint duae realitates, quae remanendo ab invicem inconfusae, intime iungantur in ratione potentiae et actus ad constituendum unicum ens realiter compositum. Sic forma substantialis in sua intima coniunctione cum materia, quam determinat ut proprius eius actus et quacum constituit unicum ens corporeum, puta plantam vel leonem, non confunditur cum materia, sed ab ea remanet realiter distincta ut pars determinans a parte determinabili in composito determinato.

Thesis XV. — Potentia 1° nequit definiri nisi per actum; 2° actus autem non definitur sed describitur secundum propriam rationem sui effectus formalis.

PROBATUR.

61. *Quoad primum.* Id quod ex tota realitate sua dicit ordinem ad aliud ut ad suum determinativum, nequit cognosci

neque definiri nisi per ordinem ad illud. Etenim unumquodque per hoc est definibile, saltem definitione late dicta, per quod est cognoscibile, per id autem est cognoscibile per quod est in actu. Iamvero potentia ex tota realitate sua dicit ordinem ad actum, ut ad suum determinativum. Ergo potentia nequit definiri, nisi per actum.

Quoad secundum. Quod est de primis simplicibus definiri nequit definitione stricte dicta. Atqui actus est de primis simplicibus. Ergo nequit proprie definiri. Attamen describitur secundum propriam rationem sui effectus formalis, qui est perficere. Quum enim proprium obiectum nostri intellectus sit quidditas rei materialis, quae composita est, quaeque nobis innotescit per sua accidentia activa; nequimus cognoscere actum nisi in composito, in quo suos formales effectus exercet, mediantibus operationibus quarum est principium. Et ita varias actuum species definimus. Sic definimus animam actum primum corporis physici organici potentia vitam (idest operationes vitales) habentis.

Thesis XVI. — 1° Actus absolute loquendo est prior potentia. Attamen 2° in via tantum generationis potentia est prior illo actu, qui est terminus generationis.

PROBATUR.

62. *Quoad primum.* Id, de cuius ratione est perficere, est absolute prius eo, de cuius ratione est perfici. Nihil enim potest dare sibi perfectionem quam non habet, et ideo quando est quaestio de recipienda prima perfectione, sine qua existere nequit, impossibile est ut praecedat in existentia causam efficientem huius perfectionis. Atqui de ratione actus est perficere sive formaliter sive efficienter: de ratione potentiae est tantum perfici. Ergo absolute loquendo actus est prior potentia.

Quoad secundum. In generatione fit processus de imperfecto in perfectum. Sic ex semine procedit arbor. Atqui potentia rationem habet imperfecti. Ergo in ordine generationis

potentia praecedit actum, qui est terminus generationis in composito. Attamen secundum intentionem seu in ratione finis actus, in quem tendit generatio, est prior potentia, quia forma est finis generationis.

Thesis XVII. — Actus et potentia dividunt ens et omne genus entis; idest omne ens, cui directe seu proprie praedicatum existentis competit vel competere potest, aut est actus, aut ex actu et potentia resultat.

PRAENOTIONES.

63. Ad rectam Thesis intelligentiam animadvertendum est in praesenti divisione entis in actum et potentiam *ens* non accipi ad modum *totius potentialis*, quod habet partes subiectivas, in quibus, tamquam in suis inferioribus invenitur *totalitate essentiae et virtutis*, sicut homo in singulis hominibus (cfr. Log. n. 92); de hac enim divisione entis loquuti iam sumus, quum egimus de eius transcendentia et descensu ad sua inferiora (Quaestionibus I et II). Sed sumimus *ens* ad modum *totius actualis*, quod ex partibus integratur.

Etenim *totum actuale* est illud, quod ex partibus vel principiis intrinsecis integratur; et, quum dividitur in partes, non invenitur in his totum totalitate essentiae et virtutis. Sic *homo* consideratus tamquam *totum actuale*, videlicet prout integratur ex anima et corpore, tamquam ex principiis intrinsece constitutivis, et ex variis membris, tamquam ex partibus integrantibus, nequit dividi in haec, ita ut in quolibet suo principio intrinseco vel in quolibet membro sui corporis inveniatur totus totalitate essentiae et virtutis.

In praesenti igitur Thesi, quum dicimus actum et potentiam dividere ens, non intelligimus actum et potentiam esse partes subiectivas seu inferiora entis, ita ut quilibet actus et quaelibet potentia sint entia; de hac enim re iam egimus in quaestione I^{a} de transcendentia entis; sed intelligimus *actum* et *potentiam* esse principia entis, quatenus quidquid proprie habet rationem entis, aut est illud summum ens, quod est pu-

rissimus actus subsistens, aut sunt omnia alia entia, quae, nisi sint composita ex aliquo actu et ex aliqua potentia subiectiva, non possunt existere; videlicet *omne ens*, cui directe *existentis* praedicatum competit aut competere potest, aut esse actum subsistentem aut ex actu et potentia resultare.

Hoc brevi formula exprimi solet dicendo: *omne ens*, UT QUOD, *aut esse actum aut ex actu et potentia resultare*. Quae forma admitti potest, dummodo recte intelligatur sensus, quo accipitur *ens ut quod*. Videlicet accipitur in oppositione ad partes intrinsecas entis, quae, in quantum huiusmodi, non sunt proprie entia, sed sunt *quibus* resultat ens. Hoc autem contingit vel ita ut ratio propria entis in nullo ordine eis competat, cuiusmodi sunt et materia prima et forma substantialis materialis, et formae accidentales, quae in nullo ordine, idest neque in ordine essentiae neque in ordine existentiae, possunt esse *entia ut quae;* vel ita ut ratio perfecta entis eis competat relate ad ordinem essentiae tantum non autem in ordine existentiae, cuiusmodi sunt essentiae completae cuiuscumque creaturae, quae in ordine existentiae se habent ad suum esse existentiae ut potentia subiectiva ad actum. Ex dictis apparet in praesenti formula *ens ut quod* latius accipi quam *suppositum sive formaliter sive denominative* dictum. Extenditur enim ad essentiam, quae in sua formali ratione importat id *quo* ens est id quod est. Sic essentia humana est id *quo* homo est homo. (De supposito formaliter et denominative dicto agemus in quaestione XI).

PROBATUR THESIS.

Omne ens, cui directe seu proprie competit vel competere potest praedicatum existentis, vel est ipsum esse subsistens, causa suprema omnis entis creati, vel est ens aliquod creatum. Atqui ipsum esse subsistens est actus in omni ordine purus, quia in eo essentia, non se habet ad esse existentiae, ut potentia ad actum, sed est actualitas essendi in tota sua plenitudine.

Ens autem creatum vel est *unum per se*, vel est *unum per accidens*. Si sit unum per se, vel est compositum ex actu et potentia in ordine existentiae; ut substantiae spirituales creatae, quae licet sint actus puri in linea suae essentiae, tamen se habent ut potentia ad actum existentiae; vel est etiam compositum in ordine essentiae, ut substantiae corporeae. Si autem sit unum per accidens, manifeste est compositum ex actu seu forma accidentali et ex substantia tamquam ex subiecto; insuper ipsa forma accidentalis se habet ut potentia ad actum essendi, quo subiectum existit secundum ipsam formam accidentalem. Ergo actus et potentia dividunt ens et omne genus entis.

COROLLARIA.

64. I. Actus absolute purus est ipsum esse subsistens.

II. Actus relative puri sunt substantiae spirituales creatae subsistentes in essentia simplici, cum qua prorsus identificantur.

III. Actus non puri sunt omnes actus recepti in aliqua potentia subiectiva; nempe *a*) esse existentiae creaturarum, *b*) formae substantiales entium corporeorum, *c*) formae accidentales omnes.

IV. Pura potentia subiectiva est quae nullum in sua ratione includit actum: tale est primum principium intrinsecum subiectivum substantiae corporeae, quod vocatur *materia prima*.

V. Potentia subiectiva non pura est ea quae aliquem in sua ratione includit actum. Talis est substantia relate ad accidentia; et essentia creaturae relate ad existentiam.

APPENDIX.

DE FINITO ET INFINITO.

65. **Infinitum** generalissime acceptum importat *id quod caret limitibus*. Hoc autem dicitur vel *in ratione actus*, vel *in ratione potentiae*.

a) **Infinitum in ratione actus** importat actum seu perfectionem, quae caret limitibus. Et ideo si aliquid sub omni respectu careat limitibus in perfectione, eo quod sit ipsa perfectio pura subsistens, videlicet in ipso ordine essendi, erit in ratione actus infinitum simpliciter et identificabitur cum ipso esse per se subsistente. Si vero aliquid sub aliquo tantum respectu careat limitibus in perfectione, eo quod sit perfectio quaedam mixta subsistens, erit in ratione actus infinitum secundum quid, videlicet in ratione suae perfectionis: haec autem perfectio secundum quid infinita se habebit ut potentia ad actum essendi. Quare huiusmodi actus seu forma actualiter per se subsistens, qui ex metaphysica compositione ex esse et essentia resultavit, erit ens *simpliciter finitum* in ordine essendi, quamvis sit in ratione actus *secundum quid infinitum*, nempe in ordine suae essentiae cum qua prorsus identificatur. Ex. gr. Si dari posset *albedo* per se subsistens, haec esset infinita secundum quid i. e. in ordine huius perfectionis mixtae, quae est albedo; finita autem simpliciter i. e. in ordine essendi in quo se haberet ad suum esse, ut potentia ad actum: porro omnis potentia limitatur et determinatur in ordine ad suum actum.

b) **Infinitum in ratione potentiae** dicitur id quod in sui ratione caret actu, atque ideo indiget determinari et actuari ab aliquo actu ad hoc ut esse possit. Quae *infinitas* longe abest a perfectione; importat enim carentiam omnis actus et omnis perfectionis. Haec est infinitas, quae competit materiae primae in se consideratae, quia, cum sit pura potentia, indiget forma substantiali ad hoc ut primo determinetur et actuetur. Similiter haec infinitas in ratione potentiae competit quantitati sive continuae sive discretae in se consideratae, quae indiget aliquo determinato numero vel aliqua determinata dimensione, ad hoc, ut posita in aliqua determinata specie numeri vel magnitudinis, et esse et concipi possit, quamvis ex se sit semper in potentia ad maiorem numerum vel ad maiores dimensiones (1).

---

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Potentia* q. 1. a. 2.

Nota. Quod est infinitum in ratione actus dicitur *infinitum negative*, quia neque habet limites, neque his indiget ad hoc ut sit. Quod est infinitum in ratione potentiae dicitur *infinitum privative*, eo quod in se non habet limites, quibus tamen indiget ad hoc ut sit. Et ideo quoties id, quod est *simpliciter infinitum in ratione potentiae*, reducitur in actum, resultat necessario aliquid *finitum simpliciter sub quacumque ratione actualitatis*, quia tum in ordine existentiae tum in ordine essentiae absque limitibus esse nequit. Hisce declaratis bene etiam intelliges ea, quae habet S. Thomas in Summa 1. p. q. 7. aa. 2. 3. et 4. quem confer.

QUAESTIO V.

DE DISTINCTIONE INTER ESSENTIAM ET ESSE

Thesis XVIII. — In ente creato essentia *realiter* distinguitur ab existentia.

PRAENOTIONES.

66. I. Apud omnes in comperto est *esse* seu *existere* importare *actum*, quo res formaliter dicitur et est *existens*, quique nomine abstracto vocatur *existentia*, quasi per ipsum res *sistatur extra* suas causas effectivas. Controversia autem est utrum talis actus *realiter* distinguatur ab essentia rei creatae, an tantum *ratione*, idest secundum nostrum intellectum, qui saepe propter diversos respectus vel aequipollentias unius eiusdemque rei distinguit ea, quae a parte rei prorsus identificantur.

II. Nos tuemur cum S. Thoma in ente creato essentiam *realiter* distingui ab existentia; ita ut *ens contingens existens* sit compositum ex duplici realitate, videlicet ex *essentia singulari* tamquam ex potentia subiectiva in ordine essendi et ex *esse existentiae*, tamquam ex actu non puro in eodem ordine essendi.

III. Veritas, quam in hac Thesi propugnamus, facile intellectui fulgebit, si prae oculis habeantur, ex una parte ea quae in Quaest. IV de Actu et Potentia disseruimus, ex alia autem consideretur ipsa ratio entis contingentis. Etenim, quum character contingentiae sit indeterminatio ad existendum, quae fundatur in eo quod existentia non est de essentia contingentis,

contingens enim est quod potest esse et non esse; impossibile est ut ens contingens sit purum existere, seu purum esse subsistens, sed erit aliquod compositum in ordine existentiae resultans ex subiecto recipiente et ex esse recepto, ita ut esse non ratione sui, sed ratione compositi, in quo se habet ut actus non purus et incipiat et desinat ad inchoationem et ad cessationem compositi.

Adversarii imaginatione quadam forte decepti, existimantes omnem realitatem, quocumque modo existentem esse aliquid per se ipsum existens, praecludunt sibi viam ad intelligendam primam et essentialem rationem entis compositi. Et ideo si logice procederent, non valerent contra Pantheistas, Materialistas aliosque errantes tueri essentiale discrimen, quod intercedit inter ens necessarium et ens contingens, inter substantiam spiritualem et substantiam corpoream, inter principia intrinsece constitutiva alicuius essentiae compositae et essentiam quae ex eorum compositione resultat, inter substantiam et accidens, inter essentiam creaturae et ultimam eius actualitatem, qua formaliter constituitur extra causas seu existens. Etenim omnis realitas in eorum sententia erit existentia irrecepta subsistens seu ipsum esse subsistens.

Frustra autem ad haec incommoda vitanda confugiunt ad distinctionem rationis. Etenim quum est quaestio de ente composito in ordine reali, distincto rationis nullo modo sufficit. Insuper distinctio rationis vel est solius rationis ratiocinantis, sicut distinguimus Marcum a Tullio in eodem Cicerone; vel est rationis ratiocinatae, quae habet fundamentum in re. Porro hoc fundamentum vel est virtualis aequipollentia unius eiusdemque realitatis sub diversis respectibus consideratae sicuti distinguimus in Deo essentiam ab esse, sapientiam a bonitate; vel est convenientia plurium essentiarum in eadem ratione generica, quae tamen specifice ab invicem differunt, ita ut eadem essentia considerata sub formalitate adhuc determinabili concipiatur ut genus, considerata autem sub formalitate determinante concipiatur ut differentia; quae distinctio ita viget inter intentiones intellectuales *generis* et *differentiae* ut supponat in fundamento remoto realem compositionem, sicuti demonstravimus in Logica Maiori Thesi V et Corollariis.

Profecto quam distinctionem rationis eligent adversarii ut eam attribuant essentiae et existentiae entis contingentis? Primam reiiciunt. Ergo vel secundam vel tertiam. Iamvero tertia fundatur in distinctione reali, neque intercedere potest nisi inter partes eiusdem definitionis. Quapropter neque excludit a suo fundamento realem compositionem, neque intercedere potest inter essentiam et existentiam, quae non sunt partes definitionis alicuius essentiae. Ergo remaneret secunda distinctio, quae fundatur in virtuali aequipollentia unius eiusdemque realitatis sub diversis respectibus consideratae.

Atqui repugnat ut essentia entis contingentis virtualiter aequipolleat eius existentiae. Nam quod virtualiter aequipollet alicui perfectioni debet eam vel perfectius vel in aequali gradu perfectionis in seipsa continere. Iamvero si essentia entis contingentis contineret perfectionem suae existentiae, existeret vi essentiae suae, et ideo non posset non existere quin periret ipse conceptus essentiae eius. Ergo in tali hypothesi ens contingens esset simul contingens et non esset, quod repugnat. Frustra igitur sunt adversarii, quum ad distinctionem rationis confugiunt.

Caeterum argumentis directis demonstraturi sumus Thesim, et Obiectionum loco ipsa Adversariorum argumenta afferemus et dissolvemus.

PROBATUR THESIS.

67. *Creatura existens* vel est ipsum existere vel est compositum aliquod reale resultans ex essentia aliqua singulari tamquam ex potentia reali subiectiva in ordine existentiae et ex actu existendi ei correspondente. Atqui impossibile est, ut *creatura existens* sit ipsum existere. Ergo *creatura existens* est compositum aliquod in ordine existentiae (quod *metaphysicum* dicitur, quia extenditur etiam ad creaturas supra sensibiles, nempe ad angelos) resultans ex essentia aliqua singulari tamquam ex potentia reali subiectiva et ex actu existendi ei correspondente.

Prob. min. a) Si creatura, seu ens contingens, esset ipsum existere, existentia esset essentia creaturae. Atqui quod est

essentia alicuius nequit ab ea separari. Ergo, si creatura esset ipsum existere, non posset non existere; videlicet esset simul et non esset creatura, quod repugnat.

Ubi nota separationem essentiae ab existentia esse destructionem creaturae existentis. Vi autem huius separationis creatura existens destruitur *per se*, actus autem existentiae destruitur *per accidens*, ut caeteri actus non per se subsistentes. Sic corrupto bruto animali vel arbore *per se*, corrumpuntur *per accidens* eorum formae substantiales.

b) Existere creaturae est actualitas quaedam limitata correspondens essentiae eiusdem. Atqui actus non limitatur nisi per potentiam subiectivam, in qua recipitur, in eo ordine in quo est actus. Ergo existere creaturae se habet ad creaturae essentiam, ut actus ad potentiam in ordine existentiae. Sed potentia et actus realiter distinguuntur ab invicem in ordine reali, cuiusmodi est profecto ordo existentiae (cfr. n. 60). Ergo essentia et existentia creaturae realiter distinguuntur ab invicem. Quapropter impossibile est ut creatura existens sit ipsum existere.

c) Actus in suo ordine purus, est in eodem ordine unicus in sua puritate (cfr. nn. 57, 58). Atqui actus existendi est multiplicatus in entibus contingentibus, quae existunt. Ergo existere entium contingentium non est actus purus in suo ordine, sed est receptus. Ergo creatura existens est realiter composita ex essentia et existentia.

d) Creaturae omnes existentes conveniunt in hoc quod omnes existunt, differunt autem realiter ab invicem secundum varias suas essentias et notas individuales. Atqui si essentia creaturae esset re idem cum eius existere, creaturae non possent realiter differre ab invicem, quia non inveniretur in eis realitas distinguens. Ergo in creatura existente, essentia realiter distinguitur ab existentia. Confer praeclarum testimonium S. Thomae (1).

e) Non potest idem simul existere et non existere vi formae seu naturae suae. Atqui nisi essentia creata distingueretur realiter ab existentia, existeret simul et non existeret

(1) QQ. dd. *De Pot.* q. 7. a. 2. ad 9.

vi formae seu naturae suae. Ergo essentia creata realiter distinguitur a sua existentia. *Maior* est evidens. *Minor probatur.* In tantum aliquid non existit vi formae seu naturae suae in quantum inter notas essentiales suae naturae non est esse existentiae, quod proinde exigit causari ab illo ente, cuius essentia identificatur cum esse, nempe a Deo. Atqui si essentia creata, postquam causata fuerit a Deo, identificaretur cum sua existentia, iam inter notas essentiales haberet esse existentiae, adeoque existeret vi formae seu naturae suae. Ergo, nisi ponamus in ente creato essentiam realiter distingui ab existentia, admittere debebimus essentiam creatam existere simul et non existere vi suae formae vel naturae, quod repugnat.

f) « Impossibile est quod sit duplex esse omnino infini-« tum. Esse enim quod omnino est infinitum omnes perfectio-« nes essendi comprehendit; et sic si duobus talis adesset in-« finitas non inveniretur quo unum ab altero differret. Esse « autem subsistens oportet esse infinitum, quia non terminatur « aliquo recipiente. Impossibile est igitur esse aliquod esse « subsistens praeter primum » (1).

g) « Si sit aliquod esse per se subsistens, nihil competit « ei, nisi quod est entis inquantum est ens. Quod enim dicitur « de aliquo, non in quantum huiusmodi, non convenit ei nisi « per accidens, ratione subiecti. Unde si separatim a subiecto « ponatur, nullo modo ei competit. Esse autem ab alio cau-« satum non competit enti, in quantum est ens; alias omne « ens esset ab alio causatum, et oporteret procedere in infini-« tum in causis; quod est impossibile, ut supra (l. 1. c. 13) « ostensum est. Istud igitur esse, quod est ens subsistens, opor-« tet quod sit non causatum. Nullum igitur ens causatum est « suum esse ». S. Thomas ibid. Confer. plura alia argumenta S. Doctoris, tum in eodem Cap. 52, tum in Summa 1. p. q. 3. a. 4; q. 50. a. 2. ad 3., q. 75. a. 5. ad 4; q. 88. a. 2. ad 4; quodlibet 2. a. 3; quodlib. 9. a. 6. et alibi passim. Quod autem

(1) S. Th. C. G. lib. 2. c. 52.

quidam adversarii dubitare se dicant de mente Angelici Doctoris, signum est eos esse satis peregrinos in eius operibus (1).

OBIECTIONES.

Sequentes obiectiones sunt ipsa argumenta adversariorum, quae moderni quidam auctores opportune collegerunt et abundanter aeque ac docte dissolverunt.

68. **Obiect. 1ª.** Existentia rei creatae non est aliquid abstractum sed concretum. Sed quidquid est concretum est id quod existit. Ergo ipsa existentia rei creatae est id quod existit, adaoque non distinguitur ab essentia creata.

Resp. *Dist. mai.* Non est aliquid abstractum sed concretum hoc sensu, quod non est in mera intentione mentis sed est a parte rei, *Conc.;* hoc sensu quod sit id *quod* existit, non autem id *quo* vel *per quod* essentia creata existit, *Nego. Contrad. min.* Si pro concreto intelligitur ens completum actuale, *Conc.;* secus, *Nego.* — *Nego. Cons.* Etenim id quod existit est *res actuata*, quae uno verbo, vocatur *existens*. Existentia rei creatae etiam concrete accepta non potest proprie dici quod sit aliquid *quod* existat; sed est solum ut *quo* aliquid existit: eo modo quo dicimus albedinem non esse aliquod quod sit album, sed solum aliquid *quo* aliud est album.

Obiect. 2ª. Contradictio est dicere essentiam realem et essentiam quae non sit per se ipsam existens. Si enim realis est, est extra nihilum sua realitate. Si autem est extra nihilum sua realitate, existit per se ipsam. Ergo essentia quae existit eiusque existentia sunt idem.

Resp. *Dist. assert.* Si vox *realis* limitaretur ad significandum ipsum actum purum in ordine essendi, *Conc.;* si vox *realis* extenditur ad designandum quidquid in aliquo ordine se habet vel ut *actus*, vel ut *potentia*, vel ut *resultans* ex utroque, *Nego. Dist. rat. additam.* Si essentia est realis, erit extra nihilum realitate sua, quatenus haec realitas est extra nihilum, *Conc.;* quatenus sit extra nihilum

---

(1) Doctrinam S. Thomae de distinctione reali inter essentiam et existentiam creaturarum vindicarunt inter alios Io Bapt. Terrien Soc. Iesu in Opusculo *S. Thomae Aquinatis Doctrina sincera de Unione hypostatica* Lib. 1. cc. II. ad VI. Parisiis, sumptib. Lethielleux, 10. Via Cassette — et Michael De Maria Soc. Iesu, *Philosophia Perip. Schol.* Vol. 1. Phil. prim. Tract. 2. q. 1. a. 5. — Cf. *Collationem Doctoris Grabmann, Acta hebdomadae thomisticae*, Roma, 1924.

vi suae realitatis tamquam ipsum esse subsistens, *Nego. Contrad. minor.* Si essentia esset extra nihilum sua realitate tamquam actus purus per se subsistens in ordine essendi, *Concedo*, et tunc esset solus Deus; si est extra nihilum tamquam potentia actuata per exsistentiam, *Nego. Nego Cons.*

Adversarii decipiuntur in eo quod existimant omne id quod aliquo modo est reale existere vi formae suae. Etenim, nisi velimus ens compositum inter nugas amandare, fateri debemus realitates illud componentes se habere ad invicem vel ut potentiam actuatam per actum, vel ut actum actuantem potentiam. Et ideo essentia et existentia creaturae neque sunt nihil, neque sunt realitates subsistentes, sed sunt extra nihilum in quantum ex virtute Dei ponitur extra nihilum aliquod compositum constans ex essentia et existentia ut ex potentia et actu, quod habet esse ut *quod est*, et resultat ex eis tamquam ex duobus *quibus* est, altero ut *quo potentiali* — nempe essentiâ — altero ut *quo actuali* — nempe existentiâ. Quare *existentia* ab *existente* idest a *supposito formaliter accepto* non distinguitur realiter adaequate, sed *inadaequate*, tamquam pars a toto. Ab essentia vero distinguitur existentia realiter adaequate tamquam actus a potentia subiectiva in ordine existentiae.

Obiect. 3ª. Essentia et existentia essent ambae productae a Deo. Sed quod est terminus productionis divinae, *est*. Ergo essentia, etiam praecisâ existentiâ, est.

Resp. *Dist. mai.* Essent ambae productae a Deo, quasi essentia separatim ab existentia sit terminus adaequatus productionis divinae, *Nego;* quatenus ipsum compositum ex essentia et existentia est terminus adaequatus productionis divinae, *Conc. Contrad. min.* Terminus adaequatus productionis divinae est *existens ut quod*, *Conc.; ut quo*, *Nego.*

Obiect. 4ª. Si existentia est res distincta ab essentia reali, poterit virtute Dei separari: hoc enim proprium est eorum, quae sunt realiter distincta. Sed essentia separata ab existentia, maneret essentia realis; quandoquidem dicitur essentia realis esse ab existentia realiter distincta: quod autem reale est, et non est nihilum, existit. Ergo essentia realis esset existens sine existentia.

Resp. *Dist. mai.* Si existentia non esset exclusive actus quo essentia actuatur in ordine essendi, *Transeat;* si est exclusive actus, quo essentia actuatur in ordine essendi, *Subdist.* potest separari *improprie*, quatenus potest destrui compositum, *Conc.;* potest separari *proprie* quatenus partes separatae adhuc existant, *Nego.* Item *Nego* rationem additam esse veram in sua generalitate. *Nego min. Dist. rationem additam.* Essentia realis est ab existentia realiter distincta ut potentia ab actu, *Conc.;* ut res completa a re completa, *Nego.*

Ad ultimum quod additur: *quod reale est* et non est nihil, existit, *dist.* Existit, vel ut potentia actualis in ordine essendi (quae *sola* non potest existere), vel ut actus in eodem ordine actuans (qui *solus*, absque potentia eius susceptiva, non potest existere), vel ut compositum resultans ex eis, quod *proprie* et *primo* existit *ut quod*, *Conc.; quod reale est* existit semper *ut quod*, *Nego*· Et *nego Cons.*

Obiect. 5ª. Cum effectus formalis supponat subiectum in quo fit, termini unibiles sunt natura priores ipso effectu formali. Effectus autem formalis huius formae (quae est existentia) est ut essentia existat. Quod si essentia nondum existit, ergo, cum unio fit, adhuc essentia est nihil. Porro nequit cum nihilo existentia uniri. Ergo repugnat existentiam realiter distingui ab essentia.

Resp. *Dist. mai.* Termini unibiles sunt natura priores ipso effectu formali, hoc sensu, quod effectus non potest resultare nisi ex ipsis (quemadmodum non potest esse lux nisi sit corpus luminosum), *Conc.;* hoc sensu quod debent *prius tempore* esse termini unibiles, quam sit effectus formalis, *Nego* (sicut hoc ipso quod est corpus luminosum est lux). *Nego consequens.* Tunc enim essentia existit, quando existit compositum (quod proprie dicitur existens), quod est effectus formalis unionis essentiae et existentiae.

Obiect. 6ª. Existentia creata est, sicut ceterae res creatae, aliqua entitas seu essentia. Sed non potest realiter distingui a propria existentia, secus admittenda esset infinita series existentiarum ita ut quaelibet existentia existat per aliam existentiam; quod manifeste repugnat. Ergo non est de necessitate creaturae ut eius essentia distinguatur realiter ab existentia, ita ut quaelibet existentia existat per aliam existentiam.

Resp. *Dist. mai.* Est aliqua entitas completa, quae in suo ordine se habet *ut quod*, *Nego;* est aliqua entitas incompleta, videlicet est actus non purus, qui in suo ordine (id est in ordine essendi) se habet *ut quo* aliqua res finita existit, *Conc. Contradist. min.* Si in suo ordine esset actus purus, *Conc.;* quia tunc esse deberet *vi formae suae*, cuiusmodi est solum Deus; — si in suo ordine est actus non purus, *Nego.* Et *nego conseq.*

Obiect. 7ª. Essentia realis, si consideratur in praecisione ab existentia, vel est extra causas vel non. Si est extra causas, iam existit, ideoque ad existendum non eget alia existentia a se distincta; si non est extra causas, iam non est essentia realis, sed solum possibilis. Ergo essentia realis non est realiter distincta a sua existentia.

Resp. *Dist. antec.* Vel est extra causas vel non, *quatenus* consideratur in praecisione ab existentia, *Nego suppositum*, quia sic non existit nisi in consideratione mentis; vel est extra causas vel non, quatenus sumitur obiective. *Subdist.* Se habet (quando est extra cau-

sas) tamquam potentia realis in ordine essendi actuata per actum essendi sibi correspondentem, *Conc.;* se habet tamquam realitas *vi suae naturae* existens, idest tamquam actus per se subsistens in ordine essendi, *Nego.*

Obiect. 8ª. In tantum essentia dicitur egere existentiâ a se realiter distincta, ad hoc ut actu existat, in quantum essentia, secundum se considerata, est indifferens ad existendum vel non existendum. Sed etiam quaelibet existentia creata est indifferens ad essendum vel non; cum nihil creatum necessario existat, sed possit etiam non existere. Ergo propter eamdem rationem adstrui deberet processus in infinitum in existentibus, quod repugnat.

Resp. *Dist. mai.* Essentia creaturae est indifferens ad essendum ratione sui, *Conc.;* ratione alterius, *Nego. Contrad. min.* Existentia creata est indifferens ad existendum ratione essentiae, quam actuat et ratione compositi resultantis. *Conc.;* ratione sui, *Nego.* Videlicet existentia creaturae non est indifferens ad essendum quatenus est actus, sed quatenus est actus non purus seu receptus. Est autem actus non purus ratione essentiae quam actuat et ratione compositi resultantis. Sic lux non est indifferens ad illuminandum ratione sui sed ratione corporis luminosi cuius est actus et ideo corrupto *per se* corpore luminoso, etiam lux corrumpitur *per accidens* et cessat illuminatio.

Obiect. 9ª. Id, sine quo aliquid est nihil, non distinguitur ab eo. Atqui essentia sine existentia est nihil. Ego essentia non distinguitur ab existentia.

Resp. *Dist. mai.* Id, sine quo *in genere causae efficientis*, aliquid est nihil, ab hoc non distinguitur, *Nego;* (quia tunc nullus effectus distingueretur a sua causa, cum effectus sine causa sit nihil): id, sine quo, *in genere causae formalis*, aliquid est nihil, ab hoc, non distinguitur, *Subdist.;* Non distinguitur ab eo ut ens completum ab ente completo, *Conc.;* ut principium ab alio comprincipio, scilicet ut potentia ab actu, *Nego. Contradist. min.* Essentia, sine existentia, est nihil extra compositum, *Conc.* est nihil in composito, *Nego.*

Obiect. 10ª. Essentia, ut essentia, habet suam actualitatem. Sed id, quod habet suam actualitatem, non indiget alio actu. Ergo essentia non indiget existentiâ, quae nihil aliud est, quam actualitas essentiae.

Resp. *Dist. mai.* Essentia, ut essentia, habet suam ultimam actualitatem, *Nego;* habet suam actualitatem in linea essentiae, *Subdist.* Ita ut haec ei sufficiat ad essendum, *Nego;* ita ut indigeat actuari per existentiam, ut sit, *Conc. Dist. min.* Id quod habet actualitatem in suo ordine non indiget alio actu eiusdem ordinis, *Conc.;* diversi ordinis, *Nego Dist. conseq.* Essentia, quae iam habet ultimam actualitatem, videlicet actum existentiae, *Conc.;* essentia, quae illam non habet, *Nego.*

Obiect. 11ª. Esse existentiae creatae nihil aliud est quam illud esse, quo formaliter et immediate entitas aliqua constituitur extra causas secundas, et desinit esse nihil, et incipit esse *hoc aliquid*. Sed huiusmodi est illud esse, quo entitas aliqua, formaliter et immediate, constituitur in actualitate essentiae. Ergo actualitas essentiae est ipsum esse existentiae, adeoque essentia et existentia identificantur.

Resp. *Dist. mai.* Esse existentiae creatae est illud esse, quo entitas aliqua desinit esse nihil et incipit esse hoc aliquid in ordine existentiae, *Conc.;* hoc aliquid in ordine essentiae, *Nego. Contrad. min.* Si pro actualitate essentiae intelligatur ultima actualitas, quae essentiam aliquam, in suo ordine completam, constituit in ordine existentiae. *Conc.;* si pro actualitate essentiae intelligitur perfectio in ordine essentiae, *Nego.* Eodem modo *dist.* 1. *conseq. et nego* 2.

Resp 12ª. Ipsum ens finitum quod est subiectum completum immediate susceptivum actus essendi, dicitur *id quod est*. Sed illud ens non est compositum ex essentia et esse. Ergo compositum ex essentia et esse non debet dici *id quod est*.

Resp. *Dist. mai.* Dicitur *quod est*, tamquam suppositum denominativum, *Conc.:* tamquam suppositum formale, *Nego. Conc. min. Nego conseq.*

In tantum nomen entis et subsistentis tribui potest supposito denominative dicto, idest subiecto ultimo in quo recipitur actus *essendi* vel *subsistendi*, in quantum ex compositione talis subiecti cum suo ultimo actu non resultat nova ratio seu essentia secundum quam ipsum compositum intelligatur actuari, secus ac contingit quando materia actuatur suâ forma, quia ex hac compositione resultat nova ratio seu natura (1). In sensu igitur ab obiiciente intento nomen *ens* sumitur *incomplete* pro subiecto ultimo apto ad *esse* recipiendum, quodque vocatur suppositum denominative dictum. Etenim ens *complete* dici potest tantum de *supposito formali* in quo perfecta ratio entis salvatur. Quia *suppositum formale*, quum includat ipsum actuale exercitium essendi, proprie et perfecte dicitur *id quod habet esse*, nempe ens.

(1) Cfr. S. Th. *C. Gent.* 2. c. 54.

Thesis XIX. — 1. Quamvis creata existentia respectu essentiae creatae haberi possit tamquam accidens lato sensu dictum; 2. nullo tamen modo dici potest accidens praedicamentale, neque respectu substantiae, neque respectu essentiae alicuius accidentis. 3. Reducitur autem existentia substantiae ad ipsam praedicamentalem substantiam, et existentia diversorum accidentium reducitur ad praedicamentum correspondentis accidentis.

PROBATUR.

69. *Quoad primum.* Quidquid intelligitur esse praeter essentiam aliquam, sed huic contingit, potest respectu huius essentiae dici latu sensu accidens. Atqui existentia actualis non includitur in aliqua essentia creata, sed huic contingit. Ergo existentia respectu cuiusvis creatae essentiae haberi potest tamquam accidens lato sensu dictum.

Quoad secundum. Nullum accidens praedicamentale potest constituere cum illo cui accidit *unum per se seu unum* simpliciter, sed constituit *tantummodo unum per accidens* seu *unum secundum quid.* Atqui existentia simul cum essentia finita, quam actuat (quaecumque sit haec essentia) constituit *unum per se* seu unum simpliciter existens, non enim in tali composito habentur duo *quae sint,* sed unum tantum *quod est.* Ergo respectu nullius essentiae potest existentia dici accidens praedicamentale.

Quoad tertium. Quod se habet ad aliquam essentiam tamquam actus ad potentiam, utpote ordinatum transcendentaliter ad eam, ponitur *reductive* in eius praedicamento. Atqui existentia quaelibet se habet ad sibi respondentem essentiam tamquam actus ad potentiam, videlicet tamquam ultima actualitas, qua essentia formaliter ponitur extra causas. Ergo existentia creata reducitur ad praedicamentum ipsum in quo essentia per ipsam actuata collocatur.

Quapropter esse seu existentia substantiae ponitur *reductive* in praedicamento substantiae et dicitur aliquid *substantiale.* Existentia vero accidentis ponitur *reductive* in eo praedicamento, in quo tale accidens invenitur, v. g. existentia ca-

loris in praedicamento qualitatis, etc. et dicitur aliquid *accidentale*.

SCHOLION.

EXPLICATUR SENSUS, QUO EXISTENTIA DICITUR FLUERE A FORMA IN SUBIECTUM.

70. In entibus compositis ex materia et forma dicimus *esse existentiae* fluere a forma in subiectum compositum, eo quod, cum forma sit perfectiva essentiae materialis in linea essentiae, constituit essentiam ultimo aptam ad esse existentiae. Haec autem valent proportionaliter et de forma accidentali. Nam a forma substantiali, quae actuando materiam primam constituit subiectum in ipso esse primo et substantiali fluit esse existentiae substantiae. A forma vero accidentali, quae actuando materiam secundam, idest subiectum iam constitutum in suo esse substantiali, constituit hoc in aliquo esse accidentali, puta albi vel musici, fluit esse existentiae accidentale.

Ex dictis facile intelliges existentiam accidentis esse aliam ab existentia substantiae. Cum enim ab omni forma fluat aliquod esse, quia forma est quae dat esse rei, forma autem accidentalis est diversa a forma substantiali; necesse est a forma accidentali fluere accidentale esse, quod secundum formalitatem propriam determinati accidentis actuat compositum accidentale resultans ex subiecto et accidente. Sic Petrus qui ratione suae formae substantialis, seu suae animae rationalis, habet esse quo subsistit quatenus homo est; ratione formarum accidentalium habet plura esse secundaria, quibus est albus, virtuosus, fortis intelligens etc. (1).

---

(1) Confer. ALEMANNUM, Tom. 8. quarta parte, q. 23. art. 2. et 3 et CAIETANUM, Comment. *De Ente et Ess.* cap. 8. q. 16 (pag. 549, edit. Traiect. anni 1883).

QUAESTIO VI.

DE POSSIBILIBUS

THESIS XX. — **Possibilia omnem suam possibilitatem tum *intrinsecam* tum *extrinsecam* a Deo desumunt, sed diversimode. *Intrinsecam* enim desumunt 1. *fundamentaliter* a Divina Essentia qua tali : 2. *formaliter* a *Divino Intellectu* quatenus cognoscit Divinam Essentiam ut imitabilem ad extra secundum varios *gradus*, quibus perfectio essendi est partecipabilis a creaturis ; 3. *Extrinsecam* autem desumunt *a Divina Omnipotentia*, in cuius potestate est per esse existentiae actuare quidquid non involvit terminos contradictorios.**

PRAENOTIONES.

71. **Potentia obiectiva, seu possibilitas** dividitur in absolutam seu intrinsecam et relativam seu extrinsecam (Cfr. S. Th. 1. p. q. 25. a. 3).

a) **Possibilitas absoluta seu intrinseca** consistit in non repugnantia ad essendum proveniente ex ipsa convenientia terminorum, quibus constat obiectivus intellectus alicuius essentiae. Et sane illud intrinsece repugnat ad essendum quod opponitur rationi entis. Nihil autem opponitur rationi entis, nisi id, quod positive excludit omnem ordinem ad esse. Iamvero huiusmodi est tantum id quod importat terminos contradictorios, quorum unus tollit totum id quod alius ponit, ut rationale et irrationale. Ergo possibilitas absoluta consistit, in non repugnantia ad essendum proveniente ex ipsa convenientia terminorum.

b) **Possibilitas relativa seu extrinseca** dicitur relate ad causam activam, quae potest aliquid producere, et supponit possibilitatem absolutam, quae idcirco vocatur *primaria;* dum possibilitas extrinseca vocatur *secundaria*. Etenim nullo modo fieri potest ab alio id quod intrinsece repugnat ad essendum. Atqui intrinseca non repugnantia ad essendum est possibilitas absoluta. Ergo nihil esse potest possibile relative seu ab extrinseco, nisi prius sit possibile absolute seu ab intrinseco.

PROBATUR PRIMA PARS.

72. Id, cuius tota possibilitas intrinseca consistit in aliquali similitudine alterius, totum fundamentum suae entitatis habet in eo, quatenus hoc est aliquid in seipso. Atqui tota possibilitas intrinseca creaturarum consistit in aliquali similitudine Divinae Essentiae. Ergo creaturarum intrinseca possibilitas desumitur *fundamentaliter* a Divina Essentia qua tali. Et sane possibilitas intrinseca creaturarum consistit in convenientia terminorum, vi cuius unumquodque possibile dicit ordinem ad esse sibi correspondens. Iamvero determinatus ordo ad esse non est aliud, quam determinatus modus seu gradus participandi perfectionem essendi. Ergo creaturae in tantum sunt possibiles intrinsece in quantum magis vel minus (quamvis semper deficienter) participare possunt de perfectione essendi, et ita aliqualiter assimilari Divinae Essentiae, quae est ipsum esse subsistens.

Confirmatur. Ordo intentionalis fundatur in ordine reali. Sed in intellectu divino ab aeterno praeexistunt intentionaliter omnes possibiles ordines rerum creabilium, idest omnia et singula possibilia. Ergo huiusmodi ordo intentionalis fundari debet in aliqua realitate actuali. Iamvero nulla alia realitas dari potest aeternaliter existens praeter Divinam Essentiam. Ergo Divina Essentia est fundamentum a quo intrinseca rerum possibilitas pendet.

PROBATUR SECUNDA PARS.

73. Quum nulla essentia creata vel creabilis repraesentare possit Divinam Essentiam adaequate seu prouti haec est in se; necesse est ad *formalem constitutionem possibilium,* ut eorum rationes resultent in aliquo intellectu vi talis cognitionis Divinae Essentiae, qua haec cognoscatur secundum omnes modos, quibus cognoscibilis est, nempe non solum *absolute* sed etiam *relative,* quatenus secundum varios gradus est deficienter imitabilis *ad extra, videlicet cum proportione creaturae fiendae ad ipsam Divinam Essentiam; secundum quod creatura deficit ab ea vel imitatur eam* (1). Iamvero talis cognitio habetur a Divino Intellectu qui perfecte identificatus cum Divina Essentia, eam cognoscit omnibus modis, quibus cognoscibilis est. Ergo possibilia intrinsecam possibilitatem desumunt *formaliter* ab ipso Divino Intellectu quatenus cognoscit Divinam Essentiam ut imitabilem a creaturis per varios gradus participandi perfectionem essendi (2).

PROBATUR TERTIA PARS.

74. Quidquid non involvit intrinsecam repugnantiam ad esse, eo quod non involvat terminos contradictorios, in tantum actuari poterit secundum esse sibi correspondens, in quantum datur aliqua causa activa, quae suam efficientiam extendere potest ad omnia, quae quocumque modo participare possunt perfectionem essendi. Atqui talis causa efficiens esse poterit tantum illud ens, quod habet esse vi formae suae, seu quod est ipsum esse subsistens, cuius effectus est ens in quantum ens. Ergo possibilia extrinsecam possibilitatem desumunt a Divina Omnipotentia in cuius potestate est actuare per esse existentiae quidquid non importat terminos contradictorios.

---

(1) Cfr. S. Th. 1. Sent. Dist. 36. q. 2. a. 2. ad 2.

(2) Cfr. S. Th. 1. p. q. 15. a. 2; qq. dd. *De Verit.* q. 3. a. 2.

OBIECTIONES.

75. **Oppones contra primam partem.** 1°. Essentia uniuscuiusque rei intelligi potest, quin essentia Divina intelligatur. Sed si rationes essentiales rerum penderent a Divina Essentia, nulla essentia creaturae intelligi posset, Deo non intellecto. Ergo essentiae rerum non pendent a Divina Essentia.

Resp. *Dist. mai.* Essentia uniuscuiusque rei, quin Essentia Divina intelligatur, intelligi potest *absolute* et conceptu imperfecto *Conc. relative* et conceptu perfecto, *Subdist.* quin Divina Essentia intelligatur ut causa exemplaris proxima, *Conc.* ut causa exemplaris remota, seu fundamentalis, *Nego. Contrad. min. Nego, conseq.*

Oppon. 2°. In suppositione Dei non existentis, homo adhuc conciperetur ut animal rationale. Atqui si rationes essentiales hominis et caeterarum rerum penderent a Divina Essentia, talis suppositio repugnaret. Ergo rationes essentiales creaturarum nullo modo pendent a Divina Essentia.

Resp. *Dist. mai.* In suppositione erronea, *Conc.* in suppositione non erronea, *Nego suppositum.* Nam si Deus non existeret, nullaque res esset possibilis, quum res omnem suam possibilitatem tum intrinsecam tum extrinsecam a Deo desumant, sicut demonstravimus. *Contrad. min.* repugnaret suppositio non erronea, *Conc.* repugnaret suppositio erronea, *subdist.* in eo intellectu, qui perfecte et sub omni respectu cognosceret essentiam creaturae, *Conc.* in eo intellectu, qui essentiam creaturae imperfecte et absolute tantum considerat, *Nego.* Quum creaturae sint deficientes similitudines Divinae Essentiae, non sequitur, ut quisquis creaturae essentiam cognoscit, Divinam Essentiam quâ talem cognoscat; quemadmodum ex eo quod aliquis cognoscat lunam, non sequitur eum debere etiam cognoscere solem. Neque necesse est ut quicumque absolute et imperfecte cognoscit essentiam aliquam creatam cognoscat eius dependentiam a Deo tamquam a causa suprema efficiente, exemplari et finali; sicut qui absolute et imperfecte considerat lunam, non necessario cognoscit eius dependentiam a sole. Talis enim cognitio requiritur tantum in eo qui plenius considerando essentiam aliquam creatam, cognoscit eam non solum imperfecte et absolute, sed etiam sub respectu dependentiae quam essentialiter dicit per causam supremam. Hinc fit ut, qui essentiam aliquam creatam imperfecte et absolute tantum considerat, possit in sua mente confingere falsam hypothesim Dei non existentis, et adhuc concipere ex. gr. hominem ut animal rationale. Qui vero essentiam creatam perfecte intelligit, necessario cointelligit ordinem dependentiae eius-

dem a Divino Intellectu Divinaque Essentia quoad possibilitatem intrinsecam a Divina autem Omnipotentia quoad extrinsecam possibilitatem.

76. **Oppones contra 2. partem.** Quilibet intellectus supponit suum obiectum, non facit. Atqui Divinus Intellectus est aliquis intellectus. Ergo etiam Divinus Intellectus supponit suum obiectum. Ergo possibilia non pendent a Divino Intellectu.

Resp. *Dist. mai.* Intellectus *speculativus, Conc.* intellectus *practicus, Subdist, fundamentaliter. Conc. formaliter* autem, *Nego. Dist. min.* Divinus Intellectus se habet ad possibilia ut intellectus *practicus, Conc.* ut intellectus *speculativus. Nego. Dist.* 1. *cons.* Intellectus Divinus supponit suum obiectum *primarium*, nempe Divinam Essentiam, relate ad quam se habet ad modum intellectus *speculativi. Conc.* supponit *secundarium*, nempe possibilia, relate ad quae se habet ad modum intellectus *practici. Subdist. fundamentaliter, Conc. formaliter, Nego. Nego Cons.* Quemadmodum in thesi explicavimus *fundamentum*, vi cuius intellectus divinus potest formaliter concipere determinatas essentias possibilium, est ipsa Divina Essentia, quae ratione suae perfectionis simpliciter infinitae est infinitis modis imitabilis ad extra. Simili quodam modo artifex humanus, quum alicuius operis efficiendi ideam concipit, non praesupponit tale opus, secus non esset inventor, sed merus imitator. Attamen praecognoscere debuit aliqua obiecta ex quibus *fundamentaliter* et *remote* invari debuit ad sua nova inventa concipienda.

Thesis XXI. — Possibilia aeternaliter non habent aliud esse, quam esse Divinum, quod est ipsa Divina Essentia.

PROBATUR.

77. I. Inter esse reale et esse intentionale non datur medium. Atqui possibilia qua talia non habent esse reale. Ergo habent tantum esse intentionale in Divino Intellectu. Sed esse intentionale Divini Intellectus est prorsus identificatum cum Divina Essentia, quia in Deo Essentia, esse et intelligere sunt realiter unum et idem, nempe sunt *ipsum esse subsistens.* Ergo possibilia ab aeterno non habent aliud esse quam esse Divinae Essentiae.

II. Inter essentias una tantum est, quae est ipsum esse subsistens, nempe Divina Essentia. Essentiae autem caeterae

quae non sunt ipsum esse, videlicet essentiae creaturarum, non possunt esse nisi ab alio, videlicet ab ipso esse per se subsistente. Iamvero quod est ab alio, vel consideratur extra suam causam, vel in ipsa causa. Si consideratur extra causam, iam habet esse existentiae realis, quae est id per quod aliquid sistitur extra causam, nempe incipit esse realiter in seipso. Si consideratur in causa; repugnat ut habeat aliud esse distinctum ab esse causae; secus simul esset et non esset extra causam. Neque dicas essentiam creaturae antequam haberet esse existentiae habuisse esse essentiae; nam *esse essentiae* nihil aliud significat quam *realitatem essentiae*, quae absque *esse existentiae* nihil est in ordine reali. Habere autem esse essentiae extra causam est idem ac existere. Nam inter esse et non esse non datur medium. Idcirco S. Thomas (qq. dd. de Pot. q. 3. a. 5. ad 2.) ait: « Dicendum quod ex hoc ipso « quod quidditati (creaturae) esse attribuitur, non solum esse, « sed ipsa quidditas creari dicitur quia antequam esse ha- « beat, nihil est; nisi forte in intellectu creantis, ubi non est « creatura, sed creatrix essentia ».

III. Si concederetur hoc absurdum, quod possibilia aliquod esse, *quantumlibet diminutum*, haberent ab aeterno independenter a Divina Essentia Divinoque Intellectu; sequeretur dari aliquam positivam entitatem independenter a Deo, relate ad quam Divinus Intellectus se haberet mere speculativo modo, et consequenter ut perfectibile ad perficiens, seu ut potentia ad actum. Atqui hoc asserere est aeque absurdum et impium. Ergo possibilia aeternaliter non habent aliud esse quam esse divinum, quod est ipsa Divina Essentia.

PARS SECUNDA

DE

PASSIONIBUS SEU PROPRIETATIBUS ENTIS

QUAESTIO VII.

DE TRANSCENDENTIBUS IN COMMUNI

78. Quamvis enti non possint fieri *additiones propriae dictae* per modum, quo differentia additur generi, vel accidens subiecto, quia quaelibet natura vel perfectio est essentialiter ens; possunt tamen eidem fieri *additiones quaedam improprie dictae*, inquantum scilicet exprimunt aliquem ipsius modum, qui nomine entis non exprimitur. Iamvero id dupliciter contingere potest, vel. 1. ita ut modus expressus sit aliquis *specialis modus entis, qui non generaliter consequatur omne ens*, et sic habemus decem suprema genera, nempe substantiam, relationem, quantitatem, qualitatem etc., vel 2. ita ut modus expressus sit *aliquis modus generaliter consequens omne ens*, videlicet qui tam late pateat sicut ens. Porro hi modi, qui generaliter consequuntur omne ens sunt quinque, nempe: *res, unum, aliquid, verum* et *bonum*, sicut ex Thesi sequenti patebit.

THESIS XXII. — Modi, qui generaliter consequuntur omne ens, sunt quinque nempe *res, unum, aliquid, verum, et bonum* (1).

PROBATUR.

79. Modus aliquid generaliter consequens omne ens, vel consequitur omne ens quatenus ens *in seipso* seu *absolute* consideratur, vel quatenus consideratur *in ordine ad aliud.* Si sit modus consequens omne ens *absolute consideratum,* vel exprimit in ente aliquid *affirmative* idest *positive,* vel *negative* tantum. Si exprimit aliquid *positive* simul et *absolute,* id nequit esse aliud quam ipsa *essentia,* quia non invenitur aliquid affirmative dictum absolute de omni ente, nisi essentia eius, secundum quam esse dicitur; et sic imponitur nomen *res,* quae differt a nomine *ens* in eo. quod *ens* sumitur ab actu essendi, sed nomen *res* exprimit *quidditatem* sive *essentiam* entis. Si autem exprimit aliquid *negative* simul et *absolute,* talis negatio nequit esse nisi ipsa *indivisio* entis; omne enim ens, eo ipso quod est ens, est *indivisum in se,* atque ita imponitur nomen *unum;* nihil enim aliud est unum transcendentaliter acceptum nisi ens indivisum. Si autem sit modus consequens omne ens *consideratum relative* seu *in ordine ad aliud;* hic modus vel exprimit *divisionem* unius entis ab omni alio ente, et significatur nomine *aliquid,* quasi *aliud quid;* vel exprimit *ordinem ad id,* quod potest aut intentionaliter fieri omne ens, cuiusmodi est intellectus, aut ferri in omne ens, cuiusmodi est appetitus. Quatenus igitur ens per suum esse dicit *ordinem cognoscibilitatis* ad intellectum, vocatur *verum;* quatenus autem per suum esse dicit *ordinem appetibilitatis* ad appetitum, vocatur *bonum.* Ergo modi, qui consequuntur omne ens, sunt quinque, nempe: *res, unum, aliquid, verum* et *bonum.*

(1) Cfr. S. TH. qq. dd. *De Verit.* q. 1. a. 1.

THESIS XXIII. — **Ex modis consequentibus omne ens, tres, nempe *unum verum* et *bonum* se habent ad modum proprietatum et ideo recte vocantur passiones propriae entis.**

PRAENOTIONES.

80. **Proprietates stricto sensu** alicuius essentiae sunt *accidentia* quae resultant ex principiis constitutivis essentiae. Hoc sensu *dimensiones* sunt proprietates corporis physici, *risibilitas* est proprietas hominis.

Proprietates lato sensu alicuius essentiae sunt rationes quaedam quae licet *identificentur a parte rei* cum ipsa essentia, tamen *in sua formalitate* important aliquid quod concipitur quasi praesupponens essentiam ab eaque resultans.

Nos in Thesi demonstramus rationes expressas nominibus *unius, veri* et *boni* se habere ad *ens* ad modum proprietatum eius, nempe esse *proprietates entis lato sensu acceptas.*

PROBATUR THESIS.

81. Proprietates lato sensu acceptae alicuius essentiae sunt eae rationes, quae licet identificentur a parte rei cum ipsa essentia, tamen in sua formalitate important aliquid quod concipitur quasi praesupponens essentiam, ab eaque resultans. Atqui hoc modo se habent tres modi generales entis, nempe: *unum, verum* et *bonum.* Etenim ens nequit concipi ut indivisum, nisi concipiatur prius constitutum in suo esse; nequit concipi ut cognoscibile ab aliquo intellectu, neque ut appetibile ab aliquo appetitu, nisi concipiatur prius ut *habens esse,* nempe ut ens. Dum contra eo ipso quod concipitur ut *ens* nempe ut *habens esse,* concipiuntur ab eo dimanare rationes *indivisi, cognoscibilis,* et *appetibilis,* quae sunt rationes *unius, veri* et *boni.* Ergo hae rationes se habent ad modum proprietatum seu passionum entis.

Hos autem modos esse solos, qui se habeant ut proprietates entis, patet ex eo quod primus modus, qui importat *rem*

seu *essentiam*, identificatur tum *re* tum *ratione* cum *essentia* entis. Tertius autem modus, qui importat *aliquid*, reducitur ad *unum*, quia unitas entis completur per hoc quod sit indivisum in se et divisum a quolibet alio. Ergo tantum tres modi generales entis nempe *unum*, *verum* et *bonum* se habent tamquam proprietates seu passiones entis (1).

(1) Cfr. ALAMANN. *Sum. Ph.* 4. p. q. 11. a. 2.

QUAESTIO VIII.

DE UNITATE TRANSCENDENTALI

THESIS XXIV. — **Unum transcendentale, quod significat *ens indivisum* 1. convertitur cum ente, et 2. importat rationem mere negativam simul cum ente, tamquam cum suo fundamento.**

PROBATUR PRIMA PARS.

82. Illud convertitur cum ente, quod realiter importat idipsum quod importat ens, quamvis exprimat aliquid quod nomine entis non exprimitur. Iamvero unum transcendentale importat realiter idipsum, quod importat ens. Etenim *unum* nihil aliud significat quam *ens indivisum*. Ens autem est indivisum per hoc ipsum quod est ens. « Nam omne ens aut est « simplex aut compositum. Quod autem est simplex est indi- « visum et actu et potentia. Quod autem est compositum, non « habet esse quamdiu partes eius sunt divisae, sed postquam « constituunt et componunt ipsum compositum. Unde mani- « festum est quod esse cuiuslibet rei consistit in indivisione. « Et inde est, quod unumquodque sicut custodit suum esse, « ita custodit suam unitatem » (1).

(1) S. TH. 1. p. q. 11. a. 1.

PROBATUR SECUNDA PARS

83. Nomen significans subiectum aliquod affectum negatione, non importat meram negationem. Atqui tale est unum transcendentale. Nam significando ens indivisum, significat subiectum aliquod affectum negatione seu ens cum negatione divisionis. Ergo unum transcendentale non importat meram negationem, sed ens quatenus indivisum (1).

84 Corollarium. *Indivisio, quae importatur per unum transcendentale, se habet ad modum privationis, idest ut privatio improprie dicta, cum sit quodammodo media inter strictam privationem et simplicem negationem.*

Etenim privatio determinat sibi subiectum, cuius est privatio, v. g. *caecitas* in *homine*. Simplex autem negatio nullum subiectum sibi determinat. Quare sub hoc respectu indivisio transcendentalis convenit cum privatione et differt a simplici negatione; quia indivisio *determinat sibi subiectum*, nempe *ens* in oppositione ad *non ens*. Etenim ens *ratione suae indivisionis* est unum et est ens; et eo modo est ens, quo est unum. Unde S. Thomas ait: « Esse uniuscuiusque rei consistit in indivisione ». Attamen non potest dici privatio stricte sumpta. Nam talis privatio supponit in subiecto, cuius est privatio, aptitudinem ad habendam formam contrariam privationi (salvo eodem subiecto), v. g. *caecitas* est privatio stricte sumpta *in homine* non vero *in lapide*, quia homo caecus, remanens homo, habet aptitudinem ad formam contrariam caecitati, nempe ad visionem; lapis autem non item. Indivisio vero transcendentalis non supponit in suo subiecto aptitudinem ad habendam formam sibi contrariam nempe divisionem seu multiplicitatem sibi oppositam (salvo eodem subiecto). Etenim unumquodque ens, eo modo est ens, quo est unum et indivisum. Quare hoc ipso quod cessaret esse indivisum cessaret esse unum et ens (2).

---

(1) 1. p. q. 30. a. 3.

(2) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 9. a. 7. ad 11.

THESIS XXV. — **Unum et multa non eodem modo opponuntur. Nam 1. unum praedicamentale, quod est principium numeri, opponitur multis ut mensura mensurato. 2. Unum autem transcendentale, quod convertitur cum ente, opponitur multis ut indivisum diviso ad modum privationis (1).**

PRAENOTIONES.

85. 1° **Unitas seu unum transcendens** est ipsum ens, quatenus indivisum, et est analogum sicut ens respectu suorum inferiorum. Significat enim: *Unum suo modo indivisum.*

2° **Unitas praedicamentalis** est unitas stricte numerica seu quantitativa. Haec potest dupliciter sumi: α) Quatenus est quaedam quantitas continua actualiter indivisa (ex. gr. aliqua linea determinata); sub quo respectu *unum* non differt a speciali ente suo modo indiviso, et est formaliter sub praedicamento quantitatis. β) Potest sumi unitas praedicamentalis quatenus est principium numeri et assumitur ad mensurandas quantitates, vel ex ipsa natura sua, ut *simplex unitas* in numeris, vel ex conventione, sicut *palmus* vel *metrum* assumuntur ut unitas ad mensurandas extensiones. Tantum sub hoc secundo respectu unitas praedicamentalis est principium numeri, et, quamvis *non directe*, tamen *reductive* pertinet ad praedicamentum quantitatis.

3° **Multitudo transcendentalis et multitudo praedicamentalis.** *a*) Unitati transcendentali correspondet multitudo transcendentalis, seu multitudo entium, quae sunt in seipsis indivisa et ab unoquoque alio divisa.

b) Unitati autem praedicamentali correspondet multitudo stricte numerica seu quantitativa. « Considerandum est (ait « S. Th.) (2) quod omnis pluralitas consequitur aliquam divi- « sionem. Est autem duplex divisio. Una *materialis* quae fit « secundum divisionem continui et hanc consequitur numerus « qui est species quantitatis. Unde talis numerus non est nisi

(1) Cfr. S. TH. 1. p. q. 11. a. 2.
(2) 1. p. q. 30. a. 3.

« in rebus materialibus habentibus quantitatem. Alia est di-« visio *formalis* quae fit per oppositas vel diversas formas, et « hanc divisionem sequitur multitudo quae non est in aliquo « genere sed est de transcendentibus, secundum quod ens di-« viditur per unum et multa. Et talem multitudinem solam « contingit esse in rebus immaterialibus ».

c) Unde diverso modo resultat multitudo transcendens et multitudo numerica seu quantitativa. Nam multitudo quantitativa habetur tantum per divisionem materialem ratione dimensionum. Multitudo autem transcendentalis requirit tantum divisionem formalem, quae fit per oppositas vel diversas formas seu essentias, secundum quas entia immaterialia existunt tamquam purae formae per se.

d) Quare multitudo transcendens supponit multa entia, quorum unumquodque sit indivisum in se et divisum a quolibet alio. Et quoniam haec indivisio entis in se non est aliud quam *unitas transcendentalis;* quae nihil addit proprie et realiter enti; divisio autem entis a quolibet alio est *aliquidditas transcendentalis;* quae similiter nihil addit proprie et realiter enti; sequitur *multitudinem transcendentalem* nullam realitatem superaddere illis de quibus praedicatur, sed tantum addere respectum rationis, videlicet *duas negationes, prout scilicet aliquid est in se in divisum et prout est divisum ab alio, quod quidem dividi est unum eorum non esse alterum* (1).

Contra, multitudo praedicamentalis cum resultet ex divisione materiae, quae non potest fieri nisi secundum dimensiones, ponit aliquod accidens reale in illis de quibus praedicatur et ex quorum divisione resultat.

e) Quoniam *ens, unum, bonum* etc. sunt transcendentia, nunquam poterit dari aliqua privatio entis, vel boni, vel unius, etc. quae non fundetur in aliqua entitate, unitate, bonitate, etc. Quare ipsa multitudo, quamvis opponatur unitati *ad modum privationis,* tamen et ipsa, cum sit collectio quaedam entium, constituit aliquod ens et unum *secundum quid,* quod

(1) S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 9. a. 7. in c.

resultat vel vi alicuius realis accidentis, vel per meram relationem rationis, prouti unitas, cui haec multitudo opponitur, est praedicamentalis vel tantum transcendentalis. Quapropter nulla multitudo opponitur *omni omnino unitati*. Nam, cum ipsa multitudo sit aliqua unitas, non opponitur sibi ipsi; estque, reduplicative ut multitudo, vel ens reale, vel ens rationis, prouti unitas, cui opponitur est in praedicamento quantitatis vel non. Quare optime dicuntur *multa simpliciter* esse *unum secundum quid* (1).

PROBATUR PRIMA PARS.

86. Mensura opponitur mensurato, oppositione relativa. Sed unum praedicamentale, quod est principium numeri (stricte dicti), est mensura multitudinis praedicamentalis. Ergo unum, quod est principium numeri, opponitur multitudini praedicamentali ut mensura mensurato. *Maior* constat ex eo, quod mensura est correlativa mensurato. *Minor* probatur ex ipsa definitione numeri, qui definitur *multitudo mensurata per unum.*

PROBATUR SECUNDA PARS.

87. Unitas transcendentalis importat exclusionem intrinsecae divisionis ab ente; multitudo ei opposita importat ens quoddam, in quo accipi debeat divisio, nempe importat plura mutuo divisa. Ergo unitas, qua talis, et multitudo, qua talis, 1. opponuntur; 2. opponuntur ut indivisum diviso, quia in hisce rationibus fundantur; 3. opponuntur ad modum privationis, quia indivisio est privatio divisionis et divisio est privatio indivisionis in illo ordine in quo sumuntur.

---

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 11. a. 2. ad 1.

THESIS XXVI. — *a*) **Unum dividitur in *unum substantiale*, seu *per se*, et *unum accidentale*, seu *per accidens*. *b*) Haec autem multipliciter subdividuntur.**

DECLARATUR PRIMA PARS.

88. Quemadmodum ens denominatur ab esse; similiter unum denominatur ab esse indiviso. Ergo quemadmodum se habet essentia ad esse, similiter se habet ad indivisionem. Quatenus igitur aliqua essentia creata, sive simplex, sive composita, actuatur ab esse primo et substantiali indiviso, habemus *unum per se* seu *substantiale;* quatenus ulterius actuatur ab aliquo esse secundario et accidentali indiviso, habemus *unum per accidens* seu *accidentale.*

DECLARATUR SECUNDA PARS.

89. **Unum per se** seu **substantiale** est substantia, quae habet unitatem τοῦ esse primi. Iamvero hoc esse primum vel est actus essentiae compositae ex materia prima et forma substantiali, vel est actus essentiae simplicis. In primo casu unitas substantialis ita est indivisa, ut non sit indivisibilis; quia quod est compositum potest resolvi in partes componentes. In secundo casu unitas substantialis est indivisa et indivisibilis; quia quod est simplex nequit resolvi in partes. « Simplicium essentiae sunt indivisae et actu et potentia. Com« positorum vero essentiae sunt indivisae secundum actum tan« tum » (1). Unde unitas substantiae compositae est minus perfecta, quam unitas substantiae simplicis. Perfectissime autem unum est quod ita subsistit, ut sit indivisum tum in ordine essentiae tum in ordine existentiae. Tale est ipsum esse subsistens, nempe Deus.

90. **Unum per accidens** seu **accidentale** est indivisio τοῦ esse secundi seu accidentalis, per quod actuatur aliquod

(1) Cfr. 1. p. q. 11. a. 4.

subiectum, iam in suo esse primo constitutum, secundum aliquam formam accidentalem. Sic homo albus, dum actuatur per esse albedinis, facit unum per accidens cum forma albedinis. *Unum per accidens* esse potest triplicis rationis, nempe: *naturale, artificiale, morale,* prouti plura conveniunt in aliquod esse accidentale vel *naturale,* quod fit per operationem naturae, ut *homo albus;* vel *artificiale* quod fit per operationem artis, ut *horologium;* vel *morale,* quod fit per conspirationem plurium voluntatum in eundem finem omnibus communem, ut *aliqua societas,* ex. gr. esercitus vel civitas.

91. **Unum intentionale** importat convenientiam plurium in unitate conceptus fundata in aliqua eorum obiectiva similitudine. Quam unitatem vel esse *simpliciter dictam* seu *univocationis, vel secundum quid dictam* seu *analogiae* secundum varias analogias, declaravimus in Logica nn. 93, 94. Quum igitur harum unitatum fundamentum sit aliqua similitudo plurium in aliqua forma, explicare praestat varios sensus, secundum quos quaedam dicuntur similia.

92. **Similia lato sensu** dicuntur ea, quae quocumque modo conveniunt in aliqua ratione formali, sive haec forma sit ipsa eorum natura, sive sit aliquod accidens, sive sit alia perfectio tantum analogice communis. *Similitudo* enim definitur *convenientia* seu *communicatio in forma.* — Unde *a*) Si conveniant *in forma eiusdem rationis et secundum eumdem modum,* dicuntur *aequalia in similitudine,* ut sunt duo subsistentes eiusdem speciei, ex. gr. duo homines in quantum homines; vel duo habentes formam accidentalem in eodem gradu, ut duo calida in eodem gradu caloris. — *b*) Si conveniant *in forma eiusdem rationis, sed non secundum eumdem modum,* seu gradum, dicuntur *inaequaliter similia,* ut duo calida in diverso gradu caloris. — *c*) Si conveniant *in aliqua forma rationis simpliciter diversae,* sed *tantum proportionaliter eiusdem,* dicuntur *analogice similia,* aut etiam *dissimilia* stricte loquendo, quia talis similitudo imperfectissima et remotissima est. Hoc sensu dicuntur similia Creator et creatura, atque caetera agentia aequivoca eorumque effectus.

93. **Idem strictissimo sensu** importat *unitatem secun-*

dum esse cum adsignificatione relationis rationis, qua intellectus rem comparat cum seipsa eique ut sibi ipsi identificatam refert. Sic dicimus *idem eidem idem.*

Idem minus stricto sensu importat unitatem secundum intentionem plurium convenientium in eadem ratione substantiali. Sic duo homines dicuntur iidem secundum naturam humanam.

Aequalia stricto sensu dicuntur, quae conveniunt in eadem specie quantitatis, ut duo pyramides earumdem dimensionum.

Similia stricto sensu dicuntur, quae conveniunt in eadem specie qualitatis, ut duae columnae albae.

Nota. *Aequalia et similia lato sensu promiscue sumuntur.* Sic dicimus duas columnas marmoreas albas et bipedales esse aequales in albedine, easdem in longitudine, similes in natura.

94. Corollarium. *De analogia unius transcendentalis.* Quemadmodum ENS dicitur multipliciter et analogice de suis inferioribus, nempe vel *secundum esse intentionale,* vel *secundum esse reale;* vel *ut quod,* vel *ut quo;* vel *ut in se,* vel *ut in alio;* vel *per essentiam* vel *per participationem;* similiter UNUM dicitur vel *ut quod,* cuiusmodi est suppositum subsistens, vel *ut quo,* cuiusmodi sunt partes eius sive essentiales sive accidentales; vel ut *in se,* cuiusmodi est substantia; vel *ut in alio,* cuiusmodi est forma accidentalis; vel *per essentiam,* cuiusmodi est Deus: vel per *participationem,* cuiusmodi est creatura; vel *secundam intentionem,* ut genus.

QUAESTIO IX.

DE VERITATE TRANSCENDENTALI

Quaestio haec iam pertracta est in Logica maiori. Unde huc revocanda sunt quaecumque ibi diximus in quaest. V. *De Veritate*. Tantum sequentem Thesim, tamquam corollarium eorum quae ibi diximus, statuimus.

Thesis XXVII. — Verum transcendentale et ens convertuntur.

PROBATUR.

95. Id convertitur cum ente, quod nullam realitatem diversam ab ea, quam ens significat, importat; sed tantum exprimit aliquem respectum entis, quem nomen ens non exprimit. Atqui talis est ratio et nomen veri transcendentis. Etenim verum transcendens importat ens quatenus per suum esse est conforme vel conformabile intellectui. Ergo verum transcendens convertitur cum ente (1).

OBIECTIONES.

96. **Obiect. 1ª.** Quae habent diversa subiecta, non convertuntur. Sed verum est tantum in intellectu; ens autem est in rebus. Ergo verum et ens non convertuntur.

(1) Cfr. 1. p. q. 16. a. 3.

Resp. *Conc. mai. Dist. min.* verum formale seu ipsa intentio veritatis est tantum in intellectu, *Conc.* verum transcendentale seu materiale. *Nego.*

Obiect. 2ª. Id, quod se extendit ad ens et non ens, non convertitur cum ente. Sed verum se extendit ad ens et non ens; nam verum est, quod est, esse, et quod non est, non esse. Ergo verum et ens non convertuntur.

Resp. *Dist. mai.* Si ens minus late sumatur tantum pro ente reali, *Conc.;* si sumatur in tota sua extensione, quatenus includit etiam ens rationis, *Nego. Dist. min.* verum se extendit ad ens reale et ad non ens reale, quod tamen sit ens rationis. *Conc.;* quod ne quidem sit ens rationis, *Nego. Dist. rat. addit.* Veritas propositionis *quod non est, non est;* est aliquod ens rationis, *Conc.*; non est aliquod ens rationis, *Nego.*

Obiect. 3ª. Quae se habent secundum prius et posterius, non videntur converti. Sed verum videtur esse prius, quam ens: nam non intelligitur ens nisi sub ratione veri. Ergo videtur, quod non sint convertibilia.

Resp. *Dist. mai.* Quae se habent secundum prius et posterius secundum rem, *Conc.* secundum rationem tantum, *Nego. Negc min. Dist. rat. addit.* Non apprehenditur ens, nisi materialiter ratio veri consequatur rationem entis, *Conc.*; nisi formaliter apprehendatur ipsa ratio veri, *Nego.*

OBIECTIONES.

CONTRA DISTINCIONEM RATIONIS VERI AB ENTE (1).

97. **Obiect. 1ª.** Verum est id quod est. Sed id quod est, nihil est nisi ens. Ergo verum idem significat, quod ens; et ideo neque ratione distinguitur ab ente.

Resp. *Dist. mai.* Verum est id quod est absolute acceptum, *Nego;* est id quod est, acceptum quatenus refertur ad intellectum, ut ei conforme vel conformabile, *Conc. Contrad. min.*

Obiect. 2ª. Eorum quae differunt ratione, unum potest intel-

(1) S. Th. qq. dd. *De Verit.*, q. 1, a. 1.

ligi sine alio. Sed ens nequit intelligi sine vero; quia per hoc intelligitur, quod verum est. Ergo ens neque ratione differt a vero.

Resp. *Dist. mai.* Eorum quae differunt ratione, unum potest intelligi sine alio sub ea ratione sub qua unum differt ab alio, *Conc.;* sub ea ratione sub qua conveniunt, *Nego. Contrad. min.* ens nequit intelligi sine vero accepto sub formali ratione entis, *Conc.;* sine vero accepto sub formali ratione veri, *Nego. Dist. rat. addit.* ens per hoc intelligitur quia verum est, hoc sensu, quod realiter identificatur cum vero, *Conc.;* hoc sensu, quod ens nequeat intelligi, quin intelligatur ipsa formalis ratio veri transcendentalis, *Nego.*

Obiect. 3ª. Quaecumque non sunt idem, aliquo modo differunt. Sed verum et ens nullo modo differunt, quum neque per essentiam neque per differentias differant. Ergo verum et ens nullo modo distinguuntur.

Resp. *Dist. mai.* differunt vel differentiis proprie dictis, vel differentiis improprie dictis, *Conc.;* tantum differentiis proprie dictis, *Nego. Contrad. min.* ens et verum non differunt per differentias proprie dictas, *Conc.;* per differentiam improprie dictam, idest per expressionem ordinis ad intellectum, vi cuius ens denominatur verum, *Nego. Nego conseq.*

QUAESTIO X.

DE BONO

PRAENOTIONES.

98. **Boni descriptio.** *Bonum* est ens quatenus per suum esse reale dicit ordinem ad appetitum. Quare *bonum* a Philosopho dicitur *id quod omnia appetunt.* Quum enim unumquodque appetat perfectionem sibi convenientem, sive tendendo in eam si nondum eam possideat, sive quiescendo in ea si iam possideat; perfectio autem consistat in ipso esse reali, quod est actualitas caeterarum perfectionum; manifestum est ens per suum esse reale habere rationem perfecti et appetibilis tum relate ad rem cuius est esse, tum relate ad alias res, quas per suum esse reale quocumque modo perficere potest.

99. **Appetitus** hoc loco sumitur non solum pro voluntate, sed lato sensu *pro qualicumque tendentia* sive *ordinatione rei ad suam perfectionem.* Sic materia dicitur appetere formam et essentia existentiam. Quam rem ita declarat S. Thomas in 1. Ethic. lect. 1. « Quod autem dicit (Philosophus) bonum esse « id *quod omnia appetunt,* non est intelligendum solum de « habentibus cognitionem, quae apprehendunt bonum, sed « etiam de rebus carentibus cognitione, quae naturali appetitu « tendunt in bonum, non quasi cognoscant bonum, sed quia « ab aliquo cognoscente moventur ad bonum, scilicet ex or- « dinatione divini intellectus, ad modum quo sagitta tendit in « signum ex directione sagittantis. Ipsum autem tendere in « bonum, est appetere bonum. Unde et omnia dicit appetere

« bonum in quantum tendunt ad bonum. Non autem est unum « bonum in quod omnia tendunt, ut infra dicetur. Et ideo non « describitur hic aliquod bonum, sed bonum communiter sump- « tum. Quia autem nihil est bonum, nisi inquantum est quae- « dam similitudo et participatio boni summi: ipsum summum « bonum quodammodo appetitur in quolibet bono. Et sic potest « dici quod unum bonum est quod omnia appetunt ».

100. **Bonum simpliciter et bonum secundum quid.** Quum bonum habet rationem perfecti, *bonum simpliciter* est ens quod habet omnem perfectionem sibi debitam; videlicet, quum agitur de ente creato, bonum simpliciter est ens, quod praeter primam perfectionem seu substantialem, habet etiam secundarias seu accidentales perfectiones, quae ipsi competere debent. *Bonum secundum quid* est ens, quod non habet omnem perfectionem sibi debitam. Quare ens creatum quod haberet tantum perfectionem primam seu substantialem, vi cuius esset *ens simpliciter*, non esset *bonum simpliciter*, sed tantum *secundum quid*.

Thesis XXVIII. — Bonum et ens ita realiter convertuntur ut distinguantur ratione.

PROBATUR.

101. Bonum est ens in quantum per suum esse reale est appetibile. Atqui haec appetibilitas nullam realitatem addit ad esse entis. *Ergo bonum* et *ens convertuntur quoad rem.* Attamen *distinguuntur ratione.* Etenim bonum exprimit respectum entis ad appetitum, quem nomen ens non exprimit. Quae distinctio est *rationis ratiocinatae* seu cum fundamento in re (1).

COROLLARIA.

102. I. *Unumquodque eo modo est bonum, quo habet esse;* nempe si habet esse *ut quod,* est bonum ut quod; si habet esse *ut quo,* est bonum *ut quo;* si habet esse *in potentia,* est bonum *in potentia;* si habet esse *in actu,* est bonum *in actu.*

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 5. a. 1. et locis parallelis.

II. *Creatura ita dicitur essentialiter bona in actu,* quemadmodum dicitur essentialiter *ens in actu,* nempe lato sensu non stricto sensu (cfr. nn. 24, 25).

III. *Bonum habet rationem causae finalis;* quia finis est quod omnia appetunt. Atqui talis est ratio boni. Ergo etc.

IV. *Bonum creatum recte dicitur consistere in modo, specie et ordine.* Nam bonum est ens perfectum. Ens autem est perfectum per propriam formam, quae praesupponit commensurationem potentiae subiectivae ad ipsam, et quam consequitur ordinatio et inclinatio ad actiones sibi convenientes. Iamvero *commensuratio subiecti ad formam* dicitur modus: *forma* constituit rem in sua specie; *ordinatio* et *inclinatio* ad actiones naturae convenientes constituunt ordinem. Ergo bonum creatum recte dicitur consistere in modo, specie et ordine.

V. *Bonum recte dividitur in honestum, utile et delectabile.* Nam quod appetitur *propter se,* dicitur honestum; quod appetitur *propter aliud,* dicitur utile; id, in quo appetitus *quiescit,* dicitur delectabile. Iamvero hae sunt tres diversae rationes appetibilitatis. Ergo bonum, quod est ens quatenus appetibile, recte dividitur in honestum, utile et delectabile.

Nota. Doctrinam huius quaestionis evolutam invenies apud S. Thomam (1).

SCHOLION.

DE MALO.

103. *Malum* opponitur *bono,* non ut mera negatio, sed ut *privatio.* Ideo non invenitur nisi in subiecto bono, quod dicitur et est malum, quando caret aliqua perfectione sibi debita. Quapropter *malum* definitur *carentia boni debiti.* Et sane, quum impossibile sit, ut ens aliquod existat, quin sit saltem *ens simpliciter;* ens autem simpliciter necessario est bonum saltem secundum quid; impossibile est dari in rerum natura aliquod ens quod sit simpliciter malum; nam esset simul ens et non esset, quod contradictionem involvit (2).

---

(1) 1. p. q. 5. et locis parallelis.

(2) 1. p. q. 48. et ll. pp.

PARS TERTIA
DE PRAEDICAMENTIS

QUAESTIO XI.
DE PRAEDICAMENTIS IN GENERE

Post ea quae in Logica de Praedicamentis praelibavimus, restat ut ex professo de eorum numero agamus.

Thesis XXIX. — Demonstratur denarius numerus Praedicamentorum.

PRAENOTIONES.

104. Quum *ens* sit analogum, quamvis dicatur divisim de omnibus decem modis essendi, qui per praedicamenta dividuntur, esse nequit supremum genus, quod per differentias additas descendat ad decem Praedicamenta. Etenim omne genus contrahitur ad speciem per differentias, quae non participant genus, ad quod se habent ut actus ad potentiam subiectivam atque sunt extra essentiam illius. Nihil autem potest esse extra essentiam entis ita ut per additionem ad ens constituat aliquam speciem entis. Nam, quod est extra ens *nihil est*. *Nihil* autem seu *non ens* non potest esse differentia determinans seu perficiens.

PROBATUR THESIS.

105. Quum ens non possit esse supremum genus, tot admittenda sunt suprema genera, quot sunt *supremi modi essendi, ab invicem primo diversi*, secundum quos aliqua res creata potest participare esse, quique possunt de eorum inferioribus univoce praedicari. Atqui huiusmodi sunt tantum decem, nempe: *substantia, relatio, quantitas, qualitas, actio, passio, quando, ubi, situs*, et *habitus* seu *indumenta* et *arma*. Ergo praedicamenta sunt decem.

Prob. min. Quaelibet res finita, quae potest esse subiectum essendi tamquam *id quod est*, non potest concipi esse nisi decem modis primo ab invicem diversis, ad quos caeteri reducuntur. Vel enim consideratur secundum quod est *simpliciter* seu *substantialiter*, vel secundum quod est *secundum quid* seu *accidentaliter*.

Secundum primam considerationem habebimus tamquam supremum genus, sub quo ipsa *formaliter* ponatur, praedicamentum *substantiae;* qui modus essendi describitur: *modus essendi eius quod habet esse per se et in se.*

Secundum alteram considerationem, tot resultabunt suprema genera, sub quibus *denominative* res finita subsistens ponatur, quot erunt *supremi modi primo ab invicem diversi*, secundum quos haec res denominari poterit accidentaliter talis: puta; *quanta*, vel *qualis*, vel *agens* etc. Iamvero sic denominari poterit vel per aliquid ipsi *intrinsecum* vel per aliquid *partim extrinsecum* et *partim intrinsecum*, vel per aliquid *omnino extrinsecum*.

Si primum, nempe si res denominetur per aliquid ipsi *intrinsecum*, id vel est *relativum*, vel *absolutum*. Si sit *relativum* idest ordinans rem ad aliquem terminum distinctum, ut: *paternitas, filiatio, servitus* etc.; habemus praedicamentum *relationis*. Si sit *absolutum*, id vel consequitur materiam, sicut *quantitas*, secundum quam substantia extenditur ratione materiae, et habemus praedicamentum *quantitatis;* vel consequitur formam, ratione cuius subiectum est ulterius perfectibile et determinabile, et habemus praedicamentum *qualitatis*.

Si secundum, scilicet si res denominetur per aliquid *partim extrinsecum* et *partim intrinsecum;* id vel denominat rem tamquam principium actionis producentis effectum exteriorem, puta quod sit *comburens* vel *secans,* et habemus praedicamentum *actionis;* vel eam denominat tamquam terminum actionis procedentis a causa extrinseca, puta quod *comburatur* vel *secetur* ab aliquo, et habemus praedicamentum *passionis.*

Si tertium, scilicet si res denominetur per aliquid *omnino extrinsecum;* hoc erit vel mensura quaedam rei, vel non, sed erit merum adiacens. Si sit mensura quaedam rei, vel est mensura durationis eius nempe *tempus,* et habemus praedicamentum *quando;* vel est mensura ambiens et circumscribens superficiem rei, nempe *locus,* et habemus praedicamentum *ubi*; vel est mensura dispositionis partium rei in loco, qua res dicitur stare, vel iacere etc., et habemus praedicamentum *situs.* Si tandem erit merum adiacens, habemus praedicamentum *habitus,* quo subiectum dicitur *vestitum* vel *armatum.*

Praeter hos modos essendi alicuius rei finitae non dantur alii modi, qui non possint ad aliquem ex istis tamquam in supremum genus reduci (1).

106. **Obiicientibus** mensuram pertinere ad genus quantitatis, ac proinde *quando, ubi* et *situm* non constituere praedicamenta diversa a praedicamento *quantitatis; respondebis* mensuram non dici univoce de *quantitate,* de *quando,* de *ubi,* et de *situ,* sed analogice; utpote quae fundat in singulis *modum primo diversum* afficiendi substantiam, ut apparebit quum de unoquoque supremo genere absolute inspecto disputabimus.

Thesis XXX. — Refutantur Categoriae Kantianae.

PRAENOTIONES.

107. Emmanuel Kant, categorias logicas constituit ab Aristotelicis diversas. Praetermissa enim coordinatione conceptuum

(1) Cfr. S. Th. in V. *Metaph.* lect. 9. « Praedicatur ad subiectum tripliciter se potest habere » etc.

respondentium primae operationi intellectus humani, et consequenter nulla ratione habita obiecti proprii eius, quod est ens reale sensibile; exordium duxit ad suas categorias constituendas a secunda mentis operatione, quae est *compositio* et *divisio*. Haec res causa fuit, cur non potuerit coordinare praedicata realia, quae respondent modis essendi realibus, secundum quos ens reale sensibile existit vel simpliciter vel secundum quid; sed consideraverit tantum quosdam modos intentionales, quibus praedicatum connectitur cum subiecto in enuntiatione, quae est signum orale iudicii.

Hinc factum est, ut non solum primam mentis operationem minime ordinaverit ad assequutionem veritatis; sed secundae et tertiae operationi nostri intellectus fundamenta tum intrinseca tum extrinseca subtraxerit, sine quibus frustra nitimur ad veritatis assequutionem. Etenim tertia mentis operatio, seu ratiocinium, fundatur in secunda nempe in compositione et divisione iudicii, haec autem fundatur in simplici apprehensione, quae ab ente reali sensibili suum obiectum desumit, tamquam a suo proximo fundamento. Quare mirum non est, si in subiectivismum inciderit viamque straverit ad scepticismum.

SCHEMA CATEGORIARUM KANTII.

108. Kantius exorsus a consideratione *mere formali* huius entis rationis, quod est compositio praedicati cum subiecto, totidem supremas categorias adsignavit, quot censuit esse praecipuos modos referendi praedicatum ad subiectum. Hos deprehendit esse quatuor, nempe: *quantitatem, qualitatem, relationem, modalitatem* quos in alios tamquam in subalternos divisit.

I. Quantitas. Primum modum referendi praedicatum ad subiectum desumpsit ex maiori vel minori extensione subiecti affecta a praedicato, prouti nempe vel una tantum pars subiecti, vel plures eius partes, vel totum subiectum afficiuntur a praedicato. Et secundum hanc considerationem statuit ca-

tegoriam *quantitatis*, cui tamquam species subalternas subiecit *unitatem, pluralitatem, totalitatem.*

II. **Qualitas.** Secundum modum referendi praedicatum ad subiectum desumpsit ex qualitate enuntiationis, quae resultat ex convenientia vel disconvenientia praedicati cum subiecto; vel ex limitatione alicuius praedicati convenientis subiecto. Videlicet consideravit praedicatum tamquam subiecto conveniens vel repugnans, vel limitate conveniens. Et secundum hanc considerationem stabilivit categoriam *qualitatis*, cui subalternavit *affirmationem, negationem, limitationem.*

III. **Relatio.** In tertio modo referendi praedicatum ad subiectum, consideravit tantum convenientiam praedicati cum subiecto, et in hac consideratione deprehendit praedicatum convenire posse subiecto vel *absolute*, vel *per ordinem ad aliud*, qui ordo potest esse triplex, nempe *causalitatis, dependentiae, reciprocantiae.* Hunc modum Kantius vocavit *relationem*, utpote importantem habitudinem convenientiae praedicati ad subiectum, eiusque species posuit *substantiam, accidens, causam, effectum, actionem* et *passionem.*

IV. **Modalitas.** In quarto modo, Kantius animadvertit posse praedicatum convenire vel disconvenire subiecto aut *simpliciter* aut *possibiliter*, aut *necessario* aut *contingenter.* In quibus modis convenientiae vel discrepantiae deprehendit categoriam *modalitatis*, quam subdivisit in *existentiam* et non *existentiam, possibilitatem* et *impossibilitatem, necessitatem* et *contingentiam.*

REFUTATIO.

109. Supradictae Kantii Categoriae multiplici vitio laborant. Etenim,

1. *Earum fundamentum est erroneum*, quum ortum ducant ex mera consideratione formali compositionis praedicati cum subiecto, quae respondet secundae operationi nostri intellectus, praetermissa consideratione primae operationis intellectivae eiusque obiecti, quod est ens reale sensibile.

Iamvero qui categorias ita constituit, minime coordinat

praedicata realia in ordine praedicamentali, viamque sternit scepticismo; ut ex Praenotionibus et ex praecedentibus Thesibus constat. Ergo Kantianae Categoriae propter erratum fundamentum reiciendae sunt..

2. *Kantius connumerat categoriis ea, quae nullatenus dici possunt suprema rerum genera aut eorum inferiora;* quum sint vel rationes analogice tantum communes, ut *causa, effectus, accidens*; vel qualitates enuntiationis, ut *affirmatio* et *negatio;* vel eius modi, ut *possibilitas, impossibilitas, necessitas* et *contingentia,* qui modi possunt etiam applicari enti in quantum est ens; vel tantum modus aliquis communis omnibus categoriis, ut est *modalitas.*

3. *Inter categorias Kantianas quaedam, quae veris categoriis adnumerari possunt, a) vel male describuntur, ut relatio,* quae, prouti ab eo describitur, nequit dici relatio praedicamentalis, quum importet quamcumque transcendentalem habitudinem inter potentiam et actum; *b) vel male collocantur,* ut *substantia,* quae, quum sit aliquid maxime absolutum, ponitur sub categoria *relationis; quantitas* autem quae est natura posterior substantia, a qua dependet in esse, ponitur primo loco; *actio* et *passio,* quae constituunt diversa praedicamenta, ponuntur sub categoria *relationis* simul cum *causa* et *effectu,* quamvis neque illa neque ista sint relationes; licet fundare possint relationes. Tandem *accidens* generatim acceptum ponitur sub categoria *relationis,* licet non omne accidens sit relativum sed quoddam tantum. Qua in re dupliciter erravit Kantius; primo quidem, quia *relatio* est quoddam *accidens,* et ideo universalius nequit subiici minus universali; secundo quia *accidens* non univoce dicitur de suis inferioribus.

Ergo categoriae Kantianae sunt prorsus reiiciendae.

QUAESTIO XII.
DE SUBSTANTIA

CAPUT I.

DE SIGNIFICATIONE ET DIVISIONE SUBSTANTIAE,

110. *a*) *Substantia latissime accepta* significat quamlibet essentiam in se et non in alio existentem, quo sensu dicitur analogice de ipsa Divina Essentia.

b) *Substantia praedicamentalis* describitur a S. Thoma (1) « *res, cuius quidditati debetur esse non in aliquo* ». Quae descriptio exhibet nobis 1, substantiam tamquam *subiectum primum essendi,* 2. substantiam solam vocari posse *ens primum et ens simpliciter,* ens primum, quia substantia per primum esse (quod non supponit aliud esse praevium) actuatur; ens simpliciter, quia ipsi competit actus essendi *absolute* et non in ordine ad aliud.

c) Quare a ratione substantiae excluduntur non solum accidentia, sed (in entibus materialibus) etiam partes substantiales, sive sint essentiales, ut materia et forma, sive integrales, ut manus, pes, cor, etc., quae non subsistunt per proprium esse, sed per esse compositi atque totius, in quo faciunt unum per se, tum in linea essentiae singularis, tum in linea existentiae.

111. **Substantia dividitur ab Aristotele in primam et secundam;** quod ita explicatur a S. Thoma (2): « Substan-

(1) QQ. dd. *De Pot.* q. 7. a. 3. ad 4.
(2) In V. *Metaph.* lect. 10.

« tia duobus modis dicitur: quorum unus est secundum quod « substantia dicitur id, quod ultimo subiicitur in propositio- « nibus, ita quod de alio non praedicetur, sicut substantia « prima. Et hoc est quod est *hoc aliquid* quasi per se sub- « sistens, et quod est inseparabile, quia est ab omnibus distinc- « tum et non communicabile multis. Et quantum ad haec tria « differt substantia particularis ab universali.

« Primo quidem, quia substantia particularis non praedi- « catur de aliquo inferiori, sicut universalis: secundo, quia « substantia universalis non subsistit nisi ratione singularis, « quae per se subsistit: tertio, quia substantia universalis est « in multis, non autem singularis, sed est ab omnibus separa- « bilis et distincta ».

a) Substantia prima definitur ab Aristotele (1) « quae neque de subiecto aliquo dicitur, neque in subiecto aliquo est »; uti Petrus et Paulus, qui sunt prima subiecta, nam subiiciuntur omnibus illis, quae sunt in subiecto vel praedicantur de subiecto, puta albedini, doctrinae, virtuti, etc.

b) Substantia secunda dicitur: « quae non est in subiecto, sed dicitur de subiecto »; homo enim (universaliter acceptus) non est in Petro, tamquam in subiecto, sed dicitur de Petro, tamquam de inferiori. Quare substantia secunda est essentia seu quidditas, quae est *pars formalis* individui vel substantiae primae; substantia autem prima comparatur ad secundam tamquam totum ad suam partem formalem; nam substantia prima complectitur et quidditatem et proprietates illam individuantes (cfr. Log. n. 200).

112. **Partes substantiae compositae,** sive substantiales, ut materia prima et forma substantialis, sive integrales, ut caput, manus, pes, etc. pertinent *reductive* ad praedicamentum substantiae, et nequeunt vocari simpliciter substantiae sed vocantur *partes substantiae,* vel *substantiae incompletae.* Unde si aliquando vocantur *substantiae,* semper subintelligitur vox *incompletae.*

---

(1) *De praedic.* c. 1.

113. **Subsistere** importat *actum existendi per se et non in alio*. Quare neque substantiis secundis, neque accidentibus, neque partibus sive essentialibus sive integrantibus substantiarum materialium competere potest, sed tantum substantiae primae et singulari. — Etenim *a*) *substantia secunda* se habet ad substantiam primam ut *pars formalis* ad *suum totum*, et in entibus materialibus, distinguitur a substantia prima. Etenim substantia prima addit supra secundam *materiam individuam*, quae est principium individuationis, et accidentia, quae hanc materiam determinant; atque ita essentia non est omnino idem cum substantia prima et singulari. — *b*) *Accidentia* habent esse non in se, sed in alio; ideoque indigent extrinseco fundamento, quo sustententur. — *Partibus* tandem *essentialibus* et *integralibus* non competit primo et proprie ratio entis, sed composito, per cuius esse actuantur et existunt. — Unde remanet ut tantum de substantia *prima actuali* dici possit quod subsistat. Quae tunc dici poterit proprie subsistens quando erit *quoddam completum per se existens*, videlicet completum et per se stans tum in linea essentiae tum in linea existentiae, ita ut non actuetur per esse (existentiae) alienum sed per proprium; cuiusmodi sunt Socrates, Plato, haec arbor, iste agnus, etc. (1).

114. **Substantia nequit accipere magis et minus.** Maior enim vel minor participatio alicuius formae, supponit subiectum in suo primo esse constitutum. Atqui per formam substantialem aliquid in suo primo esse constituitur et ponitur in specie aliqua determinata. Ergo substantia non recipit magis et minus. Sic nequit aliquod subiectum esse magis vel minus homo, magis vel minus leo, etc., quamvis esse possit magis vel minus doctum, magis vel minus calidum, etc.

Quapropter *substantia dicitur consistere in indivisibili*, non hoc sensu, quod substantia composita non possit dividi seu resolvi in sua componentia, haec enim divisio contingit in corruptione cuiuscumque substantiae corporeae; sed dicitur

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. ad *Pot.* q. 9. a. 2. ad 13. et 3. p. q. 2. a 3. ad 2.

consistere in indivisibili, quatenus nequit quidquam addi vel detrahi eius definitioni, quin pereat conceptus specificus eiusdem. Sic si demas rationalitatem a conceptu substantiae humanae, iam cessat notio hominis (1).

CAPUT II.

ERRONEAE QUAEDAM DEFINITIONES SUBSTANTIAE REIICIUNTUR.

115. **Reiicitur definitio Spinozae.** Hic in sua Ethica part. 1. def. 3, aiebat: « Per substantiam intelligo id quod *in « se est*, et *per se* concipitur; hoc est, id cuius conceptus non « indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat ». Quam definitionem ita explicabat ut 1. excluderet omnem distinctionem inter essentiam et existentiam cuiuslibet existentis; 2. ut, dicendo substantiam *per se* concipi, excluderet non quidem inhaerentiam in aliquo subiecto, sed dependentiam a quacumque causa efficiente, etiam suprema, quae realiter esset distincta a substantia; videlicet asserebat substantiam esse *ens a se*.

Iamvero haec definitio in sensu Spinozae, ut quisque videt, non est definitio substantiae praedicamentalis, sed est descriptio *ipsius esse per se subsistentis*, cui tantum haec praedicata convenire possunt. Quemadmodum enim ex demonstratis in quaestionibus IV et V resultat, quidquid non est actus purus in ordine essendi, non habet existentiam vi formae suae et consequentur causari indiget ab eo quod est ipsum esse subsistens. Iamvero substantias materiales et substantias spirituales finitas non esse actus puros in ordine essendi ex supradictis satis manifestum est. In tantum autem substantia praedicamentalis dici potest *essentia quae non habet esse suum per aliud*, sed *per se;* in quantum τό *aliud* accipitur pro causa *formali intrinseca*. Nihil enim est magis intrinsecum substantiae existenti, quam suum esse existentiae, quum esse sit formalissimum omnium quae in re sunt. Ad rem ait S. Tho-

(1) Cfr. S. Th. p. q. 93. a. 3. ad 3. 1. 2. q. 52. art. 1. 2.
(2) I. Sent. Dist. 3. q. 1. a. 2. ad 2.

mas (1): « Dicendum quod esse creatum non est per aliquid « aliud, si ly *per* dicat causam formalem *intrinsecam;* immo « ipso formaliter est (i. e. existit) creatura: si autem dicat « causam formalem extra rem, vel causam effectivam, sic est « per divinum esse et *non per se* ».

Quapropter quemadmodum repugnat pantheismus, ut suo loco fuse ostendemus; similiter repugnat *Spinoziana definitio substantiae* quae pantheistica est. Insuper repugnat ipsi etymologiae vocis substantiae stricte dictae. Nomen enim substantiae imponitur a substando, eo quod substantia sit subiectum accidentium, quibus perficitur. Quae potentialitas quam longe absit a Divina Essentia, cuilibet vel mediocriter in Metaphysica versato manifestum est, atque a nobis in Theologia naturali demonstrabitur. Idcirco, ait S. Thomas (1): « Nomen « substantiae imponitur a substando, Deus autem nulli substat ».

116. **Reiicitur definitio Giobertii.** Hic philosophus ponit rationem substantiae *in realitate, sive* (ut ipse ait) *in negatione nihili.* Ex qua definitione omnino inepta, quia non tantum substantia, sed etiam accidentia et principia intrinsece constitutiva substantiae, si existunt, sunt suo modo realitates sive negationes nihili, infert per demonstrationem adhuc ineptiorem conclusiones erroneas. Sic enim argumentatur; substantia consistit in realitate, sive in negatione nihili. Iamvero negatio nihili est operatio. Ergo substantia est causa quaedam, sive vis, sive principium operationis per quam ipsa nihilum negat.

Cui argumentationi respondere quis posset. *Dist. mai.* Substantia consistit in quacumque realitate, quae sit negatio nihili, *Nego;* consistit in tali realitate, quae absolute subsistit, quaeque mediantibus accidentibus, est principium remotum operationis, *Conc. Contrad. min.* aliqua negatio nihili est *operatio, Conc.* Omnis negatio nihili est operatio. *Nego. Nego conseq.*

Praeterea notio causae non est confundenda cum notione substantiae, siquidem substantia per se spectata non refertur

(1) I. sent. Dist. 8. q. 4. a. 2.

ad aliud quod ab ea fluat. Notio autem *causae* addit substantiae relationem ad aliud tamquam ad effectum, et supponit in substantia finita accidentia seu virtutes operativas superadditas substantiae tamquam principia proxima operationum. Tandem Giobertius, quum substantiam dicit esse *vim quamdam*, confundit actum purissimum per se subsistentem cum ente composito. Etenim tantum actus purissimus subsistens, nempe Deus, esse potest sua virtus, idest ipsa vis subsistens (ut ex dicendis in Theologia naturali apparebit). In caeteris autem entibus vis proxime operativa est accidens. Si igitur definitio Giobertiana vera esset, reincideremus in pantheismum Spinozianum.

117. **Reiicitur definitio Lokii.** *Lokius* substantiam inter figmenta nostrae mentis amandat, eamque ait nihil aliud esse quam *complexionem qualitatum, quas sensu percipimus ignota ratione coexistentium.* Sed vehementer errat. Nam haec substantiae descriptio contradictionem implicat. Quaerimus enim utrum hae qualitates existant in seipsis, vel in aliquo subiecto; vel utrum una qualitas existat in alia tamquam in subiecto. Si primum, iam non essent amplius qualitates, de quarum essentia est modificare seu perficere aliquod subiectum, sed essent totidem subiecta in se subsistentia. Atqui subiectum realiter in seipso subsistens est substantia realiter existens. Ergo hae qualitates Lokianae essent verae et realissimae substantiae. Quod si existant in aliquo subiecto vel una in alia tamquam in subiecto; quaerimus de hoc subiecto, utrum existat in seipso an in alio, donec, ne fiat processus in infinitum, deveniamus ad aliquam realitatem, quae per se et non in alio existit, nempe ad substantiam realem.

Neque proficit quidquam Lokius aiendo has qualitates esse communi quodam vinculo copulatas. Etenim huiusmodi vinculum aut est nova qualitas alteri inhaerens, aut est qualitas nulli inhaerens, sed in seipsa consistens. Si in seipsa consistit, est substantia realiter existens; si alteri inhaeret, hoc alterum erit substantia.

CAPUT III.

DE PRINCIPIO INDIVIDUATIONIS SUBSTANTIARUM CORPOREARUM.

THESIS XXX *bis*. — Primum principium individuationis in substantiis corporeis est materia quantitate signata.

Praenotanda. I. *Sensus thesis.* Substantiae corporeae non tantum sunt multiplices genere et specie, ut genere vel specie differunt homo, lupus, carbo, lilium, etc.; sed manifestum est in eadem specie inveniri plura individua, quae numero tantum differunt, non specie. Ratio multiplicabilitatis specierum in entibus generatim, et proinde in substantiis corporeis iam data est supra. Vidimus enim quomodo actus essendi coaretetur, multiplicetur per potentias reales essendi, ex seipsis diversas, seu essentias ab earum existentia distinctas; unde, ex essentia scilicet et esse, exsurgunt entia quae se habent ad esse prout unicuique convenit iuxta essentiam eius, hoc est diversimode iuxta diversas essentias. Ita ens invenitur analogice in multis essentia diversis; et si ad substantias attendimus, in multis substantiis essentia seu specie diversis. Nunc autem quaerendum manet quomodo eadem essentia specifica inveniri possit in multis *numero* diversis. Ratio intrinseca ultima multiplicabilitatis substantiarum corporearum intra eamdem speciem erit primum principium individuationis.

Dixi *primum* principium individuationis. Nam distingui possunt: 1°: principium *manifestativum* individuationis, quod consistit in notis individuantibus, id est in illis accidentibus quorum ope a nobis individua distinguuntur, et quae his versiculis enumerantur:

Forma, figura, locus, tempus, stirps, patria, nomen:
Haec ea sunt septem quae non habet unus et alter.

Patet autem accidentia non esse rationem cur haec natura sit individuata, sed propriam individuationem a substantia iam aliunde individuata accipere. Et revera, « quantumcumque aggregentur (illa accidentia), non erit certa assignatio huius singularis nisi per accidens, in quantum contingit omnia simul collecta in uno solo inveniri ». S. Th., in VII Metaph., lect. 15.

2° Principium *formale* seu, et quidam aiunt, proximum individuationis (Remer, ed. 2ª, p. 305. — Idem verbum alio sensu usurpamus ipsi in *Cosmologia*, ed. 4ª, p. 109, distinguendo in ipso principio primo individuationis proximum et remotum). Tale principium est quo respondetur quaestioni huic: in quo consistit individuatio seu individualitas huius substantiae, v. g. cur Petrus est hic homo? Respondendum est: quia habet talem entitatem, id est hanc materiam et hanc formam. De hoc principio non agitur in praesenti quaestione, sed de radice talis individuationis, seu de eius principio remoto, scilicet primo *intrinseco*. (Primum principium *extrinsecum* est Deus).

3° Principium igitur intrinsecum *primum* individuationis est ultima ratio intrinseca cur aliquod ens sit indivisum in se et divisum a quolibet alio; in substantia corporea, est ultima ratio intrinseca cur haec substantia sit indivisa in se et divisa a qualibet alia substantia eiusdem speciei. Aliis verbis est ratio cur plures possint esse substantiae in eadem specie.

II. *Opiniones*. 1° Scotus dicit principium individuationis esse ipsam haecceitatem seu differentiam individualem, quam ille ponit distinctam ex natura rei a natura specifica in quocumque individuo. Haecceitas enim est per se incommunicabilis, et proinde totam naturam quam afficit, reddit singularem.

2° Rosmini et alii docuerunt principium individuationis esse exsistentiam, per quam possibilia, quae iuxta ipsum, ex se universalia essent, fierent individua.

3° Durandus aliique principium individuationis in forma substantiali posuerunt, ut in principio omnis determinationis.

4° Suarezius, multique cum illo, dicunt principium individuationis sumi ex tota rei entitate. « Dicendum est in substantia composita, ut tale compositum est, adaequatum individuationis principium esse hanc materiam et hanc formam inter se unitas, inter quae praecipuum principium est forma, quae tota sufficit ut hoc compositum, quatenus est individuum talis speciei, idem numero censeatur » (Suarez, Metaph. d. 5, s. 6, quarto). Materia individuatur per seipsam et forma indi-

viduatur per seipsam. Haec eadem entitas rei in quantum est contingens, est principium multiplicabilitatis in eadem specie, ita ut in quacumque specie creata plura individua dari possint. (Suarez, ibid. s. 2, nn. 21 sqq.).

5° Aristoteles et S. Thomas, quos sequimur, dicunt in substantiis compositis formam non individuari per seipsam, sed individuari per materiam; aliis verbis, substantia, quae sola forma consistit, non potest multiplicari numero; ut aliqua substantia sit multiplicabilis numero, oportet ut praeter formam, aliud principium essentiale possideat, quod materia vocatur, et quod est radix multiplicabilitatis in eadem specie.

Addunt iidem philosophi principium individuationis non esse materiam nudam, sine determinatione ulla exsistentem, sed materiam quantitate signatam. Etenim materia, ut possit individuare formam, debet ipsa prius individuari. Porro individuata non est, quamdiu manet pura potentia, sine ulla determinatione. Individuatur autem quum stat sub quantitate; nam tunc in ea possunt assignari partes diversae, quarum una non est alia. Quantitas autem iam a seipsa accipit individuationem: partes enim eius, hoc ipso quod unaquaeque earum accipi potest ut situaliter extra alias, vere individuantur, etiam si praescindimus ab individuatione quam accipiunt a subiecto, in quantum sunt huius subiecti. Unde integer processus ita describitur: quantitas ex se ipsa individuatur; materia fit individua statim ac ponitur sub quantitate; forma autem individuatur per hoc quod venit in hanc materiam individuam. — Haec autem omnia distinctius explicantur in Cosmologia, ubi diversae opiniones circa modum intelligendi signationem materiae a quantitate requisitam ad individuationem, exponuntur atque examinantur. Nobis hic satis erit, si demonstraverimus formam in substantia materiali non individuari per seipsam, sed fieri individuam per eius receptionem in altero principio essentiae materialis, hoc est in principio potentiali, in materia. Ex praesenti thesi argumentum sumi potest pro exsistentia duplicis principii, materiae scilicet et formae, in essentia materiali.

Probatur thesis. Impossibile est actum limitari et multiplicari per seipsum. Atqui si materia non esset principium

individuationis, actu limitaretur et multiplicaretur per seipsum. Ergo materia est primum principium individuationis.

Ad maiorem: illud principium habemus ex thesibus XII et XIII. Etenim actus dicit perfectionem. Si solus relinquitur est actus purus. Actus autem purus dicit puram perfectionem in suo ordine. Sed repugnat puram perfectionem ex se continere imperfectionem, seu limitationem. Ergo actus purus est illimitatus in suo ordine. Est etiam unicus, non multiplicatus: nam exhaurit perfectionem sui ordinis, nec esset in quo alius actus purus eiusdem ordinis a primo differret.

Ad minorem. Si materia non esset principium primum individuationis, forma constitutiva alicuius substantiae materialis per seipsam limitaretur et multiplicaretur; tot enim sunt formae substantiales quot sunt substantiae, quum esse substantiale veniat per formam; et imperfectio seu limitatio substantiae venit ab imperfectione formae, quum forma sit id quo substantia est essentialiter talis. Patet autem quod formae multiplicatae in eadem specie sunt limitatae et imperfectae: nulla enim earum perfectionem speciei exhaurit. Porro, forma est actus. Dicit enim perfectionem essentialem substantiae, specificat essentiam. Sed si forma non limitaretur et non multiplicaretur per aliud principium, scilicet per principium potentiale essentiale, seu per materiam, limitaretur et individuaretur per seipsam. Ergo aliquis actus per se limitaretur et multiplicaretur, quod est impossibile.

Corollaria. I. Ergo, si datur aliqua essentia creata, quae simplex sit, id est quae sine principio potentiali in ordine essentiae seu sine materia exsistat, haec essentia erit unica in sua specie. Unde angeli, quum sint naturae spirituales, non multiplicantur in eadem specie, sed unusquisque angelus a quocumque alio angelo specie differt.

II. — Substantia materialis duplici compositione constat: in ordine essentiae, componitur materia et forma; in ordine entis, componitur essentia et esse.

Obiectiones. 1ª Ratio fundans identitatem realem entis individui secum ipsu fundat pariter distinctionem eius ab omni alio; nam ex eo quod ens sit ipsum, sequitur non esse aliud. Atqui

omne ens est sibi identicum per suam entitatem. Ergo non a sola materia sed a tota sua entitate individuatur.

Resp. *Dist. mai.* Ratio intrinseca ultima fundans identitatem entis cum seipso fundat etiam distinctionem eius ab aliis, *concedo* (idem est enim principium primum individuationis et multiplicabilitatis); ratio non ultima, *nego. Contrad. min.* Tota entitas rei est talis ratio ultima, seu principium *primum* individuationis, *nego;* est ratio proxima individuationis, *concedo.*

2ª Actus est quod distinguit; sed actus in essentia est forma; ergo principium multiplicabilitatis et individuationis est forma.

Resp. Actus seu forma distinguit distinctione specifica, *concedo;* distinctione numerica in eadem specie *conc. subd.* proxime remote et primo, *nego.*

3ª Materia non est principium individuationis nisi quando est sub dimensionibus quantitatis. Sed materia non accipit quantitatem nisi per formam. Ergo non est individuata antequam formam recipiat, et proinde non potest individuare formam.

Resp. *Dist. mai.* Materia non est principium individuationis nisi quando est sub dimensionibus terminatis, id est subiecti iam completi, *nego;* nisi quando est sub dimensionibus interminatis, quae non supponunt nisi perfectionem corporeitatis, *concedo.* Cfr. S. Th. in Boeth. de Trinit. q. 4, art. 2, ad 3m. *Contradist. min.* Materia non accipit dimensiones terminatas nisi per formam, *concedo;* non accipit dimensiones interminatas nisi per formam, *subd.* nisi per formam in ultimo suo gradu perfectionis, *nego;* nisi per formam, consideratam ut dans solam corporeitatem, *concedo.* « Praeintelliguntur dispositiones in materia ante formam, non quantum ad omnem eius effectum, sed quantum ad posteriorem... Unde materia iam intellecta sub corporeitate et dimensionibus, potest intelligi ut distincta in diversas partes ut sic accipiat diversas formas secundum ulteriores perfectionis gradus ». I, qu. 76, art. 6, ad 2 et 3.

QUAESTIO XIII.

DE SUPPOSITO

THESIS XXXI. — **Formale constitutivum suppositi creati est esse substantiale huic naturae singulari debitum.**

118. **Suppositum generatim acceptum** definitur a Boetio (Lib. de duab. nat.): *naturae completae individua substantia.* — Suppositum autem *intellectivum,* quod vocatur *persona,* definitur ab eodem: *rationalis* (idest intellectivae) *naturae individua substantia.*

Probatur. Formale constitutivum suppositi creati est id quo natura individua incommunicabiliter existit in se, seu subsistit. Atqui id quo natura individua incommunicabiliter exsistit in se seu subsistit non est aliud nisi eius exsistentia propria. Ergo.

Ex ipsis enim definitionibus apparet ad rationem suppositi habendam requiri, ut aliquid subsistat in natura completa per esse proprium ita, ut sit prorsus indivisum in se et divisum a quolibet alio. Quatenus nempe dicitur *naturae completae* excluduntur a ratione suppositi partes integrantes et principia intrinsece constitutiva alicuius naturae, etiamsi separata pergant existere, sicut animae rationales. Quatenus additur *substantia individua,* excluduntur a ratione suppositi substantiae secundae et accidentia, atque adsignificatur actus subsistendi indivise *in se* et divise *a quocumque alio,* seu *existendi in seipso per proprium esse existentiae substantialis*

et non per esse alicuius assumentis ad unitatem subsistentiae idest hypostasis seu personae. Per id excluditur a ratione suppositi, seu personae, humanitas Christi Domini, quae licet sit natura completa singularis, tamen non subsistit per esse existentiae substantialis proprium sed per esse personale Verbi Dei.

Qua in re animadvertant nullum suppositum creatum posse adsumere aliquam aliam naturam ad unitatem subsistentiae, quia esse existentiae creaturae est limitatum ad essentiam singularem, quam actuat, ut proprius actus ad propriam potentiam. Sola autem Divina Persona cuius esse est infinitum, potest sibi adsumere in unitatem subsistentiae aliquam aliam naturam. Id autem contigisse fide tenemus, quae nos docet Personam Divini Verbi sibi adsumpsisse humanam naturam Christi in unitatem subsistentiae seu hypostasis. Et ideo **Christus** *Deus homo,* seu *Verbum caro factum,* est *unum per se,* quia unicum est esse per quod Verbum subsistit secundum divinam et humanam naturam. Sed haec reservantur Theologiae Dogmaticae (1).

119. **Subsistere-Subsistentia.** *Subsistere* denotat actum existendi proprium suppositi nempe *per se* et *in se,* idest *non communicatum* alteri subsistenti. *Subsistentia* denotat in abstracto hunc modum existendi.

120. **Suppositum formale et suppositum denominativum.** Quum suppositum sit substantia singularis subsistens, necesse est ut in ipsa formali ratione suppositi includatur actus subsistendi. Et ideo *suppositum formaliter dictum* importat substantiam singularem cum ipso actu subsistendi. Attamen, quoniam in rebus creatis essentia realiter distinguitur ab existentia; substantia singularis, quae de se est ordinata ad subsistendum *ut id quod* subsistit, vocatur *suppositum denominativum,* quia quum actuatur per suum actum subsistendi, est subiectum suscipiens denominationem suppositi.

« Sic igitur ex individuo naturae substantialis et proprio eius esse constituitur subsistens creatum, in quo tria veniunt

(1) Cfr. S. Th. 3. p. q. 2. aa. 2. 3. 6.

accurate distinguenda. *Primo,* ipsum subsistens ut quod; *secundo,* id quo subsistit tamquam actu subsistendi: *tertio,* id quo subsistit tamquam ratione exigitiva subsistentiae. — Ipsum subsistens est *individuum naturae substantialis habens suum proprium esse in se.* Id quo subsistit tamquam actu subsistendi, est *esse substantiale debitum huic individuo.* Id demum quo subsistit tamquam ratione subsistendi, est *natura* huius individui, quae in ordine essentiae, non accidentalis, sed substantialis, invenitur » (1).

SCHOLION.

SENTENTIAE ADVERSARIORUM REIICIUNTUR.

I. Scotus constituit « rationem hypostaseos in negatione dependentiae actualis et aptitudinalis: hoc est, ut substantia sit nec actu dependens ab altero ut supposito, sicut est humana natura Christi dependens actu, nec ex se postulet talem dependentiam, ut eam postulat anima humana etiam separata » (2).

At aliquid nequit fieri completum in se per aliquam negationem. Ratio quaedam positiva proferenda est cur aliquid sit incommunicabile.

II. Tiphanius (saec. xvii) ponit suppositum non realiter differre a natura, seu essentia individua. Sed hoc est impossibile. Etenim, ad ipsam constitutionem personae pertinet esse. Sed esse realiter distinguitur ab essentia, ut probavimus.

III. Suarezius et Caietanus aliquem modum *subsistentiae* adducunt, substantialem quidem, sed realiter distinctum a natura et ab existentia. Sed ille modus in vanum fingitur, nam ut aliqua substantia individua intelligatur subsistere, prorsus sufficit ut habeat suum proprium esse in se. Insuper, si ille modus venit substantiae ante actum essendi, ut vult Caietanus, tunc esse, adveniens post ultimam perfectionem subsistentiae,

(1) Card. Billot, *De Verbo incarnato,* 6ª ed. p. 70

(2) Card. Franzelin, *De Verbo incarnato,* th. 29, corol. 3.

accidentaliter advenit, quod certo falsum est. Si autem ille modus venit substantiae post actum essendi, ut vult Suarezius, non admittens distinctionem realem inter essentiam et esse, tunc rursus ipsa subsistentia, adveniens post actum ultimum, accidentaliter adveniet.

121. **De varia distinctione suppositi ab essentia in Deo, in angelo, in ente corporeo.** Ex modo dictis apparet quomodo in Deo suppositum formaliter et suppositum denominative acceptum identificentur *realiter* inter se et cum Divina Essentia, a qua distinguuntur tantum *ratione*, quia Divina Essentia est ipsum esse subsistens.

In angelis autem suppositum denominative acceptum *realiter* identificatur cum angeli essentia, quia haec est ex seipsa singularis quum sit actus in suo ordine purus. Attamen suppositum formaliter acceptum *superaddit realiter* essentiae angelicae esse existentiae et ideo non est omnino idem realiter cum supposito denominative accepto.

In entibus autem corporeis, ne quidem suppositum denominative acceptum est omnino idem cum essentia, quia haec non est ex seipsa singularis sed ratione materiae signatae (1).

Nota. Quae spectant individuationem entis corporei opportuniori loco agemus, videlicet in Cosmologia, quum praesupponant notiones de materia et de quantitate.

Thesis XXXII. — Subsistere importat actum existendi per se et non in alio. Quare neque substantiis secundis, neque accidentibus, neque partibus sive essentialibus sive integrantibus substantiarum materialium competere potest, sed tantum substantiae primae et singulari.

PROBATUR.

122. Id, quod quocumque modo se habet ut pars, nequit existere per se, et non in alio. Atqui substantia secunda se habet ad substantiam primam ut pars formalis ad suum totum, et in entibus materialibus distinguitur a substantia prima. Etenim substantia prima addit supra secundam *materiam in-*

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 3. a. 3. et 3. p. q. 2. a. 2.

dividuam, quae est principium individuationis, et dicit ordinem ad accidentia, quae hanc materiam determinant; atque ita essentia non est omnino *idem* cum substantia prima et singulari (Cfr. S. Th. qq. dd. de pot. q. 9. art. 1. in c.).

Accidentia habent esse non in se, sed in alio, adeoque indigent extrinseco fundamento, quo sustententur.

Partibus tandem essentialibus et integralibus non competit primo et proprie ratio entis, sed composito, per cuius esse actuantur et existunt.

Ergo remanet ut tantum de substantia *prima actuali* dici possit quod subsistat. Quae tamen dici poterit proprie subsistens quando erit *quoddam completum per se existens*, videlicet completum et per se stans tum in linea essentiae tum in linea existentiae ita, ut non actuetur per esse (existentiae) alienum, sed per proprium. Huiusmodi sunt Socrates, Plato, haec arbor, iste agnus, etc. (Cfr. S. Th. qq. de pot. q. 9. art. 2. ad 13. et in III. P. q. II. art. 3. ad 2.).

Nota. Nomina haec: *substantia* (*stricte sumpta*) *hypostasis*, *suppositum* idem significant nempe substantiam singularem completam in linea essentiae et in linea existentiae actuatam ita, ut per proprium esse existentiae in se ipsa *incommunicata* subsistat. Nomen etiam *personae* idem significat quod *hypostasis*, sed limitatur ad designandas hypostases rationales et intellectuales: quare Alexander Macedo dicitur persona, non autem eius Bucephalus (Cfr. S. Th. III. P. a. 3. in c.). Quapropter ad vitandas omnes aequivocationes, si quis quaerat utrum substantia prima dici possit substantia, hypostasis, suppositum, respondemus distinguendo: Si pro substantia prima intelligimus substantiam singularem completam in linea essentiae, et in linea existentiae actuatam ita ut per proprium esse existentiae in se ipsa incommunicata subsistat (quo sensu a S. Th. intelligitur), poterit utique substantia prima dici substantia, hypostasis vel suppositum. Si autem pro substantia prima aliquis intelligat quamlibet substantiam aliquo modo singularem, quae tamen non sit quoddam completum per se existens eo modo quem superius explicavimus, non possemus vocare substantiam primam hypostasim vel suppositum.

Etenim ad conditiones requisitas a nominibus hypostasis, suppositum etc. verificandas, requiritur non solum ut substantia aliqua sit singularis et completa in linea essentiae sed etiam ut sit actu existens, neque sufficit ut sit existens per esse alienum, sed per proprium esse, neque sufficit ut sit existens per proprium esse, sed ita ut sub eo respectu sub quo dicitur hypostasis vel persona non sit alteri communicabilis.

Necessitas harum conditionum evidenter apparet ex iis, quae fide tenemus de mysteriis Incarnationis et Trinitatis.

Nam in Incarnatione, humana natura Christi est singularis et completa in linea essentiae (Cfr. S. Th. III. p. q. II. a 3. ad 1. et 2); attamen cum non habet proprium esse existentiae, sed sit per esse personale Verbi Divini non potest dici hypostasis vel persona (Cfr. III. P. q. 17. a 2. et q. II. art. 6 ad 2.).

Item, divina essentia existit per proprium esse cum quo identificatur; attamen cum fide doceamur eam non posse accipi ut incommunicabilem, nisi prouti consideratur sub oppositis relationibus paternitatis, filiationis et spirationis passivae, non potest dici hypostasis seu persona si consideretur *absolute,* sed tantum si consideretur *identificata* cum persona Patris vel cum persona Filii vel cum persona Spiritus Sancti. In his enim habet rationem subsistentis distincti, seu incommunicabilis (Cfr. S. Th. in I. Sent. d. 26. q. I. ort. 1. ad 3. et ad 4.). « In intellectu substantiae individuae, i. e. *distinctae* vel *incommunicabilis,* intelligitur in divinis relatio » ait S. Th. in I. p. q. 29. a. 4. ad 3um (Cf. etiam S. Th. ibidem art. 3. et 3um et ad 4um et art. 4. in c. et q. 30. art. I.).

Quidam Philosophi et Theologi ad tricas vitandas vocant hypostasim *substantiam primam* et *totam.* Nos non recedimus a modo loquendi Sancti Thomae. Attamen in disputando sensum ab adversariis intentum bene definire curabimus, ne in aequivocationum vepribus haereamus. S. Th. in P. 1. q. 29. a. II. in c. et ad 2um ait: « Secundum Philos. in 5. Metaph. « substantia dicitur dupliciter. *Uno modo* dicitur substantia « quidditas rei, quam significat definitio, secundum quod di- « cimus, quod definitio significat substantiam rei. Quam quidem

« substantiam Graeci οὐσίαν vocant, quod nos essentiam di-
« cere possumus. *Alio modo* dicitur substantia subiectum, vel
« suppositum, quod subsistit in genere substantiae. Et hoc qui-
« dem communiter accipiendo nominari potest nomine signifi-
« cante intentionem. Et sic dicitur suppositum. Nominatur
« etiam tribus nominibus significantibus rem. Quae quidem
« sunt res naturae, substantia, et hypostasis secundum tripli-
« cem considerationem substantiae sic dictae. Secundum enim
« quod per se existit et non in alio vocatur substantia. Illa
« enim subsistere dicimus, quae non in alio, sed in se existunt.
« Secundum vero quod supponitur alicui naturae communi,
« sic dicitur res naturae; sicut hic homo est res naturae hu-
« manae: secundum vero quod supponitur accidentibus dici-
« tur hypostasis vel substantia. Quod autem haec tria nomina
« significant communiter in toto genere substantiae, hoc no-
« men persona significat in genere rationalium substantia-
« rum ».

« Ad secundum dicendum quod sicut nos dicimus in di-
« vinis pluraliter tres personas, et tres substantias, ita Graeci
« dicunt tres hypostases. Sed nomen substantiae, quod se-
« cundum proprietatem significationis respondet hypostasi,
« aequivocatur apud nos cum quandoque significat essentiam,
« quandoque hypostasim, ne possit esse erroris occasio ma-
« luerunt pro hypostasi transferre subsistentiam, quam substan-
« tiam ».

Thesis XXXIII. — Ratio per nomen suppositum significata competit tantum subsistenti distincto, prouti pro distincto intelligimus eius incommunicabilitatem.

PROBATUR.

123. Sub ratione suppositi, generalissime accepti, venit subiectum illud, quod perfecte totum in se ipso subsistit: ita ut quamvis alia ei communicari possint, quae ideo ipsi supponi dicantur, ipsum tamen nulli communicetur. Atqui haec ratio competit omnibus et solis subsistentibus distinctis seu

incommunicatis. Ergo ratio per nomen suppositum significata competit tantum subsistenti distincto.

Maior constat ex ipsa notione suppositi ab omnibus admissa et a S. Th. passim declarata.

Minor satis constat ex dictis in Thesi praecedente.

Confirmatur. Suppositum est subiectum, cui cetera tribuuntur, et quod non potest de alio praedicari. Atqui huiusmodi est tantum subsistens distinctum seu incommunicabile. Ergo.

Prob. min. Quidquid non est subsistens distinctum potest de alio praedicari vel tamquam accidens sicut forma accidentalis praedicatur de suo subiecto; vel ut pars essentialis, sicut forma substantialis et materia praedicantur de essentia composita; vel ut pars integralis, sicut manus vel pes praedicatur de homine; vel ut forma totius, sicut essentia praedicatur de subiecto, quod secundum illam existit; vel saltem praedicatione analogice dicta (i. e. non quasi sit sub praedicamento id de quo aliud praedicatur) sicut essentia divina absolute considerata tribuitur tribus personis distinctis, quia, ut fide docemur, unica et singularis divina essentia, cum unaquaque divina persona realiter identificata, constituit sub oppositis relationibus suppositum seu subsistens distinctum: quare quamvis Pater et Filius et Spiritus Sanctus sint unus Deus, prouti nomen Deus supponit pro divina Essentia absolute considerata, tamen neque Pater est Filius, neque Spiritus Sanctus est sive Pater sive Filius.

Ergo ratio per nomen suppositum significata competit tantum subsistenti distincto, idest *incommunicabili.*

THESIS XXXIV * — **Cum sit de ratione suppositi quod comprehendamomnia quae in re sunt** (S. Th. in 3. Sent d. 5. q. I. art. 3), **sedulo distinguenda sunt ea, quae constituunt suppositum simpliciter et in ratione unius per se ab iis quae constituunt suppositum secundum quid et in ratione unius per accidens.**

DECLARATUR.

124. 1° « Suppositum importat maximam completionem » (in III. Sent. d. 5ª q. 3. a. 3.); « est de ratione eius quod

comprehendat omnia quae in re sunt » (loc. cit. q. I. a. 3.): et ideo « signatur per totum ut illud, in quo non solum in- « cluditur natura; sed etiam omnia quae naturae accidunt » (quodl. II. a. 4).

Quare cum Petrum nomino, accipio hunc hominem cum omnibus perfectionibus et qualitatibus ad eum pertinentibus. Ergo plura concurrunt ad suppositum constituendum; siquidem suppositum signatur per totum.

2° Attamen non omnia eodem modo concurrere manifestum est. Etenim ex iis, quaedam accedere possunt supposito vel recedere, eodem manente, quaedam non. Nemo enim dicet personam Petri destrui vel simpliciter mutari in aliam personam, eo quod Petrus ex indocto fiat doctus, ex peccatore iustus. Ast si recedat forma substantialis a materia, vel si esse a substantia separetur, iam suppositum destruitur.

3° Unde apparet quaedam concurrere ad constituendum suppositum secundum suum esse simpliciter et in ratione eius, quod est per se unum et totum. Talia sunt pro supposito materiali, elementa seu principia essentialia, et principia individuantia ex una parte, actum autem essendi ex alia.

Pro supposito autem immateriali et creato, essentia ex se singularis ex una parte, et actus essendi ei correspondens.

Etenim per haec, suppositum fit ens et unum simpliciter, atque habet rationem totius simpliciter dicti, nempe entis perfecte in se subsistentis, atque apti cui supponantur reliqua, quae ei ulterius communicari possunt.

Reliqua vero concurrunt ad constituendum suppositum (iam constitutum in ratione suppositi seu totius simpliciter dicti) in ratione suppositi seu totius secundum quid. Ea sunt omnia accidentia supervenientia substantiae in se subsistenti, quae constituunt cum illa unum et totum accidentale. Haec pertinent ad unitatem suppositi secundum quid, cum faciant hoc esse secundum quid.

Ex. gr. *esse album* est quidem *quoddam esse personae* Socratis, ideoque dici potest quod uniatur essentiae hominis secundum hypostasim (c. Gent. l. 4. c. 41.): non tamen est esse simpliciter personae Socratis, sed solum secundum quid (III. P. q. 17. a. 11. in c.).

Quapropter cum dicuntur accidentia pertinere ad completionem suppositi, sedulo distinguenda est completio in esse simpliciter a completione in esse secundum quid. Ad istam requiruntur etiam perfectiones accidentales in supposito, non autem ad primum.

4° Insuper notandum est non omnia illa, sine quibus suppositum *naturaliter* existere nequit, concurrere ad constituendum illum *in sua completione simpliciter dicta;* sed tantum ea sine quibus nequit esse *ens primo, per se et in se subsistens.*

Corollarium. Esse existentiae actuans substantiam concurrit ad constituendum suppositum in suo esse *simpliciter* et in ratione *unius per se;* quod in supposito importatur ut constitutivum intrinsecum. Id manifestum esse debet omnibus qui meminerint ea quae tradidimus in Thesi XIX.

Et sane hoc quod est *esse* non facit cum essentia substantiali, cuius est ultima actualitas, unum per accidens, *sed unum simpliciter,* quod non est tertia quaedam natura constituta ex essentia et esse, sed est ipsa illa essentia in ultima sua completione et actualitate in ordine entis. Quare esse existentiae pertinet ad unitatem simpliciter suppositi, et illud *simpliciter* constituit, tamquam id quod secundum se est pars constitutiva eius.

S. Thomas saepe meminit *ipsum esse* tamquam de ratione hypostasis. Sic:

[*in 3. p. q. 19. ar. 1. ad IV.*]. « Esse pertinet ad ipsam « constitutionem personae ».

[*in III. Sent. d. V. q. 12. a. 3.*]. « Esse per se est de « ratione personae ».

[*qq. dd. d. p. q. 2. a. 3.*]. « Persona significat quamdam « naturam (id. intellectivam), cum quodam modo existendi (id. « in se et incommunicabiliter) ».

[*in I. Sent. d. XXXIII. q. 1. a. 2. ad IV.*] dicit quod « persona nominat quid completum subsistens vel existens in « natura intellectuali ».

[*in 1. p. q. 30. a. 4.*]. « Nomen personae non est impo- « situm ad significandum individuum ex parte naturae, sed rem « subsistentem in tali natura ».

[*in 3. p. q. 2. a. 2. ad II.*] ait quod « in nomine personae « intelligitur quod per se existat ».

Ipsum autem suppositum, saepius definit *subsistens distinctum*. Quid vero significet *subsistere* dicit in *qq. dd. d. p. qq. a. 1.* Ait enim quod subsistentia est « quod non indiget extrin- « seco fundamento in quo substentetur, sed substentatur in se « ipsa et ideo dicitur *subsistere*, quasi *per se et non in alio* « *existens* ». Et [*in Quodl. 9. a-6.*] ait: « Invenimus in An- « gelo quidditatem eius quae subsistit, et *esse* eius quo subsistit, « quo scilicet actu essendi dicitur esse, sicut actu currendi « dicitur aliquis currere ». Praeterea [*in 1. p. q. 29. art. 3.*] asserit quod: « Persona significat id quod est perfectissimum « in tota natura, scilicet subsistens in rationali natura ».

Sensus est quod persona seu subsistens in natura intellectuali est id quod maxime perfectum invenitur in *universa rerum natura.*

Nam S. Thomas ostendere vult nomen *persona* convenire Deo ex eo quod Deo est attribuendum quidquid est perfectionis in universa natura.

Unde sic arguimus: *Persona* importat perfectissimum in tota natura. Sed si *persona* non includeret esse, non esset in tota natura perfectissimum, quia careret eo quod iuxta ipsum S. Th. est « ultima actualitas entis », et est illud « *quod est* « *magis intimum cuilibet*, et quod profundius omnibus inest, « cum sit formale omnium quae in re sunt et est actualitas « omnium actuum et perfectio omnium perfectionum » (1. p. q. 8. a. 1. d. P. q. 7. a. 2. ad 9.).

Ergo persona intrinsece includit hoc quod est esse. Porro, iuxta eumdem S. Doct. persona non addit supra hypostasim vel suppositum nisi specialem dignitatem intellectualis naturae.

Quare suppositum dicit debet *iuxta S. Thomam* importare *intrinsece* esse. Tandem.

[*in Quodl. 12, q. 5. art. 5.*] ait: « Sciendum quod unum- « quodque quod est in potentia et in actu, fit actu per hoc « quod participat actum superiorem. Per hoc autem aliquid « maxime fit actu, quod participat per similitudinem primum « et purum actum. Primus autem actus est esse subsistens per se. *Unde completionem unumquodque recipit per hoc quod*

« *participat esse:* unde esse est complementum omnis formae, « quia per hoc completur quod habet esse, et habet esse cum « est actu; et sic nulla forma est nisi per esse ».

« Et sic, dico quod esse substantiale rei non est accidens, « sed actualitas cuiuslibet formae existentis, sive cum materia, « sive sine materia ».

Quae loca collata cum iis, quod sub initio huius thesis attulimus, omne dubium circa S. Doctoris mentem penitus excludunt.

Animadversiones ad solvendas difficultates.

125. 1° Distinguendus est duplex modus accipiendi nomen *suppositum;* nempe vel *formaliter* vel *denominative.* Formaliter sumptum dicit *totum compositum* ex substantia individua et ex esse, quia haec omnia in suo conceptu intrinsece claudit. *Denominative* sumptum dicit tantum *substantiam individuam* cum connotatione illius esse quo fit subsistens, videlicet subiectum cui competit subsistere. Itaque quando S. Doctor dicit suppositum vel personam includere ipsum esse existentiae, accipit nomen suppositum vel personam *formaliter:* quando autem ab esse existentiae praescindere videtur, accipit personam vel suppositum *denominative.*

2° In pluribus locis, in quibus S. Thomas exhibet ipsam substantiam individuam ut suppositum, nihil determinando circa esse, intelligit substantiam individuam in actu; adeoque non excludit esse quod semper exhibetur ab ipso tamquam id, quod est *magis intimum* cuilibet et *profundius* omnibus inest, et est *formale* respectu omnium quae in re sunt, et est illud *per quod* unumquodque recipit suam completionem (Cf. *de Potent.* Q. VII. art. II. ad 1.um, 1. p. q. VIII. a. 59. *Quodlib.* XII. q. 5. art. 5.).

Dices 1°. S. Thomas in *Quodlib.* II. art. IV. ad 2.um ait: « Esse non est de ratione suppositi ». Ergo perperam invocatur eius auctoritas.

Resp. *Dist. ant.* Ait non esse de ratione suppositi *formaliter* sumpti, *Nego,* non esse de ratione suppositi *denominative*

sumpti, idest substantiae individuae finitae, *Conc. Nego conseq.* Mens S. Thomae apparet legenti ipsum contextum: « Dicendum quod non omne quod accidit alicui praeter rationem speciei est determinativum essentiae ipsius, ut oporteat illud poni in ratione eius, sicut dictum est; et ideo licet ipsum esse non sit de ratione suppositi, *quia tamen pertinet ad suppositum et non est de ratione naturae*, manifestum est quod suppositum et natura non sunt omnino idem in quibuscumque res non est suum esse ». In quibus verbis nequaquam conceditur suppositum non differre a natura per esse: imo asseritur quod in creatis suppositum differt a natura per esse, quia esse *pertinet ad suppositum non autem est de ratione naturae.* Quo sensu autem *esse* dicatur pertinere ad suppositum patet ex corpore articuli, scilicet quia suppositum non solum habet quae ad rationem speciei pertinet, sed etiam alia quae ei accidunt inter quae est *esse*, non tamen proprie ut accidens praedicamentale (cf. Thesim XIX), et ideo suppositum signatur per totum.

Quod si in loco obiecto aliquis velit sumere nomen suppositum *formaliter* et non *denominative*, tunc vox *ratio* sumenda esset *pro essentia.* Quo in casu dicere quod esse non est de *ratione* suppositi creati, significaret non esse de *essentia* illius subsistentis quod vocatur suppositum. Et revera quodlibet suppositum creatum non habet aliam essentiam, nisi illam secundum quam existit. Esse autem non est de essentia alicuius suppositi creati, sed tantum suppositi divini.

Dices 2°. Si suppositum creatum formaliter acceptum includit esse existentiae, hoc necessario de eo praedicatur. Sed esse existentiae non praedicatur necessario nisi de Deo. Ergo suppositum formaliter acceptum non includit esse existentiae.

Resp. *Dist. mai.* Si includit esse existentiae tamquam identificatum cum sua essentia, *Conc.* Si includit esse existentiae tamquam adveniens suae essentiae, ut ex compositione essentiae individuatae et esse resultet ipsum subsistens simpliciter completum, idest suppositum formaliter acceptum, *Subdist.* Praedicatur necessario de supposito creato *esse signatum, Conc. Esse exercitum, iterum Subdist.* In sensu composito,

nempe dum actu existit, *Conc.* In sensu diviso, *Nego. Contradist. min.* Esse exercitum praedicatur necessario et *absolute* (idest in quacumque hypothesi) solum de Deo, *Conc.;* Esse signatum, *Subdist.* Illud esse quod est actus purus, *Conc.;* Illud esse quod non est actus purus, *Nego.* Nam quodlibet subsistens finitum, quamvis contingenter tantum existat, sitque compositum ex essentia individuata et ex esse, tamen concipi nequit *ut subsistens completum* sine suo esse existentiae. Quemadmodum, quamvis Petrus contingenter currat; tamen etiam ante et post cursum non potest concipi ut currens, nisi consideretur in actu currendi. Porro hoc tantum importat praedicari necessario existentiam signatam de supposito creato.

126. Corollarium. *In rebus creatis omnibus natura realiter differt a supposito vel persona.*

Nam in rebus compositis ex materia et forma suppositum addit naturae aliquid *intrinsecum* et determinativum ipsius, essentiae, nempe principia individuantia, et aliquid essentiae *extrinsecum* idest *esse existentiae.* In formis autem per se subsistentibus, seu in substantiis spiritualibus, suppositum addit naturae ex se determinatae aliquid solummodo extrinsecum idest *esse existentiae.*

Hac de re ita loquitur S. Thomas (Quodlibet II. art. 4.). « Ad primum ergo dicendum, quod non solum in compositis « ex materia et forma invenitur aliquod accidens praeter es- « sentiam ipsius speciei; sed etiam in substantiis spiritualibus, « quae non componuntur ex materia et forma; et ideo in « utrisque suppositum non est omnino idem quod ipsa na- « tura. Hoc tamen est aliter et aliter in utrisque. Dupliciter « autem aliquid accipitur ut accidens praeter rationem rei. « Uno modo quia non cadit in definitione significante essen- « tiam rei, sed tamen est designativum vel determinativum « alicuius essentialium principiorum; sicut rationale accidit « animali, utpote praeter definitionem eius existens, et tamen « est determinativum essentialiter animalis; unde essentiale « homini, et de ratione eius existens. Alio modo accidit ali- « quid alicui, quia nec est in eius definitione, nec est deter- « minativum alicuius essentialium principiorum; sicut albedo

« accidit homini. His ergo quae sunt composita ex materia et « forma, accidit aliquid praeter rationem speciei existens utro- « que modo. Cum enim de ratione speciei humanae sit quod « componatur ex anima et corpore; determinatio corporis et « animae est praeter rationem speciei, et accidit homini in « quantum est homo, quod sit ex hac anima et ex hoc corpore; « sed convenit per se huic homini, de cuius ratione esset, si « definiretur, quod esset ex hac anima et ex hoc corpore, sicut « de ratione hominis communis est quod sit ex anima et cor- « pore. Accidunt etiam compositis ex materia et forma praeter « rationem speciei multa alia, quae non sunt determinativa « essentialium principiorum. Substantiis vero immaterialibus « creatis accidunt quidem aliqua praeter rationem speciei, quae « non sunt determinativa essentialium principiorum, ut dictum « est; non tamen accidunt eis aliqua quae sunt determinativa « essentiae speciei; quia ipsa natura speciei non individuatur « per materiam, sed per seipsam, ex hoc quod talis forma non « est nata recipi in aliqua materia; unde per seipsam non « est multiplicabilis, neque praedicabilis de pluribus. Sed quia « non est suum esse, accidit ei aliquid praeter rationem spe- « ciei scilicet ipsum esse, et alia quaedam, quae attribuuntur « supposito, et non naturae; propter quod suppositum in eis « non est omnino idem cum natura ».

QUAESTIO XIV.

DE ACCIDENTE.

CAPUT I.

DEFINITIO ACCIDENTIS.

127. *Accidens definitur res seu quidditas cui competit esse in alio sicut in subiecto.*

Dicitur *quidditas* quia non est pars essentiae subiecti, cui inhaeret, sed habet propriam essentiam. Additur: cui *competit esse in alio sicut in subiecto,* ut distinguatur a substantia, quae est quidditas cui competit esse in se, et simul adsignificatur ratio eius essentiae, nempe 1° eam esse simplicem idest non compositam ex materia et forma utpote quae inhaereat subiecto ut actus a subiecti essentia distinctus eique superveniens iam in suo primo esse constituto, quapropter dicitur etiam actus secundus vel forma accidentalis; 2° eam esse imperfectam, quia accidentis essentia neque esse neque concipi potest independenter a subiecto suae inhaesionis, et ideo non potest habere esse *ut quod* est, sed *ut quo* subiectum est non simpliciter seu primo, sed secundum quid seu secundario. Sic albedo in Petro non habet esse *ut quod,* sed *ut quo* Petrus est non *simpliciter,* sed *secundum quid* nempe *albus.* Quapropter essentia accidentalis *a*) concipi nequit sine actuali vel saltem sine aptitudinali inhaesione ad subiectum; *b*) definiri nequit perfecte sed imperfecte tantum, idest semper cum adsignificatione subiecti sive in recto sive in obliquo, prouti definitur vel in concreto vel in abstracto (cfr. Log. n. 161).

CAPUT II.

DISCRIMEN INTER FORMAM SUBSTANTIALEM ET FORMAM ACCIDENTALEM.

128. *Forma accidentalis convenit* cum forma substantiali *a*) in eo quod neutra est ens *ut quod*, sed sunt entia incompleta videlicet *quibus* aliquid est, *b*) in eo quod utraque determinat subiectum ad aliquod esse existentiae habendum, quod sit proprium totius compositi resultantis.

Discrepat autem *a*) in eo quod forma substantialis, quum determinet subiectum, quod est pura potentia subiectiva, ad esse primum seu substantiale, facit cum eo *ens* et *unum per se;* forma autem accidentalis, quum determinet subiectum iam in suo primo esse constitutum, facit cum eo *ens* et *unum per accidens*. Ex quo discrimine oritur *b*) aliud discrimen. Videlicet forma substantialis ideo dicitur habere essentiam incompletam, quia est pars essentiae compositi resultantis, quum faciat cum materia unum per se et simpliciter videlicet unam essentiam: forma autem accidentalis non ideo dicitur habere essentiam incompletam, quasi sit pars essentiae compositi resultantis, quum non faciat cum substantia unam essentiam videlicet unum per se et simpliciter; sed quia integra eius essentia ad hoc ordinatur ut determinet substantiam (quae est iam actuata in suo esse existentiae primo. seu substantiali, et quae in sua essentia immutata perseverat) ad habendum aliquod esse existentiae secundum, in quo coadunatur substantia cum forma accidentali: ex qua unione resultat unum per accidens. Sic hominis essentia non mutatur ex eo quod homo ex frigido fiat calidus, ex nolente volens, ex non grammatico grammaticus, etc. Nec nova essentia exsurgit ex homine et albedine, ex homine et scientia, etc.

CAPUT III.

EXPLICATUR QUO SENSU ACCIDENS DICATUR DETERMINARE INTRINSECE SUBSTANTIAM.

129. Si *intrinseci* nomine quis intelligat id quod ipsam rei essentiam constituit, falsum est accidens *intrinsece* deter-

minare substantiam: sic enim determinat substantiam corpoream forma substantialis, quae, actuando materiam primam, cum ea intrinsece constituit corpus physicum. Quod si *intrinseci* nomine quis intelligat realitatem, quae licet non sit unum e constitutivis essentiae substantialis, tamen ab essentia substantiae non dividitur per proprium esse existentiae, sed cum ea, iam in proprio esse substantiali subsistente, communicat in novo quodam esse existentiae, quod eius causa supervenit composito resultanti ex substantia et ex ipsa; debebit accidens dici determinare *intrinsece* substantiam. Sicut enim iam supra diximus, proprium receptivum alicuius esse accidentalis est compositum ex substantia et quidditate accidentali: ex. gr. homo per formam virtutis incipit existere in ratione hominis virtuosi.

Nota. Ea quae diximus de natura accidentis deque convenientia et discrimine inter formam substantialem et accidentalem, exhibent doctrinam S. Thomae, in Opusc. De Ente et Ess. Cap. VII.

Thesis XXXV. — Accidens realiter distinguitur a substantia.

PROBATUR.

130. I. Independenter a quacumque mentis nostrae consideratione accidentia frequenter variantur circa eamdem substantiam, puta quum homo ex ignorante evadit doctus, ex virtuoso vitiosus, ex non agente agens, etc. Atqui hoc impossibile esset, si realitas accidentium esset eadem cum realitate substantiae. Ergo accidens realiter distinguitur a substantia.

II. Quae important rationes formales obiective diversas, ita ut una non contineatur in alia neque formaliter neque aequivalenter, realiter ab invicem distinguuntur. Atqui ratio formalis substantiae est obiective diversa a ratione formali accidentis, ita ut una non contineatur in alia neque formaliter neque aequivalenter, ut ex earum definitionibus et ex variis generibus accidentium patet. Ergo accidens realiter distinguitur a substantia.

Res est tam evidens ut S. Thomas (qq. dd. spirit. creat. a 11. ad 1.) dixerit: « Nullus umquam opinatur nisi *insanus*, « quod habitus et actus animae sunt ipsa eius essentia ».

III. Potentia et actus distinguuntur ab invicem in eo ordine in quo accipiuntur. Atqui substantia in ordine reali se habet ad accidentia ut potentia ad actum. Ergo substantia realiter distinguitur ab accidente. *Maior* constat ex dictis sub n. 60. *Minor* constat ex ipsa formali ratione accidentis, cuius est ulterius determinare et perficere subiectum in suo primo esse iam constitutum.

IV. Confirmatur rationibus ex Theologia Dogmatica desumptis, quibus magni nominis Theologi invicte demonstrant non posse absque periculo errandi in his quae Fides docet de Sacramento Eucharistiae, de Gratia tum actuali, tum habituali, atque de Virtutibus infusis, negari realis distinctio accidentium a substantia (1).

OBIECTIONES.

131. **Obiect. 1ª.** Modi generaliter consequentes ad rationem entis scilicet res, unum, aliquid, verum, bonum non distinguuntur realiter ab ente, sed ratione cum fundamento in re. Ergo ex eo quod accidentia sint modi substantiae non sequitur ea realiter distingui a substantia.

Resp. *Conc. antec. Nego cons. et parit.* Nam *modus* dicitur *analogice* de quinque transcendentibus et de accidentibus. Transcendentia enim ideo dicuntur *modi* entis quia exprimunt explicite et determinate id quod implicite et confuse continet conceptus entis, et nomine entis non exprimitur (cfr. nn. 78, 79), accidentia autem ideo dicuntur modi substantiae quia determinant subiectum ad habendam aliquam perfectionem ulteriorem, quae neque implicite neque explicite continetur in definitione substantiae, puta sanitatem, scientiam, visionem, etc.

Obiect. 2ª. Si accidens realiter distingueretur a substantia esset aliquod ens habens propriam essentiam et existentiam. Atqui

---

(1) Cfr. Card. Franzelin Soc. Iesu, *De Eucharistia*, Thes, 16., Card. Mazzella Soc. Iesu, *De Gratia*, Disp. V. Art. 4. Prop. 30.

huiusmodi est ens subsistens. Ergo accidens non distinguitur realiter a substantia.

Resp. *Dist. sequel. mai.* Accidens haberet essentiam perfectam et existentiam *ut quod est, Nego;* haberet essentiam imperfectam et existentiam *ut quo* subiectum est *secundario* seu *secundum quid, Conc. Contrad. min.* Ens subsistens est quod habet essentiam perfectam et existentiam ut *quod est. Conc.* quod habet essentiam imperfectam et existentiam *ut quo* aliquid est, *Nego, Nego conseq.* Solutio patet ex supradictis.

Obiect. 3ª. Accidens determinat intrinsece substantiam. Atqui intrinseca determinatio procedit a propria realitate. Ergo accidens non distinguitur realiter a substantia.

Resp. *Dist. mai.* tamquam pars essentiae substantiae, quae eam determinat ad esse primum, *Nego;* tamquam realitas superaddita essentiae substantiae quae eam determinat ad aliquod esse secundum, *Conc. Contrad. min.* determinatio ad esse primum. *Conc.* determinatio ad esse secundum. *Nego.* Solutio patet ex dictis sub n. 128. Ad hanc et similes obiectiones solvendas, prae oculis habeant in substantiis creatis inveniri *esse primum,* quo substantia est simpliciter et absolute ens, et *esse secundarium,* quo eadem substantia est ens quantum, vel quale, vel aliquo modo se habens. Et ideo substantia creata est ens absolute per suam essentiam et esse quod ipsam consequitur, quodque vocatur esse substantiale; est autem ens secundum quid per formam essentiae superadditam, a qua fluit aliud esse distinctum a primo et receptum non in sola substantia, sed in composito ex substantia et accidente, quodque vocatur esse accidentale.

Obiect. 4ª. Substantia est ens maxime determinatum per suum esse substantiale. Atqui quod est omnino determinatum nequit ulterius determinari. Ergo in substantiis creatis non dantur accidentia ab ipsis distincta.

Resp. *Dist. mai.* est maxime determinata ad perfectionem primam seu substantialem, *Conc.* ad caeteras perfectiones cuius est capax, *Nego. Contrad. min.* Quod est omnino determinatum ad omnem rationem perfectionis, *Conc.* ad perfectionem primam tantum, *Nego.* Essentia creaturae pluribus indiget perfectionibus superadditis, ut evadat perfecta et bona non solum *secundum quid* sed *simpliciter.* In eo tantum ente *ens simpliciter* et *bonum simpliciter* prorsus identificantur, quod est ipsum esse subsistens.

Obiect. 5ª. Id quod non potest existere sine alio ipsum determinante, non distinguitur realiter ab ipso. Atqui substantia non potest existere sine quibusdam accidentibus eam determinantibus. Ergo substantia non distinguitur realiter ab accidentibus.

Resp. *Nego mai. Dist. min.* Substantia non potest existere sine quibusdam accidentibus eam determinantibus ad esse secundum quid. *Conc.* ad esse simpliciter, *Nego.* Falsitas maioris patet ex dictis sub n. 60, ubi probavimus actum et potentiam se invicem excludere in eo ordine in quo accipiuntur. Quapropter in ordine reali determinabile debet realiter distingui a determinante, et ideo quemadmodum materia realiter distinguitur a forma substantiali, a qua determinatur ad participandam existentiam primam, quae est propria totius compositi essentialis; similiter substantia determinatur a forma accidentali ad participandam existentiam secundariam, quae est propria totius compositi accidentalis.

Obiect. 6ª. Substantia ab accidente determinatur ad hunc vel ad illum essendi modum. Atqui quaelibet res determinatur ad aliquem essendi modum a proprio esse, non ab esse distinctae realitatis. Ergo accidens non est realitas distincta a substantia.

Resp. *Dist. mai.* Substantia determinatur ab accidente ad modum essendi primum seu substantialem, *Nego.* Secundarium et accidentalem, *Conc. Contr. min.* Si sermo sit de re completa in linea essentiae et de esse primo et substantiali, *Conc.* Si sermo sit de re incompleta in linea essentiae, puta de materia prima; aut etiamsi sermo sit de re completa in linea essentiae, agatur de eius determinatione ad modum essendi accidentalem, *Nego.* Solutio potet ex dictis sub num. praec. et sub. n. 128.

THESIS XXXV *bis.* — **Non demonstratur repugnare quod quaedam accidentia possint per virtutem divinam existere separata a substantia.**

Praenota. Occasio praesentis quaestionis ex facto permanentiae specierum, seu accidentium panis, post conversionem substantiae panis in corpus Christi in SS. Sacramento, orta est. — In thesi agitur de quibusdam accidentibus tantum. Etenim, actus vitales esse nequeunt sine substantia cuius sunt immanens perfectio; deinde accidentia quae separari possunt a substantia debent tamen subiectari in quantitate, ut salvetur eorum individuatio.

Probatur thesis. Ut demonstraretur repugnare exsistentiam cuiuscumque accidentis separati a substantia, requireretur, vel quod accidens non esset realitas realiter distincta a substantia, — vel quod de essentia accidentis esset inhaerentia

actualis in substantia, — vel tandem quod influxus substantiae in accidens non posset suppleri. Atqui:

1°. Ex thesi praecedenti habemus accidens realiter distingui a substantia, et habere esse proprium.

2°. Concedendum quidem est, contra Scotum, aliquam inhaerentiam in substantia esse de essentia accidentis, nam accidens definitur id cui debetur esse in alio. Sed non requiritur ut haec inhaerentia sit *actualis* et sufficit inhaerentia *aptitudinalis,* qua accidens connaturaliter postulat esse in alio; hoc autem servatur si per virtutem divinam accidens conservatur in esse sine influxu substantiae.

3°. Et revera Deus potest supplere influxum substantiae in sustentatione accidentis, non quidem eodem modo, id est ad modum causae *materialis,* sed ut causa *efficiens:* « Cum enim effectus magis dependeat a causa prima quam a causa secunda, Deus qui est prima causa substantiae et accidentis, per suam infinitam virtutem conservare potest in esse accidens, subtracta substantia, per quam conservabatur in esse sicut per propriam causam, sicut etiam alios effectus naturalium causarum potest producere sine naturalibus causis ». (3ª q. 77 a. 1).

Ergo nequit demonstrari quod repugnet accidentia conservari a Deo separata a substantia.

Obiectiones. I. Definitio rei nequit a re separari. Sed ad definitionem accidentis pertinet quod sit in subiecto. Ergo nequit separari a substantia.

Resp. *Dist. min.* Ad definitionem accidentis pertinet ut sit essentia aliqua, cui competit esse in subiecto, *conc.;* accidentis essentia est ipsum esse in subiecto, *nego.* Esse enim entis creati non ponitur in eius definitione.

II. Quidquid existit est individuum. Sed accidens individuatur a subiecto. Ergo sine subiecto existere nequit.

Resp. *Dist. min.:* naturaliter, *conc.;* supernaturaliter, *subd.* si hoc accidens iam habeat in sui ratione formali quamdam individuationem, ut quantitas, *nego;* si non habeat in sui ratione formali quamdam individuationem, *iterum distinguo*: individuatur per substantiam, *nego;* individuatur per quantitatem, *concedo* (1).

---

(1) Cfr. t. 2, pp. 101 sqq.

QUAESTIO XV.

DE QUALITATE

CAPUT I.

DEFINITIO QUALITATIS.

132. *Qualitas generatim vocatur modificatio seu dispositio substantiae in seipsa.* Etenim, quemadmodum in Logica Maiori demonstrantes denarium numerum Praedicamentorum diximus, *qualitas* constituit praedicamentum, quod importat talem essendi modum, vi cuius subiectum iam in suo primo esse constitutum denominatur per aliquid sibi intrinsecum et absolutum consequens formam substantialem, ita ut per hoc accidentaliter et intrinsece modificetur seu disponatur. Quare qualitas vocatur modificatio seu dispositio substantiae in seipsa. Attamen enucleatius potest ita definiri:

Qualitas *est accidentalis modus* seu *accidentalis determinatio substantiae in seipsa secundum quamdam mensuram* (1).

Etenim quum modus sit, secundum S. Augustinum, « quem mensura praefigit » necesse est, ut importet quamdam determinationem secundum aliquam mensuram. Sic autem intellecto *modo,* facile apparet bonitas datae definitionis. *a*) Quatenus enim *qualitas* dicitur *accidentalis determinatio* substantiae, distinguitur *a forma substantiali; b*) quatenus dicitur *determinatio secundum aliquam mensuram,* distinguitur a *quantitate,* quae independenter a *figura,* vi cuius terminatur, nequit

(1) Cfr. S. Th. 1. 2., q. 49, a. 2.

secundum debitam mensuram et ordinem disponere partes substantiae extensae; *c*) quatenus dicitur *determinatio substantiae in seipsa*, distinguitur tum a *relatione*, cuius tota ratio consistit in *esse ad*, tum a caeteris accidentibus, quae vel denominant subiectum per aliquid omnino extrinsecum, ut: *quando, ubi, situs* et *habitus* idest *vestitus*, vel per aliquid partim intrinsecum, et partim extrinsecum ut *actio* et *passio*.

THESIS XXXVI. — **Quatuor enumerantur species qualitatis: 1. habitus et dispositio, 2. potentia et impotentia, 3. passio et passibilis qualitas, 4. figura.**

PROBATUR.

133. Tot admitti debent species qualitatis, quot sunt modi, quibus substantia in seipsa seu absolute potest disponi seu accidentaliter determinari secundum quamdam mensuram. Atqui hi modi sunt quatuor enumerati. Etenim modus sive determinatio subiecti in seipso secundum quamdam mensuram et secundum esse accidentale potest accipi.

vel 1. *in ordine ad ipsam naturam subiecti*, ita ut in ea sit quaedam dispositio accidentalis, vi cuius natura bene vel male se habeat, prouti ea est naturae conveniens vel disconveniens. Hic modus est *habitus* et *dispositio;* atque constituit primam speciem qualitatis, quae definitur « Dispositio secundum quam aliquis bene vel male disponitur vel in se vel ad aliud »; *in se* quidem, si sit *habitus entitativus*, ut sanitas, aegritudo et similia, *ad aliud*, si sit *habitus operativus*, ut scientia, prudentia, temperantia, ars, etc., qui immediate disponit et perficit ipsam potentiam operativam, haec enim tamquam natura se habet ad ipsum. Definita dispositio si perfecte insit subiecto, ita ut nequeat faciliter amitti, dicitur proprie *habitus* seu *dispositio stabilis;* si vero sit faciliter amissibilis, eo quod non perfecte insit, vocatur generico nomine *dispositio*. Qua in re animadvertant habitus operativos iis tantum potentiis inesse, quae sunt determinabiles ad bene vel male operandum, videlicet intellectui et voluntati, atque,

ratione harum, iis viribus inferioribus, quae ab eis dependent.

vel 2. *in ordine ad ipsam actionem,* ita ut determinetur subiectum ad habendum aliquod principium proximum operationis seu *potentiam operativam.* Hic modus est *potentia,* quae definiri potest « qualitas dispositiva substantiae ad agendum », ut intellectus, voluntas, facultas visiva, vis nutritiva, etc. Constituit secundam speciem qualitatis, ad quam reducitur *debilitas ad agendum,* ex. gr. imbecillitas virium, quae vocatur *impotentia.*

vel 3. *in ordine ad alterationem sensibilem,* ita ut actuetur subiectum secundum quasdam dispositiones vel *causativas* alterationis sensibilis, cuiusmodi sunt color, dulcedo, calor, etc., vel *causatas* ab alteratione sensibili, ut pallor, durities pellis ex frigore, etc. Hae subiecti dispositiones sive activae, sive passivae vocantur *passibiles qualitates,* si sint stabiles. Quod si instabiles sint, utpote causatae ex *transeunte passione,* vocantur simpliciter *passiones,* ut pallor vultus ex subitaneo timore productus. Ex his tertia species qualitatis resultat videlicet *passio* et *passibilis qualitas.*

vel 4. *in ordine ad dimensiones subiecti,* ita ut quamvis hae sint in specie determinata quantitatis, puta bicubitae vel tricubitae; tamen vi huius qualitatis speciali modo determinentur, puta ad modum sphaerae vel pyramidis. Haec est quarta species qualitatis quae vocatur *figura* et definitur *terminatio circa quantitatem,* aut etiam *dispositio substantiae secundum partes quantitatis.* Dicitur etiam *forma,* quia principium formale artificiatorum qua talium est aliqua figura. Quare dicitur forma turris, navis, candelabri ea specialis figura, qua haec artificiata in suo esse artificiati constituuntur.

CAPUT II.

TRES PROPRIETATES QUALITATIS.

134. *Prima proprietas est contrarietas.* Videlicet in quibusdam speciebus qualitatis dantur extrema contraria, quae se mutuo expellunt ab eodem subiecto secundum eamdem partem accepto, ex. gr. calor et frigus, albedo et nigredo,

virtus et vitium. His enim convenit definitio contrariorum, videlicet: « Contraria sunt ea quae sub eodem genere maxime distant et eidem subiecto insunt, a quo mutuo se expellunt » (1). Attamen quarta species qualitatis, nempe figura non habet hanc proprietatem.

Secunda proprietas est suscipere magis et *minus*. Quaedam enim qualitates, salva eadem specie, possunt intendi vel remitti. Eae plerumque sunt, quae specificantur a termino ad quem ordinantur, ita ut, donec remanent in eadem tendentia ad eumdem terminum, remanent eiusdem speciei (2). Idcirco figura, quum consistat in indivisibili, et potentia operativa, quae confert *simpliciter* virtutem operandi, non accipiunt magis et minus. Contra qualitates primae et tertiae speciei hac proprietate gaudent.

Tertia proprietas est fundare similitudinem et dissimilitudinem. Etenim *stricto sensu loquendo,* similia dicuntur ea quorum qualitas est eiusdem speciei. Quae si eis insit in eodem gradu, dicuntur similia simpliciter, ut duo alba secundum eamdem intentionem albedinis; si autem uni insit in intensiori vel perfectiori gradu quam alteri, dicuntur similia secundum quid, sed simpliciter dissimilia, sic musicus perfectus non est simpliciter similis musico imperfecto, qui est in hac arte discipulus. Cf. n. 92.

---

(1) Arist. *Metaph.* Lib. 10. cap. 6.

(2) Cfr. S. Th. 1. 2. q. 50. a. 1. et 2.

QUAESTIO XVI.

DE RELATIONE

CAPUT I.

DEFINITIO, DIVISIO ET PROPRIETATES RELATIONIS.

135. **Relatio est respectus seu ordo unius rei ad aliam,** ita ut tota ratio essentiae eius sit *ad aliud se habere.* Etenim, ut ait Aristoteles (de Praed. c. 3): « *Relativa* seu *ad aliquid* sunt *quarum esse est ad aliud se habere* ». Et ideo relatio praedicamentalis per hoc distinguitur a reliquis accidentium praedicamentis, quod aliorum accidentium essentia formaliter accepta importat aliquem modum *intrinsece inhaerendi* subiecto *seu esse in,* formalis autem ratio relationis importat ordinem seu respectum *ad aliquid extrinsecum subiecto* seu *esse ad.* Ex qua animadversione apparet caetera accidentia, ex eo quod dicant ordinem ad subiectum ut actus ad potentiam, non esse relationes, quamvis fundare possint relationes.

136. **Requisita ad relationem habendam.** Ad relationem requiruntur tria, videlicet *duo extrema* et *fundamentum. Extrema* sunt *subiectum* quod refertur et *terminus* ad quem refertur, *fundamentum* est *ratio propter quam* subiectum ad terminum refertur. Sic in relatione aequalitatis inter duas columnas, *duo extrema* sunt ipsae columnae, *fundamentum* sunt dimensiones aequales in quibus conveniunt. A quibusdam philosophis termini relationis vocantur *fundamenta remota,* ratio vero, propter quam ad invicem referuntur, vocatur *fundamentum proximum.*

Relatio alia est realis, alia rationis.

a) **Relatio realis** est ea quae independenter a quacumque mentis nostrae consideratione intercedit inter duo subiecta existentia ut relatio patris ad filium, artificis ad suum artificiatum etc. Et ideo ad relationem realem duo requiruntur. Requiritur 1. ut termini relationis exsistant realiter ab invicem distincti, et hoc vel ita ut si non tempore saltem naturâ prius existant, quam realis ratio quae est proximum relationis fundamentum, sicuti contingit in relationibus creaturarum, quae sunt accidentia; vel ita ut ipsae relationes sint ratio distinctionis realis terminorum, qui ideo subsistunt ab invicem realiter distincti quia ad invicem referuntur, sicuti fide scimus contingere in relationibus divinis ad intra, quae quum nequeant esse accidentia (in Deo enim nullum dari potest accidens), sunt relationes subsistentes, quae tamen non subsistunt per aliud esse, quam per simplicissimum divinum esse (1). Requiritur 2. ut fundamentum proximum relationis sit aliquid reale vel ex utraque parte, si sit relatio realis mutua, vel saltem ex una parte, idest in alterutro ex terminis relationis, si sit relatio realis non mutua. Tunc enim relatio est realis ex una parte et rationis ex alia. Quae relatio realis non mutua intercedit *inter res diversi ordinis,* quarum una perficitur et alia non, et ideo reale fundamentum relationis, per quod una intrinsece perficitur ab alia, est in ea quae perficitur seu quomodocumque mutatur, non vero in ea quae immutata in suo ordine consistit. Talis est relatio inter creaturam et Creatorem, inter sensum et sensibile, etc.

b) **Relatio rationis** est quae resultat ex mera consideratione nostri intellectus, ut quum aliquid ad seipsum referimus, puta quum dicimus: *idem eidem idem,* aut cum referimus genus ad speciem.

Nota. *Discrimen inter relationem proprie dictam seu praedicamentalem et eam, quae minus proprie dicitur relatio, quaeque vocatur transcendentalis.* Ex hucusque dictis apparet relationem praedicamentalem nequaquam confundi debere cum

(1) Cfr. S. Th. 1. p. q. 28. art. 2. et. 3.

ordine potentiae ad actum, qui ordo vocari solet relatio transcendentalis; nam in hoc non habemus duo entia actualia, sed duo principia constitutiva vel unius entis simpliciter ut materia prima et forma substantialis, vel unius entis secundum quid ut substantia et forma accidentalis. Iamvero ad habendos terminos et fundamentum proximum relationis realis non sufficiunt principia entis, sed requiritur aliqua substantia actu existens et ab alio termino realiter distincta, saltem ut una pars integralis ab alia parte integrali eiusdem corporis animati praediti diversis virtutibus, quae actuantes diversas partes praebent reale fundamentum relationi, sicuti contingit in dextera et sinistra animalis (1).

138. **Proprietates relativorum.** 1° *Relativa omnia sunt simul cognitione et definitione.* Sic pater, in quantum pater, nequit cognosci neque definiri, nisi simul cognoscatur filius. Etenim relationis essentia est *ad aliud se habere.* 2° *Relativa eiusdem ordinis* (ea videlicet inter quae intercedit relatio realis mutua) *sunt simul etiam natura,* quia pari ratione realiter referuntur ad invicem. Sic se habent pater ad filium, duplum ad dimidium etc. 3° *Relativa diversi ordinis* ea videlicet inter quae intercedit relatio mixta, seu rationis ex una parte, realis ex alia, *non sunt simul naturâ;* quia non pari ratione referuntur ad invicem, sed unum dependet ab alio ut sit, non autem vicissim. Sic se habent sensibile ad sensum, Creator ad creaturam etc. (2).

Divisio relativorum secundum dici et secundum esse perperam a quibusdam reponitur in eo, quod relationes secundum dici sint rationis et relationes secundum esse sint reales. Etenim promiscue dicuntur tum de relationibus rationis tum de realibus. Discrimen itaque in eo est, quod quando nomina relativa principaliter significant fundamenta relationum, *dicuntur relativa secundum dici,* licet agatur de relationibus realibus, huiusmodi sunt nomina movens et motum, caput et capitatum et similia. Quando autem nomina relativa

(1) Cfr. S. Th. in I. Sent. d. 26. q. 2. a. 1.
(2) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 7. a. 8. ad 1.

principaliter significant ipsas relationes, *dicuntur relativa secundum esse,* licet aliquando agatur de relationibus rationis, huiusmodi sunt nomina dominus et servus, pater et filius, dexter et sinister et similia. Ita haec divisio accipitur a S. Thoma (1).

CAPUT II.

DE REALI DISTINCTIONE RELATIONIS PRAEDICAMENTALIS A SUO FUNDAMENTO.

139. *Ex hucusque dictis apparet relationes praedicamentales habere aliquod esse reale, quod dependet ex realitate utriusque termini fundamento affecti.* Etenim independenter a quacumque nostri intellectus operatione, positis obiective utroque termino et fundamento, invenitur a parte rei illud *esse ad aliquid,* in quo consistit relatio, sic independenter a quocumque mentis nostrae conceptu viget obiective relatio inter genitorem et genitum, inter manum dexteram et manum sinistram, etc.

Hac autem veritate posita, ita licet arguere ad ostendendum *esse relationis distingui obiective seu realiter ab esse fundamenti.*

I. Ubi dantur independenter a nostra mentis operatione formalitates diversae, hae in creaturis habent diversum esse. Iamvero independenter a quacumque mentis nostrae operatione formalitas accidentis absoluti, cuius essentiae competit *esse in subiecto,* est diversa a formalitate accidentis relativi, cuius essentiae competit *esse ad aliquid subiecto extrinsecum.* Ergo etiam secundum esse reale ea diversificari necesse est.

II. Id quod postulat diversam causam realem, habet diversum esse reale. Iamvero accidens relativum postulat diversam causam realem ab absoluto, quia causatur ab utroque termino reali sub reali fundamento proximo, ita ut alterutro

(1) 7. *Pot.* a. 10, ad 11.

cessante, cesset ipsa relatio. Ergo accidens relativum habet diversum esse reale ab absoluto in quo fundatur.

III. Causa realiter distinguitur a suo effectu. Sed accidens absolutum quod est fundamentum proximum relationis, est causa relationis. Ergo debet habere esse realiter distinctum ab esse relationis.

Corollarium 1. *Relatio realis cessat non solum per cessationem sui fundamenti proximi, sed etiam, hoc manente in uno extremo per meram cessationem alterius extremi.*

Etenim id cuius esse pendet a simultanea existentia pluriun et *cuius ratio formalis seu essentia* non consistit in inhaesione sed *in esse ad aliud quasi in quodam transitu ex uno in aliud*, si cesset existentia alterutrius causae partialis ipsum sustentantis, et ipsum cesset necesse est, quin ulla mutatio extremo superstiti contingat. Iamvero talis est relatio praedicamentalis, ut ex eius definitione patet. Ergo relatio realis cessat non solum per cessationem sui fundamenti proximi, sed etiam, hoc manente in uno extremo, per meram cessationem alterius extremi (1).

Corollarium 2. *Relatio realis in suo subiecto non multiplicatur ad multiplicationem terminorum.* Quum relatio subiectetur in aliquo subiecto ratione sui fundamenti proximi, nullo modo sequitur ad multiplicationem terminorum extrinsecorum, quibus idem subiectum ratione eiusdem fundamenti proximi relationis ad plures terminos refertur, multiplicari eius relationes reales, sed hae multiplicantur tantum ad multiplicationem fundamentorum specifice diversorum. Quum enim relatio realis in tantum afficiat subiectum, in quantum in eo est fundamentum proximum relationis; impossibile est multiplicari in eo relationes reales nisi ad multiplicationem fundamentorum realium, secus haberemus effectum sine causa sufficienti. Haec autem fundamenta nequeunt multiplicari numerice tantum in eodem subiecto, quia idem secundum idem nequit simul actuari pluribus formis eiusdem speciei. Id autem non impedit quominus relationes rationis multiplicentur, quum

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 7, a. 9. ad 7.

hae non dependeant a reali fundamento, sed a mera mentis consideratione (1).

Obiicienti 1°. *Cum Zenone.* Accidens inhaeret subiecto. Atqui relatio non inhaeret subiecto sed est accidentis accidens. Ergo relatio non est accidens realiter distinctum a caeteris accidentibus.

Resp. *Dist. mai.* Accidens inhaeret subiecto vel immediate et ratione sui vel mediate et ratione alterius accidentis, *Conc.* semper immediate et ratione sui, *Nego. Contradist. min.* et *Nego conseq.*

Obiicienti 2°. Ei, quod habet esse distinctum ab alio, competit fieri et mutari. Atqui relationi non competit fieri aut mutari. Ergo non habet esse distinctum ab esse fundamenti.

Resp. *Dist. mai.* Competit et fieri et mutari vel per se et ratione sui, vel per accidens et ratione alterius cum quo connectitur, *Conc.* tantum per se et ratione sui, *subdist.* si sit aliquid subsistens et absolutum, *Conc.* secus *Nego. Contrad. min.* relationi non competit fieri per se et ratione sui, *Conc.* per accidens et ratione alterius *Nego* et *Nego consequentiam.*

---

(1) Cfr. S. Th. 3, p. q. 35. a. 5.

PARS QUARTA
DE CAUSIS ENTIS

QUAESTIO XVII.
DE CAUSA IN GENERE

140. **Causa proprie dicta definitur** *id ad quod sequitur esse alterius,* seu *id quod influit ad esse alterius.* Quum enim assignamus causam alicuius, respondemus quaestioni *propter quid est aliquid,* nempe *cui debet suum esse hoc aliquid?* Ex. gr. Cui debet suum *esse domus? Aedificatori* quidem tamquam causae efficienti, *protectioni procurandae* hominibus a frigore et a pluviis tamquam causae finali, *lapidibus, caemento* et *lignis* tamquam causae materiali, *speciali* earum *dispositioni* et ordini tamquam causae formali. Quorum unumquodque quum realiter suo modo influat ad esse domus, recte dicitur causa domus seu *id ad quod sequitur esse domus* (1). Quocirca de ratione causae est *influxus in esse causati.*

141. **Principium definitur** *id a quo aliud quocumque modo procedit.* Hinc apparet discrimen inter causam et principium. Etenim quum principium importet absolute ordinem alicuius processus sive originis, praescindendo a modo quo unum procedit ab alio, videlicet sive principium influat in esse principiati, sive non, hinc est ut nomen *principium* sit

(1) Cfr. S. Th. V. *Metaph.* lct. 1.; *Phys.* L. 1. lect. 1.

universalius nomine *causa*, et quamvis omnis causa sit principium, tamen non omne principium est causa. Sic quamvis aurora sit principium diei et albedo sit principium motus ad nigredinem tamen neque aurora est causa diei, neque albedo est causa motus ad nigredinem, quia neque aurora influit in esse diei, neque albedo influit in esse motus ad nigredinem (1).

142. **Causa intrinseca et causa extrinseca.** Aliquid potest influere in esse alterius vel ita ut non sit adaequate distinctum ab eo, quum concurrat ad intrinsecam constitutionem eius ad modum partis, vel ita ut sit adaequate distinctum ab eo, quod eius virtute in esse producitur. Primum dicitur causa intrinseca, ad quam pertinet materia, forma et elementum. Secundum dicitur causa extrinseca, ad quam pertinet efficiens et finis.

Thesis XXXVII. — Entis causae reducuntur ad quatuor, videlicet ad materialem, formalem, efficientem et finalem.

PROBATUR.

143. Tot sunt genera causarum, quot sunt genera eorum quibus responderi potest ad quaestionem *propter quid* aliqua res est (n. 140). Atqui huiusmodi sunt tantum quatuor, nempe *materialis, formalis, efficiens* et *finalis*. Ergo entis causae reducuntur ad haec quatuor genera causarum.

Prob. min. Quando quaerimus *propter quid* aliquid est, quaerimus rationem sufficientem sui esse. Iamvero ratio sufficiens existentiae alicuius rei vel habetur in hoc, quod eius essentia identificatur cum suo esse, vel in eo quod eius esseitia receperit esse ab alio. *Si primum*, habemus ipsam essentiam rei esse rationem sufficientem sui esse, eo quod existit vi formae suae, quae essentia est ipsa essentia entis necessarii, nempe Essentia Divina. Unde Divina Essentia, quae est ipsum esse subsistens se habet ad omnia praedicata, quae secundum

(1) Cfr. S. Th. qq. dd. *De Pot.* q. 10. a. 1. ad 9. et in I. Sent. Dist. 29. q. 1. a. 1.

nostrum modum intelligendi, cum fundamento in re, Deo tribuuntur a nobis, ad modum causae formalis. *Si secundum*, nempe si ratio sufficiens existentiae alicuius rei habetur in eo quod receperit esse ab alio, iam quaerenti *propter quid ea sit*, respondere debemus per quatuor genera causarum. Nam 1. respondere debemus *a qua causa ipsi extrinseca* producta fuerit in esse, et sic assignamus *causam efficientem;* 2. *quo motivo* impulsa causa efficiens ei contulerit esse, et sic assignamus *causam finalem;* 3. *quae sit natura* seu essentia rei quae receperit esse, nempe an aliqua essentia simplex, idest forma per se subsistens, vel essentia composita ex materia et forma, atque ita assignamus *causam formalem* et *materialem*. Caetera huc reducuntur. Nam *accidentia* se habent ad subiectum ut formae ad materiam. *Idea* vero vel *exemplar*, quod praesupponitur in intellectu practico agentis intellectualis *reducitur ad causam formalem extrinsecam*, ut enim ait S. Th. (De Verit. q. 3. a. 3), « forma semper notat habitudinem cau-« sae; est enim forma quodammodo causa eius, quod per ipsam « formatur, sive formatio fiat per modum inhaerentiae sicut « in formis intrinsecis, sive *per modum imitationis* ut in for-« mis *exemplaribus* »; attamen idea pertinere etiam aliqualiter potest tum ad causam efficientem, quia per ideam artifex completur et dirigitur ad opus exequendum (1), tum ad causam finalem quia artifex intendit exprimere exterius, quod praeconcepit interius.

Confirmatur exemplo. Supponamus artificem, qui ex more effigiem Virgilii sculpere velit. Quatuor ad hunc effectum obtinendum concurrere debent causae. Requiritur 1. artifex ut causa efficiens principalis, scalpellum et alia instrumenta ut causa efficiens instrumentalis; 2. marmor, ut causa materialis; 3. dispositio partium inducenda in marmor ad hoc ut Virgilii figuram referat, quae est causa formalis; 4. finis, qui movet artificem, ad tale opus, puta acquisitio pecuniae, vel honoris vel aliquid aliud, videlicet causa aliqua finalis. Ergo quatuor dantur genera causarum.

(1) S. Thom. qq. dd. *De Verit.* q. 3. a. 1.

QUAESTIO XVIII.

DE CAUSA EFFICIENTE

144. **Causa efficiens definitur** ab Aristotele « id unde est primum principium motus et quietis » (II. Phys. c. 5.). Quae definitio potest etiam ita exponi: *Principium extrinsecum a quo primo profluit motus, seu rei productio.* Ex qua expositione clarius apparet quomodo definitio conveniat omni et soli causae efficienti. Quatenus enim dicitur *principium extrinsecum,* distinguitur a causa materiali et formali, quatenus dicitur *a quo primo profluit motus,* distinguitur a causa finali, nam causa finalis non inchoat motum, sed solum excitat agens ad illud incipiendum. Tandem quatenus pro motu late intelligimus *qualemcumque rei contingentis productionem,* quia quidquid non est ipsum esse subsistens, potest dici ens mobile quatenus saltem transit de potentia in actum, poterit haec definitio causae efficientis extendi ad ipsam causam creantem quatenus producit in esse res contingentes ex nihilo earum et subiecti, non exclusis ipsis Angelis.

145. **Causa efficiens dividitur 1° in causam per se et causam per accidens.** *Causa per se* est ea, quae vel virtute propria, vel virtute participata, positive influit in productionem effectus, quatenus est talis causa. Sic ignis est *per* se causa combustionis, et malleus motus a manu est per se causa percussionis. *Causa* vero *per accidens* ea est, quae non influit per se in productionem effectus, quamvis ei *accidat coniungi* cum effectu producto, *sive ex parte causae,* ut albedo

medici est causa per accidens sanitatis aegroti, *sive ex parte effectus,* « quod quidem potest esse tripliciter. Uno modo, quia « habet ordinem necessarium ad effectum; sicut remotio impe- « dimenti habet ordinem necessarium ad effectum. Unde *re-* « *movens prohibens* dicitur movens per accidens, sicut co- « lumna impedit motum lapidis; unde removens columnam « dicitur per accidens movere lapidem superpositum. Alio « modo, quando accidens habet ordinem ad effectum non tamen « necessarium nec in pluribus, sed in paucioribus, sicut in- « ventio thesauri ad effossionem in terra. Et hoc modo fortuna « et casus dicuntur causae per accidens. Tertio, quando nul- « lum ordinem habet, nisi forte secundum aestimationem, si- « cut si aliquis dicat se esse causam terraemotus, quia, eo in- « trante domum, accidit terraemotus » (1).

2° **In causam principalem et instrumentalem.** *Causa principalis* est ea quae per formam vel virtutem propriam producit effectum, ut planta causat plantam, et sculptor statuam. *Causa instrumentalis* est ea quae nequit producere effectum (relate ad quem dicitur causa instrumentalis) per formam vel virtutem propriam, sed per virtutem alterius, a quo movetur et cuius virtutem aliquo modo participando elevatur ad attingendum talem effectum. Sic scalpellum non est causa rei artificiatae qua talis e. g. statuae Moysis virtute propria sed virtute sculptoris, puta Michaelisangeli Bonarrotii, a quo movetur; quare cessante influxu artificis nequit attingere talem effectum. « Duplex est causa agens: *principalis* et « *instrumentalis.* Principalis quidem operatur per virtutem « suae formae, cui assimilatur effectus, sicut ignis suo calore « calefacit... Causa vero instrumentalis non agit per virtutem « suae formae, sed solum per motum, quo movetur a princi- « pali agente: unde effectus non assimilatur instrumento, sed « principali agenti: sicut lectus non assimilatur securi, sed « arti, quae est in mente artificis » (2).

---

(1) S. Th. in V. *Mot.* lect. 3.

(2) 3. p. q. 62. a. 1.

Nota. De duplici actione causae instrumentalis, una qua agit per virtutem causae principalis, alia qua agit per virtutem propriam, et quomodo haec praerequiratur ad illam, confer. S. Th. 1. p. q. 45. a. 5. et 3. p. q. 62. a. 1. ad 2.

3° **Causa efficiens principalis dividitur in primam et secundam.** *Causa prima* est ea quae ab altiori causa in operando nullo modo pendet, nempe *Deus; causa secunda* est ea, quae licet per formam seu virtutem propriam operetur, tamen haec ipsa eius virtus a Deo causari debuit, conservari, applicari ad agendum et elevari ad attingendum esse i. e. existentiam effectus specialis, quem creatura producit, puta esse plantae in generatione plantae, esse bruti in generatione bruti, etc. Etenim esse est effectus proprius solius Dei qui est ipsum esse subsistens; quare effectus quilibet procedens a causa creata esse debet totus Dei et creaturae in diverso ordine causarum, nam est totus creaturae *quoad specificationem*, est autem totus Dei *quoad esse*. Hisce quatuor modis Deum in ordine supremae causae influere in omni operatione causae creatae dilucide demonstrat S. Th. (de Pot. q. 3. a. 7.) quem confer. In responsione autem ad 7. obiectionem innuit, quo pacto idem effectus qui procedit totus a creatura *quoad specificationem*, procedat totus a Deo *quoad esse*..

4° **Causa universalis et particularis.** *Causa universalis* est ea, cuius efficientia non limitatur ad aliquam speciem effectuum producendam, sed extenditur ad plura genera. Simpliciter universalis causa est Deus, qui se extendit quoad suam efficientiam ad quaecumque habere possunt rationem entis, et ideo est causa omnipotens. *Causa particularis* est ea, cuius efficientia ad unam tantum effectuum speciem extenditur, ut homo qui generat hominem, et oliva olivam.

5° **Causa univoca et aequivoca.** *Univoca* est ea, quae producit effectum specifice similem, ut homo producit hominem, et leo leonem; *aequivoca* est ea quae producit effectum specifice diversum, ut artifex statuam, et Deus creaturam.

6° **Causa proxima et remota.** Causa *proxima* est, quae virtute sua immediate attingit effectum. *Remota* est ea quae virtute sua non attingit immediate effectum, sed causat in

alio virtutem producendi effectum. Sic avus est causa remota sui nepotis.

7° **Causa totalis et partialis.** *Totalis* est ea quae in suo ordine sola sufficit ad producendum effectum. Dico *in suo ordine*, quia necessitas influxus Causae primae in omni operatione creaturae non impedit quominus haec in ordine causae secundae possit esse causa totalis. Sic ignis est causa totalis combustionis. *Causa partialis* est ea quae in suo ordine non sufficit ad producendum effectum, sed indiget concursu alterius. Sic unus equus est causa partialis in tractione currus ad quem plures equi requiruntur.

8° **Causa necessaria et libera.** *Necessaria* est ea quae agit ex naturali impulsu, idest ex necessitate naturae, ita ut positis omnibus requisitis ad aliquem effectum producendum, hunc necessario producat. Sic ignis admotus stipulae aridae, hanc necessario comburit. *Libera* est ea quae operatur ex arbitrio voluntatis, ita ut positis omnibus requisitis ad aliquem effectum producendum, possit pro libito illum producere vel non producere, inchoare aliquam actionem eamque pro lubitu suspendere. Sic se habet humana voluntas ad electionem uniuscuiusque boni particularis.

9° **Causa efficiens dividitur etiam in perficientem, praeparantem, adiuvantem et consiliantem.** Quam divisionem S. Th. (1) ita proponit et declarat. « Circa autem « huiusmodi causas considerandum est, quod quadruplex est « causa efficiens: scilicet perficiens, praeparans, adiuvans et « consilians. *Perficiens* enim est, quod dat complementum mo- « tui vel mutationi, sicut quod introducit formam substantia- « lem in generatione. *Praeparans* autem seu disponens est, « quod aptat materiam seu subiectum ad ultimum complemen- « tum. *Adiuvans* vero est, quae non operatur ad proprium « finem, sed ad finem alterius. *Consilians* autem in his, quae « agunt a proposito, est quod dat agenti formam per quam « agit. Nam agens a proposito agit per suam scientiam, quam « consilians sibi tradit; sicut et in rebus naturalibus generans

(1) In II. *Phys.* lect. 5.

« dicitur movere gravia vel levia, in quantum dat formam « per quam moventur ».

10° **Dividitur in causam agentem ut quod, et in causam agentem ut quo.** Prima est ipsum suppositum agens, puta *artifex*. Secunda est ipsa virtus agendi, ex. gr. *forma artis, vis motiva,* etc.

146. **Occasio reducitur ad genus causae efficientis.** Est enim principium extrinsecum influens in productionem effectus vel *per se* sed *non sufficienter,* vel *per accidens tantum*. Sic, si aliquod dictum vel factum sit de ratione sua inductivum ad peccandum, erit occasio talis, quae sit *per se causa* peccati, quamvis *insufficiens* seu *inadaequata* idest *partialis,* quia ad obtinendum effectum requiritur etiam consensus voluntatis peccantis, qui liber semper est. Quod si aliquod dictum vel factum non sit de ratione sua inductivum ad peccandum, sed ob propriam fragilitatem vel malitiam aliquis exinde inducatur ad peccandum, erit occasio talis, quae sit *per accidens causa peccandi*. Unde patet *occasionem* aliquando esse *causam per se* sed *partialem,* aliquando esse *causam per accidens* et quidem talem cui accidit coniungi cum effectu producto ex parte effectus sive primo sive altero ex modis enumeratis a S. Thoma in loco cit. sub n. 145, 1°. Doctrina haec est eiusdem S. Doctoris in 2. 2. q. 43. a. 1. ad 4.

147. **Causa physica et moralis.** *Causa physica* est ea, quae per suam virtutem operativam attingit ipsam realitatem effectus, influendo in eius productionem per motum realem. *Causa moralis* est ea, quae per intentionalem propositionem finis movet voluntatem agentis intellectivi ad operandum.

Thesis XXXVIII. — Creaturae sunt in linea causarum secundarum verae causae suorum effectuum.

PRAENOTIONES.

148. I. Duplex datur genus effectionis, unum, quod est proprium solius Dei, nempe *creatio,* quae est productio rei

ex nihilo sui et subiecti, aliud quod competit etiam creaturae, quamvis non independenter a Divino influxu, nempe productio rei ex nihilo sui, sed non ex nihilo subiecti, quae vocari solet trasmutatio vel generatio sive substantialis, quum nempe novum compositum substantiale producitur ex materia prima, quae sub alia forma substantiali praeexistebat in composito corrupto, puta quum planta per semen generat aliam plantam; sive accidentalis, quum nempe compositum accidentale producitur ex subiecto praeexistente, salva eius substantia, puta quum ex marmore fit statua, vel quum forma ad motum localem imprimitur in aliquo corpore inerte.

II. Duplex error extreme oppositus circa creaturarum efficientiam cavendus est, unus eorum qui omnes virtutem effectricem adimunt creaturis, asserendo eas non esse veras causas suorum effectuum, quos unice a Deo produci asserunt, sed esse meras eorumdem occasiones; alter eorum qui creaturis virtutem operandi prorsus independentem ab influxu primae Causae tribuunt, ita ut creaturarum effectus ita sint a creaturis, ut non sint etiam a Deo. Uterque error aeque perniciosus est et tum rationi tum christianae revelationi contrarius. Cfr. S. Th. 1. p. q. 105. a. 5.

PROBATUR THESIS.

149. 1. Ex ipsa diversitate effectuum quae correspondet diversitati causarum. Et sane, si Deus immediate omnia solus operaretur, quicumque effectus sequi posset ex quacumque causa, puta ex arbore homo et ex homine arbor. Iamvero ad determinatos effectus requiruntur determinatae causae. Ergo ipsa creatura vere operatur ad productionem effectus. 2. Ex ipsa ratione divinae sapientiae, contra quam esset, si Deus adhiberet ad producendos varios effectus res quae nihil produceret. 3. Ex hoc quod creaturae sunt in similitudinem Dei creatae. Ergo quemadmodum imitantur Deum in hoc quod est esse, imitari debent eum in hoc quod est agere. 4. Ex perfectione divinae virtutis. Nam divinae Virtutis perfectioni

derogaretur si Deus condidisset creaturas absque perfectione operandi, et communicandi alteri suam perfectionem; quum tamen haec sit perfectio quae maxime exornaret et perficeret creaturam. Iamvero quum collatio huius perfectionis sit possibilis, divina autem Virtus sit infinite perfecta; etiam *a priori* dicendum esset Deum contulisse creaturis perfectionem operandi. Quod argumentum quemadmodum caetera huic similia evidenter confirmantur *a posteriori*. 5. Ex divina Bonitate cui maxime convenit condere creaturas ita bonas ut sint diffusivae suae bonitatis. Iamvero taliis diffusio non haberetur, si una creatura non posset agere in aliam. Ergo. 6. Ex ordine universi, qui non haberetur nisi res, quae sunt ab invicem diversae, colligarentur simul in ordinis unitatem. Iamvero haec colligatio habetur per hoc quod quaedam agunt, quaedam autem patiuntur. Ergo, etc. 7. Ex eo, quod *secus destrueretur scientia naturalis*, quum enim haec rerum sensibilium proprietates et naturas ex earum effectibus demonstret, impossibilis esset huiusmodi demonstratio, si creaturae non essent verae causae suorum effectuum. 8. Ex ipsa experientia tum nostrarum operationum, tum rerum quae nos circumdant. Experimur enim nos causare nostras intellectiones, volitiones, nos pati ab actione exteriorum agentium, atque agere in ea. Videmus et sentimus ignem comburere, solem calefacere, terram germinare et alia huiusmodi sine fine. Ergo omnino falsa est opinio negantium creaturis veram efficientiam. *Allata argumenta desumpta sunt ex S. Thoma* (1).

OBIECTIONES.

150. **Obiect. 1ª.** Causa infinite perfecta excludit consortium alterius in sua efficientia. Atqui Deus est causa infinite perfecta. Ergo solus Deus est causa efficiens.

Resp. *Dist. mai.* in eodem ordine causalitatis, *Conc.* in diverso ordine, *Subdist.* si agatur de tali productione, ad quam causa secunda nequit adhiberi, *Conc.* secus, *Nego, Conc. min.*

(1) *Cont. Gent.* lib. 3. c. 69.

Dist. cons. solus Deus est causa efficiens suprema, universalis independens, *Conc.* solus Deus est causa efficiens. *Nego.*

Obiect. 2ª. Si Deus tantum ageret, sequeretur etiam effectus. Ergo actio causae secundae redundat.

Resp. *Dist. mai.* Quoad operationes immanentes creaturarum, *Nego,* quod alias operationes, *Subdist.* quoad substantiam, *Conc.* quoad subordinationem et finem, *Nego.* Repugnat ut operationes immanentes creaturarum, puta intellectiones et volitiones non procedant a creaturis in linea causarum secundarum operantibus.

Obiect. 3ª. Agens quod agit sine medio, est perfectius quam illud quod medio indiget in sua actione. Sed Deus est agens perfectissimum. Ergo videtur quod omnia nullo mediante producat.

Resp. *Dist. mai.* Si medium adhibeat ob suam indigentiam, *Conc.* si adhibeat ob suam bonitatem, *Nego. Conc. min. Nego cons.* « Dicendum quod non est ex indigentia Dei, quod « causis aliis indiget ad causandum, sed ex bonitate ipsius, « qui etiam dignitatem causandi aliis conferre voluit » (1).

Nota. *Causalitas causae efficientis est ipsum agere.* Etenim causalitas alicuius causae est id, per quod constituitur causans in actu secundo; tunc enim revera influit ad esse alterius. Sed *agendo* causa efficiens constituitur causans in actu secundo, puta, ignis comburendo, sculptor sculpendo. Ergo τὸ *agere* est eius causalitas (2).

SCHOLION.

DE CAUSALITATE RESULTANTIAE.

151. Dimanatio seu resultantia est productio unius realitatis ad productionem alterius ob naturalem connexionem, quam realitas resultans habet cum re a qua resultat; sic splendor naturaliter resultat seu dimanat ab igne, potentiae resul-

(1) S. Th. in II. Sent. Dist. 1. q. 1. a. 4. ad 1.

(2) Cfr. S. Th. in III. *Phys.* lect. 5.

tant ab anima, proprietates resultant ab essentia, etc. Ex quo sequitur necessitas, ut agens quod efficienter causat aliquam, rem, a qua aliae realitates naturaliter dimanant, sit simul causa earum, sicut qui causat ignem causat splendorem eius. Quum enim haec naturalis colligatio sit huiusmodi, ut aliqua res non possit esse absque realitatibus cum ipsa connexis et ab ea resultantibus (ex. gr. anima non potest esse absque suis potentiis); sequitur, ut causa efficiens eadem actione qua *dat esse, det consequentia ad esse,* ita ut ipsa essentia sit terminus primarius, proprietates vero ab ea dimanantes sint terminus secundarius actionis causae efficientis. Sequitur etiam ut proprietates dimanantes ab essentia, quamvis sint *simul tempore* cum essentia, tamen sint *posteriores naturâ.* Sequitur tandem ut quamvis essentia, a qua huiusmodi proprietates dimanant, nequeat dici *proprie* causa efficiens earum, possit tamen dici *reductive* causa efficiens earumdem. Nam ipsa, propter naturalem connexionem quam habet ad proprietates ab ea dependentes, est ratio cur actio agentis transeat ad proprietates, ad quas *eam quodammodo defert.* Iamvero *deferre actionem agentis* seu esse rationem cur talis actio ulterius progrediatur pertinet *reductive* ad genus causae efficientis.

QUAESTIO XIX.

DE CAUSA FINALI

152. **Causa finalis seu finis** est *id cuius gratia aliquid fit*, videlicet est id propter quod efficiens operatur. Finis enim allicit agens ad agendum. Dividitur 1° in FINEM QUI, in FINEM QUO, et in FINEM CUI. *Finis qui, seu finis obiectivus* est ipsa res, quae ab agente appetitur. *Finis quo* seu *finis formalis* est ipsa possessio seu fruitio rei, quae appetitur. Ex. gr. Deus est finis obiectivus iustorum, fruitio Dei in aeterna beatitudine est finis formalis eorumdem. *Finis cui* est ipsa persona, cui aliquod bonum volumus. 2° IN FINEM ULTIMUM ET FINEM INTERMEDIUM. *Finis ultimus* est id quod propter seipsum volumus et in ordine ad quod caetera volumus, sic sanitatem propter seipsam volumus, medicinam autem et ieiunium propter sanitatem. *Finis intermedius* est id quod volumus propter aliud. Finis ultimus dividitur in absolute et relative ultimum; primus est ipsa beatitudo, secundus est omnino multiplex ex. gr. scientia, sanitas, virtus etc. 3° IN FINEM OPERIS ET FINEM OPERANTIS. *Finis operis* est id quod natura sua terminat actionem agentis, ex. gr. aedificium relate ad aedificationem. *Finis operantis* est id quod ultimatim et principaliter agens intendit, atque est potissima ratio, qua agens movetur ad operandum ex gr. lucrum ab aedificatore ex aedificatione expectandum (1).

(1) Cfr. S. TH. in II. Sent. Dist. 1. q. 2. a. 1.

THESIS XXXIX. — **Finis est vere et proprie causa.**

PROBATUR.

153. I. Causa definitur id ad quod sequitur esse alterius (n. 140). Atqui ad finem sequitur esse alterius. Ergo finis est vere causa. *Prob. min.* Actio agentis, ad quam sequitur esse effectus, ad aliquod determinatum tendit, sicut ab aliquo determinato principio procedit, nam omne agens agit quod sibi conveniens est; id autem, ad quod tendit actio agentis, dicitur causa finalis, sicut id a quo procedit dicitur causa efficiens. Ergo ad finem sequitur esse alterius.

II. Illud est vere et proprie causa, quod primum locum tenet inter causas ac proinde est maxime causa. Atqui talis est finis. Ergo finis est vere et proprie causa. *Prob. min.* Primum locum tenet inter causas ea, qua subtracta, caeterae subtrahuntur. Atqui substracta causa finali, caeterae causae subtrahuntur. Etenim: « Materia non consequitur formam, nisi « secundum quod movetur ab agente; nihil enim reducit se « de potentia in actum. Agens autem non movet, nisi ex in- « tentione finis. Si enim agens non esset determinatum ad « aliquem effectum, non magis ageret hoc quam illud. Ad hoc « ergo quod determinatum effectum producat, necesse est, quod « determinetur ad aliquid certum, quod habet rationem finis ». (1. 2. q. 1. a. 2.).

III. Confirmatur ex agentibus, quae movent seipsa ad finem videlicet ex agentibus intellectualibus. Nam ad hoc ut agens intellectivum moveat seipsum ad aliquod agendum, eius voluntas moveri obiective debet ab aliquo bono. Secus agens remanet indeterminatum, nihilque efficit. Iamvero quod ita movet voluntatem, influit ad esse affectus. Ergo finis est vere et proprie causa.

154. **Scholion 1.** « *Sicut influere causae efficientis est agere; ita influere causae finalis est appeti et desiderari* ». (S. Th., de Verit. q. 22. a. 2). Videlicet causalitas finis consistit in amore et desiderio excitatis in agente ab aliquo bono cognito

tamquam sibi conveniente ad quod secundum esse reale assequendum agens movetur ad agendum. Sic sanitas recuperanda movet aegrotum ad medicinam sumendam. Primam autem impressionem causatam in virtute appetitiva a fine esse amorem ad quem consequitur desiderium, quod non quiescit donec finem intentum fuerit aliquis consequutus, praeclare ostendit S. Thomas in 1. 2. q. 25. a. 2. et q. 26. a. 2.

Scholion 2. *Finis est prior in intentione, ultimus in exequutione.* Etenim quum terminus operationis agentis propter finem, sit ipse finis secundum esse reale assequendus (sive iam praeexistat, ut pecunia ab avaro possidenda; sive non preexistat sed sit ab ipsa agentis operatione producendus ut aedificium ab aedificatore erigendum) (1); necesse est ut finis, idest obiectum quod bonitate sua movet agens ad agendum sit ei prius intentionaliter propositum. Secus agens nunquam moveret seipsum vel alia ad eius assequutionem. Sic ut aegrotus moveatur ad adhibenda media propter sanitatem recuperandam, praecognoscere debet sanitatis bonitatem et ordinem mediorum ad ipsam tamquam ad finem intentum assequendam. Hinc etiam adagium: *nihil volitum, quin praecognitum.*

Scholion 3. Illud esse *intentionale*, secundum quod finis praecognoscitur ab agente, non est ipsa causalitas finis, sed est *conditio sine qua* finis non potest exercere suam causalitatem in voluntate. Causalitas enim, qua finis movet ad se voluntatem, competit ei secundum esse reale. Nam obiectum voluntatis est bonum; bonum autem est ens, quatenus secundum esse reale est perfectivum appetentis. Insuper si finis moveret secundum esse intentionale tantum, non amplius desideraretur a voluntate, quum cognosceretur. Iamvero quo magis cognoscimus bonitatem finis, eo magis incendimur ad eum desiderandum ut secundum esse reale ipsum possideamus. Ergo etc. (2).

Scholion 4. *De triplici classe agentium propter finem.* Quum agere propter finem sit ponere aliquam actionem finis

(1) Cfr. S. Th. *C. G.* lib. 3. c. 18.

(2) Cfr. Alamann. *Sum. Phil.* 1. 2. q. 12. a. 5.

gratiâ, seu ad quam ponendam bonitas finis allicit agens; ex vario modo, quo aliquod agens se habet ad finem, exurgit varius modus agendi propter finem. Itaque 1° Quaedam agentia quamvis moveantur ad finem, nullatenus tamen finem cognoscunt, sic sagitta non cognoscit scopum in quem tendit, neque planta cognoscit bonitatem alimenti, quod absorbet. Huiusmodi agentia agunt propter finem, tantum *executive*, et ideo potius aguntur seu ducuntur in finem ad alio. 2° Alia quaedam agentia ita moventur ad finem, ut cognoscant quidem rem, quae est finis eorum immediatus; attamen non cognoscunt ipsam formalem rationem finis, videlicet cur ea res sit ipsis appetibilis et quam proportionem vel ordinem habeat ad media. Sic bos cognoscit quidem pabulum, illudque appetit tamquam sibi bonum, attamen non cognoscit cur sit ipsi appetibile et quam proportionem habeat cum cultura et irrigatione prati. Huiusmodi agentia agunt propter finem non solum *executive* sed etiam *apprehensive*. Attamen et ipsa dirigi in finem indigent ab eo, qui rationem formalem finis, eiusque proportionem ad media cognoscit. 3° Quaedam tandem agentia non solum cognoscunt rem, quae est finis; sed etiam formalem rationem finis eiusque proportionem ad media. Sic homo cognoscit etiam rationem cum cibus sit ei appetibilis, et proportionem et ordinem mediorum ad cibum procurandum. Huiusmodi agentia agunt propter finem non solum *executive* et *apprehensive;* sed etiam *directive*. Unde movent seipsa et alia ad finem et media ordinant ipsi proportionata.

Ut ex dictis patet, haec triplex classis agentium propter finem, reduci facile potest *ad duplicem*: unam eorum, quae *diriguntur ab alio* in finem, utpote intellectu carentium, alteram eorum quae *movent seipsa* et *alia in finem*, quum sint intellectu praedita. Cuius divisionis pulcherrimam declarationem invenies apud S. Thomam (1. 2. q. 1. a. 2.).

155. **Nota.** *Quaestiones de Causa materiali et de Causa formali* reservantur *Philosophiae naturali*, quum *de Natura Corporum* sermo erit. Interim monemus *a*) CAUSAM MATERIALEM esse subiectum seu realitatem ex qua aliquid fit, vel *simpliciter* et *primo*, ut materia prima, ex qua, tamquam ex pura

potentia subiectiva in ordine essentiae, fit primo compositum substantiale corporeum resultans ex materia prima et ex forma substantiali, puta homo, planta, aurum; vel *secundum quid*, et secundario ut materia secunda, ex qua, tamquam ex subiecto in suo primo esse constituto, fit compositum accidentale resultans ex substantia et ex forma accidentali, puta statua aurea Caesaris, cuius causa materialis est *aurum;* *b*) CAUSAM FORMALEM autem esse *realitatem,* qua *id quod fit actuatur* et *perficitur* vel *simpliciter* et *primo,* cuiusmodi est forma substantialis; vel *secundum quid et secundario* cuiusmodi est forma accidentalis.

QUAESTIO XX.

DE PRIMIS PRINCIPIIS RATIONIS

Cfr. Pesch-Frick, S. I., *Ontologia.* — De Régnon, S. I., *Métaphysique des causes.* — Garrigou-Lagrange, O. P., *Dieu*, chap. 2. — Descoqs, S. I., *Institutiones Metaphysicae generalis*, t. I. sect. 3. — Geyser, *Einige Hauptprobleme der Metaphysik;* et alii: Delmas, Zigliara, etc.

Praenotiones. I. Principium in genere est, iuxta Aristotelem, « primum ex quo aliquid aut est, aut fit aut cognoscitur » (V. Metaph., c. 1). Principium autem cognitionis est « demonstrationis propositio immediata: immediata vero qua non est alia prior » (1 Post. c. 2). Principia prima seu dignitates sunt ea principia quae naturaliter ab omnibus cognoscuntur.

II. — Principia prima dicemus esse *per se nota.* Cuius termini accipe explicationem ex hoc perspicuo textu S. Thomae: « Ad hoc enim quod aliquid sit per se notum secundum se nihil aliud requiritur nisi ut praedicatum sit de ratione subiecti; tunc enim subiectum considerari non potest sine hoc quod praedicatum sibi inesse appareat. Ad hoc autem quod sit per se notum (quoad nos), oportet quod nobis sit cognita ratio subiecti in qua concluditur praedicatum; et inde est quod quaedam per se nota sunt omnibus; quando scilicet propositiones habent talia subiecta quorum ratio omnibus nota est, ut omne totum maius est sua parte; quilibet enim scit quid est totum

et quid est pars. Quaedam vero sunt per se nota sapientibus tantum, qui rationes terminorum cognoscunt, vulgo eas ignorante... ut incorporalia in loco non esse... » (Verit., q. 10, a. 12). Unde, dicendo principia prima esse per se nota duo significamus; et quod praedicatum sit de ratione subiecti, et quod ratio subiecti ab omnibus, id est, naturaliter et sine studio cognoscatur.

III. — A tempore Kantii, principia dispesci solent in *analytica* et *synthetica*. Principia analytica ea sunt in quibus praedicatum ponitur in definitione subiecti; iudicia synthetica sunt ea in quibus praedicatum non invenitur in comprehensione subiecti, sed illi convenit de facto, ut ex aliqua experientia constat. Ita, iudicium: totum est maius sua parte, est iudicium analyticum; iudicium autem syntheticum est, v. g.: Caesar occisus est a Bruto.

Iudicia analytica sunt simul *a priori*, hoc est, debent ita regulare experientiam ut nihil eis repugnans dari possit in experientia. De iudiciis autem syntheticis, aliter loquitur Kantius, aliter scholastici. Hi enim tenent iudicia synthetica non posse esse nisi a posteriori. Kantius autem, praeter iudicia synthetica a posteriori, posuit dari iudicia synthetica a priori; in quibus scilicet, praedicatum non contentum in comprehensione subiecti, diceretur tamen de subiecto, necessario et universaliter, propter aliquam connexionem a priori positam ab ipsa natura cognoscentis.

Non tamen perperam forte diceretur hanc divisionem cum doctrina scholastica componi non posse. Quodcumque enim iudicium est analyticum sub aliquo respectu et syntheticum sub alio respectu. Est analyticum hoc sensu quod, ipso momento quo fit, praedicatum revera significat formam quae est in subiecto, quamquam forte nonnisi contingenter in eo est; et est syntheticum hoc sensu quod praedicatum significat aliquam formam quae consideratur directe sine subiecto quanquam forte sit per se, etiam quoad nos, in eo, et quae per iudicium unitur subiecto. Kantius autem de vera inhaerentia praedicati in subiecto non poterat loqui. Si quis tamen verbis Kantianis uti mavult, dicat principia per se nota esse analytica.

IV. — Principia satis multa enumerantur. Nobis autem sufficiet de sequentibus tractavisse: nempe de principio contradictionis, de principio rationis sufficientis, de principio causalitatis et de principio finalitatis.

I. — De principio contradictionis.

Thesis XL. — Principium contradictionis est per se notum, stricte obiectivum, primum.

Praenotiones. I. Iam in Logica maiori vidimus principium contradictionis esse principium omnium supremum et dignitatem dignitatum. Nunc accuratius est agendum de modo illud exprimendi, de opinionibus circa ipsum, de modo illud contra negationes scepticorum, vel contra restrictiones idealistarum defendendi.

A) *Formula principii.* — Aristoteles (IV Metaph., c. 3) ita illud enuntiat. « Idem simul inesse et non inesse eidem, et secundum idem, impossibile est ». Communius dicitur: impossibile est idem simul esse et non esse. Kantius quidem hoc reprehendit in his formulis quod verbum *impossibile* sit superfluum, et verbum *simul* introducat perperam notionem temporis. At, verbum *impossibile* non vacat, cum omnimodam necessitatem principii exprimat; et verbum *simul* merito adhibetur, nam 1° non necessario tempus significat, sed sensu generaliori indicat contradictoria *una* accepta non esse ambo vera nec falsa; 2° in materia contingenti, necesse est ut indicetur simultaneitas temporis, secus principium non esset verum.

B) Cum principio contradictionis duo alia intime connectuntur: principia scilicet identitatis et exclusi medii. Principium identitatis sic enuntiatur: quod est, est; quod non est, non est. Hoc principium, in quantum est affirmativum, aliquo modo praecedit ipsum principium contradictionis, quod negativum est; sed non ita directe inservit in demonstrationibus. Principium autem medii exclusi sic se habet: Omne ens aut est, aut non est, nec datur medium. Si enim daretur medium, ali-

quid simul esset et non esset. Unde illud principium non videtur aliud esse nisi alia forma principii contradictionis.

II. **Adversarii.** Iuxta Aristotelem, Heraclitus dicebatur principium contradictionis negavisse. Relativistae et empiristae non concedunt nisi necessitatem subiectivam huius principii, hoc sensu quod sine illo vel nullo modo vel difficulter cogitare possemus; sed negant quod sit lex realitatis; sic, plus minusve, Hume, Vaihinger, Goblot, Rougier... Denique, Hegel et multi idealistae, quamquam non negant simpliciter principium contradictionis, tamen non admittunt eius applicationem nisi in cognitione abstracta, quae secundum ipsos, non repraesentat res ut sunt. Secundum ipsos enim, ea quae in cognitione abstracta contradictoria videntur, in eadem re convenire possunt: in re enim identificantur in aliqua synthesi superiori, quae eorum oppositionem vincit; sic ens et non ens identificantur in ipso fieri. Unde sequitur contradictionem inveniri in rebus, sed superatam. Bergsonistae similia dicunt. Nos defendimus, in tertia parte, perfectam obiectivitatem huius principii, hoc sensu quod quidquid contradictorium nobis evidenter apparet, in rebus esse non potest.

Probatur 1ª Pars. I. Illud principium est per se notum quod ex apprehensione entis immediate elucet. Atqui tale est principium contradictionis. Ergo est per se notum. Maior patet, quum notio entis sit prima quam mens apprehendat. Minor etiam est evidens, nam intellecta ratione entis, hoc saltem immediate cognoscitur, idem scilicet non posse simul esse ens et non ens, in quo consistit principium contradictionis.

II. Illud principium est per se notum, de quo nemo dubitare potest. Atqui de principio contradictionis nemo dubitare potest. Ergo est per se notum. Ad maiorem: ratio enim qua dubium haberi nequit est quod perceptis terminis, percipitur eorum connexio. Minor duplici modo probatur: 1° Ille qui dubitat de primo principio vel aliquid dicit, vel non. Si nihil dicit, non cogitat nec dubitat. Si aliquid dicit, vel hoc ipsum principium dicit, vel aliquid minus notum, in quo illud principium supponitur. Etenim, « oportet quod quilibet qui alia est cognoscens, ipsum cognoscat » (Arist. 4 Metaph.). 2° Si

quis dubitare posset de hoc principio, hoc principium esset falsum. Atqui, ex aliis argumentis scimus hoc principium non esse falsum. Ergo, de eo dubitari nequit (Arist., ibid.). Probatur maior: ei qui opinaretur idem simul esse et non esse inessent contradictoriae opiniones, ita ut unaquaeque earum ei simul inesset et non inesset; sed aliquid simul esse et non esse prohibetur a principio contradictionis. Ergo hoc principium nequit esse verum, quin sit certum.

Probatur 2ª Pars. Illud principium est stricte obiectivum, quod, sicut cogitatur a mente, ita in re verificatur. Atqui principium contradictionis, sicut cogitatur a mente, ita in re verificatur. Ergo est stricte obiectivum. Ad minorem: Si enim non verificaretur in re, sicut cogitatur a mente, hoc esset, vel quia ea quae a mente apprehenderentur ut contradictoria non essent vere contradictoria, vel quia contradictoria possent esse simul. Atqui, si mens apprehenderet ut contradictorium id quod contradictorium non est, periret omnis veritas cognitionis humanae, vinceretque scepticismus. Si autem contradictoria possent esse simul, tunc id quod intellectus videt cum perfectissima evidentia esse impossibile, possibile esset: et sic pariter periret aptitudo intellectus ad verum quodcumque attingendum.

Probatur 3ª Pars. Illud principium est primum quod nullum aliud supponit, et quod ab aliis omnibus supponitur. Atqui tale est principium contradictionis. Ergo, est primum principium.

Et primum quidem, nullum supponit: « In his autem quae in apprehensione hominum cadunt, quidam ordo invenitur. Nam illud quod primum cadit sub apprehensione, est ens, cuius intellectus includitur in omnibus, quaecumque quis apprehendit. Et ideo, primum principium indemonstrabile est, quod non est simul affirmare et negare, quod fundatur supra rationem entis et non entis » (I.a II.ae, qu. 94, art. 2). Ab aliis autem supponitur: « Omnes demonstrationes reducunt suas propositiones in hanc propositionem, sicut in ultimam opinionem omnibus communem... Nec aliquis potest secundum hanc operationem intellectus aliquid intelligere, nisi hoc principio

intellecto. Sicut enim totum et partes non intelliguntur nisi intellecto ente, ita nec hoc principium omne totum est maius sua parte, nisi intellecto praedicto principio firmissimo » (In IV Metaph., lect. 6, med.).

Nota. Ne putes tamen hoc principium esse primum hoc sensu quod quaecumque veritas ab illo per analysim deduceretur. Est enim lex universalis quae omnibus entibus applicatur, sed non dicit quaenam sint entia determinata. Si quis ergo vellet ex hoc principio deducere integram metaphysicam, prorsus erraret.

Obiectiones. I. Esse sine ulla determinatione, idem est ac non esse. Ergo esse et non esse, pure accepta, sunt idem (Ita Hegel).

Respondeo: esse sine ulla alia determinatione non potest realisari, *concedo:* esse, etiam sine ulla alia determinatione, non habet iam determinationem entis, quae excludit non-ens, *nego.*

II. — Idea non-entis significat aliquid positivum; ergo non opponitur ideae entis. Probo antecedens: negatio entis est semper negatio entis determinati, ita ut ponat *aliud ens* determinatum, sed non removet simpliciter ens. (Ita Bergson).

Resp. *Distinguo antec.* Idea non-entis significat positivam remotionem entis, *conc.:* significat ens positivum, *nego.* Ad rationem additam: est determinati entis negatio, id est determinati sola determinatione entis, *conc.*, determinati determinatione ulteriori, *nego.*

III. — Id quod cogitatur est. Atqui non-ens cogitatur; ergo est.

Resp. *Distinguo maior.* Id quod cogitatur est vel ens reale vel ens rationis, *conc.* ens reale semper, *nego.*

IV. — Datur ipsum fieri. Sed fieri est coniunctio entis et non entis. Ergo ens et non-ens sunt simul. (Sic idealistae).

Resp. Ipsum fieri est coniunctio entis et non-entis eiusdem, *nego:* est coniunctio vel transitus unius entis determinati ad aliud ens determinatum, *concedo.*

V. — Conceptus entis et non entis sunt abstracti: ergo non correspondent realitati.

Resp. Sunt conceptus abstracti non exhibentes id quod est in re, *nego;* exhibentes id quod est in re, *concedo.*

II. — De principio rationis sufficientis.

Thesis XLI. — Principium rationis sufficientis est per se notum. Reducitur autem ad principium contradictionis hoc sensu quod sine contradictione negari nequit.

Status quaestionis. I. Principium rationis sufficientis ita enuntiatur: Quidquid est habet rationem sufficientem sui ipsius. Ratio sufficiens est id quo aliqua res potest explicari et intelligi. Quapropter moderni hanc etiam formulam adhibent eiusdem principii: omne ens est intelligibile. Hoc principium ex se solo non dicit utrum haec ratio sufficiens rei sit in ipsa re vel extra rem. Dicit tantum quod datur necessario aliqua ratio cur res sit quidquid est, et quae fundet realitatem huius rei.

II. Quamquam philosophi antiquiores hoc principio constanter utuntur, illudque aequivalenti modo exprimunt, Leibnitzius tamen, peculiari cura de hoc principio egit et formulam eius hodiernam proposuit. Non videtur Leibnitzius erravisse in modo intelligendi principium, sed in modo applicandi illud. quum falso ex hoc concluderet et Deum necessario procurare in rebus contingentibus id quod est melius, et nos eligere necessario in actibus liberis id quod a fortiori motivo commendatur.

III. **Adversarii** primae partis thesis sunt tum empiristae et positivistae (Hume, Comte, Stuart Mill, Vaihinger, etc.) qui nullum valorem obiectivum huic principio agnoscunt et assensum mentis in illud necessitate quadam subiectiva vel consuetudine explicant; — tum Kantius, qui valorem huius principii, eo quod syntheticum a priori esset, extra experientiam sensibilem nullum esse posuit.

Quod ad secundam partem attinet. adversarios habemus nonnullos scholasticos, qui valorem absolutum huius principii admittentes, nolunt tamen illud reduci posse ad principium contradictionis, et proinde dicunt principium illud negari posse, non quidem sine errore evidenti, sed nihilominus sine

contradictione. (Cfr. DESCOQS, *Institutiones Metaphysicae generalis*, T. I, p. 489).

Probatur 1ª Pars. I. Illud principium est per se notum cuius praedicatum immediate apprehenditur esse de ratione subiecti. Atqui tale est principium rationis sufficientis. Ergo est per se notum.

Ad minorem: Immediate enim apprehenditur quod si aliquid est, habet id quod est sufficiens ut sit, nam si non haberet id quod est sufficiens ut sit, non esset. Nec dicas nihil requiri ut aliquid sit: tunc enim nihilum esset eodem titulo ac ens. Ergo, si aliquid est, assignari potest aliqua ratio positiva ex qua habeat ut sit.

II. Id quod est indeterminatum ad esse non est. Sed id quod determinat aliquid ad esse est eius ratio sufficiens. Ergo, id quod est habet rationem sufficientem.

III. Illud principium est per se notum quod inest omni cogitanti, ante omnem demonstrationem. Atqui principium rationis sufficientis inest omni cogitanti antecedenter ad quamcumque demonstrationem. Ergo est per se notum. *Minor* patet ex experientia. Iam parvuli continuo flagitant: cur hoc, cur istud? Et ipsa operatio demonstrandi non inciperet, nisi quaedam ratio sufficiens rei demonstrandae quaereretur.

Nota ad modum corollarii: id quod est per se notum non est aliud nisi valor obiectivus principii. Non enim agitur de percipiendo statu quodam subiectivo mentis nostrae, sed intentio mentis fertur in id quod est, ut in regulam et legem entis realis. Ergo principium est stricte obiectivum.

Probatur 2ª Pars. Illa propositio est in se contradictoria quae negat de subiecto id sine quo subiectum esse nequit. Atqui propositio negans principium rationis sufficientis, negat de subiecto id sine quo subiectum esse nequit. Ergo est et in se contradictoria; et proinde hoc principium negari nequit sine contradictione, et per hoc reducitur ad principium contradictionis.

Ad minorem: sic enim exprimi potest propositio negans principium rationis sufficientis: aliquid est sine ratione sufficiente; vel aliquod ens non habet rationem sufficientem. Sed

id quod non habet id quod sufficit ut sit, esse nequit. Ergo contradictorium est dicere quod aliquod ens non habeat rationem sufficientem.

Dices: hoc est contradictorium admisso iam principio rationis sufficientis; sed, si hoc principium non supponitur, contradictio non adest.

Respondeo: principium istud ideo admittitur, quia mens videt contradictionem in eius negatione. Etenim, idem est intellectui videre quod enti competit habere rationem sufficientem, et videre quod id quod non habet rationem sufficientem est non ens. Proinde ponendo ens ut subiectum, non potest praedicare de illo quod sit sine ratione sufficiente: hoc enim, esset dicere: ens est non-ens. Verum quidem est quod habere rationem sufficientem est proprietas entis quae simplici notioni entis aliquid addit; at haec proprietas ita est essentialis, ut ea sublata, ens etiam tollatur. Unde mens, postquam viderit essentialiter competere enti ut sit ens, et sic principium contradictionis acquisierit, videt etiam, intimius essentiam entis penetrando, ei competere ut habeat rationem sufficientem, ad hoc ut possit esse ens, et sic principium rationis sufficientis obtinet.

Unde reducere principium rationis sufficientis ad principium contradictionis non est ostendere formulam unius formulae alterius aequivalere, quod falsum est, sed est ita in notionem entis penetrare ut appareat ens non posse esse ens, nisi habeat rationem sufficientem.

Obiectiones. 1ª Principium per se notum illud solum est cuius praedicatum continetur in comprehensione subiecti. Porro, principium rationis sufficientis non est tale; ergo non est per se notum.

Resp. *Dist. maior*:... in comprehensione subiecti completa *conc.;* in comprehensionis parte, quae in nomine exprimitur (ut in « ente », sola habitudo ad « esse »), *nego. Contradistinguo minorem.*

2ª Si verum esset principium illud, nihil esset possibile nisi id quod revera exsistit, et eo modo quo exsistit, nam, vel id quod non est habet rationem sufficientem ut sit, vel non: si non habet, non potest esse (ad mentem Leibnitzii).

Resp. *Nego antecedens;* et ad rationem additam dicitur quod id quod non est non habet rationem sufficientem ut sit; et tamen, si

habet possibilitatem intrinsecam, esse potest. Ratio enim ultima cur aliquid contingens revera sit, reponitur in aliquo actu libero Dei, qui sibi ipse ratio sufficiens est. Actus liberi creaturarum, in quantum liberi, rationem suam inveniunt in electione voluntatis.

III. — De principio causalitatis.

Thesis XLII. — **Principium causalitatis est immediate et per se notum, atque universale; nec sine contradictione negari potest.**

Status quaestionis. I. *Causa* in genere est principium influens esse in aliud. Causalitas de qua agitur in thesi est causalitas causae efficientis. Causa autem efficiens est principium primum, in ordine executionis, cuius actione aliquid quocumque modo transit de non esse ad esse; quod Aristoteles pressius sic exprimebat: id unde primum principium est motus (2. Physic. c. 3.) Principium autem causae efficientis hanc habet formulam: omne contingens habet causam. Aliae tamen formulae sunt in usu. Quarum prima est: omnis effectus habet causam: quae formula admitti potest, dummodo effectus intelligatur tantum id quod fit; si enim intelligeretur id quod habet causam, jam haec propositio esset tautologia quaedam. Alii dicunt: id quod incipit habet causam; id quod fit habet causam (Kantius): quae formulae nimis restringunt principium; nam non est necesse ut aliquid incipiat ut causam habeat; etiamsi aliqua creatura conciperetur esse ab aeterno, tamen requireret causam.

II. **Adversarii.** Contra primam partem, qua significatur principium causalitatis esse evidens ex terminis et stricte obiectivum, et contra secundam partem, qua dicitur esse universale, praecipui adversarii sunt:

A) Humius, qui dicit principium causalitatis non esse obiectivum, sed necessario affirmari a mente nostra propter consuetudinem quamdam; quia scilicet semper vidimus invariatam successionem duorum phaenomenorum, non possumus videre primum, quin exspectemus secundum; et haec exspec-

tatio cogitationem alicuius influxus primi phaenomeni in secundum producit; quod universaliter consideratum constituit principium causalitatis. Positivistae omnes similiter cogitant, confundentes causalitatem cum successione necessaria.

B) Kantius posuit principium causalitatis esse iudicium syntheticum a priori; et proinde esse obiectivum, id est, universale et necessarium, in campo phaenomenorum, sed sine applicatione et sine sensu extra mundum phaenomenorum. Ratio huius est quod, iuxta Kantium, praedicatum non unitur subiecto nisi mediante intuitione a priori sensibilitatis. Refutatur opinio Kantii in secunda parte thesis.

Contra tertiam partem, adnumerantur etiam quidam scolastici hodierni, ponentes principium causalitatis esse omnino obiectivum et absolutum, sed tamen esse syntheticum hoc sensu quod praedicatum non contineretur in ratione subiecti, sed affirmaretur de subiecto actu quodam primitivo intellectus; ita ut ille qui negat principium causalitatis dicat quidem aliquid evidenter falsum, at non contradictorium. Proinde illud principium, haud secus ac principium rationis sufficientis, non reduceretur ad principium contradictionis.

Probatur 1ª Pars. Illud iudicium est per se notum cuius praedicatum immediate apprehenditur esse de ratione subiecti. Atqui tale est principium causalitatis. Ergo est immediate per se notum.

Ad minorem: Principium causalitatis non est nisi determinatio principii rationis sufficientis. Sed, ex thesi praecedenti, principium rationis sufficientis habet praedicatum in ratione subiecti. Ergo et principium causalitatis.

Et revera, dicendo: id quod est contingens, significo aliquid quod habet rationem sufficientem (nam omne ens habet rationem sufficientem) et non habet rationem sufficientem in seipso (nam est contingens); ergo dico id quod habet rationem sufficientem non in se ipso, seu id quod habet rationem sufficientem in alio; sed id quod habet rationem sufficientem in alio est id quod habet causam. Ergo ex analysi subiecti eruitur praedicatum; ergo praedicatum est de ratione subiecti.

II. Illud principium est per se notum, quod ab omnibus,

intellectis terminis, admittitur. Atqui tale est principium causalitatis. Etenim, nullus est homo qui non continuo utatur, loquendo, cogitando, agendo, illo principio ut veritate evidentissima, de qua numquam demonstrationem vel audivit vel quaesint.

Probatur 2ª Pars. Illud principium est vere universale quod valet de omni suo subiecto. Atqui principium causalitatis valet de omni ente contingente, sive sensibili, sive non sensibili. Ergo est vere universale.

Ad min. Etenim praedicatum, in hoc principio, attribuitur subiecto, non propter aliquam rationem accidentalem quae realisari tantum posset in ordine rerum sensibilium, sed propter ipsam essentiam entis contingentis, abstrahendo a quacumque determinatione ulteriori.

Obiicit Kantius: Sed conceptus causae nullum sensum habet, si rebus non sensibilibus applicatur.

Resp. Falsus conceptus causae kantianus, qui significat tantum connexionem subiectivam inter phaenomena, id est inter apparentias sensibiles, *concedo;* verus conceptus causae, qui significat aliquod ens influens per actionem suam, vi actus quem possidet, in esse alterius, quod per hoc transit de potentia ad actum, *nego.*

Probatur 3ª Pars. Illa propositio est contradictoria quae negat de subiecto id sine quo subiectum esse nequit. Atqui propositio negans principium causalitatis negat de subiecto id sine quo subiectum esse nequit. Ergo principium causalitatis negari nequit sine contradictione.

Ad minorem. Etenim, si dicitur: aliquod ens contingens non habet causam, ponitur simul aliquid quod est (nam est ens contingens), et quod non est (nam esse nequit, quum non habeat causam, et tamen necessario causa indigeat): ergo contradictorium est ens contingens non habere causam.

Dices: contradictorium est si supponitur iam principium causalitatis, *concedo;* secus, *nego.*

Resp. Negandum est principium causalitatis non apparere ex seipso necessarium ad vitandam contradictionem. Ideo enim affirmatur principium causalitatis, quia mens videt contradic-

torium esse aliquod ens quod in se non habet rationem sui, non habere rationem sui in alio, id est non habere causam. Verum quidem est quod habere causam aliquid addit rationi entis contingentis ut talis; sed est proprietas, quae ita necessario sequitur ex contingentia, ut, ea sublata, ens contingens statim tollatur. Unde mens, postquam viderit essentialiter competere enti contingenti ut sit ens contingens, quod non excedit principium contradictionis, videt etiam, intimius penetrando essentiam entis contingentis, ei competere ut causam habeat, et hoc videndo format principium causalitatis. Cfr. quae dicta sunt supra de reductione principii rationis sufficientis ad principium contradictionis,.

Scholion. *De origine conceptus causae.* Quum omnes ideae nostrae ex experientia ab intellectu illuminata oriantur, conceptus causae ex experientia ortum habere dicendus est. Quidam autem putant solam experientiam internam posse praebere nobis immediatam cognitionem causae. Dicendum vero videtur quod conceptus causae oriri potest tum ex interna experientia, tum ex externa.

I. Ex experientia interna. Etenim, conscii sumus actus nostros esse nostros, proinde nos ipsos apprehendimus ut principium et causam actuum nostrorum. Sic, intelligendo percipimus non solum intellectionem nostram, sed etiam principium activum unde procedit, et sic aliquam causam in concreto apprehendimus. Praesertim, eligendo libere, omnino conscii sumus nos esse causam illius actus liberi. Ergo propria et intima experientia causam aliquam determinatam percipimus; unde intellectus abstrahens a conditionibus singularibus pervenit spontanee ad conceptum universalem causae.

II. Ex experientia externa. *A*) Videndo enim aliquid incipere, vel mutari, illud quidem apprehendimus primum ut incipiens, ut se mutans; sed statim intellectus noster penetrando magis in naturam huius incipientis, huius se mutantis, apprehendit illud ut aliquid non habens in se rationem sufficientem, et proinde ut habens rationem sui in alio, seu ut habens causam; et hoc quidem per simplicem apprehensionem, in quam rediens iudicat hoc incipiens exigere causam. Adverte quod

tali modo non apprehenditur ipsa causa determinata, sed aliquid exigens causam proportionatam, quaecumque illa causa esse possit.

B) Saepe tamen causa determinata alicuius eventus, seu initii, seu mutationis cognosci potest per exclusionem seu per inductionem. Sed hoc videtur sequi, posterioritate naturae saltem, cognitionem causae in genere et principium causalitatis.

Obiectiones. 1ª (Humii). Causa non apprehenditur in experientia, nam non videmus in experientia nexum causalem qui esset inter duo facta; sed videmus tantum facta et factorum successionem. Ergo notio causae et proinde principium causalitatis oriuntur ex consuetudine, vel ex forma subiectiva.

Resp. *Nego antecedens.* Ad rationem additam, sic *dist.* non videmus nexum causalem, per sensus, *concedo;* per intellectum, *subd.* non videmus exsistentiam huius nexus, *nego;* non videmus modum causalitatis et causam determinatam, iterum *dist.* in experientia interna, *nego;* in experientia externa, adhuc *dist.* semper, *concedo,* quandoque, ope exclusionis et inductionis, *nego.*

2ª. Si principium causalitatis venit ex experientia non est universale.

Resp. Si veniret ex sola experientia sensum, *conc.;* si venit ex intellectu data sensuum adhibente et immaterialiter illuminante, *nego.*

3ª (Kantii). Ex conceptu nullius rei sequitur quod aliud debeat existere. Ergo nihil est in se causa, sed causa est tantum connexio phaenomenorum.

Resp. Ex conceptu entis contingentis non sequitur quod exsistat aliqua causa, *nego;* ex conceptu alicuius entis non sequitur quod aliud ens debeat exsistere ut eius effectus, *subd.* quoad nos, *concedo;* quoad se, iterum *dist.* si agitur de causa libera, *concedo* (sed de eius conceptu sequitur quod effectus possit esse); si agitur de causa necessaria cum omnibus conditionibus praerequisitis, *nego.*

4ª Principium causalitatis vult ut posita causa, sequatur effectus; ergo quidquid fit, necessario fit, et tollitur libertas.

Resp. *Distinguo antecedens;* vult ut posita causa completa in ordine causandi, id est, si agitur de causa libera, cum electione eius libera, sequatur effectus, *concedo;* vult ut posita causa quomodocumque, sequatur effectus, *nego.* Proinde negatur consequentia et consequens.

IV. — De principio finalitatis.

Thesis XLIII. — Principium finalitatis est per se notum et universale, nec sine contradictione negari potest.

Praenotanda. I. Diversae *formulae* principii finalitatis proponuntur: v. g. quidquid fit, fit propter finem; omne agens agit propter finem (S. Thom. I^a, q. 44, a. 4.).

Aliae formulae aliquam restrictionem continent, et propterea a veritate deficiunt: v. g. opus agentis per intellectum est propter finem; opus per se ordinatum est propter finem.

II. Illud principium *impugnatur* a materialistis: a Democrito, ab Epicuro, a Lucretio, necnon a positivistis. Spinoza etiam e medio tollit considerationem causae finalis praesertim in Deo, quia putat actionem propter finem includere necessario imperfectionem. Kantius non agnoscit huic principio nisi necessitatem subiectivam, etiam in sensu huius verbi in suo systemate, in quantum non est conditio experientiae obiectivae: non possumus tamen, iuxta Kantium, naturam intelligere, nisi supponendo causam quae propter finem agat. Hi omnes contra primam partem thesis procedunt.

Quidam, extra Scholam, (Janet, *Des causes finales*) admittunt quidem dari finalitatem; sed putant principium non esse certum secundum suam universalitatem, nisi post demonstrationem exsistentiae Dei sapientis. Contra quos secunda pars ponitur.

Tandem, illi qui negant reductionem principiorum ad primum principium contradictionis, in tertia parte refutantur.

Probatur 1^a Pars. I. Illud principium est per se notum cuius praedicatum est de ratione subiecti, et nobis ut tale manifestatur. Atqui haec verificantur de principio finalitatis. Ergo est per se notum.

Ad minorem: Agens agere nequit nisi producat effectum determinatum. Atqui si non ageret propter finem, non produceret effectum determinatum. Ergo agit propter finem. *Maior* ex hoc patet quod quidquid est reale est determinatum, id est, hoc vel illud.

Minor autem sic declaratur, si agens non ageret propter finem, indifferens esset ad hunc effectum potius quam ad alium producendum; ergo non ordinaretur ad effectum determinatum, et non ageret. Quod sic habes in *Summa* contra Gentes (l. 3, c. 2): « Si agens non tenderet ad aliquem effectum determinatum, omnes effectus essent ei indifferentes. Quod autem indifferenter se habet ad multa, non magis unum eorum operatur quam aliud; unde a contingente ad utrumque non sequitur aliquis effectus, nisi per aliquid per quod determinetur ad unum. Impossibile igitur esset quod ageret. Omne igitur agens tendit in aliquem determinatum effectum, qui dicitur finis eius ».

II. Quod autem cognitio huius principii nobis venit naturaliter, statim atque simplices eius termini cognoscantur, clarius luce manifestatur a quaestionibus puerorum et rudium, qui perpetuo de causis finalibus inquirunt.

Probatur 2ª Pars. I. Illud principium est universale cuius praedicatum ad ipsam naturam subiecti universalis pertinet. Atqui tale est principium finalitatis, iuxta primam partem thesis. Ergo est universale et absolutum.

II. Omne agens vel agit per intellectum, vel per naturam. Atqui, in utroque casu agit propter finem. Agentes enim per intellectum agunt ex praeconceptione huius quod per actionem consequuntur. Agentes autem per naturam agunt ex proportione naturali quam habent ad effectum, et ex qua actio eorum determinatur ad hunc effectum, sicut ignis generat ignem et oliva olivam. (3 Cg. c. 2). Ergo principium universaliter valet, ex ipsa natura subiecti; ergo non supponit in ordine logico exsistentiam Dei, a qua esset deducendum, ut universaliter valeret.

Probatur 3ª Pars. Illud principium sine contradictione negari non potest, cuius negatione simul poneretur et tolleretur subiectum eius. Atqui negatione principii finalitatis simul poneretur et tolleretur subiectum huius principii. Ergo sine contradictione negari nequit.

Ad minorem: dicendo enim: aliquod agens non agit propter finem, poneretur aliquid agere, et idem poneretur non

agere, nam non habens finem non haberet rationem agendi hunc effectum potius quam alium; non posset effectum determinatum producere, et proinde non posset agere. Aliquod agens esset non agens, quod esset contradictio. Ideo nempe affirmatur principium finalitatis, ut haec contradictio vitetur.

Scholion. Quemadmodum diximus aliud esse exigere existentiam alicuius causae, et aliud pronuntiare quaenam sit haec causa, item dicendum est aliud esse affirmare exsistentiam alicuius finis, et aliud assignare illum finem. Attamen, non solum possumus determinare fines quos nosmetipsi nobis proponimus; sed etiam multos fines rerum naturalium. Saepe enim ordinatio entium facile manifestatur ex eorum operatione, et ex proportione evidenti eorum ad talem operationem. Sic oculus est propter visionem. Nec Cartesio consentiendum est dicenti nos non posse fines quos Deus sibi proposuit investigare. Naturae enim per se ordinantur ad proprios actus. Sed non raro possumus cognoscere actus proprios naturarum.

Obiectiones. 1ª Plures effectus dantur in mundo qui non sunt intenti: v. g. monstra, vel etiam occisio hominis a casu fortuito alicuius lateris, etc

Resp. Tales effectus fiunt per se et per consequens debent esse intenti per se, *nego;* fiunt per accidens, et non intenduntur nisi per accidens, *concedo.* Tales enim effectus resultant, propter aliquam causam, ex effectibus intentis per se. Insuper productio monstri non probat nisi defectum in eo agente quod prosequitur finem, « Monstra erunt peccata eius quod alicuius gratia operatur ». (In 2 Physic, lect. 13).

2ª Saltem naturae irrationales non agunt propter finem; nam actio propter finem procedit ex aliqua praeconceptione, quae in natura irrationali esse nequit.

Resp. *Nego* assertum; et ad rationem additam, ita *dist.:* actio propter finem procedit ex praeconceptione existenti sive in ipsa natura agente, sive in mente auctoris naturae, *conc.;* ex praeconceptione existenti necessario in ipsa natura agente, *nego.* « Natura nihil est aliud quam ratio cuiusdam artis, scilicet divinae indita rebus, qua ipsae res moventur ad finem determinatum, sicut si artifex factor navis posset lignis tribuere quod ex seipsis moverentur ad navis formam inducendam ». (In 2. Physic. lect. 14).

3ª Natura non deliberat nec consultat: ergo non agit propter finem.

Resp. *Nego* suppositum, scilicet requiri deliberatio ut quis propter finem agat. Deliberatio enim fit ut disponantur media ad finem; sed ubi media iam habentur disposita et determinata ad finem, actio fit propter finem sine deliberatione. Sic musicus melodiam quam intendit canit, non deliberando, nisi imperitus sit.

4ª Ad explicandos effectus huius mundi videntur sufficere causae efficientes.

Resp. *Dist. assertum.* Et ipsa actio causarum efficientium explicatur sine recursu ad causam finalem, *nego;* secus, *concedo.*

A. M. D. G.

INDEX RERUM

QUAE IN PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR

SS. D. N. Leonis XIII. — Epistola ad Auctorem . . Pag. 3
Praefatio Auctoris ad editionem tertiam 5
Monitum in quartam editionem 8
Monitum in quintam editionem 8

INTRODUCTIO AD UNIVERSAM PHILOSOPHIAM.

I. - Definitio philosophiae 11
II. - Divisio philosophiae 11
III. - Utilitas philosophiae 12
IV. - Brevis historiae philosophiae conspectus 12
V. - A Logica incipiendum est 14

LOGICA.

Prolegomena 15

LOGICA MINOR.

PARS PRIMA. — **De prima operatione intellectus, deque intentionibus logicis ei respondentibus.**

Caput I. De simplici apprehensione et conceptu . . . 21
» II. De signo 23
» III. De termini logici definitione 25
» IV. De divisione terminorum 27

CAPUT V. De extensione et comprehensione terminorum Pag. 36
» VI. De suppositione terminorum 38
» VII. Divisiones praecipuae suppositionis formalis . . 40
» VIII. Introductio ad praedicabilia et praedicamenta . 46
» IX. De quadruplici modo dicendi per se 54
» X. De definitione 55
» XI. De divisione 58

PARS SECUNDA. — **De enuntiatione.**

CAPUT XII. De Partibus enuntiationis, idest de nomine, verbo et oratione 63
» XIII. Enuntiationis et iudicii definitiones . . . 67
» XIV. De materia et forma enuntiationis . . . 67
» XV. De quantitate et qualitate enuntiationis . . . 70
» XVI. Enuntiationis simplicis et compositae definitiones et divisiones 72
» XVII. Comprehensio et extensio praedicati in propositionibus affirmativis et negativis . . . 75
» XVIII. De oppositione enuntiationum 77
» XIX. De aequipollentia enuntiationum 79
» XX. De conversione enuntiationum 80
» XXI. De oppositione et aequipollentia modalium . . 82
» XXII. De oppositione enuntiationum compositarum . 84

PARS TERTIA. — **De argumentatione.**

CAPUT XXIII. De argumentatione in genere 86
» XXIV. De syllogismo 89
» XXV. Leges syllogismi 92
» XXVI. De figuris syllogismi 95
» XXVII. De modis syllogismi 98
» XXVIII. De reductione syllogismorum imperfectorum . 101
» XXIX. De syllogismis compositis 104
» XXX. De inductione 107
» XXXI. De syllogismo apodictico, dialectico et sophistico 108
» XXXII. De ratione disputandi 112

APPENDIX I. — **De quibusdam placitis Logicorum modernorum** 116

APPENDIX II. — **Aliquot exercitationis exempla** . . . 123

LOGICA MAIOR.

PROOEMIUM . . . . . Pag. 127

PARS PRIMA. — **De logicis intentionibus quibus dirigitur prima mentis operatio.**

INTRODUCTIO 129

Quaestio I. - DE UNIVERSALIBUS IN COMMUNI 130
PRAENOTIONES. Definitiones et divisiones universalium . . . 130
THESIS 1. Ubinam sit universale logicum 134
THESIS 2. Ubinam sit universale materiale 138
SCHOLION 1. De variis abstractionibus. 2. De praedicabilitate nominum in abstracto et in concreto. 3. De suppositione logica, deque acceptione speciei formaliter vel denominative 139
THESIS 3. Nominalismus, Conceptualismus et Ultrarealismus rejiciuntur 144
Obiectiones contra theses praecedentes 150

Quaestio II. DE UNIVERSALIBUS IN PARTICULARI 155
CAPUT I. De numero et fundamento praedicabilium . . . 155
THESIS 4. Praedicabilia sunt quinque. Obiectio 155
THESIS 5.* Quodnam sit fundamentum proximum et remotum intentionis generis et differentiae pro diversis entibus 156
COROLLARIA. Ut aliquid sit in genere debet esse compositum vel compositione physica vel metaphysica. Obiectiones 162
CAPUT II. De differentia 166
THESIS 6. Quaenam differentia sit tertium praedicabile . . . 166
SCHOLION. Differentiarum divisiones 167
CAPUT III. De proprio 168
CAPUT IV. De accidente 169

Quaestio III. DE ANTEPRAEDICAMENTIS. Divisiones aristotelicae . 171

Quaestio IV. DE POSTPRAEDICAMENTIS. Divisiones aristotelicae . 174

PARS SECUNDA. — **De secundis intentionibus quibus dirigitur secunda mentis operatio.**

INTRODUCTIO 177

LIBER PRIMUS. — **De natura veritatis et certitudinis.**

Quaestio V. De veritate . . . . . Pag. 178
Praenotiones. Definitio et divisio veritatis 178
Thesis 7. Veritas ubinam sit formaliter, ubi fundamentaliter. Obiect. 183
Scholion. De quadam definitione veritatis 183
Quaestiunculae. Utrum veritas sit una, aeterna, immutabilis . 187

Quaestio VI. De certitudine 191
Praenotiones. Varii mentis status relate ad veritatem . . . 191
Thesis 7 bis. De opinione 193
Thesis 8. Vera certitudo ea sola est, quae ex *subiectiva* et *obiectiva resultat.* 195
Thesis 9. Quaelibet vera certitudo aliquam necessitatem supponit, vel absolutam, vel hypotheticam 196
Thesis 10. Triplex datur species certitudinis 196

LIBER SECUNDUS — **De existentia veritatis et certitudinis.**

Praenotanda de problemate critico 201
Quaestio VII. De scepticismo 204
Thesis 11. De exsistentia scepticorum 204
Thesis 11 bis. De methodo adhibenda in confutatione scepticismi . 210
Thesis 12. Homo veritates bene multas naturaliter cognoscit . 215
Solutio obiectionum 218
Thesis 12 bis. De certitudine naturali 222
Thesis 13. Secundum hoc cognoscit veritatem intellectus quod supra seipsum reflectitur 223
Corollaria 224
Thesis 14. Veritas formalis in intellectu humano non invenitur nisi in iudicio 226
Scholion 1. De veritate definitionum. 2. Veritas signate et exercite 229

Quaestio VIII. De falsitate 230
Thesis 15. De subiecto falsitate formalis 230
Thesis 16. Quomodo sit falsitas in conceptibus incomplexis et complexis 231
Thesis 17. Nullus error est intellectui physice necessarius . . 234
Scholion. De causis erroris 237
Obiectiones 238

Quaestio IX. De idealismo . . . . . pag. 324
Thesis 18. Falsum est principium idealismi 240
Thesis 19. Idealismus criticus Kantii ad scepticismum universalem reducitur 242

Quaestio X. De causis certitudinis 252
Thesis 20. Causa certitudinis est non solum evidentia veritatis sed etiam evidentia credibilitatis 252
Scholion. De certitudine libera 256
Thesis 21. De infallibilitate et origine sententiarum humano generi communium 257
Thesis 22. Evidentia est criterium veritatis 258
Thesis 23. De falsis criteriis 259

Quaestio XI. De cognitione sensibili 262
Thesis 24. Actus sensuum nobis immediate praesentant obiecta distincta a sensatione 262
Thesis 25. Veritas in sensu est materialiter tantum . . . 265
Thesis 26. In sensu non est falsitas formalis. Quandonam in sensu contingat materialis falsitas 266
Scholion. De errore circa sensibile commune deque eius correctione 270
Thesis 27. Sensus potest esse causaliter falsus. Intellectus non necessario fallitur 271

PARS TERTIA. — **De intentionibus logicis dirigentibus tertiam mentis operationem.**

Introductio 274

Quaestio XII. De demonstrationis natura 275
Caput I. Demonstrationis definitio et divisio 275
» II. De praecognoscendis in demonstratione . . . 277
» III. Definitio aristotelica demonstrationis propter quid . 279
» IV De methodo 281

Quaestio XIII. De principiis demonstrationis et de inductione 283
Thesis 28. Quid habitus primorum principiorum 283
» 29. Iudicia de primis principiis sunt immediata et infallibilia 284
» 30. Principium omnium supremum est principium contradictionis 287
» 31. Nulla datur in nostro intellectu prima veritas quae alias veritates actu formaliter continet . . . 288

Thesis 32. Ad prima principia praerequiritur inductio singularium . . . . . Pag. 289
» 33. Ratiocinio deductivo novae veritates acquiruntur . 294

Quaestio XIV. De methodis particularibus scientiarum . . 297
Caput I. De mathesi et de scientiis naturae 297
Thesis 33 bis. De methodo Mathematicae 298
De scientiis naturae in genere 301
De scientiis biologicis 303
Caput II. De historia 304
Thesis 34. De crediblitate testimonii constare potest . . . 304
» 35. De principiis methodi historicae 307
» 36. Certitudo in re historica, saepe ex convergentia probabilitatum exsurgit 311
» 37. Utrum historia sit scientia 312

Quaestio XV. De scientia 315
Caput I. Scientiae definitio 315
Thesis 38. Scientia specificatur ab obiecto formali 316
Caput II. Divisio scientiarum 318
» III. Subalternatio scientiarum 320
» IV. Variae habitudines scientiarum ad invicem . . . 321

PHILOSOPHIA PRIMA SEU ONTOLOGIA.

Prolegomena 323

PARS PRIMA. — **De ipso ente in communi considerato.**

Quaestio I. De entis significatione et conceptu 328
§ I. Denominatio nominis concreti ens 328
§ II. De significatione nominis essentia 331
§ III. De primaria et secundaria significatione entis . . 331
Thesis 1. Nomen *ens* universalissime acceptum recte describitur *id cui suo modo competit esse* 332
» 2. Ens est transcendens relate ad sua inferiora . . . 334
Corollaria 1. Entis extensio et comprehensio; 2. simplicitas . 336
Thesis 3. Quaenam compositio et simplicitas conceptus entis . 337
» 4. Quomodo ens praedicetur de Deo 338
» 5. Quomodo ens sit praedicatum essentiale omnium . . 340
Obiectiones contra theses praecedentes 342

Quaestio II. De descensu notionis entis ad sua inferiora Pag. 334
Thesis 6. Notio entis descendt per additiones improprias. Obiect. 347
» 7. Ens non est genus. Obiect 352

Quaestio III. De analogia entis 365
Thesis 8. Ens non est aequivocum, neque univocum, sed analogum analogia proportionalitatis propriae. Obiect. . 357
» 9. Analogia attributionis entis quoad substantiam et accidentia. Obiect. 364
» 10. Eadem analogia quoad Deum et creaturas. Obiect. . 365

Quaestio IV. De Actu et potentia 369
Introductio 369
Caput I. De significatione actus et potentiae 369
» II. Consectaria quaedam ex notionibus actus et potentiae 370
Thesis 11. Principia intrinsece constitutiva alicuius compositi habere se debent vel ad invicem vel relate ad formam totius ut potentia ad actum 372
» 12. Actus in eo ordine in quo est actus non limitatur nisi per potentiam 373
» 13. Actus multiplicatur per potentiam 374
Corollaria 1. Actus irreceptus est in suo ordine unicus et infinitus. 2. Actus irreceptus in ordine essendi est absolute purus. — Actus irreceptus in solo ordine essentiae est tantum relative purus. 3. Quomodo multiplicentur actus essendi 375
Thesis 14. Quomodo potentia et actus invicem referantur. . 376
Corollarium. Quae in ordine aliquo se habent ab invicem ut potentia et actus, debent in eo ordine ab invicem distingui 377
Thesis 15. Quomodo definiantur actus et potentia 377
» 16. Quomodo actus sit prior potentia 378
» 17. Actus et potentia dividunt ens et omne genus entis . 379
Corollaria 381
Appendix De finito et infinito 381

Quaestio V. De distinctione inter essentiam et esse. . . 384
Thesis 18. In ente creato essentia realiter distinguitur ab existentia 384
Obiectiones 389
Thesis 19. Quo sensu existentia sit accidens, et ad quod praedicamentum reducatur 394
Scholion. Quo sensu existentia dicatur fluere a forma . . . 395

Quaestio VI. De possibilibus . . . . . Pag. 396
Thesis 20. Quomodo possibilia desumant a Deo suam possibilitatem. Obiect. 396
» 21. Quodnam esse aeternaliter habeant possibilia . . 400

PARS SECUNDA. — **De proprietatibus entis.**

Quaestio VII. De transcendentibus in communi 402
Thesis 22. Sunt quinque modi qui consequuntur ens . . . 403
» 23. Tres modi se habent ad modum proprietatum . . 404

Quaestio VIII. De unitate transcendentali 406
Thesis 24. Unum convertitur cum ente 406
Thesis 25. Quomodo unum opponatur multis 408
» 26. Variae divisiones unius 411

Quaestio IX. De veritate transcendentali 414
Thesis 27. Verum et ens convertuntur. Obiect. 414

Quaestio X. De Bono 417
Thesis 28. Bonum et ens convertuntur 418
Corollaria 418
Sholion. De malo 419

PARS TERTIA. — **De praedicamentis.**

Quaestio XI. De praedicamentis in genere 420
Thesis 29. Demonstratur denarius numerus praedicamentorum . 420
» 30. Refutantur Categoriae Kantianae 422

Quaestio XII. De substantia 426
Caput I. De significatione et divisione substantiae . . . 426
» II. Reiiciuntur quaedam erroneae substantiae definitiones 429
» III. De principio individuationis 432
Thesis 30 bis. Principium individuationis est materia quantitate signata 432

Quaestio XIII. De supposito 437
Thesis 31. Formale constitutivum suppositi creati 437
» 32. Subsistere non competit nisi substantiae primae et singulari. Quare neque substantiis secundis neque accidentibus, neque partibus sive essentialibus sive integrantibus substantiarum materialium competere potest, sed tantum substantiae primae et singulari . 440

THESIS 33. Ratio per nomen suppositum significata competit tantum subsistenti distincto prouti pro distincto intelligimus eius incommunicabilitatem . . . Pag. 443
» 34. Cum sit de ratione suppositi quod comprehendat omnia quae in re sunt (S. Th. in 3. Sent. d. 5. q. I. art. 3), sedulo distinguenda sunt ea, quae constituunt suppositum simpliciter et in ratione unius per se ab iis quae constituunt suppositum secundum quid et in ratione unius per acciden 444
Animadversiones ad solvendas difficultates 448

Quaestio XIV. DE ACCIDENTE 453
CAPUT I. Definitio accidentis 452
» II. Discrimen inter formam substantialem et accidentalem 453
» III. Quo sensu accidens intrinsece determinet substantiam 453
THESIS 35. Accidens realiter distinguitur a substantia. Obiect. . 454
» 35 bis. De accidentibus a substantia separatis 457

Quaestio XV. DE QUALITATE 459
CAPUT I. Definitio qualitatis 459
THESIS 36. Quatuor sunt species qualitatis 460
CAPUT II. Tres proprietates qualitatis 461

Quaestio XVI. DE RELATIONE 462
CAPUT I. Eius definitio, divisio et proprietates 463
» II. De distinctione relationis a suo fondamento . . . 466
COROLLARIA 1. Relatio cessat cessante uno extremo. 2. Non multiplicatur ad multiplicationem terminorum . . 467

PARS QUARTA. — **De causis entis.**

Quaestio XVII. DE CAUSA IN GENERE 469
THESIS 37. Quatuor sunt causae entis 470

Quaestio XVIII. DE CAUSA EFFICIENTE 472
PRAENOTIONES. Causae efficientis definitio et multiplices divisiones 474
THESIS 38. Creaturae sunt verae causae suorum effectuum. Obiect. 476
SCHOLION. De causalitate resultantiae 479

Quaestio XIX. DE CAUSA FINALI 481
THESIS 39. Finis est vere et proprie causa 482

Scholia. 1. Quomodo finis influat. 2. Finis est prior in intentione, ultimus in executione. 3. Cognitio finis est conditio, ut finis moveat. 4. De triplici classe agentium propter finem . . . . . Pag. 482

Quaestio XX. De primis principiis rationis 486
Praenotiones 486
Thesis 40. De principio contradictionis 488
Thesis 41. De principio rationis sufficientis 492
Thesis 42. De principio causalitatis 495
Thesis 43. De principio finalitatis 500

IMPRIMI POTEST

Petrus Boetto, S. I., Praepositus Provinciae Romanae

IMPRIMATUR

† Iosephus Palica, Archiep. Philippen., Vicesgerens

IUS PROPRIETATIS RESERVATUR.

« La Cardinal Ferrari » S. A. I. – Tipografia – Via Germanico, 136 – ROMA

102
M 3a2

22470

AUTHOR MANDATO, PIO de

TITLE Institutiones Philosophicae I

DATE LOANED	BORROWER'S NAME	ROOM NUMBER
	Newport.	
	Shaules	
	JEC	
	Meehan	
	~~STORAGE - CBPL~~	
	7-18-86B	

22470